

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

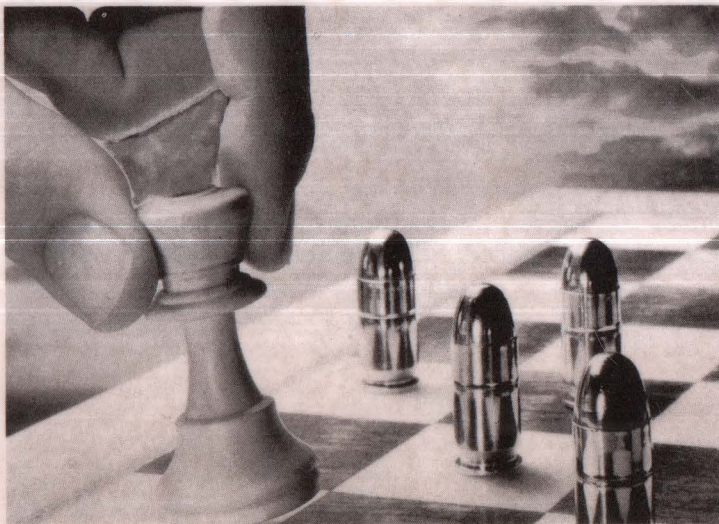
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

YENİ DÜNYA DÜZENİ ve TÜRKİYE

YENİ DÜNYA DÜZENİ ve TÜRKİYE

BAĞLAM DİZİSİ

YENİ DÜNYA DÜZENİ ve TÜRKİYE

Yayına Hazırlayan : Sabahattin Şen

BAĞLAM

Bağlam Yayınları / 54
İnceleme - Araştırma / 22

Birinci Basım : Hv.H.O. Yayınları, Temmuz 1992
Genişletilmiş İkinci Basım : Kasım 1992
Üçüncü Basım : Ekim 1994

ISBN 975 - 7696 - 39 - 0

Dizgi : Studio MAC

Baskı : Bayrak Matbaası

BAĞLAM YAYINCILIK
Ankara Caddesi, 13/1
34410 Cağaloğlu - İstanbul
Tel : 513 59 68

İÇİNDEKİLER

	ÖNSÖZ 7
Faruk SÖNMEZOĞLU	SUNUŞ 9
Oral SANDER	"Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye" 23
Halûk ÜLMAN	"Dünya Nereye Gidiyor?" 31
Şükrü ELEKDAĞ	"Jeo Stratejiden Eko Stratejiye" 57
Cengiz OKMAN	"Teorik Çerçeve de Türkiye'nin Dış Politika Seçenekleri" 61
Taha AKYOL	"Büyük Değişim ve Türkiye" 85
Aydın ALACAKAPTAN	"Yirminci Yüzyılın Sonlarında Dünya Koşulları ve Türkiye'nin Seçenekleri" 99
Sami KOHEN	"Yeni Dünya Düzeninde NATO'nun Değişen Stratejisi ve Türkiye" 111
Fahir ARMAOĞLU	"Değişen Dünyada Balkanlar ve Türkiye" 123
Cengiz ÇANDAR	"Değişmekte Olan Dünyada Türkiye'nin Bağımsızlığını Kazanan Yeni Türk Cumhuriyetlerle İlişkileri" 133
Sedat SERTOĞLU	"Yeni Dünya Düzeninde Ortadoğu ve Türkiye" 143
Şükrü S.GÜREL	"Değişmekte Olan Dünyada Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu" 149
Rifat UÇAROL	"Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazlarının Önemi ve Geleceği" 165

Şükrü ELEKDAĞ

"Karadeniz Ekonomik İşbirliği" 203

Gülten KAZGAN

"Yeni Dünya Düzeninde Ekonomik Yapı ve Türkiye" 217

İzzettin ÖNDER

"Yeni Gelişmeler İçinde Türkiye" 223

Yavuz G. YILDIZ

"Uluslararası Sermaye Merkezleri ve Türkiye" 231

Cemal ACAR

"Değişmekte Olan Dünyada Silahsızlanma ve Türkiye" 243

Sabahattin ŞEN

"Yeni Dünya Düzeninde Avrupa ve Türkiye" 289

ÖNSÖZ

Körfez Krizi ile birlikte "Yeni Dünya Düzeni" kavramı kamuoyunun gündemine girmiş bulunuyor. Dünyanın en istikrarsız ve riskli bölgeleri Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu üçgeninde bulunan Türkiye gibi bir ülkede de bu kavramın çeşitli çevrelerde yankı uyandırması kadar doğal birşey olamazdı. Ancak, gerçekleşme ihtimali şu ana kadar zayıf görülen yeni bir dünya düzeninin, ülkemiz açısından getirebileceği olası sonuçların önemini ortaya koyan çeşitli incelemeler, henüz Türk kamuoyuna sunulmamıştır.

Bir akademisyenin de belirttiği gibi, "Yeni Dünya Düzeni", sadece devletlerin dış politikalarının toplamı değildir. Dış politikaların ötesinde devletlere etki eden global trendler vardır. O halde yapılması gereken, olayı disiplinlerarası, makro düzeyde incelemektir. İşte bu derlemenin amacı, "Yeni Dünya Düzeni"ne ya da şu ana kadarki düzensizliğe, belirtilen niteliklere uygun olarak bakmak ve ülkemizin geleceğine ilişkin olası sonuçları ortaya koymak olmuştur.

Bu derleme* kapsamında olaya değişik açılardan bakan geniş bir düşünce yelpazesi yer almaktadır. Böyle bir yelpazenin oluşumuna makaleleriyle katkıda bulunan değerli yazarlara şükranlarımı sunarım. Ayrıca, derlemeye sunuş yazısı yazma zahmetinde bulunan Doç. Dr. Faruk Sönmezoglu'na, mesleki gelişimimde olduğu gibi, bu çalışmanın kamuoyuna ulaşmasına da yardımcı olan Doç.Dr.M. Şükrü Hanioğlu'na, Sn.Gürsel Gürsoy ve Bağlam Yayınevi'ne teşekkür ederim.

Bu çalışma, Türkiye kamuoyunun "Yeni Dünya Düzeni"ne ve ülkemizin geleceğine ilişkin zihinsel karmaşıklığına berraklık kazandırdığı ölçüde, amacını yerine getirmiş olacaktır.

İstanbul, Eylül 1992

Sabahattin ŞEN

* Derlemede yeralan makaleler (Şükrü Elekdağ'ın "Jeo Stratejiden Eko Stratejiye" ve Halûk Ülman'ın "Dünya Nereye Gidiyor" adlı makaleleri dışındakiler) ilk defa bu derleme için kaleme alınmıştır.

Sosyal bilimcilerin yaşadıkları dönemi anlamaları, ona "dıştan" bakarak nesnel bir biçimde değerlendirmeleri zor bir iş tir. Çünkü bütün insanlar gibi sosyal bilimciler de, içerisinde yaşadıkları dünyada oluşmakta olan olayların belirli bir ölçüde tarafı durumundadırlar. Bu konuları yaptıkları çalışmaları, seçtikleri konudan çıkardıkları sonuca kadar etkilemektedir. Bu zorluk, özellikle büyük çalkantı, alt-üst oluş anlarında daha da belirgindir. Zira, yeni ortaya çıkan, eskide pek fazla örneği bulunmayan bu gibi durumları daha önceki dönemin bilgi birikimi ve gözlüğü ile irdelemek genellikle yetersiz kalmaktadır. Fransız ve Rus devrimleri, I. ve II. Dünya Savaşları dönemlerinde ortaya konan çeşitli görüş ve değerlendirmeler gözden geçirildiğinde bu kanıyı doğrular çeşitli örnekler bulunabilmektedir.

Genel olarak sosyal bilim açısından söylenen bu sözler, uluslararası politika ya da dünya politikası dalında daha da önem kazanmaktadır. Çünkü, sosyal bilimcilerin de üyesi olduğu insan topluluklarının devletler olarak ayrılmış bulundukları bir dünyada, birincil konusu bu devletler arasındaki ilişkileri incelemek olan bir bilim dalıdır uluslararası politika. Dolayısıyla de, bu alanda kalem oynatanların dünyada olup bitenleri bu ulusal kimliklerinin önyargılarından, farkında olmadan uyguladıkları çift-standartlardan uzak bir biçimde ele almaları imkansız olmasa da son derece zor gözükmektedir. Bu durum doğal olarak, bugün içerisinde yaşadığımız dünyanın doğru algılanması, meydana gelen önemli değişikliklerin sıhhatli bir biçimde değerlendirilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bütün bu söylenenlerle birlikte, içerisinde yaşadığımız dünyada meydana gelen değişme ve gelişmeleri üzerinde anlaşılan kalın çizgiler halinde ortaya koymak, en azından bu türden bir çabaya girişmek de gereklidir. Bunu yapmadan, uluslararası sistem içerisindeki "değişiklik"den ne anlaşıldığını biraz daha

-
- Doç Dr. Faruk SÖNMEZOĞLU, İ.Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

netleştirmek yararlı olacaktır. Günümüzde "Yeni Dünya Düzeni" denildiğinde, genellikle, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin çökmesi ve federasyonun dağılmasından sonra uluslararası sistemde ortaya çıkan durum anlaşılmaktadır. Bu olgu, uluslararası sistemin gelişme sürecinde kırılma şeklindeki bir değişikliği göstermektedir. Bu değişiklik nispeten anı, kısa bir zaman sürecinde, önceden tahmin edilmesi pek mümkün olmayan bir biçimde ortaya çıktığından, diğer değişikliklere oranla daha etkileyici, daha sansasyonel bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle uluslararası kamu oyunun büyük ilgisini çekmiş, birçoklarına göre XX.yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuştur. Bununla birlikte, son onyıllarda dünyada, uluslararası sistemde kümülatif bir biçimde ortaya çıkan bir önemli gelişme ve değişme de, teknolojiye, özellikle de iletişim teknolojisiindeki başdöndürücü gelişmenin uyarması ile belirginleşen global karşılıklı bağımlılık olgusudur. Belirli bir anda, çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmadığından ve uluslararası politika ile olan ilgisi dolaylı bir nitelik taşıdığından diğeri kadar ilgi çekmeyen bu gelişme de, uluslararası sistemde yarattığı ve yaratmakta olduğu değişiklikler açısından büyük önem taşımaktadır. Yaşadığımız onyıllar üzerinde önemli etkilerde bulunan bu iki gelişme ve değişmeden burada üzerinde duracağım, bu kitapta yer alan incelemelerin üzerinde yoğunlaştığı birinci türden değişiklikler olacaktır.

1985 yılında Mikhael Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nde yönetime gelmesiyle başlayan sürecin iki temel sonucu ortaya çıktı: Sovyet tipi sosyalizm modelinin çöküşü ve etnik temele dayalı federatif yönetim biçimlerinde dağılma ya da ciddi krizlerin belirginleşmesi. Birçok örnekte birbirleriyle yakından ilişkili olan, birbirlerini tamamlayan bu iki olgunun kavramsal netlik açısından ayrı ayrı ele alınmasında yarar vardır.

İlkin, önce Doğu Avrupa ardından Sovyetler Birliği'nde meydana gelen gelişmelerle, 1917 Rus Devrimi ile başlayan ve çeşitli yön değiştirmelerle birlikte "Sovyet Modeli" olarak 70 yılı aşkın bir süre varlığını sürdürmüş olan toplumsal örgütlenme biçimi ortadan kalkmış, belki daha doğru bir ifade ile "model olma" özelliğini kaybetmiştir. Aslında, hâlâ Çin Halk Cumhuriyeti, Küba, Kuzey Kore, Vietnam, Moğolistan gibi bazı örneklerde es-

ki Sovyetler Birliği tipi bir toplumsal örgütlenme biçimine şu ve ya bu oranda benzeyen uygulamalar söz konusudur. Bunların bazılarının değişmekte olduğunu ya da yakın bir gelecekte değişeceklerini söylemek mümkün ise de bazıları için aynı şeyleri söylemek oldukça zordur. Burada dikkat edilmesi gereken, sözü geçen örneklerin eski Sovyetler Birliği gibi bir model oluşturma durumunda olmadıkları, çoğunun kendilerine özgü birtakım uygulamalar içerisinde bulundukları ve karşıkarşıya kaldıkları sorunlara değişik çözümler aradıklarıdır.

İkinci olarak da, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya örneklerinde kendisini gösteren, etnik temele dayalı federasyonlar, bu tür yapıların "harcı" durumunda olan ideolojilerin ve/veya liderliklerin zayıflaması, ortadan kalkması ile dağılmışlardır. Sovyetler Birliği örneğinde nispeten yumuşak, Yugoslavya örneğinde ise çatışma dolu bir süreç içerisinde ortaya çıkan bu gelişmelerin ilginç bir örneğini de, Çekoslovakya'nın çok yumuşak bir süreç içerisinde Çekler ve Slovaklar arasında bölünmesi oluşturmaktadır.

Bütün bu olaylar, uluslararası sistemde de önemli gelişmelere neden olmuştur. Aslında bu değişikliklerin bazı yönleri çok yeni olmayıp, uzunca bir süreçte kademe kademe ortaya çıkmışlardır. Gerçekten de "gevşek iki kutuplu sistem" in **iki kutupluluğu** giderek tek bir düzeyde ele alınamaz olmuş, askeri-stratejik anlamda iki kutuplu bir uluslararası sistemin yanında, siyasi ve ekonomik düzeyde **çok kutuplu** bir yapı olmuştur. Bununla birlikte, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve Polonya'ya yönelik olarak sert bir politika uygulamaya başlaması, bu ülke ile iyi ilişkileri bulunan Vietnam'ın Kamboçya'yı işgali ile başlayan ve Ronald Reagan'ın Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olması ile daha da ivme kazanan ABD-SSCB gerginliği, askeri-stratejik anlamda "gevşek iki kutuplu sistem" in **gerginleşmesine** neden olmuştur. Reagan'ın uygulamaya koyduğu Stratejik Savunma Girişimi (*Strategic Defence Initiative-SDI*), ya da popüler adıyla Yıldız Savaşları Projesi ile daha da tırmanan gerginlik sonucunda "Yeni Soğuk Savaş" sözleri edilmeye başlanmış, insanları "1950'lere dönme endişesi" sarmıştır. Fakat bütün bunlar, 1985 yılında Mikhael Gorbaçov adlı orta boylu bir Rus'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olmasıyla giderek değiş-

meye yöneldi. Kısmen kendisinin Sovyetler Birliği'nin toplumsal yapısında gerçekleştirmeye çalıştığı değişiklikler sonucunda (ki kendisi bunları net bir biçimde formüle etmemiş, edememiştir), kısmen de süreç içerisinde ortaya çıkan uluslararası gelişmelerin etkisiyle, önce Doğu Avrupa ülkeleri birer birer Sovyetler Birliği'nin etki alanı dışına çıkmışlar; ardından Baltık ülkelerinin kopmasıyla başlayan federasyonun dağılma süreci 1992 yılı başında Gorbaçov'un istifası ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile sonuçlanmıştır. Böylece, yaklaşık elli yıldır, zaman zaman "gevşeyen" zaman zaman "sıkılaştıran" iki kutuplu sistem de klasik görünümü ile sona ermiştir.

Bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan, daha doğrusu çıkmakta olan uluslararası sistemin temel özelliklerini belirlemek, tahmin etmek oldukça zordur. Bununla birlikte, bazı genel tesbitler yapmak, çok kalın çizgiler halinde bazı tahminlerde bulunmak da mümkündür. Herşeyden önce, yukarıda da değinildiği gibi, artık uluslararası sistemin yapısını askeri- stratejik, siyasi, ekonomik açılardan tek düzeyde ele almak her zaman kolay ve/veya mümkün değildir. Nitekim, günümüz dünyasında örneğin ABD ile Japonya'yı, Etyopya ile Hong Kong'u uluslararası sistem içerisinde belirli bir yere oturtmak, sahip oldukları etki imkanlarına göre sınıflandırmak gerektiğinde bu zorluk açıkça görülmektedir. "Süper Güçler"den ayakta kalan ABD'nin "Dünya'nın en güçlü devleti" ünvanına sahip olmasına rağmen uluslararası sistemde her düzeyde hiyerarşik bir yapı oluşturduğunu söylemek zordur. Eğer bugünün uluslararası sisteminde askeri-stratejik açıdan piramidal bir hiyerarşiden söz etmek mümkünse, en tepede ABD'nin yer alması doğaldır. Fakat, siyasi ve ekonomik düzeyler için durum farklıdır. Sonuç olarak, günümüz uluslararası sistemi, **hiyerarşik ve çok merkezli** ilişki kalıplarının iç-içe geçtiği, birlikte fonksiyon gördüğü bir yapıya sahiptir denilebilir. Öte yandan, oluşmakta olan uluslararası sistemin alt-sistemlerin hakim olduğu (*sub-system dominant*) bir yapıya dönüşmekte olduğu söylenebilir. İki kutuplu sistemde, özellikle de sistemin kutupluluğunun "sıkı"laştığı dönemlerde, uluslararası sistemin bütününe etkileyen, belirleyen faktörler, sistemdeki alt-sistemlerin de en önemli girdilerini oluşturmaktaydılar. Bir başka

deyişle, alt-sistemlerin uluslararası sistemin bütününden otonom olma imkanları pek fazla değildi. Yeni uluslararası sistemde ise bu durum değişmiştir, değişmektedir. Alt-sistemlere ilişkin olay ve olguların tahlilinde, eskiden olduğu gibi sorunları sadece ABD-SSCB rekabeti gibi sistemik bir temel belirleyici ile açıklamak, ona indirgemek artık pek mümkün değildir. Örneğin son dönemde, bir bölgesel alt-sistem olarak ele alabileceğimiz Ortadoğu'da meydana gelen olayları irdelerken, yöredeki etnik ve dinsel mozayik, kendine özgü bir dinamığa sahip mevcut güç yapısı gibi faktörler büyük önem kazanmaktadır. Balkanlar, Kafkasya, Güney Asya gibi birçok başka alt-sistem niteliğindeki bölge için de benzer bir durumun geçerli olduğu söylenebilir. Burada belirtilmesi gereken bir nokta da, yukarıdaki ifadede yer alan "kendisine özgü mevcut güç yapısı" ile işaret edilenin çoğu defa **klasik güç dengesi** modeline benzer bir yapı ve ilişki biçimi olduğudur. Günümüzdeki alt-sistemlerin çoğunda, uluslararası sistemin yukarıda belirtilen hiyerarşik ve çok merkezli yapısının belirleyici etkisinden otonom olduğu ölçüde klasik güç dengesi sisteminin özelliklerini gözlemek mümkündür.

Bu saptamaların ışığında, dünyada son onyılda belirginleşen etnik ve dinsel motivasyonlu hareketliliğin etkisini bir süre daha sürdüreceği, Kuzey Amerika ve Avrupa'nın yanında Uzakdoğu ve Pasifik bölgesinin de yeni bir güç odağı olarak daha da belirginleşeceği söylenebilir. Siyasi akımlar anlamında ise, kısa dönemde, çoğulcu Batı demokrasilerine karşı ciddi bir alternatifi varlığından söz etmek zordur. En önemli rakip olan sosyalizmin "modeli" ortadan kalkmıştır. Üniformalı otoriter yönetimlerin prestijlerinin de giderek azaldığı, toplumların dışa kapanmasının çok zor olduğu günümüzde bu eğilimin daha da belirginleşeceği düşünülebilir.

Uluslararası sistemde hakim yapı ve tutumları temsil edecekleri tahmin edilen bu ana eğilimlere karşı ne türden gelişmeler olabilir? Herşeyden önce, giderek daha da belirginleşen çoğulcu Batı demokrasisi türü toplumsal örgütlenme ve yönetim modelinin evrenselleşmesine bir tepkinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Özellikle, sunduğu global kapitalist ekonomik modelin doğası gereği dünyada belirgin bir **sahip olanlar-olmayanlar** ay-

rımının varolması, en azından bu ayrımın yok edileceğine dair bir inancın bulunmaması veya inandırıcı bir çabadan söz edilememesi, bu tepkinin motivasyonunu oluşturmaktadır, oluşturmaktadır. Bugünden bakıldığında, "sahip olmayanlar"ın sadece bir kısmını kapsamakla birlikte radikal İslam, çoğulcu Batı demokrasisi modelini uygulayan ve savunan Batı ülkelerine, daha doğrusu bu ülkelerin global düzeyde oluşturmuş oldukları üretim, değişim ve bölüşüm ilişkilerine karşı mevcut olan tepkinin belirli bir bölümünü, kendisinin özgün anti-Batı stratejisine destek olmaya kanaliz edebilmektedir. Batı'nın etkisine açık bazı Kuzey Afrika ülkelerinde İslam radikalizminin süratle güçlenmesi bu açıdan düşündürücüdür. Burada işaret edilmesi gereken, İslam radikalizminin çoğulcu Batı demokrasisine global düzeyde değil, ancak bazı İslam ülkeleri zemininde bir alternatif olacağı, bu nedenle de uluslararası alanda esas olarak hakim bir eğilimi değil, muhalefeti, başkaldırıcıyı temsil edeceğidir.

Günümüzden uluslararası sistemin geleceğine baktığımızda, bir anlamda birbirleriyle çelişkili gibi gözüken iki farklı sürecin beraberce gelişmesinin gündemde olacağı söylenebilir. Bu iki süreç uluslararası alandaki **ayrışma** ve **bütünleşme** eğilimleridir. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılması ile belirginleşen ayrışma süreci giderek, sadece federatif yapıların sorunu olmaktan çıkıp üniter nitelikli devletleri de etkileyecek gibi gözükmektedir. En azından, Sovyet ve Yugoslav federasyonlarının çöküşü ile ortaya çıkan yeni devletlerin kendileri, bu süreçten en fazla başı ağrıyacak birimler olmaya adaydırlar. Nitekim, Azeri-Ermeni çatışması, Abhazların Gürcistan yönetimine başkaldırmaları, Rusya'daki Tatar ve Çeçen Türklerinin özerklik talepleri, Ukrayna'nın Kırım sorunu, Moldavya'daki Rus azınlık ile yönetim arasındaki anlaşmazlık, konuya Sovyetler Birliği'nin mirasçıları açısından verilebilecek örneklerden sadece bazılarıdır. Dağılan Yugoslav federasyonunun mirasçılarının durumu ve bazılarının dramı ise ortadadır. Bu sorunların yakın bir gelecekte hallolacağını, yenilerinin ortaya çıkmayacağını düşünmek aşırı iyimserlik olacaktır. Konuya ilişkin olarak uluslararası toplumun önünde duran en önemli, muhtemelen hiçbir zaman çözülemeyecek sorun, "ulusların kendi kaderlerini tayini" ilkesinin işlemselleştiril-

mesi, yani bu ilkenin hangi birimlere uygulanıp hangilerine uygulanamayacağı konusunda nispeten genel kabul gören bir kriter ya da kriterler dizisine ulaşılabilmesidir. Bütün bu söylenenlerle birlikte, uluslararası sistemdeki ayrışma sürecinin bugünkü süratiyle devam etmeyeceği, varlığını sürdürmekle beraber ivmesini giderek kaybedeceği tahmin edilebilir. Zira, Sovyet ve Yugoslavya federasyonlarının dağılması ile ortaya çıkan bu "ayrışma şoku"na karşı -başta kendileri bu şok aracılığı ile ortaya çıkanlar olmak üzere- ilgili devletler çeşitli çözümler üretip önlemler alacaklar, böylece eylem-tepki zinciri işlevini sürdürecektir.

Öte yandan, gerek kendisine özgü bir dinamikle gelişen Batı Avrupa entegrasyonunun yarattığı çekim, gerekse dünyada, başta ekonomi olmak üzere hemen her alanda kendisini hissettiren karşılıklı bağımlılık olgusunun bir sonucu olarak, çeşitli düzeylerdeki bütünleşme çabalarının hız kazanacağı düşünülebilir. Nitekim gelişmeler de bu yöndedir. Avrupa Topluluğu muhtemelen yakın bir gelecekte, geleneksel olarak daimi tarafsızlık statülerini korumuş bazı Avrupa devletleri ile bazı EFTA üyelerinin, İskandinav ülkelerinin katılmasıyla biraz daha genişleyecek, orta vadede ise başta Türkiye, Macaristan ve muhtemelen yeni kurulacak Çek devleti olmak üzere Avrupa'nın Doğusu'ndan gelen ısrarlı taleplerle karşı karşıya kalacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, örgütün entegrasyon amacına ulaşması ile genişlemesi olgularının (şu andaki görünüm çerçevesinde) birbirlerine rakip bir nitelik taşıdıklarıdır. Topluluğun kaderi biraz da bu ikileme verilecek cevaplar ile ilgili olacaktır. Bu çerçevede, AT entegrasyon sürecinin kısa dönemli iniş-çıkışlardan uzak, sorunsuz bir biçimde gelişeceğini düşünmek aşırı iyimserlik olur. Gerek Almanya, Fransa ve İngiltere üçgeni arasındaki bazı sorunlar, gerekse tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'da da etnik temele dayalı milliyetçiliğin giderek yoğunluk kazanmasının toplumlar-arası bütünleşme fikrine ters bir gelişme olması dolayısıyla AT'ın evrim sürecinde önemli dalgalanmalar görülebilir. Yukarıdaki tahlil, bütün bunlarla birlikte genel trendin bütünleşme doğrultusunda olacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Öte yandan, bu konudaki pozitif gelişmelerin zaman içerisinde dünyanın diğer bölgelerinde de bu yönde eğilimlerin güçlenmesini, girişimlerin artmasını ö-

zendireceği söylenebilir. Nitekim, 1992 yılı ortalarında ABD, Kanada ve Meksika arasında imzalanan ekonomik işbirliği anlaşması bu yönde atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir. Benzer bazı gelişmelerin Uzakdoğu'da da ortaya çıkmasını beklemek de uç bir tahmin sayılmamalıdır.

Nihayet, uluslararası sistemde ortaya çıkmakta olan önemli değişikliklerden birisi de Birleşmiş Milletler Örgütü'nün yeni konumu ile ilgilidir. Bilindiği gibi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması ile birlikte, örgütün hareket yeteneğini oldukça sınırlayan "ABD ve SSCB vetoları" engeli önemli ölçüde azalmıştır. Bu durum, Körfez Krizi örneğinde görüldüğü gibi, Batılı ülkelerin "barış ve güvenliğin korunması ve sağlanması" konusunda aralarında anlaşabilmeleri halinde, örgütün duruma müdahale edebilme imkanını arttırıcı bir sonuç doğurmuştur. Örgütün bu türden bir duruma doğrudan müdahale edebilmesi için Güvenlik Konseyi'nin devreye girmesi şarttır. Dolayısıyla örgütün bu organının yapısı ve karar alma biçimi, örgütün uluslararası politikadaki yeri ve geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. Bilindiği gibi, mevcut durum II. Dünya Savaşı sonrası dönemin şartlarını yansıtmaktadır. Eğer, örgütün uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında etkili bir araç olabilmesi arzu ediliyorsa (ve de daimi üyeler kategorisinin varlığı tartışma konusu yapılmazsa), Konsey'deki daimi üyelerin bileşiminin yeniden ele alınması gerekmektedir. Çünkü, mevcut yapıda İngiltere ve Fransa veto hakkına sahip ülkeler arasında yer alırlarken bir Almanya, bir Japonya kapsam dışı kalıyorlarsa burada belirli bir dengesizlik olduğu ortadadır. Hatta Hindistan, Brezilya gibi ülkeleri de bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Burada önemli olan, örgütün en etkili organının yapısının, uluslararası sistemdeki reel güç dağılımına olabildiğince yakın düşmesi gereğidir. Aksi takdirde, bu güç dağılımında örgüt içerisinde sahip olduğundan daha iyi durumda bulunan ülkenin, sorunların çözümünü bu örgüt dışındaki platformlara taşıma arzusu artacaktır. Örgütün yapısında, özellikle de Güvenlik Konseyi'nde gerçekleştirilmesi gereken bu değişiklik, yukarıda gevşek ifadelerle dile getirilen ve esas itibarıyla statükoda radikal bir alt-üst oluştan çok belirli bir revizyonu öngören türden olabileceği gibi, temelden yeni bazı düzenlemeler

gerektiren türden de olabilir. Örneğin, Güvenlik Konseyi üyelerinin tümünün siyasi, ekonomik, askeri, demografik vb. kriterlere göre oluşturulacak bir tür "güç katsayısı" aracılığı ile sınıflandırılarak karar alma sürecine bu sınıflandırmada sahip oldukları konuma uygun bir ağırlıkta katılmaları ve veto sisteminin kaldırılması söz konusu olabilir. Bütün bu söylenenler, bugün için üzerinde uzlaşma sağlanarak hayata geçirilmesi çok güç olan bazı öneriler, fantaziler olarak görülebilir. Fakat, örgütün uluslararası alanda "problem çözücü" olabilmesi için bu türden bir değişiklik yeterli değilse de **gerekli** koşuldur.

Son yıllarda ortaya çıkan bütün bu değişikliklerin uluslararası sistemde yer alan birçok ülkeyi, bu ülkelerin dış politikalarını belirli ölçülerde etkilediği bir gerçektir. Kanımca Türkiye'nin dış politikası bu gelişmelerden en fazla etkilenenler arasındadır. Zira Türkiye, gerek coğrafi gerekse sosyal anlamda yeni dönemde ortaya çıkan sorunlu bölgelere yakın bir konumdadır. Gerçekten de Türkiye'nin sadece Balkanlar ve Kafkasya ile olan yakınlığı, bu kanıyı doğrulamaya yeter niteliktedir. Son gelişmeler, ülkenin mevcut dış politika kalıplarında önemli değişiklikler meydana getirmenin yanında yepyeni bazı ilgi odaklarının doğmasına da neden olmuştur.

Varşova Pakti'nin dağılması ve Sovyetler Birliği'nin çöküşü NATO'nun anlam ve önemi üzerinde bir tartışmanın başlamasına neden olunca, dış politikasını büyük ölçüde bu örgüt üyeliği ile uyumlu bir temele oturtmaya çalışmış ve çalışmakta olan Türkiye açısından da yeni duruma uyum sorunu gündeme gelmiştir. Türk dış politikasında ani bir değişiklikle karşılaşılmasında 1990-1991 Körfez Krizi'nin önemli payı olmuştur. Başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri nezdinde Sovyetler Birliği'ne karşı mücadeledeki stratejik önemi dolayısıyla ihtiyaç duyulan Türkiye, bu defa da Ortadoğu'da oluşmakta olan yeni dengeler çerçevesinde bu ülkelerin ilgi odağı olmaya başlamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin, başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri nezdindeki önemi, artık eskisi gibi tek ve sabit, özellikle de stratejik nitelikli bir öge ile ilgili olmayabilir. Zira, Irak ve İran gibi ülkelerdeki Batı-karşıtı rejimlerin varlığı, muhtemelen eski Sovyetler Birliği faktörü kadar tek ve sabit bir etken olmayacaktır. Bu nedenle, e-

ğer Türkiye'nin dış politika tercihleri açısından Batı ülkeleri hâlâ büyük önem taşıyorsa, Türkiye'nin bu ülkeler nezdindeki vazgeçilemezliği, prestiji, artık stratejik önem ile ilgili olmaktan çok, Ortadoğu'daki İslam ülkelerine, Orta Asya'daki Türkî cumhuriyetlere ilişkin olarak "Batı demokrasisi modeli"nin uygulanması açısından sahip olduğu örnek konuma ilişkin olacaktır. Kanımca, bütün sorunlarına rağmen Türkiye toplumunun sahip olduğu demokrasi geleneği çerçevesinde bu "model olma" konumu, gelecek günlerde ülke dış politikasında Batı ülkeleri ile olan ilişkilerin temel belirleyicisi olmaya adaydır.

Dünyadaki son gelişmeler ve bu gelişmeler çerçevesinde oluşmakta olan yeni yapı ve ilişki biçimleri Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkilerine de yansımaktadır. Bu çerçevede yapılabilecek en genel tesbit ve tahmin, klasik güç dengesi mantığının Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu bazı bölgesel alt-sistemlerde giderek etkili olmaya başlamasıdır. Bu durumun, Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkilerini de etkilemesi kaçınılmazdır. Bir başka deyişle, günümüzde ve ileriki günlerde Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkilerinde ittifak ya da karşıtlıkların sürekli olmaktan çok değişken bir görünüm arzedeceği düşünülebilir. Bu modele en az uyacak ilişkileri, muhtemelen Yunanistan ve Ermenistan ile olanlar oluşturacaktır.

Bulgaristan'daki yönetim değişikliğinin sonuçları, iki ülke arasındaki ilişkilere hemen yansımıştır. Bu ülkedeki Müslüman-Türk azınlığın durumunda önemli iyileşmeler meydana gelmiş, bu topluluk Bulgar Parlamentosu'na girerek ülke siyasal hayatında yerini almıştır. İleriki günlerde, iki ülke arasındaki ilişkilerde bazı iniş-çıkışlar beklenmekle beraber, siyasal ve ekonomik açıdan Batı ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmak isteyen bir Bulgaristan ile Türkiye arasında pek fazla bir sorun çıkmayacağı düşünülebilir. Ayrıca, Balkanlar'da mevcut ve oluşmakta olan güç dengesi ilişkilerinde, Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan üçgeni ele alındığında, her iki ülkenin de Yunanistan ile, birbirleriyle olan daha fazla sorunları bulunduğu görülmektedir. Tarafların Makedonya sorunu karşısında takındıkları tutum bu durumun bir göstergesidir.

Buna karşılık, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin

mevcut durumu ve geleceği açısından ise nispeten sorunlu bir görünüm söz konusudur. İleriki günlerde çatışma-işbirliği yelpazesinde işbirliğine doğru bir yönelme olsa da, bu muhtemelen iki ülke arasındaki sorunların çözümünden çok dondurulması ile ilgili olacaktır. Bir başka deyişle Ege, Batı Trakya ve Kıbrıs sorunlarına yakın bir gelecekte ve kalıcı bir çözüm bulunması ihtimali pek fazla değildir.

Türkiye'nin Suriye, Irak ve İran ile olan ilişkileri ise çok daha karmaşık bir görünüme sahiptir. Klasik güç dengesi mantığı çerçevesinde yapılacak kaba bir analizde, bu üç ülke yönetimi ile de sorunları bulunan bir Türkiye'nin stratejik açıdan bölgedeki en doğal müttefiki İsrail olmaktadır. Şüphesiz bu, soruna daha çok askeri-stratejik açıdan bakan bir görüştür. Bununla birlikte, eğer İsrail, Filistin sorununu Arapların önemli bir bölümünün kabul edebileceği bir biçimde çözebilirse, her ikisi de Batı-tipi demokrasi ile yönetilen iki ülke arasındaki yakınlaşma açısından gerekli siyasi zeminin de oluşacağı söylenebilir. Öte yandan, Türkiye'nin Irak ile olan ilişkileri Suriye ve İran ile olandan daha karmaşıktır. Konuya Kürt sorunu dikkate alınarak stratejik açıdan bakıldığında, Türkiye'nin bu üç ülkeden en fazla Irak ile işbirliği yapması beklenebilir. Zira güçlü bir İran ile sürekli bir rakip durumundaki Suriye'nin arasına sıkışmış olan Irak'ın Türkiye'yi doğal müttefik görmesi normaldir. Ayrıca bölgedeki Kürt sorununun alevlenmesinden en fazla zarar gören ve görebilecek olan iki ülke de Irak ve Türkiye'dir. Nitekim, Türkiye açısından da Irak uzun yıllar, bölgedeki güç dağılımının korunması açısından gerekli bir ülke olmuştur. Bu, stratejik rasyonaliteye dayalı ilişkiyi Saddam Hüseyin yönetiminin Kuveyt'i işgali bozmuştur. Bu yönetimin ABD ve Avrupa ile olan ilişkilerinin düzelmesi ya da Irak'ta buna yatkın bir yönetimin işbaşına gelmesi durumunda, söz konusu stratejik rasyonalitenin yeniden gündeme gelmesi pek zor değildir. Bu iki ülke arasındaki önemli anlaşmazlıklardan birisi olan su sorunu, çözümü pek kolay olmamakla beraber bir "Ege Sorunu" da değildir. Kaldı ki, bugün iki ülke arasındaki önemli çatışma konularından birisi olan Irak'ın PKK'nın eylemlerini desteklemesi ve de Türkiye'nin Kuzey Irak'ta oluşmakta olan Kürt otonom bölgesinin yöneticileri ile diyalog içerisinde bulunması ol-

guları, bu "stratejik irrasyonelite"nin en belirgin bir örneğini oluşturmaktadır. Bu sorun nasıl ve hangi yönde çözülecek olursa olsun, söz konusu iki ülke stratejik anlamda "doğal müttefik"dirler. Fakat, gayet doğal olarak, uluslararası politikanın çok yönlülüğü, bir dizi dolaylı ilişkinin yarattığı karmaşıklık, bu saptamayı, ülkelerin dış politikalarında genelde gözlemlenebilmekle birlikte zaman zaman uygulamada ulaşılamayan "stratejik rasyonelite"nin bir örneği durumuna sokmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasıyla Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri birden Türk dış politikasının önemli odak noktalarından birisi olmuşlardır. Artık Rusya ile doğrudan kara sınırları bulunmayan Türkiye, bu ülke ile birlikte bölgedeki güç dengesinin temel öğelerinden birisi durumuna gelmiştir. Söz konusu dengenin sabiti sayılabilecek olan ilişki, Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteğidir. Buna karşılık Ermenistan'ın da Rusya'nın desteğini sağlama gayreti bulunmakla beraber bu, nispeten daha zayıf ve değişken bir görünümüdür. Bu durumda, Türkiye'nin Gürcistan ile olan ilişkilerinde gelişmeler görülmesi, ilk bakışta şaşırtıcı görünse de (Azerbaycan'da İran yanlısı bir yönetim oluşmadıkça) Ermenistan'ın İran'dan açık ya da örtük destek görmesi bölgesel güç dengesi mantığına oldukça uygundur. Nihayet son dönemde, coğrafi uzaklığa karşılık etno-kültürel birliğin tarafları birbirlerine yaklaştırdığı bir Türkiye-Türkî cumhuriyetler ilişkisi patlaması ortaya çıkmıştır. Hemen hepsi yeni bir model arayışı içerisinde olan ve dış dünyaya açılmada Türkiye'yi güvenilir bir yol gösterici olarak gören bu yeni devletlerin varlığının Türkiye'nin dış politikasına güç kattığı, diğer ülkeler nezdindeki hesaba katılma ölçüsünü arttırdığı ortadadır. Bununla birlikte, tüm bu gelişmelerin Türk dış politikasının değişkenlerini arttırdığını, yani ülke dış politikasını yönlendiren karar alıcıların aynı anda, birbirleriyle bağdaştırılması pek kolay olmayan bir dizi politika uygulamasını ele almak durumunda kalabileceklerini de hatırdan çıkarmamak gerekecektir.

Elinizdeki çalışmada, benim buraya kadar ancak bazılarına, o da ancak yüzeysel bir biçimde değindiğim konuların tümü ilgili uzmanlarca ele alınmakta, irdelenmektedir. Birbirlerinden farklı konuları farklı bakış açıları ile ele alan yazarların belki de

en belirgin ortak noktaları, uluslararası alanda ortaya çıkan son gelişmelerin Türkiye'nin dış politika zeminine getirdiği hareketliliğin önemidir. Gerçekten de bu hareketlilik, ülke dış politikasına uluslararası alanda önemi giderek artan bir rol yükleyecek gibi gözükmektedir. Bununla beraber aynı durum, bazı iradi hatalar ya da tarihsel tesadüflerin yaratacağı kimi tuzakları da içermektedir. Kitapta yer alan yazıların konu ile ilgilenenlerin bu çerçevedeki saptama ya da beklentilerinin irdelenmesine önemli ölçüde yardımcı olacağı kanısındayım.

Beyazıt, Eylül 1992

Büyük Fransız tarihçi ve siyasetçisi Alexis de Tocqueville, "20. yüzyıla Rus kamçısıyla Amerikan kesesi egemen olacaktır" demişti. Falcılık yeteneğini bilemeyiz, ama uzun tarihsel kalıpları ve bunların gelecekte alabileceği biçimleri çok iyi anlayan De Tocqueville'in bu keskin öngörüsüne gıpta etmemek elde değil. Gerçekten, 20. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası sisteme, büyük endüstriyel ve tarımsal potansiyeli ile A.B.D, üstün askeri gücü ve yayılcı politikasıyla Sovyetler Birliği egemen oldu. Washington-Moskova güç mihverinin katı cenderesi içinde yer yüzünün büyük bir bölümü Doğu ve Batı bloklarına ayrıldı. Bu güç mihverinin çevresinde bulunan ve yakın güvenliklerini tehdit altında gören kimi ülkeler dünyanın bu bölüntüsü içindeki yerlerini aldılar. Türkiye, 40-50 yıldır bu öykünün içinde önemli bir "aktör" durumuna geldi.

Batı'nın ve Türkiye'nin gerekçeleri ne denli "haklı" olursa olsun, Soğuk Savaş, Türkiye'nin Batı bağlantısını dış politikada hareket özgürlüğünü sınırlandırıcı ve yeniliklere kapalı bir çerçeve niteliğine dönüştürdü. Belki de doğal bir gelişme olarak, Türkiye'nin kimi bölgesel nitelikteki ulusal çıkarları, Batı bloğunun global çıkarları içinde ya eridi ya da gölgelendi. Yalnız Türkiye'ye özgü olmayan ve blok üyelerinin çoğunluğunu kapsayan bu edilgenliğin nedenleri arasında şu ikisi çok önemlidir: (i) İki süper gücün gerek birbirlerini ve gerekse kendilerine bağlı devletleri denetlemelerinin sonucu olarak ortaya çıkan ve olası yerel çatışmaların, nükleer silahların yarattığı "dehşet dengesi" içinde, genişlemeyeceği varsayımı (ii) Blok önderlerinin sağladığı siyasal destek ile ekonomik ve askeri yardımın azalması ya da tümüyle durması sonucunu doğuracak davranışlardan kaçınmak ve ilk adımı sürekli blok önderinden beklemek.

Bu genel düşüncelere ek olarak, Türkiye'ye özgü bir özel-

• Prof. Dr. Oral SANDER, A.Ü. S.B.F. Öğretim üyesi

lik daha vardır: Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Türkiye'yi Avrupa uluslar topluluğunun içinde hakkı olan yere oturtmak saygın amacının ürünü olarak, Avrupa-eğilimli (2.Dünya Savaşı'ndan sonra Batı-eğilimli) dış politika izlemek. Doğal olarak, dünyanın Doğu ve Batı olarak iki karşıt kampa ayrılması, güçlü A.B.D.'nin Batı'nın önderliğini alması, Ortadoğu'nun kronik istikrarsızlığı ve güvenliğine yönelik tehditlerin çoğunlukla kuzey ve doğusundan kaynaklanması, böyle bir politikayı haklılığı az tartışılır bir duruma sokmuştur.

Bugün De Tocqueville'in 20.yüzyıl öngörüsü geçerliliğini yitirmiş gibi görünüyor. 1985 Martında Gorbachov'un Sovyetler Birliği'nin başına geçmesiyle başlayan devrimci süreç, sonunda Sovyetler Birliği ve Doğu Blokunu yıkmış, Almanları birleştirmiş, nükleer ve klasik silahlarda önemli indirimleri gerçekleştirmiş, Avrupa Topluluğu'nu güçlendirmiş ve dünyanın neredeyse 50 yıl süren iki-kutupluluğuna darbe vurmuştur. Şimdi sorulması gereken önemli soru, uluslararası sistemde iki-kutupluluğun zayıflamasıyla, 19. yüzyılın ve 20. yüzyılın ilk yarısının çok-kutupluluğuna doğru bir gidişin olup olmadığıdır. Bu ileriye yönelik soruya tarihçilerin verebilecekleri kesin bir yanıt olamaz. Ancak, tarihin önceki dönemlerindeki sistem değişikliği kalıplarına bakarak akıl yürütmek olanaklıysa, yeryüzünün kısa sürede yeni bir iki-kutupluluğa dönmesi çok zordur. Beklenen, iki-kutupluluğun belirgin özelliklerinin yavaş yavaş yokolduğu bir geçiş döneminden sonra, çok-kutupluluğun yerleşmesidir.

Görülebilecek bir gelecekte beklenebilecek ikinci bir gelişme de, yeryüzünün alışageldiğimiz Doğu-Batı bölüntüsünün yerini, yine yavaş yavaş bir Kuzey-Güney güç mihverine bırakacağıdır. Sovyet rejiminin yıkılması ve komünizmin kapitalizme geçerli bir seçenek olamayacağının anlaşılmasından sonra, Çin Halk Cumhuriyeti bugünkü siyasal ve ekonomik yapısını uzun süre sürdüremeyecektir. Böylece, ortaya gelişmiş ve gelişmeye çok yaklaşmış, demokratikleşme sürecini hızlı ya da yavaş bir biçimde gerçekleştirmeğe çalışan bir Kuzey ile, hâlâ gelişmek için uğraşan, tekparti ya da adam yönetimine sahip ve aralarında çatışan bir Güney çıkacaktır. Bu iki bölüntü arasında, geçmişi 15. yüzyıla kadar inen sömürü ilişkisi belki daha da güçlenerek süre-

cek ve devletler hukukunun temel ilkeleri, tıpkı 17. yüzyılın Vestfalya sisteminde olduğu gibi, yalnız Kuzey'de geçerli addedilecektir.

Yine, tarihsel akıl geleceğe yönelik tahminlerimizde yardımcı olacaksa, iki-kutuplu Soğuk Savaş dönemindekilerle karşılaştırıldığında, bölgesel silahlı çatışma olasılığının yeni çok-kutuplu sistemde artacağı söylenebilir; tarihte böyle olmuştur. Çatışma olasılığının artmasının nedenleri arasında şunlar sayılabilir: (i) Herşeyden önce, bölgesel çatışma kaynaklarının zaten çok olduğu dünyamızda iki kutuplu sistemin iki önderi, koruyuculuğunda tuttukları bölgesel güçleri denetleme yeteneğine sahiptiler. Denetim gevşese bile, belirli bir "tehlîke noktası"na gelindiğinde, karşı tarafın duruma müdahale olanağı caydırıcılık yaratmaktaydı. Bugün, bu iki-kutuplu dünyanın özellikleri ve dolayısıyla caydırıcılık zayıflamıştır. (ii) Yeni kurulmakta olan sistemde büyük devletlerin bölgesel çatışmalara müdahale istekleri ve isteseler bile müdahale yetenekleri de daha az olacaktır. Bu, tek "süper güç" olarak değerlendirilen A.B.D. için de doğrudur. Bu devletin Irak'a müdahalesinde, tarihte ilk kez tüm Birleşmiş Milletler'in desteğini sağladığını unutmamalıyız. Gelecek bunalmalarda A.B.D.'nin böylesine bir desteğe sahip olabileceği çok kuşkuludur. (iii) Son olarak, bugün çok sayıda bölgesel gücün, gelişmiş ülkelere "tatlı" kâr bırakan silah ticaretinin de ürünü olarak, savaşma yeteneklerinin artması, çatışma riskini arttırmaktadır. Nükleer silahların yayılması ve bunları sorumsuzca kullanabilecek devletlerin eline geçmesi de üzerinde durulması gereken bir olasılık gibi görünüyor.

Yeni sistemin bir başka özelliği, dinsel ve ulusçu akımların giderek güçlenmesi ya da bu yöndeki tartışmaya açık varsayımdır. Özellikle Kuzey'de ideolojilerin zayıfladığı, komünizmin kapitalizme rakip bir ideoloji olarak çöktüğü, "üçüncü dünyacılığın" çekiciliğini yitirmeğe başladığı doğrudur. Ancak, doğanın ve giderek uluslararası sistemin boşluklardan hoşlanmadığı genellenmesinden hareket edilirse, ortaya çıkan boşluğu dinsel ve ulusçu akımların doldurması beklenebilir. Ekonomik zorlukların halkta yarattığı öfke ve "laik" devletin özellikle Güney'de yurttaşların siyasal bağlılık gereksinimine doyurucu bir cevap vere-

mediği dikkate alındığında, ortaya çıkacak "öfkeli kimlik bunalımı"na farklı yollardan da olsa çözüm vaadeden bu iki ideolojinin güçlenmesi doğal sayılabilir. Sonuç olarak, Güney'de ve Sovyetlerin yıkılmasıyla kurulan yeni cumhuriyetlerin bir bölümünde Batı-karşıtı akımlar, iki kutuplu dünyadakinden daha güçlü bir biçimde kendilerini gösterebileceklerdir.

Özelliklerini özetlemeğe çalıştığım bu yeni koşullarda, Türk dış politikası hem yeni olanaklara açılacak, hem de belirsizlikler ve zorluklarla karşılaşacaktır. Türkiye, önemli istikrarsızlık kaynaklarının bulunduğu Balkanlar, Kafkaslar, Doğu Akdeniz ve Körfez bölgelerindedir ve Doğu Avrupa ile Batı Asya arasında geçiş noktasındadır. Böylesine bir jeopolitik konumda Türkiye'ye yönelik tehditler, Soğuk Savaş dönemindekilerle karşılaştırıldığında, çok daha değişik ve niteliği önceden tam belirlenemeyecek türden olacaktır. İçinde bulunduğumuz alt-sistem ve bölgeler eskisine göre daha oynak ve belirsiz görünüyor. Gelişmeler ve ülkelerin bu gelişmeleri nasıl değerlendirecekleri, eski dönemin aksine, "ak ve kara" olarak kolaylıkla ayrılamayacak, kolay karar verme rahatlığı ortadan kalkacaktır.

Bu gelişmelere karşın, oluşması beklenen çok-kutuplu sistem ve Kuzey'de Soğuk Savaşın bitmesiyle ortaya çıkan yumuşama, Türkiye'nin sırtından önemli bir yük almıştır ve bu ülkeye yeni olanaklar sunmaktadır. Artık Türkiye'nin Batı-bağlantısı, hareket özgürlüğünü sınırlandırıcı ve değişikliği önleyici dar bir kalıp olarak algılanmamalıdır. Batı ile ilişkilerini, bağımlılık yerine eşit ortaklık, "ileri bir karakol" olarak Batı'nın askeri çıkarlarına hizmet etmek yerine, komşularına güven veren bir işbirliği temelinde oturtabilir. Uluslararası sisteme kendi kararlarıyla, kendi kavramlarıyla yaklaşabilir. Kısaca, Türkiye'nin temel uluslararası felsefesi, bağımlılık yerine eşitlik ve karşılıklı yarara dayanan ortaklık olmalıdır. Uluslararası ilişkilerin artık Washington-Moskova mihverine dayanmadığı günümüzde, "askeri karakoluk" yerine, Batı ile demokratik yapıdaki benzerlikler ve ekonomik işbirliği vurgulanmalıdır. Ayrıca, Batı ile ilişkilerinin temelini oluşturan Avrupa Topluluğunun üyesi olmak amacının yanında, Helsinki yumuşama sürecinin Türkiye'ye komşu bölgelere doğru yaygınlaştırılması da Türk dış politikasının öncelikleri ara-

sında yer almalıdır ve Körfez savaşındaki sonraki Türk tutumu dikkate alınırse böyle bir niyetin varlığı açıkça görölmektedir. Ancak, yine Körfez savaşının gösterdiği gibi, globalleşmiş dünyamızda barışın bölünemez bir bütün olduğu olgusu, niyetin ötesinde böyle bir politikayı acil ve gerekli kılmaktadır.

Bu yeni olanakların yanında, uluslararası sistemdeki temel değişiklikler Türkiye'ye yeni güç mihverlerinde ek roller de sağlamaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, dünya politikasının Doğu/Batı bölüntüsü hızla ortadan kalkarken, onun yerini yavaş yavaş bir Kuzey/Güney bölüntüsü alıyor ve Türkiye, ilginç bir biçimde, ikisinin kesiştiği noktada yer alıyor. Dolayısıyla, ne kadar süreceği pek belli olmayan bu geçiş döneminde, Türkiye eşzamanlı ama ağırlığı ikincisine veren bir Doğu/Batı ve Kuzey/Güney politikası izlemek durumundadır ve böyle bir politika onun uluslararası rolüne yeni bir genişlik ekleyebilir. Birinci bölüntü Soğuk Savaş deneyimlerinin ürünüdür ve belki de gelecekte tümüyle ortadan kalkacaktır. İkincisi ise, Avrupa yumuşaması ve buna bağlı önemli gelişmelerin ürünü olup, somut olarak ne götürüp ne getireceği belirsizdir. Buna, dış politikada "yeni bakış" diyorum ve böyle bir değerlendirmenin süreklilikten tam bir kopuşu ifade ettiğini de sanmıyorum. "Yeni bakış", Avrupa'nın yeniden yapılanmasına Türkiye'nin yapıcı bir biçimde katılma amacını tamamlayıcı bir tutum olarak değerlendirilebilir.

Kuzey'de yer alan Kafkaslar ve Balkanlar, son zamanlarda Türkiye'nin etkin politikasına sahne olmaktadır. Bu bölgeler Avrupa'nın jeopolitik uzantıları olarak değerlendirilebileceğine göre, Türkiye'nin etkin politikası bizi şu mantıki sonuca götürmektedir: Avrupa, ya da daha özgöl bir anlatımla Avrupa Topluluğu, kendi savunma kimliğini yaratmak ve istikrarla barışa varmak istiyorsa, Kafkaslar ve Balkanlar'da etkili olmak zorundadır. Bu amaçlar ise eninde sonunda Türkiye'nin katılımını ve etkin işbirliğini gerektirecektir.

Bugün Balkanlar'da iki önemli ve eşzamanlı gelişme ortaya çıkmaktadır. Biri çoktarafli Balkan işbirliği umutlarını güçlendirmekte, bununla çelişkili görünen ikincisi bilinen dini-etnik temelde eski çatışma kaynaklarını harekete geçirmektedir. Devletlerin kendilerini karşıt askeri blokların cenderesinden ve tekparti-

li komünist rejimlerden kurtardıkları Balkanlar'da çoktarafli ve anlamlı bir işbirliği için gerekli olan bir çoğulcu yapı ortaya çıkıyor. Böyle bir yapının tamamlanması ise, çok doğal olarak, karşılıklı tehdit algılamalarının teker teker ortadan kalkmasıyla belirecek bir güven atmosferinin yaratılmasını gerekli kılıyor.

Bu gelişme ile çelişen ise, dini/etnik temelleri olan saldırgan ulusçuluğun yarattığı tehlikelerdir. Ancak, kuramsal olarak, Balkanlar'da ulusçu duyguların "rönesansı", Komünist bloğun birleştirici etkisinin ortadan kalkmasından sonra, bilinen Avrupa kalıbı içinde doğal bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Batı Avrupa'da ulusçuluk, halkların nihai kimliklerini buldukları iki-üç yüzyıllık bir deneyimin ürünü olduğu halde, Balkanlar'da bu duygunun özgür anlatım alanı bulması son zamanlarda olanaklı hale gelmiştir. Dolayısıyla, uzun tarihi deneyimin üstünde, Batı Avrupa toplumları ulusal kimliklerinin bilincine varmışlar ve bu bilinçle önce bölgelerinin, sonra da geniş kültürel benliklerinin ayırıcılığını kavramışlardır. Şimdi, kıtasal kimlik ve bütünleşme zamanı gelmiştir. Bu, ulusal duyguların tatmini, bölgesel bilinç, işbirliği ve bütünleşme süreci, Balkanlar'da tam anlamıyla yaşanmamıştır ve şimdi benzer bir süreç başlamıştır. Yerel ulusçuluğun bastırılmasına yönelik bir dış müdahale istikrarsızlık süresini yalnızca uzatacaktır. Doğru ve uzun vadeli yaklaşım, ulusçuluğun saldırgan yönlerini yumuşatacak olan bölgesel işbirliği çabalarını desteklemek ve kolaylaştırmaktır.

Soğuk savaşın kötü etkilerinin ortadan kalktığı bir dönemde, ulusal kimlikler üzerinde bölgesel kimlik ve dayanışma duygusunun yaratılmasıyla, bölgesel işbirlikleri istikrarsızlık kaynaklarına karşı yumuşatıcı bir "yastık" görevini yapabilir. Üstelik, bu yöndeki çabalar, bugün tanık olduğumuz gelişen iletişim ve ekonomik entegrasyon eğilimine de uygun düşmektedir. Doğu Avrupa ve Balkanlar'da ortaya çıkan ulusçuluğun önemli nedenlerinden birinin halklar arasındaki ekonomik gelişmişlik farkları ve ekonomik zorluklar olduğu açıktır. Dolayısıyla, bu konularla savaşıacak olan bölgesel ekonomik işbirliği de etnik gerginlikleri yumuşatabilecektir.

Bugünkü gelişmelerin gösterdiği olumsuzluklara karşın, Balkanlar ve hatta Kafkaslar gibi bölgelerde bölgesel işbirliğinin

başarı şansı yükselmiştir. Bunun nedenleri arasında şunlar sayılabilir: (i) Avrupa'daki olağanüstü gelişmeler Avrupa'nın jeopolitik uzantısı olan bölgelere dış müdahale olasılığını azaltmıştır. Bunun nedeni de, büyük devletlerin stratejik çıkarları açısından çevresel duruma gelmesidir. Yumuşama havası içinde bu devletler bölgesel güçleri kullanarak mücadele içine girmekte isteksizdirler. (ii) Helsinki Sonuç Belgesi ve son Paris Şartı, varolan devletlerin sınırlarına saygı ve etnik azınlıkların haklarının korunması dahil, Avrupa'ya yeni kurallar getirmiştir. (iii) 1990'da Türkiye'nin girişimi ile ortaya çıkan ve anlaşması 1992 Şubatında Ankara'da imzalanan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB), Balkanlar ve Kafkasya'yı da içine almak eğilimindedir ve böylece ekonomik işbirliğini gerçekleştirebilir.

Avrupa ilerde bir istikrar, işbirliği ve bütünleşme kıtası olacaksa, üzerine oturacağı Balkanlar gibi bölgesel işbirliği örgütlerine gereksinim duyacaktır. Balkan, Karadeniz ve Kafkasya bölgesel işbirliklerinin başarısı, yalnız Avrupa'nın istikrarına katkıda bulunmayacak, aynı zamanda Türkiye'nin kuzey ve güneyine de belirgin bir düzen getirecektir. Dolayısıyla, uzun vadeli geniş bir perspektiften değerlendirilirse, Türkiye'nin Avrupa'daki ekonomik, siyasal ve askeri işbirliği çabalarına katılması gereklidir. Yeni "Ortak Avrupa Evi" kavramı, eninde sonunda Türkiye'yi de içine alacaktır. Avrupa Topluluğu, bugün tam bilincinde olmasa bile, Türkiye'yi yeni kurulan Avrupa dışında tutamayacaktır.

Moskova yönetiminin denetiminin ortadan kalktığı (ya da şimdilik ortadan kalktığı) Kafkasya'da Balkanlar'dakine benzer etnik ve ulusçu çatışmalar başlamıştır ve bölgesel işbirliğinin geleceği açısından çok umutlu olmaya olanak yoktur. Ancak, uzun vadeli düşünüldüğünde, bölgeye istikrarın gelmesi, laik, demokratik, ilerici rejimlerin kurulması ve ekonomik gelişmenin gerçekleşmesi ile doğru orantılıdır. Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetlerinin büyük bir bölümünde var olan modernleşme, Avrupa ile yakın ilişki kurma ve ulusal kimliği güçlendirme yönündeki eğilimin başarısı, ancak Türkiye'nin örnek alınması ile olanaklı görünüyor. Dolayısıyla, bir yandan Avrupa ve öte yandan Kafkasya ile Orta Asya arasındaki coğrafi konumundan da yararlan-

nacak olan Türkiye, bu bölgelerde etkinliğini arttırabilir. Üstelik, KEİB, yalnız Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin değil, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin de ekonomik potansiyelini birleştirmeyi amaçladığından, ekonomik kalkınmaya ve dolayısıyla istikrarın yerleşmesine katkıda bulunabilir.

Bütün bu düşüncelerin sonucu olarak, Türkiye, Balkanlar, Kafkasya ve Doğu Akdeniz bölgelerinin kesişme çizgilerinin tam ortasındaki mihver durumu ile Avrupa'nın jeopolitik, uzantılarında önemli bir statü kazanmıştır. Bu da Avrupa ile ilişkilerini ancak güçlendirici bir etki yapabilir.

1945'lerden 1980'li yılların sonlarına kadar, uluslararası politikaya iki kutuplu bir sistem egemendi.

Askeri, ekonomik ve teknolojik alanlardaki güç, aralarında çekirdekli silahların yokedici etkisine dayalı bir dehşet dengesi kurmuş olan iki süper devletin, kapitalist sistemin lideri Birleşik Amerika ile komünist sistemin öncüsü Sovyetler Birliği'nin elinde toplanmıştı. Avrupa ise bu iki süper devlet çevresinde ikiye bölünmüştü.

İki Almanya'nın varlığı ve Berlin Duvarı, uzun yıllar, bu bölünmüşlüğü simgesi olarak kaldılar.

İki süper devlet ve iki blok arasındaki ilişkilere uzlaşma değil, güç yarışması ve çatışma egemendi. Kapitalist dünya ile komünist dünya, acımasız bir askeri, ekonomik, siyasal ve ideolojik bir kavgaya tutuşmuşlardı. Onun için o döneme "Soğuk savaş" dönemi adını veriyoruz. "Soğuk savaş"ın simgesi ise NATO ve Varşova paktlarıdır.

Bu güç yarışması ve çatışma, dünyanın birçok bölgesinde, Ortadoğu'da, Asya'da, Afrika'da anlaşmazlıklara ve bölgesel savaşlara da sığıyor, onlara zaman zaman küresel nitelik kazandırıyordu. Ancak bunların bir sıcak Avrupa ve dünya savaşına dönüşmemesi, iki süper devlet arasındaki çekirdekli dehşet dengesi sayesinde. O nedenle bazı yazarlar, bu dehşet dengesinin şemsiyesi altındaki iki kutuplu sistemin dünya barış ve güvenliği açısından yaşanan en güvenli sistem olduğunu savunmaya devam ediyorlar (örneğin, John L. Gaddis ile Robert Pervis'in, Sean M. Lynn-Johns tarafından yayımlanan "The Cold War and After Prospects For Peace" (London, 1991) adlı kitaptaki makalelerine bakınız.)

İki kutuplu sistem, başlangıçta, bloklar içinde çatlak ses

- Prof. Dr. Halûk ÜLMAN, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

çıkmasına, bloklar arasında da hiçbir diyaloğun gelişmesine izin vermeyen bir katılıktaydı. Ama bu durum 1950'li yılların ortalarına kadar sürdü. Ondan sonra sistemde ilk değişiklikler, blokların kendi içlerindeki gevşeme başladı. Onu, bloklar arasındaki yumuşama izledi.

Bloklar arasındaki ilişkilerin zamanla yumuşamasının nedeni, çekirdekli dehşet dengesinin yarattığı birarada ve savaşmadan yaşama zorunluluğudur. Bu zorunluluğu iki tarafa da en iyi anlatan, 1962 Küba bunalımıydı. Bu bunalım her iki bloğu da çekirdekli bir savaşın eşiğine getirince, Birleşik Amerika da Sovyetler Birliği de, insanlığı yokedecek bir savaşı göze alamadılar. O bakımdan Küba bunalımı "Soğuk savaş" döneminin dönüm noktalarından biridir.

Ondan sonradır ki iki taraf da silahlanma yarışını sınırlamak gereğini duydu ve böylece Salt-1, Salt-2 ve Start anlaşmalarına giden yol açıldı. Gene ondan sonradır ki, 1975 Helsinki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) ile Avrupadaki gerginlikleri ortadan kaldırmak amacıyla, Avrupa devletlerinin sınırlarının dokunulmazlığı ilkesi tanındı ve iki blok arasında güven artırıcı önlemlerin alınmasından insani, teknolojik ve kültürel konularda işbirliği yapılmasına kadar uzanan bir diyalog süreci başlatıldı.

Bu arada dünyanın katı iki kutuplu görüntüsünü değiştiren başka gelişmeler de olmadı değil. Örneğin, bağımsızlıklarına yeni kavuşan genç devletler (Üçüncü Dünya), 1955'lerden sonra bir Bağlantısızlar Bloku kurdular ve uluslararası politikaya siyasal ağırlıklarını koymak istediler. Bağlantısızların politikası her iki bloka da aynı uzaklıkta durmaktı. Ancak ekonomik ve askeri güçleri sınırlı olduğu için, bir süre sonra içlerinden bazıları Batı'ya, bazıları Sovyetler Birliği'ne yamanmak zorunluluğu duyular; gücün egemen olduğu bir dünyada etkinlikleri sınırlı kaldı.

Ama ondan da önemlisi, zaman içinde Uzakdoğu'da iki devin, demografik gücüyle Çin'in, ekonomik gücüyle Japonya'nın, Avrupa'da da Avrupa Topluluğu'nun ortaya çıkmasıdır. Başlangıçta Sovyetler Birliği'nin kanatları altında olan Çin sonradan ondan koparak bağlantısızlar içinde ama kendi bağımsız politikasını izlerken, Birleşik Amerika'nın gözetiminde siyasal ve ekono-

mik yapısını yenileyen Japonya, Batı ile birlikte yürümeyi yeğledi. Avrupa'nın Batı yarısını ekonomik ve siyasal açıdan birleştirmek amacıyla kurulan Avrupa Topluluğu ise, savunma açısından, çekirdekli şemsiyesinin altına sığındığı Birleşik Amerika'ya bağlı kalmaya devam etti.

Ama ne bloklar içindeki gevşemeler, ne bloklar arasındaki yumuşama, ne üçüncü bir blokun, ne de yeni büyük devletlerin ortaya çıkması, iki kutuplu sistemin temel niteliğini değiştirmedii. Avrupa'daki ve dünyadaki askeri, ekonomik, siyasal ve ideolojik bölünmüşlük, varlığını sürdürdü. En bağımsız dış politikayı izlediklerini öne süren devletler bile dış politika saptarken, Washington ve Moskova'dan hiza almaya devam ettiler.

Ta ki, Mihail Gorbaçov adında bir adam, Sovyet ve dünya politikasında ortaya çıkıncaya kadar...

Dünyayı değiştiren adam

Gorbaçov'un amacı komünist sistemi değiştirmek değildi. Sovyetler Birliği'ni parçalayıp dağıtmak hiç değildi. Ama buna rağmen komünizmin de Sovyetler Birliği'nin de çöküşünün mimarı, Gorbaçov'dur. (Bakınız: Michael Mandelbaum, "The End of The Soviet Union, "Foreign Affairs, Vol. 71, No.1, 1992, SH. 169).

Mandelbaum'un da söylediği gibi Gorbaçov'un amacı, komünist sistemi kitlelerin ekonomik beklentilerine yanıt verecek, Sovyetler Birliği'ni ileri sanayi toplumlarının düzeyine çıkaracak, Komünist Partisi'ni de kitlelerin istek ve beklentilerini daha iyi yansıtacak, onları yönetime katacak biçimde yeniden yapılandırmaktı. Kendi başlarına bırakılınca Doğu Avrupa ülkelerinin de aynı yolu seçeceklerini umuyordu. Silahsızlanma konusunda istediği ise tam bir silahsızlanma değildi; Sovyet ekonomisini büyük savunma harcamalarından kurtarmak için çekirdekli ve konvansiyonel silahlanmayı yeterli bir düzeyde tutmaktı. Sovyet Ordusu'nu dağıtmak değil, büyük ve hantal olmayan, çağdaş ve etkin bir savaş makinesi kurmayı düşünüyordu.

Fakat Gorbaçov'un bu niyetlerle başlattığı "Açıklık" ve "Yeniden Yapılanma" politikalarının getirdiği özgürlük ve demokratikleşme ortamı, Sovyet liderinin siyasal ve ekonomik a-

lanlarda yaptığı bazı yanlışlarla birleşince, hem Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyetler Birliği'nden kopmasına, hem de Sovyetler Birliği'nin dağılmasına ve bir süpergüç olarak uluslararası politikadan silinmesine neden oldu. Böylece Avrupa'daki askeri, ekonomik, siyasal ve ideolojik bölünme ortadan kalkıyordu. Bunun simgesi ise, Berlin Duvarı'nın yıkılması ve iki Almanya'nın birleşmesidir.

Bugün bütün Avrupa haritası değişmiştir. Eski ve güçlü Sovyetler Birliği'nin yerinde yeller esiyor. Onun toprakları üzerinde, başta Rusya olmak üzere, onbeş bağımsız devlet kurulmuştur. Bunların hepsi, geleceklerini belirsizlik altına koyan büyük ekonomik ve siyasal güçlükler içindedir. Düşünebiliyor musunuz? Bir zamanlar Sovyetler Birliği'ni yıkmanın yollarını arayan Batı, şimdi ondan doğan devletleri ayakta tutabilmek için çareler düşünüyor. Öte yandan Varşova Paktı da dağılmıştır; Doğu Avrupa ülkeleri hem ekonomi hem güvenlik açısından, şimdi kendilerine Batı içinde bir yer arayışı içindedirler. Bu durumda artık Batı bir "Sovyet tehlikesi ve tehdidi" ile karşı karşıya değildir. Başka bir deyişle Batı, Gorbaçov sayesinde, kırk yıldır kendi iç dayanışmasını sağlayan "Ortak düşmanı"nı yitirmiştir.

Ayrılan yollar ve Almanya'nın önlenemeyen yükselişi

Onunla birlikte NATO da, büyük ölçüde, varlık nedenini yitirmiş bulunuyor. Bugün NATO'nun tek varlık nedeni, Avrupa'yı Amerikan güdümünde tutmak. Ama bunda başarılı olup olamayacağı çok kuşkuludur çünkü "Ortak düşman" ortadan kalkınca, Birleşik Amerika ile Avrupa'nın yolları ayrılmaya başlamış görünüyor. Avrupa savunmasının yeniden örgütlenmesi gibi tarım ürünlerini destekleme politikaları üzerinde çıkan görüş ayrılıkları, bunun en göze çarpan kanıtları. Bilindiği gibi Avrupa Topluluğu'nun, tarım ürünlerini Washington'un bütün çabalarına karşın desteklemeye devam etmesi karşısında, Amerikan üretimi dünya piyasalarında onlarla rekabet edemiyor.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, ayrılmaya başlayan yolların yanı sıra, Avrupa'da görülen iki önemli gelişme daha var. Bunların birincisi, Sovyet gücünün yokluğu ve ona bağlı olarak Amerikan etkinliğinin azalması sonucunda, Birleşen Almanya'nın Avrupa'nın en büyük gücü olarak ortaya çıkması.

Avrupa Topluluğu'nu Fransa ve öteki devletler, başlangıçta, Almanya'yı güdümeleri altında tutabilmek için kurmuşlardı, ama şimdi Almanya, topluluğu almış, istediği yöne götürüyor.

Adının açıklanmasını istemeyen bir Avrupalı diplomat, **The New York Times**'in yazdığına göre, şöyle konuşuyor: "Almanya'nın giderek artan ağırlığını tüm günlük olaylarda duyuyorsunuz. Alman görüşlerine büyük önem veriliyor. Bu görüşler, alınan kararlarda etkili oluyor. Bunu eleştiri diye söylemiyorum, günümüzün gerçeği bu ve bizim buna ayak uydurmamız gerekiyor" (25 Mart 1992). Bir Amerikan dergisine göre de "Geleceğin Avrupa'sı, Stuttgart'daki işyerlerinde, Münih'teki laboratuvarlarda, Frankfurt'taki bankalarda belirlenecek" (**Business Week**, 17 Şubat 1992).

Çelişen ilkeler

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan öteki gelişme, komünist baskının kalkması üzerine dünyada özellikle Balkanlar'da ulusçu duyguların zincirlerinden boşanması ve bunun sonucunda, Yugoslavya'nın da parçalanması. Sovyetler'in dağılması karşılıklı rızaya dayandığı için bir sorun yaratmamıştı, ama, Belgrad'ın direnmesi yüzünden, Yugoslavya'nın parçalanması, hem çeşitli ulusal topluluklar arasında kanlı iç savaşlara neden olmuş, hem de Birleşmiş Milletler Andlaşması ile uluslararası hukukun iki temel ilkesini, "Ulusların kendi geleceklerini belirleme" (Self-determination) ve "Ülkelerin toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı" ilkelerini karşı karşıya getirmiştir. Burada büyük bir olasılıkla ileriye dönük genişlemeci amaçlarla "Self-determination" ilkesini savunan Almanya'nın, zaten altüst olmuş dengeleri büsbütün bozmamak için "Ülkelerin toprak bütünlüğü"nü savunan Birleşik Amerika'ya baskın çıkması, Almanya'nın uluslararası politikada giderek artan ağırlığının bir başka kanıtı.

Öyle anlaşıyor ki, dünyanın öteki ülkelerinde de içinde yaşadıkları devletten kopmak isteyen azınlıkların varlığı nedeniyle, bu iki ilke arasındaki çelişkinin yaratacağı sorunlara, bundan sonra bol bol tanık olacağız.

"Sınırların dokunulmazlığı" ilkesi, soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte tehlikeye düşen tek ilke değil. Onunla birlikte,

"Ülkelerin içişlerine karışılmazlık" ilkesi de artık tarihe karışmış görünüyor. Çünkü "Demokrasinin zaferi" ile öne çıkan insan hak ve özgürlükleri, çeşitli uluslararası anlaşmalara konu olarak devletlere, birbirlerinin iç işlerine karışmak olanağını vermeye başlıyor. Bu olanak, zincirlerinden boşanan ulusçuluk akımları ve güç kazanan "Self-determination" ilkesi ile birleşince, çokuluslu devletlerin toprak bütünlüklerini korumaları, günümüzde giderek güçleşiyor.

"Soğuk savaş"ın bitmesinden ve iki kutuplu sistemin çökmesinden sonra ortaya çıkan yeni uluslararası ortam, dünya barışı açısından eskisinden daha mı güven verici?

Başka bir deyişle, iki kutuplu sistemin çökmesi savaş tehlikesini ortadan kaldırdı mı yoksa arttırdı mı? Bu soru, şimdi uluslararası politika çevrelerinde en çok tartışılan sorulardan biridir.

Bazıları öteden beri, iki kutuplu sistemin, özellikle iki süper devletin elindeki çekirdekli silahların caydırıcı gücü sayesinde, istikrarlı bir sistem olduğu, o bakımdan savaş tehlikesini azalttığı görüşünü savunuyorlardı. Hâlâ da savunuyorlar. Örneğin uluslararası politika alanında ünlü bir isim olan John L. Gaddis'e göre, çekirdekli çağdan önce devlet adamları, ülkelerinin savaştan hangi kazançlarla çıkabileceği üzerine hayaller kurabilirlerdi. Ama çekirdekli savaş tehlikesi, böyle iyimser hayallerin kurulmasını çok güçleştirmiş ve büyük devletlerin dış politikasına sağlıklı bir ihtiyat getirmiştir ("The long peace: element of stability in the post war international system", Sean M. Lynn Jones tarafından derlenen "The Cold War and After" adlı kitapta, Londra, 1991, Sh. 1-44).

Üstelik iki kutuplu sistemde iki süper devletin, hem kendi blokları içinde hem de dışında; düzenleyici ve denetleyici güçleri vardı; Birbirleriyle çekirdekli silahların konuşacağı bir savaşta karşı karşıya gelmemek için bu gücü barışın korunmasından yana kullanıyorlar, hatta bu konuda zaman zaman birbirleriyle işbirliği bile yapıyorlardı. Amerikan siyaset bilimcilerinden Jack Snyder'e göre, eğer iki süper devletin bu düzenleyici ve denetleyici gücü olmasaydı, çok kutuplu bir Avrupa'da iki dünya savaşı çıkaran nedenler ve süreçler aynen ortaya çıkardı (yazarın, yukarıda sözünü ettiğim kitaptaki "Averting Anarchy in The New E-

urope" adlı incelemesinden, sh. 104-140).

Oysa bugün Sovyetler Birliği önce uluslararası politikaya havlu atmış, sonra dağılmış, Birleşik Amerika'nın ise verdiği tüm güçlölük görüntüsüne rağmen siyasal ve ekonomik iç ve dış baskılar yüzünden eski etkinliği kalmamıştır. İki kutuplu sistemin çökmesine hayıflananlar, şimdi dünya barışını bekleyen tehlikeler konusunda Körfez bunalımını ve savaşını örnek gösteriyorlar. Eğer bu sistem çökmeseydi, Sovyetler Birliği acaba, olayın kendisini Birleşik Amerika ile karşı karşıya getireceğini bile bile Irak'ın Kuveyt'i işgaline izin verir miydi? O bakımdan, bu satırların yazarı da dahil, eğer Sovyet gücü yıkılmasaydı, Kuveyt bunalımının çıkmayacağına inananların sayısı az değildir.

Ama öte yandan, iki kutuplu Dünya'da Birleşik Amerika'nın, Irak olup bittisi karşısında etkin bir tutum takınamayacak, Güvenlik Konseyi'ni ve uluslararası toplumu kendi peşinde sürükleyemeyecek olduğu da bir gerçektir. Körfez bunalımı ve savaş sırasında uluslararası işbirliği, iki kutuplu sistemin yıkılması sayesinde gerçekleşebilmiştir. Ne var ki, Birleşik Amerika'nın, bu işbirliğini başka olaylarda kurmayı başarıp başaramayacağı da, bir başka tartışma konusudur (örneğin bakınız: Bruce Russett ve James S. Sutterlin, "The U.N. in A New World Order", **Foreign Affairs**, vol. 70, No. 2, spring 1991, sh. 69-83). Uluslararası toplumun her konuda Birleşik Amerika'nın peşinde sürüklenmeyeceği varsayımı, olası saldırgan devletleri yüreklendirecek bir varsayımdır.

1914'e dönüş mü?

Bütün bunların yanı sıra, Komünist sistemin ve otoritenin çökmesinden sonra, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Doğu Avrupa ülkelerinde, özellikle Balkanlar'da ve Kafkasya'da ulusçu duygular zincirlerinden boşanmış bulunuyor. Bu duygular, Sovyet İmparatorluğu'nu dağıttığı gibi, Balkanlar'da, eski Yugoslavya üzerinde, yeni devletler kurulmasına neden olmuştur.

Ama tüm bu değişiklikler kansız olmuyor. Kafkaslar'da Ermenistan ile Azerbaycan arasında yukarı Karabağ Bölgesi üzerindeki çatışma... Yugoslavya'dan kopan Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te, Sırbistan topraklarını genişletmek isteyen Sırların çı-

kardığı kavgalar... Bunlar ulusçuluk sorunu yüzünden dünya barışının karşılaşacağı tehlikelerin yalnızca öncüleridir.

Bu sorunun yarattığı ve yaratacağı kavgalara yalın birer yerel savaş diye bakmak, onları genel barış açısından tehlikesiz görmek, yanlış olur. Birinci Dünya Savaşı da ulusçuluk sorunundan ve Bosna-Hersek üzerinde çıkan Sırbistan-Avusturya anlaşmazlığına öteki Avrupa Devletleri'nin de karışmaları üzerine patlak vermemiş miydi?

Gerçekten bugün de, ileride üçüncü devletlerin tarafsız kalamayacağı durumların ortaya çıkmayacağını kim söyleyebilir? Örneğin, Yukarı Karabağ üzerindeki Ermeni-Azeri çatışması, sonunda bir Ermenistan-Azerbaycan savaşına dönüşürse, bu belki de giderek Hristiyan Dünyası ile İslam Dünyasını karşı karşıya getirmeyecek midir? Eğer eski Yugoslav toprakları üzerindeki çatışmalar durmazsa, Sırp-Hırvat, Sırp-Boşnak geçimsizlikleri, Sırp-İrlanda'daki Almanya ile başta Birleşik Amerika olmak üzere öteki bazı Batılı devletlerin arasını açmayacak mıdır? Ya ulusçuluk çatışmaları iki büyük eski Sovyet Cumhuriyetini, Rusya ile Ukrayna'yı birbirine düşürürse? Ya Rusya'nın kendi içindeki ulusal topluluklara sığarsa?

İki kutuplu sistemin çöküşünün bugünün dünyasını eskisinden daha güvensiz kıldığını savunanların söyledikleri, bunlardır.

Çekirdekli silahların yaygınlaşması

Üstelik bugün herkes, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra çekirdekli ve öteki ileri teknoloji silahların yaygınlaşması tehlikesinin arttığı görüşünde de birleşiyor. Önce, eski Sovyet cumhuriyetlerine dağılan çekirdekli silahların ne olacağı sorunu var. Gerçekten de eskiden silahsızlanma denilince akla, iki süper devletin elindeki çekirdekli ve konvansiyonel güçler arasında en düşük düzeyde bir denge kurmak geliyordu. Bugün ise, çekirdekli ve ileri teknoloji silahların yaygınlaşmasını önlemek geliyor.

Gerçi Rusya, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte çekirdekli silahların da çeşitli cumhuriyetlerin elinde kalmasının hem Start Anlaşması'nda öngörülen indirimlerin uygulanması sırasında, hem de sonrasında yaratacağı sorunları ve tehlikeleri gördüğü

için. hangi devletin elinde olsun, eski Sovyet çekirdekli silahlarını oluşturulan Bağımsız Devletler Topluluğu içinde kurulan ortak komutanlığın buyruğu altına koymayı denedi. Bugünkü durum, kağıt üzerinde budur.

Ama uygulamada, başta Ukrayna olmak üzere yeni devletlerin bir çoğunun kendi ulusal ordularını geliştirmek girişimleri karşısında, bu topluluğun askeri kanadı çökmek üzeredir. O bakımdan, çekirdekli silahlara sahip çıkmaya çalışan ortak komutanlığın ne kadar ömürlü olabileceği, belli değildir, bu bir.... İkincisi, Kazakistan ile Beyaz Rusya'nın topraklarındaki stratejik çekirdekli silahları Rusya'ya göndermeyi kabul etmelerine ve göndermeye başlamalarına karşın, Ukrayna bu konuda durmadan karar değiştiriyor. Hatta bir ara, Start Anlaşması'nın kapsamı içine girenleri kendi eliyle yok edeceğini bile söylemeye kalkışmıştı. Ama uzmanlar bunun Ukrayna'nın boyunu çok aşan bir iş olduğunu söylüyorlar. Kaldı ki, elindeki stratejik çekirdekli gücü Start ölçülerine indirmek için Rusya bile, bugün Birleşik Amerika'nın yardımına muhtaç bulunuyor.

Öte yandan, yeni cumhuriyetlerin elindeki taktik çekirdekli silahları Rusya'ya göndermeye başladıkları söyleniyor, ama, bunu ne kadar yaptıklarını sağlıklı olarak saptamak ve denetlemek çok güçtür. Bu konudaki belirsizlik de, getirdiği tüm tehlikelerle birlikte, sürüp gidiyor.

Çekirdekli silahlanma yarışının durması üzerine işlerini yitiren milyonlarca Sovyet bilim adamıyla uzmanının bundan sonra ne yapacakları konusu da, cabası...

Onların, çekirdekli ve ileri teknolojik silah sahibi olmak isteyen üçüncü dünya ülkeleri tarafından kiralanmalarını önlemek için Birleşik Amerika bazı çabalar harcıyor. Ama kesenin ağzını biraz açanın, kiralık bir Sovyet bilim adamı ya da uzmanı bulması, işten bile değildir (Bu konuda bakınız; William J. Broad, "Genius For Hire: The Soviet's Best, AT Bargain Rates" *The New York Times*, 15 Mart 1992, sh. E-3).

İyimserler ne diyorlar?

Görülüyor ki Sovyetler Birliği'nin çöküşü, bir Sovyet saldırısı sonunda çıkacak savaş olasılığını ortadan kaldırdı ama, iki

kutuplu sistemin çökmesi, beraberinde barış için başka tehlikeler getirdi. Bir benzetme yapmak gerekirse, biraz önce de söylediğim gibi, uluslararası toplumu yeniden 1914 dünyasına geri götürdü. Üstelik şu tehlikeli başkalıkla: Bu kez sahnede çekirdekli silahlar ve onların istenilmeyen ellere geçmesi olasılığı var...

Ama buna karşılık, bugünkü dünyanın 1914 dünyası olmadığını, bugünün dünyasında o zaman ortalıkta olmayan, barışı güçlendirici çeşitli yeniliklerin bulunduğunu savunanlar da var.

Böyle düşünenlere göre, bugün dünyada tanık olduğumuz siyasal demokratikleşme, doğaları gereği barışçı olan kitleleri yönetimler üzerinde etkin söz sahibi yaparak savaş olasılığını çok azaltıyor. Onun yanı sıra, dünyada yaşanan ekonomik bütünleşme, yani ulusal ekonomilerin yerlerini uluslararası bir ekonomiye bırakmaları ve özellikle büyük devletlerin kaynak ve teknoloji açısından birbirine bağlanmış olmaları... Yaşadığımız iletişim devrimi... Gelişen çevre bilinci... Birleşmiş Milletler Örgütü çerçevesinde giderek artan uluslararası işbirliği... Bütün bunlar da savaş olasılığını azaltan öteki gelişmeler. Nihayet, geçmişin savaşçıları Almanya ile Japonya'nın başında iki dünya savaşından ders almış görünen yöneticilerin bulunması da, dünya barışı açısından bir başka olumlu etken olarak görülüyor. John J. Mearsheimer, "Back to Future: Instability in Europe After The Cold War", *International Security*, Vol. 15, No.1, Summer 1990, sh. 5-56)

Bu görüşlerden hangisi doğru olursa olsun, "Soğuk savaş"ın alışılmış davranış kural ve biçimlerinin yıkılması üzerine dünyanın bir belirsizlik dönemine girdiğine hiç kuşku yok. Bu dönem süresince dünyadaki yeni kuralları kim koyacak, davranışları kim belirleyecek, barış ve güvenliği kim koruyacaktır?

DÜZENİN BEKÇİSİ KİM?

Yüzyıllardır dünyamızın uluslararası sistemleri hep, büyük savaşlar sonunda ve yenen devletlerin istek ve çıkarları doğrultusunda kurulmuştu. Kurulan sistemlerin bekçiliğini de hep, onu kuran devletler yapmışlardı. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan düzenin bekçileri de, o savaşın en güçlü

yenenleri, yani Birleşik Amerika ile Sovyetler Birliği idi. Oysa Sovyetler Birliği'nin savaşız çöküp dağılması, Doğu Avrupa ülkelerinin savaşız özgürlüklerine kavuşmaları sonucunda, şimdi savaşız bir sistem değışikliğı yaşıyoruz. Bu süreç sırasında dünyanın bekçiliğini kim yapacak? Uluslararası barış ve güvenliğın korunmasından kim sorumlu olacak?

Sovyetler Birliğı'nin çökmesinden sonra, üstelik son yıllarda ortaya çıkan yeni güç odaklarına rağmen, dünyadaki en büyük askeri gücü ve bu gücü kullanma iradesini elinde tutan en büyük devlet olarak, Birleşik Amerika'nın kaldığı görülüyor. Bu durum bazılarına, bugün "Tek süper devletli bir dünya"da yaşadığımızı, artık dünyanın tek polisinin Birleşik Amerika olduğunu ileri sürmek olanağını veriyor. (Bunu savunanların başında gelen Amerikalı yazar Charles Krauthammer'ın görüşleri ve eleştirisi için bakınız; Ted Galen Carpenter, "The New World Disorder", *Foreign Policy*, 85 Winter 1191-1992, SH. 24-39).

Washington'un, Sovyet vetosundan kurtulduktan sonra Birleşmiş Milletler içinde büyük bir etkinlik kazanması, o sayede Irak ve Libya kaşısında uluslararası toplumu peşinden sürüklemeyi başarması, böyle düşünenlerin gösterdikleri başlıca kanıtlar...

Bu konuda dikkati çeken bir belge, Amerikan Savunma Bakanlığı'nda (Pentagon) geçtiğimiz aylarda hazırlanan rapordur. Bu rapor, dünya barış ve güvenliğini korumak için hiçbir devlet ya da kuruluşla yetki ve güç paylaşımına gitmeden, Birleşik Amerika'nın kolları sıvamasını istiyor (Bu raporun geniş bir özeti için bakınız: *The New York Times*, 8 Mart 1992).

Dışarıya sızdığı günden başlayarak Amerikan basınında "Tek süper devletli dünya raporu" adıyla anılmaya başlanan ve büyük tartışmalara neden olan bu rapora göre, Amerikan dış ve savunma politikasının bundan böyle tek amacı olmalı: Batı Avrupa'daki, Asya'daki ya da eski Sovyetler Birliğı'ndeki devletlerden hiçbirinin Birleşik Amerika'nın karşısına dikilecek, ona kafa tutacak güce erişmesine izin vermemek...

Başka bir deyişle, Birleşik Amerika'nın bekçiliğinde, tek süper devletli bir dünya kurmak ve onun devamını sağlamak...

Raporu hazırlayanlara göre, bu amaçla Birleşik Amerika, kendisine karşıt olabilecek devletleri uluslararası alanda daha büyük roller yüklenmeye heveslenmekten, kendisinin dostlarının çıkarlarını korumak için onları saldırgan politikalar izlemeye, çe-
kirdekli silahlar edinmeye kalkışmaktan caydıracak kadar büyük bir gücü, her zaman elinde tutmalıdır.

"Olası karşıtlar" deyiminden, Avrupa'da Almanya ve Rusya'yı, Uzakdoğu'da Japonya ve Çin'i, üçüncü dünyada Irak ve Libya'yı ve de yeryüzünde soyu tükenmekte olan komünist devletleri, bu arada Küba ve Kuzey Kore'yi anlayınız.

Bu, nasıl bir süper devlet?

Ne var ki bu rapor, Sovyetler'in çökmesinden sonra uluslararası politikada daha büyük etkinlik kazanmaya soyunan Avrupa'da büyük rahatsızlıklar yarattığı gibi, Birleşik Amerika'da da gerçekçi bulunmadı. Örneğin bir Amerikan üniversitesinde uluslararası ilişkiler hocası James Chase, **The New York Times** gazetesinde yazdığı bir yazıda, "Bu nasıl bir süper devlettir ki, Körfez Savaşı'nı bile, Almanya ve Japonya'dan aldığı paralarla kazanır?" diye soruyor.

Chase şöyle diyor: "Körfez Savaşı'nın kanıtladığı tek şey varsa, o da tek bir devletin dünyaya egemen olamayacağıdır. Bu savaşın parasını başka devletler, özellikle Almanya ve Japonya ödemiştir... Eğer 54 milyar dolarlık destek olmasaydı, 1992 yılında öngörülen 400 milyar dolarlık açıkla Bush böyle bir savaşın altından kalkamazdı. Süper devletler kendi savaşlarının parasını ödeyecek güçtedirler. Görülüyor ki, biz o güçte değiliz" ("The Pentagon's Superpower Fantasy, **The New York Times**, 16 Mart 1992).

Ama bu uyarılara rağmen Bush yönetiminin de Birleşik Amerika'yı "Tek süper devlet" olarak görmek ve dünyaya ona göre bir düzen vermek istediğine hiç kuşku yok. Buna "Yeni düzen" adını da takmıştır. Ne anlama geldiği açıkça belli olmamakla beraber, "Yeni düzen" sloganı arkasında Bush yönetimi, görünürde Birleşmiş Milletler Örgütü'nün çerçevesinde, Birleşmiş Milletler Andlaşması'ndaki ilkelere ve uluslararası hukuka dayalı bir "Pax Americana" kurmayı amaçlıyor. Ama ne var ki, Chase'in de dediği gibi, olanakları sınırlıdır.

Gücün sınırları

Gerçekten de şu sırada Amerikan ekonomisi, Japonya'nın sanayi, Avrupa'nın tarım ürünleri karşısında Amerikan malları iç ve dış piyasalarda rekabet gücünü hızla yitirdiği için, bir durgunluk dönemi geçiriyor. İşsizliğe ve pahalılığa neden olan bu durgunluk karşısında Amerikan kamuoyunda "Kendi içine dönmek", "Dış yükümlülükleri en azına indirmek", hiç değilse "Yeni yükümlülükler altına girmemek" eğilimleri giderek güç kazanıyor. Kamuoyundaki bu gelişme Amerikan yönetiminin güç kullanma iradesini önemli biçimde kısıtlamaya başlamıştır. Onun yanı sıra Amerikan ekonomisindeki durgunluk, dış politikada Bush yönetiminin elini kolunu bağlamaya da başlıyor. O kadar ki yönetim, kaynak kullanımını gerektiren dış girişimlerinde en büyük iki ekonomik karşıtının, Almanya ile Japonya'nın desteğini arar duruma gelmiştir.

Zaten Washington'un Birleşmiş Milletler Örgütü'nü kullanmaya başlaması da, hem dış politikalarına uluslararası yasalık kazandırarak kendi kamuoyunu etkilemek, hem de uluslararası toplumdan destek arayabilmek içindir.

Tek devletin boyunu aşan sorunlar

Üstelik ne kadar güçlü olursa olsun bugün bir devletin uluslararası politikayı tek başına yönlendirmek olanağı da yok. Çünkü Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra ve o nedenle doğan güç boşluğu yüzünden dünyada, özellikle Balkanlar'da ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde harekete geçen iç dinamikler, yalnızca dış girişimlerle denetlenemeyecek kadar karmaşık, ortaya çıkan sorunlar yalnızca Birleşik Amerika tarafından çözümlenemeyecek kadar zordur.

Örneğin bugün dünyanın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan biri, eski komünist ülkelerin siyasal ve ekonomik yeniden yapılanmaları. Bu sorunların çözümünde Avrupa Topluluğu üyeleri, hem Almanya'nın büyük ekonomik gücü, hem de onlara olan coğrafi ve kültürel yakınlıkları nedeniyle, Birleşik Amerika'dan daha etkin durumda görünüyorlar.

Otoriter rejimlerin yıkılmasıyla birlikte dizginlerinden boşalan ulusçu duygulara ise kimsenin egemen olamayacağını, Yu-

goslavya örneği açıkca gözler önüne sermiştir. Birleşik Amerika, "Devletlerin toprak bütünlüğü" ilkesine bağlı kalarak Yugoslavya'dan kopan yeni devletleri uzun süre görmezlikten gelmeye çalıştığı halde, sonunda onları tanımaya zorlanmadı mı?

Yeni güç odakları

Birleşik Amerika'nın dünyaya düzen veren tek devlet olmasını olanaksız kılan bir başka olgu da, eski Batı'da yeni güç odaklarının ortaya çıkması.

Gerçi bu güç odakları olan Avrupa Topluluğu da, Avrupa Topluluğu'nu peşine takmış olan Almanya da, Uzakdoğu'da, Japonya da, askeri güç açısından Birleşik Amerika'ya kafa tutmaktan çok uzaktalar. Ama ne var ki bazı yazarlar geleceğin dünyasında gücün yeniden tanımlanacağını ve bir devletin uluslararası etkinliğini askeri güç kadar, ekonomik gücün de belirleyeceğini savunuyorlar (Örneğin bakınız: Stanley Hoffmann, "A New World and its Troubles", **Foreign Affairs**, Vol. 69. No.4, 1990. SH. 115). Daha önce belirtmeye çalıştığım gibi, Avrupa Topluluğu, Almanya ve Japonya ile Birleşik Amerika'nın yolları daha şimdiden ayrılmaya başlamıştır. Avrupa Topluluğu Avrupa'yı giderek Birleşik Amerika'yı kapsayacak türden askeri, ekonomik ve siyasal politikalar geliştirirken, bir ölçüde Fransa, ama özellikle Almanya, Körfez Savaşı sırasındaki ve yeni Yugoslav devletlerinin bağımsızlığı konusundaki tutumlarının açıkça gösterdiği gibi, bağımsız dış politikalar geliştirmek eğilimi içine girmiş durumdalar.

Japonya da, Körfez savaşı sırasında, Birleşik Amerika'nın peşinde sürüklenmemeye özen gösterdiği gibi şimdi, eğer Birleşmiş Milletler çerçevesinde yapılan girişimlerde katkısı isteniyorsa, Güvenlik Konseyi'nde kendisine sürekli bir koltuk verilmesi gerektiğini açıkça söylemektedir.

İşbirliği sürecek mi?

Körfez bunalımı ve savaşı sırasında, dünya barış ve güvenliğinin korunması açısından, Birleşmiş Milletler'e büyük umutlar bağlanmıştı. Dünya örgütü çerçevesinde Irak'a karşı yapılan işbirliğine bakılarak, onun bundan sonra da bu açıdan etkin bir rol oynayacağı sanılmıştı. Bu iyimserlik havası içinde barış ve gü-

venlikle ilgili önemli kararlar alınmış ve Yugoslavya ile Kamboçya'ya barış güçleri gönderilmişti. Ancak özellikle Libya'ya karşı alınan önlemlerden sonra, Birleşik Amerika'nın örgütü kendi politikaları doğrultusunda yönlendirip kullanmaya başladığı açıkça ortaya çıkınca, Almanya ve Japonya gibi bazı üçüncü dünya ülkeleri de hoşnutsuzluklarını ortaya koymaya başlamış bulunuyorlar. Bir İngiliz gazetesinin de söylediği gibi, "Körfez Savaşı sırasında yaşanan uluslararası işbirliği balayı, artık geride kalmıştır." ("Libyan Embargo Shatters the un Consensus, "The Independent, 18 Nisan 1992).

Birleşik Amerika'nın tepki yaratmaya başlayan tutumu, şimdi, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün yeniden yapılanması sorununu da gündeme getirmektedir. Japonya gibi üçüncü dünya ülkelerinden de, kendilerine Güney Amerika, Afrika ve Asya ülkeleri diye gruplar olarak Güvenlik Konseyi'nde sürekli birer kol-tuk verilmesini isteyen sesler çıkmaya başlamıştır. Bu konu tartışılmaya başlandığı zaman, Körfez Savaşı sırasında onun peşinden sürüklenen çoğunluk ile Birleşik Amerika arasında büyük bir anlaşmazlık çıkacağı açık açık görülüyor. Çünkü Washington'un karar alma yetkisini kimseyle paylaşmaya niyeti yoktur.

GİDİŞ NEREYE DOĞRU?

Biz öteden beri uluslararası politikayı büyük devletler, son 40 yılda da iki süper devlet arasındaki güç dengeleri açısından görüp değerlendirmeye alışmışız ya...

Yerleşmiş dengelerin alt üst olduğu, düzenleyici ve denetleyici güçlerin belirsizleştiği, çeşitli alt-grupların devlet yapılarını zorladığı ve sınırların değiştiği günümüzde de uluslararası politikayı anlamaya çalışırken, aynı alışkanlıkla davranıyoruz.

Örneğin; Jeffrey T. Bergner adındaki Amerikalı bir yazar, gelecekteki uluslararası sistemin, Almanya, Japonya ve Birleşik Amerika arasındaki ilişkilerle belirleneceğini öne sürüyor.

Bergner, "Yeni süper devletler: Almanya, Japonya, Birleşik Amerika ve Yeni Dünya Düzeni" başlıklı kitabının girişinde şöyle diyor: "Yirminci yüzyıla girerken dinamik, yeni sanayileşmiş üç ülke, İngiliz imparatorluğunun üstünlüğüne kafa tutmaya

başlamışlardı. Özellikleri sanayi çağının gereklerine pek uygun düşen bu üç ülke, Almanya, Japonya ve Birleşik Amerika idi. İkinci Dünya Savaşı'ndan, sömürgeleştirme ve sömürgecilikten kurtulma dönemlerinden, Rusya'daki Marksist deneyimden sonra, yirminci yüzyıl hemen hemen başladığı biçimde bitecek. Almanya, Japonya ve Birleşik Amerika arasındaki ilişkiler, bir kez daha dünyanın geleceği açısından belirleyici olacak" (**The New Superpowers: Germany, Japan, The U.S. and The New World Order**, New York, 1991).

Ne var ki, Japonya'nın oluşturduğu tehdit karşısında Amerikalıların başarılı politikalar geliştirememesi yüzünden, daha şimdiden bu güç yarışmasını yitirdiğini, hatta Japonya'nın Amerikan yaşam biçimini ve özgürlükleri geçmişteki Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği kadar tehdit etmeye başladığını ilan edenler bile var. Bir yazar, son yıllarda Birleşik Amerika'da Japonya'nın oluşturduğu yeni tehditle ilgili olarak yayınlanmış 35'ten fazla yayın saptadığını söylüyor. (Robert B. Reich), "Is Japan Realy Out To get Us?", **The New York Times Book Review**, 9 Şubat 1992.)

Üçlü mü? Dörtlü mü? Beşli mi?

Londra'daki King's College profesörlerinden Lawrence Freedman da ünlü ve saygın **Foreign Affairs** dergisinin son sayısındaki yazısında, daha şimdiden "üç kutuplu" bir dünyaya geçtiğimiz görüşünü savunuyor. Ancak bu kutupları "Almanya, Japonya ve Birleşik Amerika" diye değil, Almanya'yı Avrupa ile bütünleştirerek, "Avrupa, Japonya ve Birleşik Amerika" diye sıralıyor. ("Order And Disorder in The New World," **Foreign Affairs**, Vol. 71, No.1, 1992, Sh. 20-37.)

Massachussetts Teknoloji Enstitüsü'ndeki işletme okulunun dekanı Lester C.Thurow da üçlü kutuplaşmayı vurgulayanlardan. O da önümüzdeki yüzyılın Japonya, Avrupa ve Birleşik Amerika arasında büyük bir üstünlük yarışmasına tanık olacağını öne sürüyor. Ama ona göre bu yarışmanın galibi bellidir. Eğer büyük yanlışlar yapmazsa, daha doğrusu doğru adımlar atmasını becerebilirse, yarışı kazanan Avrupa olacaktır. ("Why The Next Century Will Belong To The Europeans," **The Washington Post**, 19 Nisan 1992.)

Ama, işin içine Rusya'yı, Çin'i katarak, geleceğin güç den-
gesini dörtlü, beşli kuranlar da var. Rusya'yı da bir süper devlet
adayı olarak görenler, bu ülkenin zengin doğal kaynaklarına, ko-
münist dönemde gelişmiş altyapısına, yetişmiş insan gücüne ba-
karak, kendisini toparlamasının uzun bir süre alacağını söyle-
mekle birlikte, "Evinin içini düzene koyduğu gün o da yeniden
bir süper devlet olarak ortaya çıkacaktır" diyorlar. Bazılarına gö-
re ise, Çin de bugünkü kalkınma temposunu sürdürmeyi başarır-
sa, sanıldığından çok daha kısa bir süre sonra bir başka süper
devlet olarak dünyadaki yerini alacak.

Süper devletler dönemi kapandı mı?

Ancak, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Birleşik Ameri-
ka'nın gücünün sınırlarına erişmiş olması nedeniyle, dünyada ar-
tık süper devletler döneminin kapanmış olduğunu düşünenler de
var. Onlara kalırsa önümüzdeki yıllarda uluslararası politika artık
olmayan süper devletler arasındaki güç yarışmasına ve kutuplaş-
maya göre değil, yepyeni bölünmelere göre biçimlenecek. Hatta,
kurulacak yeni sistemin eskisi gibi devlet ağırlıklı olmayacağını,
uluslararası politikada devlet döneminin kapanmak üzere olduğu-
nu savunanlar bile var.

Gerçekten de bugün bir yandan "devlet üstü" yetkilerle do-
natılmış yeni küresel ya da bölgesel örgütlenmelerle klasik "dev-
let" yapısı sarsılmaya başlarken, öte yandan "ulus" kavramı da
giderek yerini (etnik, kültürel ya da çıkar birliğine dayalı) "alt
topluluk" kavramına bırakıyor. Dünya haritasındaki değişiklikler
devlet ve ulus kavramındaki değişikliklerle birleşince, dünya po-
litikasını eski terimlerle düşünmek güçleşiyor.

Nitekim uluslararası ilişkilerle uğraşanların yakından tanı-
dığı bir isim olan James N. Rosenau, uluslararası toplumun gele-
cekteki yapısıyla ilgili olarak önceki yıl yayınladığı bir kitapta,
dört senaryosundan üçünü klasik devlet yapısının korunacağı,
dördüncüsünü ise çeşitli alt-grupların hem devlet içinde, hem u-
luslararası toplumda başlıca aktör olarak ortaya çıkacakları var-
sayımıyla geliştiriyor (**Turbulence In World Politics**, Prince-
ton, N.J., 1990).

Rosenau'ya göre, gerek devletlerin, gerekse uluslararası

toplumun yaşadığı bugünkü belirsizlik dönemi geçtikten sonra ortaya çıkabilecek sistemlerin birincisi, bağımsız devletlerin varlıklarını koruyacakları, ancak kendilerini zaman içinde oluşacak uluslararası otoritelere ve belli davranış kurallarına bağlı sayacakları, "Çok merkezli dünya toplumu sistemi"dir. Ortaya çıkabilecek ikinci sistem ise, bağımsız devletlerin yine varlıklarını koruyacakları, ancak uluslararası otoritenin kararlarına uyup uymamakta özgür olacakları, devlet ağırlıklı, "Yenilenmiş devlet sistemi"dir.

Görüldüğü gibi Rosenau, ilk iki senaryosunda, bugünkü devlet yapısının olduğu gibi korunacağını varsayıyor. Üçüncü senaryosunda ise devlet yapılarında önemli değişiklikler olacağı varsayımına dayanıyor ve ortaya çıkacak uluslararası sistemi ona göre kestirmeye çalışıyor. Bu senaryoda öngördüğü, merkezi devlet otoritesinin zayıflayacağı, toplum içindeki çeşitli (etnik, kültürel, çıkar birliğine dayalı, v.b.) alt grupların kendilerini hem devlet içindeki, hem de uluslararası toplumdaki otoritenin kararlarına uyup uymamakta özgür sayacakları "çoğulcu sistem"dir. Ancak, Rosenau, bu sistemde devlet otoritesi azalacağı için çeşitli ülkelerdeki benzer alt-gruplar arasındaki ilişki ve işbirliğinin artacağını ve ortaya bir başka tür "çok merkezli" dünyanın çıkacağını düşünüyor.

Nihayet Rosenau, son olarak, aşağı yukarı bugünkü durumu andıran, otoritenin devletlerle uluslararası kuruluşlar arasında paylaşıldığı bir "sürekli bölünmüşlük sistemi" öngörüyor.

"Cihada karşı Mc Dünya"

Önümüzdeki yıllarda uluslararası düzenin belirleyici öğesinin bundan önceki gibi devletler arasındaki güç çekişmesinden değil, daha küresel yeni bölünmelerden kaynaklanacağını öne sürenlerin başında ise, Birleşik Amerika'daki Rutgers Üniversitesi profesörlerinden Benjamin R. Barber var.

Barber, "Cihada Karşı Mc Dünya" başlıklı bir yazısında, şunları söylüyor: "Bugünkü olaylar ufkunun hemen ötesinde, iki siyasal gelişme olasılığı yatıyor. Bunların ikisi de parlak olmadığı gibi, demokratik de değildir. Bunların birincisi, insanlığın geniş kesimlerinin savaş ve kanla yeniden kabile dönemine dönmesi. Kültürün kültüre, halkın halka, kabilenin kabileye karşı dikil-

mesi sonucunda ulusal devletlerin Lübnanlaşması... Yüzlerce dar açılı inanç adına karşılıklı bağımlılığın, toplumsal işbirliğinin ve uygar dayanışmanın her biçimine karşı bir cihad açılması tehlikesidir. İkincisi ise, hızlı müzik, hızlı bilgisayar ve hızlı yemeklerle, MTV, Macintosh ve Mc Donald'larla üzerimize gelen... Ulusları, ticaret açısından tek bir küresel dünyada birlik ve tekdüzelik içinde ve birbirlerine teknoloji, çevre, iletişim ve ticaret bakımından bağlı olarak yaşayacakları bir Mc Dünya yaratmaya zorlayan ekonomik ve çevresel güçlerin etkinlik kazanması olasılığıdır. Başka bir deyişle gezegenimiz aynı zamanda hem hızla parçalanıyor, hem de zorunlu biçimde bütünleşiyor." (Jihad Vs. McWorld, "The Atlantic Monthly, Mart, 1992, Sh. 53-63.)

Barber'a göre, geleceğin dünyasını bu iki gelişme arasındaki çatışmanın sonucu belirleyecek. Eğer çatışmayı Cihad kazanırsa dünya, kinlerin ve etnik sınırların egemen olduğu, çok bölünmüş bir döneme girecek; eğer McWorld kazanırsa küresel pazarların olduğu, ulusal sınırların belirsizleştiği tek bir dünya kurulacak.

Birincisi savaşı körükleyici, ikincisi ise barışı sağlayıcı yönde oldukları halde Barber, her ikisini de bireyin ve politikanın etkinliğini azaltmak açısından, hem insanlık, hem de demokrasi için tehlikeli buluyor. Çünkü Mc World, verimlilik ve kârlılık isteyen piyasa kurallarını bireyin ve politikanın önüne koyacak, Cihad ise tek parti diktatörlükleri, askeri cuntalar ve dine dayalı yönetimler getirecektir. Eğer bu olumsuzluklar önlenmek isteniyorsa, dünya halkları zaman yitirmeden akıllarını başlarına almalı ve "Siyasal açıdan aşağıda katılımcı ve karar alıcı, yukarıda temsili ve aşağıya karşı sorumlu bir siyasal yapı içinde, ekonomik açıdan ise bölgesel işbirliklerine ve pazarlara dayalı, ulusal devletlerden küçük yarı özerk topluluklardan oluşan konfederal birlikler" kurulmalıdır.

Demokrasi tehlikede mi?

Barber'ın çıkardığı sonuçlar ve yaptığı öneri tartışma konusu olabilir ama, bugünkü dünyada onun söylediği iki zıt gelişmenin, bütünleşme ve parçalanma süreçlerinin birarada var olduğu, hatta uluslararası politikada önemli bir yer tutmaya başladığı da yadsınamaz.

Kaldı ki bu arada, özellikle Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra dizginlerinden boşalan ulusçu duygular ve uyuyan etnik bilincin yarattığı sorunlar yüzünden, yalnız dünya barış ve güvenliğinin değil, demokrasinin de eskisinden daha büyük tehlikelerle karşı karşıya olduğunu öne süren başka yazarlar da var. (Örneğin bakınız: Graham E. Fuller, **The Democracy Trap: Theperils Of The Post-Cold World War**, New York, 1991. Hatta Fuller, öteki çokuluslu ülkeler bir yana, eğer ekonomik ve toplumsal sorunlarını çözmekte başarı gösteremezse, Birleşik Amerika'daki etnik yapının bile Amerikan demokrasisini tehlikeye düşürebilecek ölçülerde çatlaması olasılığı bulunduğunu düşünüyor. Komünizmin çökmesinden sonra dünyada demokrasinin zaferinden söz edildiği bir sırada, doğrusu ilginç...)

Bütün bu görüşlerin yanı sıra, önümüzdeki yıllarda uluslararası politikayı belirleyecek olan en önemli çelişkinin, Batı ile İslam arasında çıkacağını öne sürenler de var. Ancak bu, İslam dünyasının siyasal, ekonomik ve ideolojik bir bütün olmaktan ne kadar uzak bulunduğu düşünüldünce, Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle düşmanını, o nedenle dayanışma gerekçesini yitiren Batı'ya yeni bir düşman göstermeye yönelik bir sav olmaktan öteye gitmiyor.

DEĞİŞEN DÜNYA VE TÜRKİYE

Yerleşmiş dengelerin altüst olduğu... Düzenleyici ve dengeleyici güçlerin belirsizleştiği... Soy ve dil birliğine dayalı alttoplulukların "Self-Determination" ilkesine, çıkar gruplarının "Sınırlar-Ötesi İşbirliği" gereksinmesine dayanarak yerleşik devlet yapılarını zorladığı ve "Sınırların Dokunulmazlığı" ilkesinin unutulmaya yüz tuttuğu... İnsan Hak ve Özgürlükleri"yle ilgili anlaşmaların "devletlerin içişlerine karışmazlık" ilkesini sarsmaya başladığı... Bütün bunların sonucunda sınırların değiştiği ve yeni devletlerin kurulduğu günümüzde, Türkiye'nin bu gelişmelerden etkilenmemek olasılığı var mı?

Bu gelişmelerin içinde Türkiye'yi ilgilendirmeyen teki yoktur.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, 1953'lerden sonra

zaten azalmaya başlayan Sovyet tehdidi, tüm Avrupa ülkeleri için olduğu gibi Türkiye için de ortadan kalkmış görünüyor. Bunun askeri açıdan bize bir ferahlık getirdiğine hiç kuşku yok. Yalnız Sovyetler Birliği'nin çöküşü üzerine gelişen olaylar, Türkiye için, çeşitli olanaklar kadar tuzaklar da getiriyor.

Örneğin, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Karadeniz kıyılarında Bağımsız Ukrayna'nın, Kafkaslar'da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın kurulmasıyla birlikte, Türkiye'nin Kuzeyi'nde ve Doğusu'nda... Balkanlar'daki Komünist rejimlerin yıkılması ve Yugoslavya'nın parçalanması üzerine Batısı'nda da istikrarsız bölgeler ortaya çıkmış bulunuyor.

Gerçi bu gelişmeler Türkiye'ye "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi" gibi bir girişimin öncülüğünü yapmak olanağını veriyor. Buralardaki Sovyet hegemonyası sırasında böyle bir girişim düşünülemezdi. Ama aynı gelişmeler, Türkiye'ye "Yeni dış politika ve güvenlik sorunları da" yaratıyor.

Gerçekten de, yeni bir Karadeniz devletinin kurulması, ilerde Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi isteğiyle ortaya çıkabilecek devletler için bir bahane oluşturabileceği gibi, üzerlerindeki Moskova etkinliği kalkınca, Ermenistan ile Gürcistan'ın 1945'te öne sürdükleri toprak talepleriyle bir kez daha karşımıza çıkmayacaklarının güvencesi yoktur. Yukarı Karabağ üzerindeki Ermeni-Azeri çatışması, Batı'nın yapacağı yanlışlar yüzünden bir Hristiyan-Müslüman güç çekişmesine dönüşürse, Türkiye'nin Batı ile İslam dünyası arasında güç bir seçimle karşı karşıya kalması kaçınılmaz görünüyor.

İnsan hak ve özgürlükleri: Hem koz, hem sorun

Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine Türkiye, Balkanlar'da da yeni sorunlarla uğraşmak zorundadır. Çünkü Balkan dengesi tümenden değişmiş, eski yerleşmiş katı düzenin yerini, Balkan Devletleri içinde yaşayan ulusal azınlıkların, örneğin Yugoslavya'nın parçalanmasına ve sınırlarımızın hemen ötesinde Makedonya ve Bosna-Hersek gibi Müslüman toplulukların yaşadığı iki yeni bağımsız devletin kurulmasına kadar giden düzen bozucu eylemlerin getirdiği değişiklik ve belirsizlik almıştır.

AGİK sürecinin insan hak ve özgürlüklerini getirdiği ön-

celikle birleşince, bu gelişme Türkiye'ye, artık Sovyet tepkisinden çekinmeden Bosna-Hersek'te, Makedonya'da, Bulgaristan'da, eski önemini yitiren NATO'yu karşısına almak korkusu olmadan Batı Trakya'da yaşayan Türk-Müslüman azınlıklarına sahip çıkmak olanağını veriyor. Bu, Türk dış politikası açısından olumlu bir gelişmedir. Bir güç kaynağıdır.

Ama ne var ki bu gelişme, Balkanlar'da Türkiye'nin güçlenmesinden korkan Yunanistan ile bizim aramızda çıkabilecek yeni anlaşmazlıkların da tohumunu taşıyor. Burada, NATO üyeleri arasında ortak savunmaya verilen eski önceliğin yerini ulusal çıkarların önceliğine bırakması ve Birleşik Amerika'nın NATO üyeleri üzerindeki denetleyici gücünün azalması üzerine, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümünün hem güçleştiğini, hem de bir çözüme bağlanamadıkları sürece bir savaşa kadar ulaşmaları olasılığının büyük ölçüde artmış olduğunu da belirtmek gerek.

Kaldı ki, kendi evinin içini bir düzene koymadan Türkiye, en azından bugün için elindeki bu insan hak ve özgürlükleri kozunu da etkin biçimde kullanabilecek durumda değil. Üstelik, Balkanlar'ın altüst olmasına, yerleşik sınırların değişmesine neden olan "Self-Determination" ilkesi, Türkiye içindeki ayrılıkçıların da aynı isteklerle ortaya çıkmalarına ve Batı'da destek bulmalarına neden oluyor. İki kutuplu sistemin çöküşünün bize oynadığı en kötü oyun, budur.

Batı ve Türkiye

Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasından ve NATO'nun bir savunma örgütü olarak işlevini büyük ölçüde yitirmesinden sonra, Türkiye'nin de Batı için önemi azaldı mı?

İlk bakışta, öyle görünüyor. Ancak Türkiye, coğrafi konumu bakımından, Batı için yalnız Sovyetler Birliği'ne karşı gerekli bir ülke değil. Türkiye aynı zamanda, bir Balkan ve Ortadoğu ülkesi. Batı'nın bu bölgelerde korunması gereken bağılıkları ve çıkarları olduğu sürece önemini korumaya devam edecek. Ondan başka, eski Sovyetler Birliği'nin Türk kökenli cumhuriyetleri ile de etnik ve kültürel bağlantıları var. Onlara ulaşmak isteyenlere de yardımcı olabilecek konumda.

Nitekim şu sırada Birleşik Amerika'nın dış politika önceliklerinden biri, Orta Asya'daki yeni devletlerin İslam Radikalizmi'nin ve İran'ın etkisi altına girmesini önlemek, laik ve demokratik modeliyle Türkiye'yi, bu konuda kendisine yardımcı olabilecek tek bölge devleti olarak görüyor. Washington'un bir başka dış politika önceliğı de, Ortadoğı'daki etkinliğini korumak. O bakımdan da hâlâ Türkiye'nin işbirliğine gereksinmesi var. O nedenlerle Washington, Türkiye'yi yitirmemeye, onunla bağlarını korumaya hâlâ özen gösteriyor. Bazı Batılı Devletler'in bu arada Almanya'nın tutumuna karşın, Irak Kürtleri'ne destek vermeye devam ederken bağımsız bir Kürt devletine karşı çıkması, ondandır.

Ancak Birleşik Amerika'nın Avrupa'daki bazı ortakları, Sovyet tehdidi ortadan kalktıktan ve Türkiye'ye ortak savunma açısından gereksinimleri kalmadıktan sonra, onu artık kendilerine eskisi kadar yakın görmedikleri gibi, Washington'dan Türkiye'yi dışlamamaları için gelen telkinlere de artık kulak asmıyorlar. Türkiye'nin, kendi güvenlik gereksinimleriyle, NATO'nun görev alanını daha genişletmek yönündeki isteklerine karşı çıktıkları gibi, Avrupa Topluluğı, Batı Avrupa Birliğı gibi Avrupa örgütleri çerçevesinde yeniden oluşturmaya çalıştıkları Yeni Avrupa Güvenlik sistemi içinde de, Batı Avrupa Birliğı'ndeki gözlemci statüsü dışında, bize yer vermeye istekli görünmüyorlar. Özellikle eski tarafsız devletlerle Doğı Avrupa ülkelerinin bir Avrupa Güvenlik ve İşbirliğı Örgütü'ne dönüştürmeye çalıştıkları AGİK ise, bugün için hiçbir devletin güvenlik gereksinmesini karşılayacak yapıda olmadığı gibi, Türkiye ile anlaşmazlıkları olanların, insan hak ve özgürlükleri gerekçesiyle bize karşı kullandıkları bir platform olarak gelişmek tehlikesini taşıyor.

Adaylar çoğalınca

İnsan hak ve özgürlükleri, ekonomik yetersizlik, hızlı nüfus artışı, Kıbrıs gibi nedenlerle Avrupa Topluluğı, Türkiye'yi içine almaya zaten yanaşmıyordu. Doğı Avrupa ülkelerinin özgürlüklerini kazanmalarından ve üyelik için topluluğun kapısını çalmalarından sonra, Türkiye-Avrupa Topluluğı ilişkilerini o bakımdan daha da olumsuz etkilemiştir. Topluluk üyeleri şimdi, Türkiye'nin karşısına bir de, "Eğer sizi alırsak, ötekileri de alma-

mız gerekir, oysa buna daha hazır değiliz" gerekçesiyle çıkacaklar.

Kaldı ki ortaklığa, yeni üye almaya hazır oldukları zaman, önce İsveç ve Avusturya gibi zenginleri, ondan sonra da Müslüman Türkiye yerine, kendilerine din ve kültür bağlarıyla bağlı gördükleri Doğu Avrupa ülkelerini yeğleyeceklerini gösteren belirtiler var. Avrupa Topluluğu'nun bu tutumu, Türk Dış Politikası'nın Batı'ya değil, İslam ya da Türk dünyasına yönelmesini isteyenlerin sayısını daha da artırmak tehlikesini getiriyor.

Orta Asya ve biz

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Orta Asya'da kurulan Türk kökenli devletler, kaçınılmaz biçimde, Türk iç ve dış politikasının gündemindedir. İç politika gündemindedir, çünkü yeni gelişmelerle birlikte, Türkiye'de şimdiye kadar sınırlı çevrelerin ötesine geçmeyen bir "Türk Birliği", "Türk Devletleri Birliği" kurmak istek ve eğilimleri yaygınlaşıyor. Böyle bir birliğin kurulması, Batı'nın bizi dışlaması karşısında büyük hayal kırıklığına uğramış olan kamuoyunda, yalnızlıktan kurtulmanın tek çaresi olarak görülmeye başlanıyor.

Dış politika gündemindedir. Çünkü bir yandan bu devletlerin İslam köktencilliğini ve İran'ın etkisi altına girmesini istemeyen Washington Türkiye'yi onlarla yakından ilgilenmeye iterken, onlar da siyasal ve ekonomik yeniden yapılanmaları için Türkiye'nin kendi ellerinden tutmasını istiyorlar. Hiçbir yönetim, onların bu istekleri karşısında kayıtsız kalamaz.

Orta Asya'da Bağımsız Türk Devletleri'nin kurulması da, tıpkı Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra yaşanan her gelişme gibi, Türkiye için çeşitli olanaklar ve tuzaklar yaratıyor. Çünkü, bu devletleri kendi çevresinde toparlayıp yönlendirmek Türkiye'nin uluslararası politikada elini çok güçlendiren bir gelişme olur ama, ekonomik olanakları onların beklentilerinin tümüne yanıt vermesine elverişli olmadığı için, bunu başarmak kolay değil. Onun yanı sıra, kurulacak ilişkiler biraz ileriye götürülürse bu, dünyada, Türkiye'nin yayılmacı ve turancı bir politika izlediği biçiminde de yorumlanacak ve başta Rusya olmak üzere, birçok devlet tarafından kuşkuyla karşılanacak. Ama Orta Asya Cumhu-

riyetleri'yle ilişkileri Türk dış politikasının temel amacı yapmaya kalkışmak, asıl bizi Türk dış politikasını temel yöneliminden, Batı'yla bütünleşmek yöneliminden saptırmak tehlikesini getirecektir.

İki çelişik gelişme

Yeni uluslararası ortamda Kıbrıs konusunda da iki çelişik gelişme yaşıyoruz. Bunların birincisi, "Self-Determination" ilkesinin yaygın uygulama kazanmasıyla, Kıbrıs Türkleri'nin ve Türkiye'nin ellerinin güçlenmesi, ikincisi ise, bu sırada Birleşik Amerika'nın etkinliği altında olan Birleşmiş Milletler Örgütü'nün uluslararası politikada etkinliğinin artması, bu da, sorunu tarafların dışında oluşturulan bir çözüme bağlamak isteyen genel sekreterin elini güçlendiriyor. Bu konuda bütün umutlar şimdi, Orta Asya ve Ortadoğu'daki bilinmeyenler karşısında Türkiye'yi yitirmek istemeyen Birleşik Amerika'nın, ağırlığını, Türkler'in "Hayır" demek zorunda kalmayacakları bir öneri oluşturulmasından yana koymasına kalıyor.*

* Bu yazı 6-10 Mayıs 1992 tarihleri arasında **Yeni Günaydın** gazetesinde dizi yazı halinde yayınlanmıştır.

Dünya yeniden yapılıyor Türkiye sadece izleyici mi olacak, yoksa kendi tarihini mi yapacak?

Şükrü ELEKDAĞ

Dünyadaki tarihsel değişimin getirdiği çok değişik koşullar ve yepyeni dengeler, Türkiye'yi kendini önceki dönemin yaklaşımlarının dar kalıplarına hapsedmemeye ve gerek dış politika gerek dış ekonomik ilişkiler alanında yeni ulusal hedefler saptamaya zorlamaktadır.

Tarihin her yönüyle oluşumunun hızlandığı bu yeni çağda, Türkiye'nin, önünde açılan fırsatlardan yararlanması ve çıkarlarını koruyabilmesi -diğer bir deyişle sağlıklı stratejiler saptayabilmesi- için, küremizdeki değişimleri iyi kavraması ve dünya sahnesindeki temel siyasi ve ekonomik akımları gerçekçi biçimde değerlendirmesi gerekmektedir. Bunun için de global düşünmesi ve global politikalar üretmesi gereklidir. Soğuk savaş koşullarının son bulması, Varşova Paktı'nın tarihe karışması, Komünist sistemin çökmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması, Türkiye'ye yönelik ideolojik ve askeri tehdidi sona erdirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin yerini alan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasına öncülük eden Slav asıllı ülkelerin liderleri de Gorbachev'in daha önce karşılaştığı vazgeçilmez nitelikteki şu iki tür ihtiyaç ile karşı karşıya kalacaklardır: Birincisi:, Batı ülkelerinden geniş ekonomik ve mali kaynaklar ile ileri teknolojiler sağlama zorunluluğudur. İkincisi de, askeri harcamalarda yapılacak indirimler yoluyla tasarruf edilecek kaynakların üretken yatırımlara yönlendirilmesi için, Batılı devletler ve çevre ülkeleri ile barış ve işbirliğine dayanan ilişkilerin sürdürülmesidir. Ülkemize Kuzeyinden yönelen ideolojik ve askeri tehdidin son bulmasının ne denli önemli olduğunu anlamak için, Türkiye'nin yaklaşık yarım asırlık bir süre boyunca dış politikası ile dış güvenlik ilişkilerine bu ağır tehdide göre yön verdiğini ve ülkemiz savunma planlarının da bu önceliğe göre hazırlandığını anımsamak yeterlidir.

- Dr. Şükrü ELEKDAĞ, E. Büyükelçi

Bu durum, Batı savunma sistemi içinde yer almayı, yarım asra yakın süre Türk dış politikasının ve savunmasının değişmez odak noktası yapmıştır.

Öte yandan, Türkiye'nin, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalar arası kesişme noktasında bulunmasının kendisine kazandırdığı Geo-Stratejik konumun yanı sıra, bu kıtalardaki önemli stratejik alanları birleştiren en kısa hava, kara ve deniz ulaşım yollarının Türkiye'den geçmesinin, topraklarımıza kazandırdığı merkezi nitelik, ülkemizin ABD'nin Sovyetler Birliği'ni "çevreleme" (containment) stratejisinde ve NATO savunma sisteminde öncelikli bir rol almasına yol açmıştır.

Bu durum, her ne kadar Türkiye'nin Batı savunmasına ve kendi bölgesinde güvenlik ve istikrara somut katkılarda bulunmasını sağlamışsa da, ülkemizin Geo-Politik konumunun kendisine bahsettiği zengin olanakların büyük ölçüde atıl bırakılmasına yol açmıştır.

Türkiye, bir Avrupa ülkesi olduğu kadar, bir Balkan, bir Akdeniz, bir Ortadoğu, bir Karadeniz, bir Kafkas ve Asya ülkesidir. Arap dünyası ve Kuzey Afrika ülkeleriyle de tarihi ve köklü ilişkileri vardır.

İşte soğuk savaş ortamı nedeniyle yarım asır boyunca değerlendirilemeyen bu emsalsiz Geo-Politik konum, dünya dengelerindeki köklü değişimler dolayısıyla, Türkiye'ye bu saydığımız bölgeler ile ortak çıkar alanlarını genişletmek, derinleştirmek ve zenginleştirmek hususunda yepyeni ufuklar açmaktadır.

"Türkiye, hem Avrupa, hem Balkan, hem Akdeniz, hem Ortadoğu, hem Karadeniz, hem Kafkas, hem Asya ülkesi."

Türkiye'nin Karadeniz havzasında bir ekonomik işbirliği bölgesinin kurulması hakkındaki girişiminin kısa denebilecek bir süre içinde tüm bölge ülkeleri tarafından benimsenmiş olması bu değerlendirmemizin en somut örneğidir. İşbirliğine ilişkin sözleşme üzerindeki müzakereler 11-12 Temmuz 1991 tarihinde Moskova'da yapılan Dışişleri Bakan Yardımcıları düzeyindeki toplantıda tamamlanmış ve sözleşme imza aşamasına getirilmiştir.

Fikir babası olduğum ve gelişmesine katkıda bulunmaktan onur duyduğum Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi'ne ilişkin sözleşmenin, Türkiye, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Roman-

ya tarafından imzalanarak yürürlüğe girmesi öngörülürken, Moldova, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Gürcistan, ve Ermenistan Cumhuriyetleri de müzakerelere katılmışlar ve sözleşmeyi Sovyetler Birliği'nden ayrı olarak imzalamak istediklerini belirterek, Karadeniz işbirliğine katılmaya son derece arzulu olduklarını ortaya koymuşlardır.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi, toplumların refahının demokratik kurumlara ve kişisel girişim özgürlüğüne dayanan geniş tabanlı bir ekonomik işbirliğine bağlı olduğunun her zamandan çok daha iyi anlaşıldığı yeni dünya ortamına uygun düşmekte ve bundan güç kazanmaktadır.

TÜRKİYE'NİN ÖNÜNDEKİ YENİ UFUKLAR

Dünyadaki bu yeni ortamda Türkiye, izleyeceği yeni politikalar ve uygulayacağı yaratıcı yaklaşımlarla Ortadoğu ve Balkan ülkeleriyle de ticaret ve ekonomik ilişkilerini daha da geliştirme ve Batı ile Ortadoğu arasında gerçek anlamda bir köprü olma olanaklarına sahip olacaktır.

Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin dağılması Türk kökenli ve Müslüman cumhuriyetleri dünya politik sahnesine çekerken, Türkiye'yi de dünya politikasında ön plana doğru itmiştir.

Bağımsız ve egemen devletler statüsüne kavuşmuş olan Türki Cumhuriyetler, aramızda köklü kültür ortaklığı dolayısıyla ülkemizi kucaklamak istemekte, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişimini ve piyasa ekonomisi uygulamasını örnek alınacak bir model olarak görmektedirler. Bu kardeş ülkelerin liderleri ve halkları için Türkiye'nin bir doğal çekim merkezi haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Moskova'nın otoritesinden kurtulan Türk kökenli cumhuriyetlerin İslamcı radikalist akımların etkisi altına girmesi olasılığı, Batılı ülkelerin endişelenmesine yol açmaktadır. Bu endişe, Orta Asya'dan Körfez'e ve daha güneyde Kuzey Afrika'ya kadar uzanacak bir militan köktendinci akımın bu bölgeyi altüst edecek tehlikeli çatışmalara yol açması olasılığından kaynaklanmaktadır.

"Türkiye, Sovyetler'den ayrılan Türki Cumhuriyetlerle ilişkilerini ekonomik ve kültürel alanda geliştirmeli, ırkçı yaklaşımlardan uzak durmalıdır."

Batılı ülkeler bu görüşten hareketle, Türkiye'yi bu potansi-

yel çalkantı ortamında bir istikrar ve denge unsuru olarak görme-ye ve bölge ülkeleri için örnek alınacak bir model olarak değerlendirmeye başlamışlardır. Bu değerlendirmeler, Batılı devletlerin, Orta Asya'da, tedricen, modern, laik ve piyasa ekonomisine dönük bir düzenin kurulmasının ve bu amaçla Türkiye'nin Asya Cumhuriyetleri'ndeki değişim sürecine katkıda bulunarak bu ülkeler üzerinde etkinliğini hissettirmesinin, bölgede barış ve istikrar koşullarının yerleşmesine yardımcı olacağı yolunda bir görüşü benimsediklerine işaret etmektedir.

"Batı, Asya'da güçlenen Radikal İslamcı akımlara karşı Türkiye'yi bir istikrar modeli sayıyor."

Radikalist İslamcı akımlardan rahatsızlık ve kaygı duyan Rusya Federasyonu'nun da Batı'nın bu değerlendirmesini paylaştığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Türki cumhuriyetleri tanınması ve bu ülkelerle çeşitli alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla hukuki zemi ni hazırlayacak anlaşmalar imzalaması gayet isabetli olmuştur.

Önemli olan bu çerçevede Türk kamu ve özel kesiminin e-lele vererek, cumhuriyetlerle ticari ve ekonomik işbirliğinin fiili-yata intikalini ve bu ülkelerin geniş ekonomik potansiyelinin de-ğerlendirilmesini sağlayacak iç ve dış örgütlenmeyi süratle olu-şturmalarıdır.

İşbirliğinin başta gelen amaçları, ülkelerimiz arasındaki kültürel birliğin canlandırılması ile ticari alışverişin ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi yanında, Türki Asya Cumhuriyetle-ri'nin, liberal ve dışa dönük bir pazar ekonomisi zihniyetiyle dün-ya ekonomisiyle kaynaştırılması, işbirliğinin yaratacağı ortam ve olanaklarla bu ülkelerin zengin kaynaklarının katma değerlerini artıracak şekilde işlenerek mamül hale getirilmesi ve bölgede ü-retilen diğer mal ve ürünlerle birlikte, Batı'nın pazarlama ağı-nan da yararlanarak dünya pazarlarına sürülmesine yardım etmek olacaktır.

Türkiye'nin, Türki Asya Cumhuriyetleri'nin piyasa ekono-misine geçme ve monokültür ekonomiden kurtulma gayretlerine rehber olabilmesi için gerekli yöntem ve olanaklarını geliştirme-si, ülkemize yönelik beklentilerin karşılanması açısından çok önemlidir.

TEORİK ÇERÇEVEDE TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKA SEÇENEKLERİ

Cengiz OKMAN

1990'lı yılların başlarında Türkiye'nin stratejik seçenekleri, geçmişteki 10'ar yıllık dönemlere nisbeten çok daha değişik koşullar altında ve farklı boyutlarda ele alınması gereken bir konuyu önümüze çıkarmaktadır. Bunun temel nedeni ise bizzat ulusal güvenlik sistemimizin esasta bağlı olduğu çevresel zeminde son 10 yıl içersinde meydana gelen çeşitli boyut ve kapsamlardaki değişimlerdir. Bu değişikliklerin, ulusal çıkarlarımızla ilgili görüşlerden başlayarak, genel stratejik değerlendirmelerimiz ve buna bağlı olarak temel stratejik konseptlerimiz üzerinde bir dizi etkiler meydana getirmesi doğaldır. Bunun kaçınılmaz sonuçları da ulusal hedefler ve politikalar üzerinde bu etkinin hissedilmesi ve er veya geç bu doğrultularda da bazı sonuçların görülmesi şeklinde ortaya çıkacaktır.

Bu giriş mahiyetindeki açıklamaların da gösterdiği üzere, belli bir andaki stratejik hedeflerin (ve bunlara yönelik politikaların) belirlenmesi direkt olarak iç ve dış çevrelerin belirlenmesi ile başlatılacak ve tek bir düzeyden (genellikle de zannedildiği ve beklendiği gibi üst karar aşamalarından) hareketle sürdürülecek bir tutumun ifadesi olmayacaktır. Daha geniş kapsamlı bir yapısal çerçeve ve bu çerçeve içerisinde mantıki bir şekilde daha aşağı kademelere uzanan ve buralardan hareketle yukarı doğru hareket eden bir yaklaşım gerekli olacaktır. Hedeflerin belirlenmesinde rasyonelliği arayışta bu genel tutumun benimsenmesi esastır.

Biraz daha dikkatle ele alınırsa, bu açıklamaların da göstereceği üzere, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin stratejik önceliklerini belirlemeye çalışırken dikkat edilmesi gereken ve biri yönemsel karakterli diğeri de esasa ilişkin olmak üzere iki husus olacaktır. Yönemsel yön bize, böyle bir yaklaşımda ulusal değerler, çıkarlar ve ilkelerden hareketle yukarıya doğru, bir tümevarım mantı-

- Doç. Dr. Cengiz OKMAN, Marmara Üniversitesi ve Deniz Harp Okulu Öğretim Üyesi.

ğı çerçevesinde gelişen bir tutumun benimsenmesi gerektiğini dikte ettirecektir. ¹ Esasa ilişkin yön ise, her düzeyde ve herhangi bir konudaki değerlendirmelerin diğer ana güç ve işlevsel alanlarla birlikte ele alınması zorunluluğunu önümüze çıkarır. Buna göre, ekonomik, politik, sosyal ve askeri güvenlik alanlarında alınacak her türlü karar diğer alanlardaki etkiler ve muhtemel sonuçlardan soyutlanamayacağı için bir takım sınırlamalara ve baskılara hedef olacaktır. Tek bir açıdan çoğu kez basit (veya alınması kolay) görünen kararlar bu nedenle karmaşık sorunları önümüze çıkaracaktır. Çeşitli durumlarda karşılaşılan hayal kırıklıkları çoğu kez bu basit kuralların gözden kaçırılmasından kaynaklanır.

Bu bakımdan, önümüzdeki yıllarda çok yönlü arayışlar içersine girerken, ulusal çıkar ve çıkarlarımız ve temel ilkelerimiz konusunda bir görüş birliğine varmamız, bu konuda asgari bir düzeyin öncelikle sağlanması gerekecektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin genel anlamda ulusal çıkarı hâlâ "Türkiye'nin güvenliğini en geniş anlamı ile (politik, sosyo-ekonomik ve askeri açılardan) sağlamak ve genel refahını geliştirmek" şeklinde kolayca ifade edilebilir. Ancak bu genel kavram ve bundan türeyecek çıkarlarımız ile ilgili olarak gayretlerimizin rasyonel bir şekilde sürdürülebilmesi ve ileride tutarlı hedefler ve etkili politikalara zemin oluşturabilmesi için bazı temel ilkeler üzerinde anlayış birliğine varılması bu konuda hayati önem taşır. Bu ilkeler, çıkarlar ve seçenekler üzerinde birer süzgeç rolü oynayacaklardır. Diğer bir ifade ile, kapsam ve niteliği ne olursa olsun ulusal çıkarlar ve bunlardan hareketle belirlenecek stratejik seçeneklerin bu genel ve yönlendirici ilkelere ters düşmemeleri gerekecektir. Aksi halde tüm yönelişlerimizin temelini oluşturacak "ulusal çıkarlarımız" konusunda görüş birliğine varamama tehlikesi daima var olacaktır. Bu bir risktir, ve böyle bir riski görerek başlangıçtan kabullenmek için hiç bir makul neden olmamalıdır. Bu nedenle Atatürk ilkelerini temel yönlendirici olarak göz önünde bulundurmak ulusal güvenlik konusundaki tüm çalışma ve gayretlerimizin hareket noktası olmalıdır. Tüm ulusal güvenlik karar sürecimiz bu ilkelerle uyum halinde belirlenecek "çıkâr ve çıkarlarımıza" bağlı olarak gelişme gösterecektir. Bu ilkeler üzerinde ulusal dü-

zeyde bir ortak anlayışın (consensus) sağlanması tüm sistemin psikolojik ve kavramsal temellerinin belirlenmesi bakımından büyük önem taşır. Ulusal stratejik değerlendirme aşamasına bu konuda kesin bir karara ulaşmadan geçmek söz konusu olamayacaktır.

Türkiye seçeneklerini belirlemeden önce ulusal stratejik değerlendirmelerini kademeli bir şekilde iki temel doğrultuda sürdürme durumundadır. Bu açıdan varılacak sonuç seçeneklerimizin genel çerçevesini tayin edecektir.

Birinci doğrultuda iç ve dış trendlerin ve güç yönelişlerinin ve bunların yakın gelecekte alabileceği muhtemel şekillerin dikkatle göz önüne alınması gerekecektir. Bu açıdan önümüze açılması gereken belirgin durumlar şöyle özetlenebilir:

- Günümüzde dünya düzeninin genel karakteristiklerinin belirlenmesi; gevşek iki kutuplu bir dünya düzeninin bugünkü şekli ve niteliği üzerinde hükümetin kapsamlı bir nosyonu olmalıdır.²

Aynı şekilde gerekli nosyonlar aşağıdaki konular üzerinde de sağlanmalıdır:

- Bu çerçeve içinde Doğu-Batı etkileşiminin genel karakteri ve Sovyetler Birliği iç sisteminde ve buna paralel olarak dış yönelişlerindeki değişmelere hakim ilkelerin bizzat onlar açısından ve onların gördüğü şekli ile algılanması ve bizim açımızdan sonuç olarak yorumlanması.

- Yine bu çerçeveye paralel olarak, günümüze aksettği şekli ile Doğu-Batı etkileşiminin genel karakteri. Sovyetler Birliği iç sisteminde meydana gelen farklılaşmalar doğrultusunda dış yönelişlerine hakim ilkelerin bizzat onların açısından ve onların gördüğü şekli ile algılanması ve bizim açımızdan sonuç olarak yorumlanması ve;

- Birleşik Devletler Topluluğu'na dahil birimlerin topluca ve ayrı ayrı bugünün dünya düzeninde işgal ettikleri özel yerin ve bunlarla ilgili olarak gelecekte muhtemel transformasyon³ olasılıkları ve bu birimlerin topyekün yapabilirlik olanaklarının değerlendirilişi.

- NATO'nun kuruluşundan bu yana içinde bulunduğu evrimleşme (ve devamlı farklılaşma) sürecinin sonunda bugün sa-

hip olduğu politik, askeri ve sosyo-ekonomik niteliklerle ilgili belirli nosyon ve konseptlerin elde edilmesi ve buna paralel olarak seyreden Avrupa entegrasyon sürecinin günümüzde ulaştığı sentezin algılanışı.

- Orta Doğu'da istikrarsızlığın kazandığı yeni boyutların, değişmekte olan yeni dünya düzeni ve çevresel gelişmelerle ilgili görüşlerimiz çerçevesinde yorumlanması; aynı şekilde Balkanlardaki gelişmelerin bazı ulusal konseptlere ulaşacak şekilde yorumlanması.

- Günümüzde uluslararası politika ortamında geleneksel Üçüncü Dünya ve tarafsız ülkelerin rolü ve ağırlığı; potansiyel güç alanlarının değerlendirilmesi ve pasifik bölgesine artan boyutlarda güç kayış trendinin etkileri.

- Ekonomik trendler, teknolojinin etkisi ve deniz alanlarının değişen karakter ve artan önemi.

Global düzeydeki bu trendlerin doğal olarak bölgesel ve ulusal düzeydeki diğer trendlerle aynı şekildeki değerlendirmeler sonucu bir bütüne ulaştırılması da söz konusudur. Çevredeki radikal hareketler, terörizm ve bunların içteki etkileri ve ulusal düzeyde ekonomik, sosyo-politik gelişmeler burada bir senteze ulaştırılma durumundadır.

Bu doğrultuda (global, bölgesel ve iç trendlerde) bir takım nosyonlara ulaştıktan sonradır ki, "stratejik değerlendirme" aşamasında ikinci doğrultu gözönüne alınabilecektir. Bu doğrultuda Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel düzeylerdeki trendler açısından karşılaştığı veya karşılaşması muhtemel problemler ve yakalayabileceği ve kullanabileceği fırsatlar (ve olanaklar) ifade edilebilecektir.

Burada da göz önünde bulundurulması gereken genel ilke "hiç bir problemin süreli olarak salt anlamda negatif bir faktör olarak düşünülmemesi gerektiği ve bu negatif faktörlerin çeşitli kombinasyonlarla pozitif etken haline dönüştürülebilme olanağının her zaman için düşünülmesi gerektiği" şeklinde ifade edilebilir. İşte bu devamlı değişen kombinasyonlar ve pozisyonlar meselesi dış politikanın dinamik temelini oluşturur. Bu nedenle stratejik seçeneklerin belirlenmesinde sadece ulusal çıkarlara olumlu

katkıları görülebilecek faktörler üzerinde değil, bunun yanında "değişebilir veya değiştirilebilir muhtemel faktörler" üzerinde de aynı ölçüde durmak gerekecektir. Bu da konuyu biraz karmaşık bir hale getirecek kritik bir husustur. Çünkü bu gerçekten hareketle hükümet (veya hükümetler) kamuoylarının direkt bir yaklaşımla kârlı bulamayacakları veya kolayca benimseyemeyecekleri seçenekleri ve programları ileri sürme durumunda kalabileceklerdir. Bu konuda kamu oyunun aydınlatılma ve rızalarının alınması demokratik toplumlarda yönetimlerin karşılaştığı önemli sorunlardan biridir.

Bu bakımdan, stratejik değerlendirmelerin sonunda formüle edilecek olan "ulusal stratejik konsept"in" nitelik ve kapsamı çok önemlidir. Ulusal stratejik konsept aslında, genel durum değerlendirmelerinin ulusal düzeyde bir hareket konseptine bağlanması meselesidir. ⁴ Bu önemlidir, çünkü bu aşamadan sonra göz önüne alınacak olan ulusal seçenekler ve daha sonra bunlara bağlı olarak belirlenecek olan politikaların hareket noktasını bu genel stratejik konsept oluşturacaktır.

Bu aşamaya kadarki tüm koşulları yeterince değerlendirdikten sonradır ki Türkiye'nin stratejik seçeneklerinin formüle edilmesi olanak dahiline girecektir. ⁵ Stratejik seçenekler belirli teknik ifadeler veya politik beyanlar şeklinde ortaya çıkacaktır. Yukarıda da değinildiği üzere bu beyanlar çağdaş ulusal güvenlik anlayışı ve buna uygun karar alış esasları uyarınca çeşitli işlevsel alanlarla (politik, ekonomik, sosyo-psikolojik ve askeri) ilgili değerlendirmelerin bir sentezi olacaktır. ⁶

Dış politika seçeneklerinin stratejik terminolojiye uygun bir genel karakteri olmalıdır ve bu çerçevede algılanmaları gerekir. Buna göre tüm seçeneklerin bir zaman perspektifi içinde belirli konu ve durumlarda sırasıyla "manevra hakimiyeti, inisiyatif ve hareket serbestisini" sağlayacak yönelişler olarak değerlendirilmeleri söz konusu olacaktır. ⁷ Bu tutumların hem iç ve hem de dış manevra alanları üzerinde (birbirleriyle bağlantılı olarak) ele alınması gerekir. Bu bağlantıların değerlendirilmesi konusu dış politika uygulamamızda genel hareket ve taktik yönelişlerimizin çerçeve ve yapısını belirlemek bakımından önemlidir. Daha genel bir çerçevede ise, bu konuda değerlendirmelerimiz bizim

ana stratejik tutumumuzu ortaya çıkaracaktır. ⁸ Aslında bu tutumlar üzerinde karar kılış ana dış politika stratejilerimizin yöntemsel açıdan belirlenmesi meselesidir. ⁹

Cumhuriyetimizin kuruluşundan bu yana Türk dış politika-sının genel uygulama seyri üzerinde yapılan incelemeler genel politik (ve yeri geldiğinde askeri) manevra tutumlarımızın dolaylı baskı ve dolaylı tutum kalıpları çerçevesinde düzenlendiğini gösterir. ¹⁰ İttifak içinde olsun veya bireysel yönelişlerde olsun bu iki kalıp, yerine göre birer birer ve yerine görede birbirine dönüşür vaziyette önümüze çıkıyor. ¹¹ 1990'lı yıllarda Türkiye'nin bu kalıpların dışına çıkması için hiç bir neden yoktur. Günümüz gelişmeleri karşısında topyekün imkan ve yeteneklerimizin politik kararlar doğrultusunda değerlendirilmesi de bizi bu sonuca götürür.

Durum böyle olunca bu kalıplar çerçevesinde stratejik seçeneklerin tesbitinde önemli hususlardan biri iç ve dış manevra alanlarımızdaki ana odakların belirlenmesi olacaktır. Çünkü gerekli manevralar bu alanlar içinde (ve bu alanlar arasında bağlantılı olarak) sürdürülecektir. Bu açıdan bakıldığında 1990'lı yıllarda Türkiye'nin iç ve dış manevra alanlarını şöyle ifade edebiliriz:

İç hatlar: Balkanlar, Orta Doğu ve doğuda Asya içlerine açılan alan

Dış hatlar: ABD, Avrupa, AET ve NATO ve bazı belirsizliklerle Birleşik Devletler Topluluğu ve özellikle Rusya: Japonya ve pasifik çevresi de belirli açılardan önem taşır.

1990'lı yıllarda Türkiye'nin iç çember üzerinde çeşitli odaklar etrafında ve konularda hiç olmazsa belirli bir düzeyde manevra hakimiyetini ele geçirmesi üzerinde önemle durulması gereken bir husustur ve seçeneklerin bu doğrultuda tesbiti gerekir. Bu alan sorunlar bakımından şu alt kesimlere ayrılacaktır:

A. Güney Kesimi:

- Arap Yarımadası'nın kuzeyinde oluşum halinde bulunan potansiyel (Suriye-Irak-İran) tehdit hattının gelişimini ve daha ileri boyutlarda aktif bir tehdit kaynağına dönüşümünü engellemek, çeşitli boyutları olan bu oluşum üzerinde etkili teşhislerin zamanında yapılması ve hem bölgede (Suriye-Irak-İran üzerinde) ve

hem de dış çember üzerinde (özellikle ABD ve Avrupa alanlarında) zorunlu manevraların etkili ve verimli bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Yine bu kesimde terörist faaliyetlerin odaklanma ve desteklenmesini engellemek: Bu açıdan da hem bölgesel çapta (bölge ülkeleri arasında) ve hem de yukarıda belirtilen diğer doğrultuda koordineli tutumlar gereklidir. Konunun bölgesel bir sorun çerçevesinde soyutlanması gibi bir tutumdan kaçınmak gerekecektir.

Bölge istikrarı genel bir konseptimiz olacak ve bu çerçevede algılanacak istikrar sürecine katkıda bulunacak ve ikili bölgesel anlaşmazlıklar üzerinde (İran-İrak gibi) rol oynayabilecek tutum ve yolların oluşturulması da önemli bir konudur. Türkiye'nin kendine özgü imkan ve yetenekleri bu açıdan büyük olanaklar sağlar. Bu husus, bölge ile ilgili konularda Türkiye'nin kendine özgü bir yeri olduğu, bu özel pozisyonun icabında gerek bölgesel ve gerekse çevresel devletlerin pozisyonlarından farklı olabileceği gerçeği ile yakından bağlantılıdır. Bu farklı pozisyonun idraki ve etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasının Türkiye'ye hem iç ve hem de dış hatlar üzerinde esneklik kazandıracağını görebilmek önemlidir. Bu açıdan imkan ve yeteneklerin araştırılması ve böyle bir anlayış çerçevesinde kullanılması Türkiye'nin 1990'lı yıllarda bölgede hakim bir pozisyon elde edebilmesi için gereklidir. Bu yönde kazanılacak bir inisiyatifin en genel kapsamıyla uluslararası politika alanında kullanılmak üzere sağlayabileceği bir çok olanak söz konusudur. Bu nedenle bu bölgedeki tüm tutumları iki yönde (yakın ve uzak çevrelerde) yaratabileceği etkiler çerçevesinde düşünmek gerekir. Türkiye'nin bu iki yönlü etki yaratacak manevra olanaklarının değerlendirilmesi ve geliştirilmesi gerekir.

B. Balkan Kesimi:

Türkiye'nin Balkanlarda çok yönlü tehditlere karşı bir bölgesel işbirliği ve istikrar ortamının hazırlanması ve bunun kalıcı bir şekle sokulmasına yönelik gayretlerinin geçmiş, Cumhuriyet döneminde dış politikamızın aktif bir şekilde dışa açılmaya başladığı 1930'lu yıllara kadar geri gider. Günümüze kadarki süre içinde de bu yönelişin esaslarında değişiklik olmamıştır.

Ancak 1990'lı yıllara girerken Balkanlardaki durum geçmişe nisbeten çok daha değişik bir genel çerçeveye bürünmüş ve bu yeni ortamda değişik boyutları olan tehdit odakları gelişmeye başlamıştır. ¹² Günümüzde Balkanlar hem çevresi ve hem de iç yapısıyla birlikte süratli değişmeye açılmış bir bölgesel düzen örneği vermektedir. Bir kere çevresel açıdan, uzun bir süredir, değişik nüanslarla da olsa genelde iki kutuplu bir sistemin sağladığı denge ve buna dayalı istikrar durumu ortadan kalkmıştır. İçte ise, eski Doğu Bloku üyeleri ve özellikle uzun yıllar boyunca bölgede kendine özgü bir istikrar ve denge unsuru olan Yugoslavya değişik şekil ve boyutlarda değişim sürecine girmişlerdir. Değişim sürecindeki genel karakter ve süratli gelişim, ekonomik, sosyo-politik ve psikolojik sorunlarla beraber yer yer gergin sınır anlaşmazlıkları ile birleşmiş etnik anlaşmazlıkları da içeren artan boyutlarda bir genel istikrarsızlığa yol açmıştır. Bu görünümü ile Balkanlardaki gelişmeler sadece Türkiye için değil, Kuzey Atlantik Konseyi'nin Hükümet Başkanları düzeyindeki toplantısında da (7-8 Kasım 1991, Roma) ifade edildiği üzere Avrupa için de çeşitli tehdit potansiyellerini içerir hale gelmiştir.

Bu durumun bizim açımızdan önemli bir yan etkisi de Türk-Yunan ilişkilerinde yaratabileceği kısır döngü olacaktır. Buna göre, iyi yönlendirilemediği takdirde bu gelişmelerin bölgede taraflar üzerinde yaratacağı yeni gerilimler, şu anda Kıbrıs başta olmak üzere mevcut sorunlar üzerinde çok yönlü etkileşime girmiş bulunan iki taraflı bir çeşit yavaşlamaya, kesin çözümden kaçınır ve beklemeyi tercih eden bir tutuma yönelmelerinde önemli birer etken olabilecektir. Bu da diplomasinin esnekliğini kısıtlayan bir duruma yol açabilecektir.

Bu durumlar çerçevesinde, bölge ile ilgili olarak stratejik kararlarımızın ikili karakteri üzerinde düşünmek gerekecektir. Buna göre kararlar bir yandan genel anlamda istikrara mümkün olduğu kadar katkıda bulunacak iç ve dış manevraları tesbit ve sevk-idareye yönelirken, diğer yandan da gelişmelerin, a) ülkemiz üzerinde yeni tehditler oluşturmamasını engelleyecek, ve b) bölgede halen çözümüne yöneldiğimiz sorunlar açısından istenmedik ve beklenmedik durumlara karşı bize belli bir esnekliği sağlayacak tutumların belirlenmesine yönelecektir. Böyle bir ka-

rar alış ve stratejik yöneliş etkili bir dolaylı baskı ve dolaylı tutum uygulamasını gerekli kılacaktır. Bu kalıplar üzerinde dikkatli düşünmek gerekecektir.

C. Doğu Kesimi:

Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu süratli farklılaşma süreci her şeyden önce Doğu'da açılan alanlar üzerindeki bakış konseptlerimizin açıklığa kavuşturulmasını gerektirmektedir. Bu açıdan sağlam konseptlere ulaşmada ise bir yandan Sovyet sistemi ile ilgili olarak değişimin karakterinin ve diğer yandan da bağımsızlık süreci içinde bulunan devletlerin politik sistemlerinin (özellikle dışa açılış imkan ve yetenekleri bakımından) bir görüş bütünlüğü çerçevesinde algılanması gerekir.

Buna göre Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu değişim (3 nolu dip notta da belirtildiği üzere) eski ve yeni sistemin koordinatları ve temel değerleri açısından karşılaştırmalı olarak ele alındığında eskisinden tamamen bağımsız bir yapısal düzene geçildiğini henüz göremiyoruz. Eski yapının içersinde, örneğin sistemin koordinasyon, kontrol ve iletişim görevlerini yerine getiren işlevsel değerler tamamen bağımsız bir düzene intikal etmemişlerdir. Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde belirli ölçülerde de olsa hâlâ ortak işlevsel süreçler (bağlantılar) göze çarpıyor. Belirli konularda savunma alanında, uluslararası alana aksettği şekli ile bazı kültürel faaliyetlerde ve Azerbaycan konusunda (ve Kazakistan'da stratejik kaynak ve malzemenin kontrolü meselesinde yahut Gürcistan'daki son gelişmeler karşısında) Rusya'nın tutumunda izlendiği gibi bazı politik girişimlerde, bölge çapında ulaşım ve iletişim süreçlerinin işleyişinde eski yapı ile bağlantılı koordinasyon, kontrol ve iletişim değerleri göze çarpıyor. Bu durum, yine yukarıda belirtildiği üzere, tam bir transformasyondan ziyade farklılaşmanın derin boyutlar kazandığı değişim şeklini ifade etmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir teorik husus ise bu tip bir farklılaşma aşamasına gelen sosyo-politik sistemlerin, uzun dönemli istikrar sağlamaya yönelik gayretleri bakımından kritik bir denge durumunda bulunuşlarıyla ilgilidir. Bu nedenle günümüzdeki genel durumun uzun vadeli değerlendirmelerde sabit bir veri olarak gözönüne alınmaması gerekir.

Doğuda açılan alan üzerindeki değerlendirmelerin diğer bir kısmı buradaki devletlerin dış politika açısından imkan ve yeteneklerine bakış olacaktır. Burada bizi ilgilendirecek temel husus imkan ve yeteneklerin kantitatif değerlerden ziyade, bu devletlerin dış politika alanında hareket serbestileri açısından önem taşıyacak (ve bize bu açıdan bilgi verecek) yapısal durumlarının değerlendirilmesi olmalıdır. Böyle bir yaklaşım bu devletlerin sadece üst düzey karar organlarına (yürütme yapısına) sahip olmalarının ve dikkatlerin sadece bu doğrultuda toplanmasının, bunların dışa yönelişlerindeki etkinliklerinin değerlendirilmesinde yeterli olmayacağını bize gösterir. Üst düzeyden (veya son karar noktalarından) bakış gerçek kapasiteleri belirlemeye yetmeyecektir. Bu nedenle hesaplarımızı bu şekli yapılar (ve karar sürecinin son aşamaları) üzerine kuramayız. Bu üst düzey karar organlarına gidinceye kadar sistemin sahip olduğu diğer yapısal ve kurumsal değerlerinde çok önemi vardır. Buna göre dış olayların, taleplerin ve baskıların (bunların yanısıra içten gelen talep ve çıkar etkilerinin) ve çeşitli sistemsel girdilerin üst karar organlarına gidinceye kadar ulusal yapı içinde ayrıca toplanıp, sınıflandırılıp bir bakıma ön değerlendirmelere tabi tutulduğu çeşitli istihbarat kaynaklarının, çıkar gruplarının, siyasi partilerin, yasama sisteminin ve kamuoyunun genel yapısının ve bu (ve bu gibi) kurumlardan elde edinilen bilgileri (in putları) bir bakıma üst karar organlarına iletmede rol oynayacak yasama komiteleri, sivil ve askeri bürokrasi gibi organların da göz önüne alınması gerekir. Nedir tüm bu kurumsal değerlerin ve bunların oluşturduğu yapının durumu? Bu soru sorulacaktır. Bizim ikili ve çok taraflı girişimlerde muhatap olacağımız üst karar organlarının etkinlik ve verimliliğini (ve bir bakıma dışa yönelişte sahip olduğu politik inisiyatifi) tartmada bu genel yapılar önem taşıyacaktır. Teorik olarak, bu gibi geçiş dönemlerinde ve geleneksel olarak merkeziyetçi / hiyerarşik bir yapıdan (ve genellikle baskı altında oluşmuş sosyo-politik denge durumundan) değişik bir iç ve dış düzene yönelen politik birimlerde (devlet, fedarasyon vs.) bu genel yapılarda, çeşitli zaafılar ve belirsizlikler göze çarpar ve bunlara dayanarak bu gibi birimlerin dış politika yönelişleri için uzun dönemli değerlendirmelere kaynak oluşturacak uzun dönemli ve nisbe-

ten istikrarlı veriler pek kolay elde edemeyiz. Bu konuda dikkatli olmak ve bazı durumsal gelişmeleri garantili senaryolar haline getirmekten kaçınmak gerekir.

Böylece bir yandan Sovyet değişim süreci ve diğer yandan ortaya çıkan devletlerin dışa yönelmede gerçek hareket serbestileri üzerindeki değerlendirmeler bizim bu devletlere karşı manevra olanaklarımızın kapsam ve boyutlarını belirlemede önemli rol oynayacaktır. Bu açıdan bakıldığında 1990'lı yıllarda bu yeni devletlerin de bir çok kısıtlamalar çerçevesinde önümüze çıktığı görülecektir. Bu nedenle her ne kadar 1990'lı yıllarda bölge ile ilgili seçeneklerimiz a) Kafkaslar'da istikrarlı bir ortamın yaratılmasına katkıda bulunmak, ve b) Sovyetler Birliği'ndeki farklılaşma sürecinden ulusal çıkarlarımızla bağdaşır bir sentezin oluşmasına katkıda bulunmaya çalışmak şeklinde ifade edilebilirse de, aşağıdaki hususun da dikkatle göz önünde bulundurulması gerekecektir.

Burada dış politika kararlarımızın sadece bir problem çözümü yaklaşımıyla ele alınması yeterli olmayacaktır. Böyle bir tutum, sadece problemlerin çözümüne yönelik bir çeşit reaksiyoner politika yönelişine yol açabilir. Oysa, problem (veya konular) oluşmadan bunların muhtemel cinslerini belirleme ve ileriye dönük olarak bu konuları işlemek, problemlerin önünden gitmek yolu da önemlidir. Bu nedenle problem çözümüne olduğu kadar, bu bölgede uzun dönemli değerler, kurallar ve esasların oluşturulmasına yönelik (normatif tipli) politika belirleyiş süreci de başlatılmalıdır. Bu daha geniş kapsamlı ve ağırlıklı bir akademik yönü de olan uzun vadeli planlama çalışmalarını gerektirecektir. Bu şekilde ileride ortaya çıkacak konular sorun değil, aksine mümkün olduğu kadar olumlu manevra olanakları haline getirilebilir.

Dış Hatlara Doğru:

Yakın çevremiz üzerindeki değerlendirmelerimizde bazı özellikler göze çarpıyor:

- Problem çözümü (mevcut ve kısa dönemli sorunlar) açısından da olsa belirsizlik faktör ağırlıkları yüksek veriler (dış politika girdileri) fazla.
- Balkanlar ve Orta Doğu'da aleyhimize gelişebilecek

(mevcutlara ek olarak) muhtemel tehdit potansiyeli ve çevresel faktörlere çok açık bir Doğu'da oluşan alan.

- Her üç bölgede de çevresel güçlerin büyük ilgisi ve politik, ekonomik (gereğinde askeri) yönelişleri.

- Güney'de ve Doğu'da açılan alanlarda gelişmiş kurumlarıyla bir devlet sevk ve idare geleneğinin yokluğu.

Bu özellikleri çevremizde teşhis ettiğimiz sürece bu alanlar üzerinde hakim bir pozisyon kazanmak (veya en azından beklentilerimize çok ters düşmeyecek bir ortamın geliştiğini görebilmek) büyük ölçüde, a) bizim dış çevre üzerindeki manevralarımıza, ve b) çevresel güçlerin bizzat kendi içlerindeki ve aralarındaki gelişmelere bağlı olacaktır. Bu bağlantının yukarıda göze çarpan özellikler çerçevesinde göz önüne alınması halinde çevreye yöneltebileceğimiz olanakların büyük ölçüde dış çember üzerindeki bazı aktörlerin tutumlarına bağlı olarak sınırlandırılacağını görürüz. Bu nedenle dış çember üzerindeki odak noktalarının ve bunlar üzerindeki görüşlerimizin, stratejik seçeneklerimizin sağlam temellere oturtulması bakımından öncelikle göz önüne alınması gerekir. Burada sözü geçen odak noktalarına bakışta öyle noktalar göze çarpıyor ki, üzerlerinde gerçekten düşünmek gerekir.

Rusya

Bu ülkenin uzun dönemli ve çok yönlü değerlendirmelerde hiç bir surette ve yönde kesin (net) ve değişmez veriler sağlamayacağını kabullenmek gerekir. Rusya üzerinde dikkatler yoğunlaştırıldığında, yukarıda doğuda açılan alanla ilgili olarak (değişim ve farklılaşma açısından) ileri sürülen görüşlere ek olarak bazı hususlar üzerinde daha ileri boyutlarda düşünmek gerekir.

Sovyetler Birliği sonrası beliren düzen büyük belirsizlikler taşıyor. Bu hususu Rusya ile ilgili değerlendirmelerde bir ön tez (veya hipotez) olarak ileri sürmek mümkündür. ABD Kongre Araştırma Servisi'nin bir raporunda "birçok uzmanın eski Sovyet Sistemine geri dönüşün tamamen imkan dışı olmadığı konusunda bir görüş birliği içinde oldukları" belirtiliyor.¹³ Öncelikle yapısal açıdan nasıl bir sonucun ortaya çıkabileceği zihinleri yormaktadır. Bu konuda çeşitli öneriler dikkatini çekiyor.

- Commonwealth tipi bir yapı: Geçen Aralık ayında

Minsk'de yaratılan ve bağımsız cumhuriyetlerden oluşan gevşek birlik için çeşitli senaryolar söz konusudur. Sovyetologlar bunun İngiliz Commonwealth veya Avrupa Topluluğu tipine benzer bir şekle olduğu kadar daha bir çok değişik şekile de gidebileceğini söylemektedirler. Böyle bir oluşumda muhtemel Rus hakimiyeti ile ilgili görüşlerin önemli yer tuttuğu görülüyor. Böyle bir durumdan çekinen cumhuriyetlerin çeşitli şekillerde birlik modellerine yönelmeleri söz konusu. Ancak, şekli ne olursa olsun, bu tip birlikler için (geçmişte bir çok konfederasyonun deneyim ve akıbetlerinde de görüldüğü üzere) tam bir entegrasyona olduğu kadar bunun tam aksine tam bir çözülmeye yönelme de söz konusudur. Düşünceler burada iki zıt uç arasında geniş bir ihtimaller yelpazesi üzerine oturuyor.

- Tam çözüme ihtimali: Bu durumda bağımsız ulusal birimler arasında her hangi bir merkezi otorite veya koordinasyon işlevinin her hangi bir yerde toplanması söz konusu olmayacaktır. Yine adı geçen raporda belirtildiği üzere bu durumda Rusya'nın, bir dünya gücü olarak Sovyetlerin yerini alması söz konusu olacaktır. ¹⁴ Bu durumda Rusya, belki kısa dönemde daha az etkili bir güç şeklinde belirecektir; ancak böyle bir genel yapı olduğu takdirde Rusya'nın (ve bir çok bakımdan Ukrayna'nın) uzun dönemde uluslararası politikada ağırlıklı bir etki merkezi haline gelmesi söz konusu olacaktır. ¹⁵

Rapora göre böyle bir sonuç, uluslararası ilişkilerde her ne kadar bazı karmaşıklıklara yol açabilecekse de, barış içinde ve karşılıklı rızalara dayanarak ve yeterli nükleer silah dağılım standartlarına uyarak geliştiği takdirde bu oluşumun zorunlu olarak olumsuz sonuçlar doğurması söz konusu olmayabilecektir. ¹⁶ Ancak bu şekil bir sonuç, özellikle bu dağılım süreci mevcut cumhuriyetlerin sınırlarını aştığı ve bölgesel çatışmalara yol açtığı ölçüde büyük istikrarsızlık kaynağı olabilecektir. ¹⁷ Bu durumda Rusya dahil olmak üzere diğer cumhuriyetlerin çeşitli etnik ve tarihi tezlere dayanarak yeniden sınır düzenlemesi çabası içine girmeleri durumu daha da tehlikeli bir hale getirecektir. Böylesine bir parçalanma nükleer dağılım tehlikesini de beraberinde getirebilecektir. Özellikle bu nükleer silahların kontrolü problemi Sovyet sisteminde tam bir transformasyonu engelleyecek önemli

bir konu olmaktadır. Bu nedenle o veya bu şekilde merkeziyetçi bir yöneliş zorunlu olarak dikkatleri çekiyor.

- Yeniden merkezi bir federasyon şekli: Eskiden olduğu gibi derin boyutlarda bir merkezi yapı özellikle yakın gelecekte belki pek muhtemel görülmeyecektir. Ancak merkezi hükümetin zamanla Birleşik Devletler Topluluğu Federasyonunda kalan cumhuriyetler üzerinde etki ve otoritesini arttırmayı başarması da söz konusu olabilecektir. Burada dikkatler doğal olarak yine nisbeten geniş imkan ve yeteneklere sahip Rusya üzerine çekiliyor. Otoriter bir yapıya dönüşe de yol açabilecek böylesine bir gelişimin Batı dünyasının beklentileri açısından olumsuz etkileri olacaktır. Böyle bir gelişimde cumhuriyetlerin ekonomik açıdan belirli standartlara kavuşamamaları da önemli rol oynayacaktır.

Bu tip olasılıklar göz önüne alınacak olursa değil sadece bölgedeki genel gelişimi yeni bir düzenle ilgili sabit verilere bağlamak, tam aksine muhtemel istikrarsızlık ve direkt/dolaylı tehditler üzerinde de düşünmek gerekecektir. Belki kısa dönemde özellikle askeri açıdan Batıya yönelik bir ana tehdit konusu ortaya çıkmayabilir. Zaten yukarıdaki yapısal senaryolarla ilgili açıklamalarda bu ihtimali doğrular niteliktedir. Ancak aynı açıklamalar eski Sovyet cumhuriyetleri arasındaki çeşitli nedenlere dayanabilecek sürtüşmelerin ve özellikle Rusya'da belirecek (ve yaygınlaşabilecek) bir muhtemel ekonomik çöküntünün bölgede askeri açıdan da istikrarsızlık olasılığına dikkati çekmektedir.¹⁸

Uzun dönemde ise en büyük tehlike, Rusya (ve diğer devletlerin) çoğulcu bir düzene geçmede ve işler bir piyasa düzeni kurmada uğrayacakları başarısızlıktan kaynaklanabilecektir. Çevresel güçlerin bu konuda ihmalleri (veya bir çeşit suçlanma durumunda kalmaları) halinde tehdit daha da artabilecektir. Bugünkü yapıları ile ve mevcut koşullar altında ne NATO ve ne de Avrupa'daki diğer güvenlik kuruluşları bu tip gelişmeleri etkili bir şekilde karşılayabilecek durumda değildirler.

Tüm bu durumlar Türkiye'nin Rusya ile ilgili stratejik seçeneklerini gayet geniş bir kurumsal (Batı kurumları da dahil olmak üzere) ve normatif (uzun dönem planlamalara dayalı) bir çerçevede düşünmesi gerektiğini gösteriyor. Bu devletle ikili ilişkiler çerçevesinde soyutlanarak hem bölgesel ve hem de genel istikrara

katkıda bulunabileceğimizi düşünmek uzun dönemde hareket serbestimizi kısıtlayıcı etkiler yaratabilir. Bu bakımdan Doğu politikamızın Batıya yönelik manevralarımızla koordine edilmesi ve bir bütün halinde ele alınması gerekecektir. Böyle bir tutum özellikle Kafkaslar ve çevresindeki gelişmeler (iç hatlar) üzerinde etkili olabilmemiz için de gereklidir. Bu konular dikkatlerimizi zorunlu olarak bölgesel güvenlik kurumları üzerine çekiyor.

NATO ve diğer güvenlik kuruluşları: 1980'li yılların sonlarına doğru iyice belirginleşen ve günümüzde yaygın bir düzeyde hâlâ devam eden politik gelişmeler bir çok çevrelerde eski güvenlik kurumlarının geleceği konusunda olumsuz görüşlere yol açmaya devam ediyor. İki bloklu düzenin artık sona erdiği ve Varşova Pakti'nin ortadan kalktığı bir ortamda bu tip görüşlerin odak noktasını da NATO'nun geleceği konusu oluşturuyor. Ancak, bizim görüşlerimizin bu tip varsayımlardan daha öteye, daha tutarlı bazı teorik esaslara dayandırılması gerekir:

Genel olarak:

- Politik gelişmelerle askeri açıdan yapısal değişimler arasında zamanlama bakımından farklılık vardır. Askeri açıdan, özellikle köklü değişimler, politik değişimlerdeki süratle eşdeğer bir seyir izlemez; genel sistem içinde bir çok işlevsel (ekonomik, sosyo-psikolojik, endüstriyel vs.) alanlarda ve görüşlerde daha belirgin verilere dayanan ağır bir seyir izler.

- Politik alanda değişimler çoğu kez uluslararası sistemin teorik açıdan ne tip bir yapıya dönüştüğünün açıkça anlaşılamadığı dönemlere girebilirler. Bu dönemlerde çeşitli yönlerden belirsizlikler ve yeni tip istikrarsızlık ve tehdit faktörleri varlıklarını hissettirmeye başlarlar. Uluslararası sistemin genel yapısı ve karakteri üzerinde kesin teşhiste bulunamadığımız sürece sistem içindeki oyunun (birimler arası ilişkilerin) kuralları üzerinde de kesin sonuçlar çıkaramayız. ¹⁹ Bu da mevcut güvenlik kurumları üzerindeki süratli ve radikal değişiklik eğilimlerini engeller.

Özel olarak:

- Güvenlik örgütlerinin gerçek karakterleri politik çerçevelerinin dışında organizasyon teorilerine dahil esaslar çerçevesinde incelendiği zaman daha açıklık kazanır. Bu açıdan incelendiğinde

NATO ve Varşova Pakti'nin birbirine benzer tarafları epey genelde kalır. Özelde ise çok farklı kurumlar oldukları anlaşılır. ²⁰

- Çevreye uyum ve işlevlerini devamlı arttırma sürecinde olan NATO'nun günümüz ortamında yeni ve muhtemel problemler karşısında önemli bir yeri alacağı kabul edilmektedir. Durum böyle olunca, NATO'ya yönelik tehditlerin "tamamen yok olduğu" gibi bir ifade yerine "tehdit ve risklerin geçmişte olduğundan daha farklı bir yapıda varlıklarını sürdürdüğü ve bu durumun daha ileri boyutlarda gelişebileceği şeklindeki ifade daha doğru olacaktır. ²¹

Günümüzde her ne kadar tahmin ve değerlendirilmesi zorsa da İttifak'ın güvenliğe yönelik, yapısal olarak çok cepheli ve çok yönlü riskler ile karşı karşıya olduğu kanısı hakimdir. Bu riskler farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Kuzey Atlantik Konseyi'nin bu açıdan görüşleri ilginçtir:

"İttifak'ın güvenliğine yönelik risklerin İttifak topraklarına karşı bir planlı saldırıdan çok, Orta ve Doğu Avrupa'daki birçok ülkenin karşı karşıya olduğu, etnik düşmanlık ve toprak anlaşmazlıkları da dahil ağır ekonomik, toplumsal ve politik zorluklardan doğabilecek ciddi sonuçlardan kaynaklanması ihtimali yüksektir. Ortaya çıkacak bu gerginlikler, sınırlı kaldıkları İttifak üyelerinin güvenlik ve toprak bütünlüğünü doğrudan tehdit etmeyecektir. Ancak, bu gerginlikler, Avrupa'nın istikrarını bozucu krizlere ve hatta dış güçlerin katılacağı ya da NATO ülkelerine sıçrayacak, İttifak'ın güvenliğine doğrudan etkisi olacak krizlere yol açabilir." ²²

Bunlara ek olarak Sovyet değişim süreci ile ilgili belirsizliklerin muhtemel sonuçları ve bunlara bağlı olarak ellerindeki mevcut nükleer silahların ve askeri gücün yaratabileceği durumlar yine NATO ile bağlantılı olarak düşünülecek konulardır. ²³ Aynı zamanda çeşitli bölgesel riskler ve istikrarsızlık potansiyelleri mevcut olacaktır.

Türkiye için bu çerçevede Batı'nın NATO açısından belirlemeye çalıştığı boyutların ötesine geçmelidir. Çünkü Doğu'daki gelişmelerin Kafkasya ve etrafında yaratabileceği durumların istenmeyen etkileri nisbi bakımdan bizim için Batı dünyasına etki-

lerinden çok daha farklı olabilecektir. Aynı nisbi ağırlık meselesi Güney kesimindeki etkiler içinde söz konusu olacaktır. Türkiye'nin özellikle Doğu'da açılan alanlar üzerinde tek başına bir ağabey rolü oynamaya çalışmasını düşünmek bile bir çok bakımlardan hatalı olabilecektir.

Bu bakımdan Türkiye stratejik seçeneklerini belirlerken NATO meselesine iki açıdan bakma zorundadır:

- Bir kere NATO değişen dünya koşulları altında evrimleşmesini sürdüren bir politik askeri örgüt olarak değerlendirilmeli ve bakış açımızı 1980'li yıllara kadarki çerçevenin ötesinde oluşturmaliyiz.

- Bunu idrak edebildiğimiz ölçüde ikinci adım olarak çevremizdeki riskleri organik bir bütün halinde görmeye ve NATO çerçevesindeki manevralarımızın, a) Batı Dünyası, ve b) bizzat bu riskler üzerindeki etkilerini düşünmeye çalışmalıyız.

Bu açıdan baktığımız sürece NATO, dışta manevra esnekliğimize katkıda bulunabilecek faktörlerden biri olarak görülebilecektir. Burada salt anlamda askeri faktörlerden çok daha fazla olanakların elde edilmesi söz konusudur. Aslında bu konuya, elde edilebilecek sınırlı faktörler (silah, yardım vs) açısından değil daha genel bir çerçevede hareket serbestimize katkıda bulunabilecek olanaklar açısından bakmak gerekir.

Ayrıca böyle bir yaklaşımın bizi diğer güvenlik kurum ve süreçlerinden soyutlayacağını düşünmek de doğru olmayacaktır. Aksine bu şekil bir yaklaşım mevcut güvenlik kurumlarını bir bütün halinde göz önüne almamıza ve NATO'nun da dahil olduğu bir çerçevede değerlendirilmelerine olanak sağlayacaktır. Gerçekte de, örneğin AGİK ve Batı Avrupa Birliği'ni ele alıp geleceğin muhtemel güvenlik sorunları çerçevesinde incelemeye çalışacak olursak, kıyaslamada referans kaynağının yine NATO olacağını göreceğiz. Çünkü böyle bir durumda bu kurumların NATO'ya alternatif olarak düşünülmesi gerekecektir. Ancak resmi otoriteler bunların gerçek alternatifler olmadığını devamlı olarak vurgulamaktadırlar. Manfred Wörner, örneğin BAB için, "görülebilir bir gelecekte gerçekleşebilecek bir şey de olsa bunun, Avrupalı müttefiklere ne İttifak içinde yararlanmakta olduk-

ları askeri korunmayı aynı derecede temin etmesi, ne de onlara Avrupa'nın ötesinde güvenlik tehlikeleriyle ilgili etkinliklerini bugünkü yetenekleri düzeyinde sağlaması mümkün değildir" demektedir. ²⁴ Burada diğer bir alternatif olarak, Sovyet sistemin-den türeyen devletleri ve Orta ve Doğu Avrupa'nın diğer milletlerini de kapsamına alan AGİK gösterilebilir. Yeni istikrarsızlık ve gerilim faktörlerine karşı baş vurulabilecek bir potansiyel bu yönde görülebilir. Ancak bu konuda güvenilir bir düzeye ulaşabilmek için bu potansiyelin hem yapısal ve hem de dayandığı konseptler yönünden epey geliştirilmesi gerekmektedir. ²⁵ Ayrıca son yıllarda AGİK'in kendi içindeki uyum ve dinamiklerden ziyade, standartları belirleyen ve onun rolünü destekleyen güçlü ittifak toplantıları sayesinde ilerleme kaydettiğini de hatırlamakta fayda vardır. Bu da resmi çevrelerde yaygın olarak kabul edilen bir husustur. 19-21 Kasım 1990 tarihlerinde Paris'te toplanan AGİK zirvesi sonunda benimsenen Yeni bir Avrupa için Paris Beyannamesi konusundaki görüşleri de hatırlıyoruz. ²⁶ Bu görüşler Cenevre'deki Uluslararası Yüksek Etüd Üniversiteler Kurumu profesörlerinden Victor-Yves Ghebalı'nın şu cümlesinde özetle çok güzel ifade ediliyorlar:

"... ancak, Paris Beyannamesi'nce kurumsallaştırılmış ve yenilenmiş olmasına rağmen AGİK, dünyadaki siyasi evrimin bugünkü aşamasında üyelerinin güvenliği ve Avrupa'daki istikrarın en güvenilir garantörü olmaya devam eden Atlantik İttifakı'nın yerine geçme niteliğini hiç bir şekilde taşımamaktadır." ²⁷

Demekki güvenlik kuruluşlarına bakışta sağ duyunun da desteklediği bazı gerçeklere dayanmamız gerekecektir. Kurumları teker teker ele alarak süratle alternatifler aramak, bunlar arasında çoğu kez varsayımlara dayanan kıyaslamalarda bulunmak belki akademik çalışmalarda geçici de olsa birer yöntem olarak kabul edilebilir. Ancak, politika belirlemede bu gibi yöntemlerin hareket noktaları oluşturması doğru olmaz. Aksine güvenlik kurumlarının kapsamlı bir bütün içinde topluca değerlendirilmeleri gerekir. Birbirlerine katkıları ve işlevsel yönden sağladıkları olanaklar böyle bir çerçevede daha açıkça görülebilir. Aynı zamanda kurumların zaafı da daha açıklık kazanır. Genel bir güvenlik konsepti bu kurumlar arası etkileşim çerçevesinde (her bir ku-

rumun gerçek katkı ve anlamının görülmesi suretiyle) daha etkili bir şekilde geliştirilebilir. NATO dahil olmak üzere bu kurumlara yeni işlevsel ve yapısal değerler kazandırılabilir.

Bu çerçevede konuya baktığımızda NATO, geleneksel olarak algılandığı üzere Sovyet tehdidine karşı kurulmuş bir politik askeri örgüt olmaktan öteye bir görünüm kazanır. Toplu güvenlik sistemi içinde bir koordinatör, bir ortak çaba forumu ve bir toplu yönlendirme platformu olarak önümüze çıkar; ve bu görünüm geliştirilebilir, daha somut yapısal ve işlevsel çerçeveye oturtulabilir. Bu "koordinasyon, forum ve platform" nosyonları üzerinde dikkatle düşünmek gerekir. Çünkü güvenlik kurumları ile ilgili olarak dış hat manevralarımız, bu nosyonlardan türeyecek, sırayla konseptlere, hedeflere bağlanacak ve politikalarımızı şekillendirecektir. Bunların isabet ve sağlamlık derecesi, uzun dönemde bu kurumlara yönelik politikalarımız sayesinde kazanabileceğimiz inisiyatif ve hareket serbestilerinin de kapsam ve boyutlarını belirleyecektir.

Demek ki, gerek NATO olsun ve gerekse diğer kurumlar olsun, 1990'lı yıllarda bunlara bakışta hareket noktası geleneksel ideolojik temellerden ve klasik psikolojik baskılardan arındırılmış bir tutum esas olacaktır. Klasik eğilimlerin aksine, strateji teorisinin "kontrol" ve manevra nosyonlarına hakim kuralların (neyi, nerede, ne sürede ve ne gibi tutumlarla ne şekil bir kontrole tabi tutması gerektiğinin) pragmatik bir çerçevede düzenlenmesi esas olacaktır.

Başlangıçta dış hatlar üzerindeki odak noktaları arasında değiştiğimiz ABD ve Avrupa alanları da aynı yaklaşım çerçevesinde gözönüne alınacaktır. Burada da ne AET ilişkilerinden kaynaklanan problemler yüzünden Avrupa'yı ne de Kıbrıs ve benzeri konulardan kaynaklanan sorunlardan dolayı ABD'ni psikolojik etkenler altında soyutlamak yolu aranmayacaktır. Bu odak noktaları bu gibi problemlerin ötesinde ve birbirlerine bağlı bir bütünün parçalarıdır. Bizim için problem de olsa, kriz de olsa bu alanlarda varlığımızı hissettirmek ve devamlı bir etkileşim ortamı yaratmak önemlidir. Çünkü bu ortam bir çok konularda çıkış alanı (veya engelleri önleme alanı) olarak gerekecektir. Yakın çevresel (veya bölgesel) karakterli olarak belirlediğimiz bir çok

problemlerin bu dış hatlarla çok doğrudan bağlantıları vardır. Örneğin, Orta Doğu'daki kronik istikrarsızlık konusunda İsrail'in rolü bir temel faktör olarak bir çok çevrelerde (özellikle bölge devletlerince) devamlı bir şekilde işlenmiş ve işlenmektedir. Oysa İsrail faktörünün bu açıdan meselenin sadece bir boyutunu oluşturduğu, bunun yanı sıra, a) bu bölgedeki ulusların çağdaş devlet geleneklerinden yoksun oluşları, buna paralel olarak gelişen, b) içte istikrarsız yapılar, c) bölgede liderlik çekişmesi, ve d) dış güçlerin çeşitli nedenlerle bölgede çıkar çekişmeleri ve bu çekişmelerin çeşitli sonuçları da bölgedeki istikrarsızlığın önemli boyutlarıdır. 1920'li yıllarda Musul-Kerkük olayları ile başlayıp, 1950'li yıllarda Sovyet yaklaşımı ile gelişen ve 1973 Arap-İsrail savaşından sonra Camp David Anlaşması'na giden ve günümüzde Irak'a müdahaleyle devam eden süreç bölgedeki devletler için dış faktörlerin ne kadar etkileri olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Doğu-Batı kompleksi (ve bunlarla birleşen diğer sloganların) ötesinde dış alanlara bakmak gerekecektir. Bu yapıldığı takdirde "dost-düşman" gibi kavramlar da geleneksel psikolojik çerçevelerinden arındırılarak, çevresel güçler birer "sistemsel değer" (biri bilardo topu) gibi değerlendirilecek ve tıpkı bir bilardo oyununda olduğu gibi bu topların hareketlerini, yaklaşma, uzaklaşma ve toplanmalarını izleyerek bu hareketler üzerinde etki yaratacak şekilde elimizdeki topu veya toplanı oynamaya çalışacağız. Oyunu terk etmek, izolasyon (veya kırılmak, düşmanlık duyup çekilmek) gibi ifadelerin günümüzde hiç bir anlamı olmayacaktır.

Sonuç

Türkiye'nin yakın çevresi ile ilgili seçenek ve politik hedeflerinin belirlenmesi meselesi, yerine göre değişen boyutlarda dış çevrede belirli bir psikolojik ortamın yaratılması konusu ile direkt bağlantılıdır. Diğer bir deyişle iç hatlarda manevra olanaklarımız büyük ölçüde dış çevredeki manevra olanaklarımıza bağlıdır. Tarih bu bağlantının iyi görülemediği veya yeterince kurulumadığı dönemlerde karşılaşılan başarısızlıklarla doludur.²⁸

Demek ki, 1990'lı yıllarda Türk dış politikasını yönlendirecek olanların önüne açılan teorik problem a) iç ve dış manevra alanları arasında dengeyi sağlamak, b) dışta sağlanacak psikolojik

etkileri birer dayanak faktörü olarak iç hatlara taşımak, ve c) bu faktörleri bizzat iç çevreye yönelik diğer manevra unsurları ile birleştirerek sırasıyla "inisiyatif" ve "hareket serbestisine" doğru yönelmeye çalışmak olacaktır.

Sorunlar bellidir. Önemli olan sorunlarımıza uygun seçeneklerin belirlenmesidir. Bu da bir bakıma "zaman", "mekan" ve "kütle" faktörlerini en etkili ve verimli bir şekilde işleyebilme meselesidir. Bu teorik esasların uygulama alanına aktarılması kendine özgü bir sanat konusudur. Bizim için 1990'lı yıllardaki başarı bir ölçüde teori ile uygulama arasındaki dengenin kurulabilmesine bağlı olacaktır. Bu dengenin somut göstergesi dış hatlarda yaratılacak olumlu psikolojik etkilerin kapsam ve niteliği ve iç hatlarda bunlardan faydalanan şekilleri ile ifade edilecektir.

DİPNOTLAR

1. Bu yönden yaklaşım dış politika hedeflerine yönelişte işlem gelişim sürecinin hareket alanının çok geniş bir çevresel alana yayılacağını gösterecektir. Ulusal değerler, ilkeler ve hatta çıkarların teorik temellerinin belirlenmesi, akademik kuruluşlar başta olmak üzere bir çok işlevsel birimi devreye sokacaktır. Bu durumda dışa yönelik hedef ve politika belirleme sürecinde hükümet kavramı, genel karar sürecinin odaklaştığı bir iç alan (yahut nihai çıkış noktası) şeklinde düşünülecektir.

2. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, günümüzde uluslararası sistemin genel yapısal karakterini belirleyecek kesin bir çerçevenin henüz belirlenmemiş oluşu ile ilgilidir. "Gevşek iki kutuplu bir sistemden uzaklaşan" bir şekil gibi ifadelerde bu konuda tatmin edici olmayacaktır. Bu da, ortada teorik açıdan bir boşluğun olduğunu göstermektedir. Bu durumda uluslararası politikada oyunun genel kurallarını belli bir sisteme (yapısal düzene) göre belirlemek de kolay olmayacaktır. Bu bakımdan politik karar organlarının önünde bir çok belirsizliklerin bulunacağını daha başlangıçtan görülmesi ve dikkatli olunması gerekecektir. Günümüzdeki belirsiz yapı birçok hükümetleri incremental (problemlere göre vaziyet alan ve bunları karşılamakla uğraşan) politika ve kararlar süreci içine sokacaktır. Bu tutum uzun dönemde reaksiyoner karar alış ve politika belirleyiş gibi etkisi ve verimi az olan bir yola sevk edecektir. Bu nedenle normatif (uzun dönemde söz konusu olabilecek, daha şekillenmemiş, konulara yönelik) politika belirleme tutumunda aynı derecede önem kazanacaktır. Bu çerçevede ileriye dönük konuların yaratılması üzerinde çalışılacaktır. Böylece zaman içinde bu tip konular ortaya çıkmaya başladıkça dış politikada gerekli manevra hakimiyeti ve inisiyatife giden yolların temelleri atılmış olacaktır.

3. Genel organizasyon teorileri ve bunun çerçevesinde özel bir alanı simgeleyen sistem teorileri açılarından değişim sürecinin nüanslarını "farklaştırma" ve "transformasyon" gibi değişik kavramlar çerçevesinde ele almak gere-

kir. "Farklılaşma", yaşam süresi içerisinde tüm organizmalarda (ve bu arada sosyo-politik yapılarda izlenen bir değişim sürecini ifade eder. Bu süreç devamlıdır. Bu değişim çeşitli limitler içerisinde seyrederek. Transformasyon ise bu değişim süreci içerisinde farklılaşmanın eriştiği özel bir aşamadır. Burada farklılaşma sürecinin de ötesinde, bir sistemin temel koordinasyon, kontrol ve iletişim düzenleri bakımlarından eski yapıdan tamamen ayrılarak yeni ve bu açılardan tam bağımsız bir yapıya dönüşümü söz konusudur.

Sosyo-politik yapılarda da tamamen değişik bir sistemin ortaya çıkıp çıkmadığı üzerindeki düşüncelerde, bu faktörler açısından ne derece ve şekillerde bağımsız bir yapının var olup olmayışına göre yapılacaktır. Sosyal sistemlerdeki değişiminde aynı açıdan ele alınması gerekir. Örneğin, BDT üyeleri bugünkü değişim sürecinde acaba kontrol, koordinasyon ve iletişim hatlarının düzenlenmesi bakımlarından SSCB'den tamamen farklı ve bağımsız birer sisteme dönüşmüşler midir, yoksa belirli açılardan eski sistemle bağlantı hatları o veya bu şekilde var mıdır? Bu açılardan belirli bağlantıların varlık ve derecesi, eski sistemin tam bir transformasyonundan ziyade derin boyutlarda "farklılaşmanın" varlığını gösterecektir.

Derecesi ne olursa olsun hâlâ farklılaşma süreci içerisinde oluşla transformasyon aşamasını tamamlamış olma arasındaki durumun tesbiti, bu yeni sosyo-politik yapı üzerinde ileriye dönük politik değerlendirmelerde önemle göz önüne alınması gereken bir husustur.

4. Ulusal stratejik konsept aslında seçeneklerin (hedeflerin) özetlenip (basite indirgenip) topluca entegre bir şekle getirilmeleri, bir bütün halinde genelleştirilmeleri meselesidir. Bu, ulusal düzeyde dünya (iç ve dış) görüşümüzün kısa ve toplu bir şekilde ifadesi meselesidir. Bu ifade, ulusal hareketi yeterli bir şekilde yönlendirecek kadar hakim ve sınırlı dezavantajları kaldırabilecek (yahut sınırlı değişimlerden faydalanabilecek) ölçüde yeteri kadar elastik bir dünya görüşünün ifadesi olacaktır. Ulusal seçeneklerin (bir bakıma hedeflerin) ulusal çıkarlarla bağdaşabilirliğinin ve ulusal ilkelere uygunluğunun gözden geçirilmesi bu konseptin belirlenmesi sırasında önümüze çıkan bir konudur.

5. Buraya kadar söz konusu olacak çalışmalar ve değerlendirmelerin ayrıntılarına inmek doğal olarak başka bir çalışmanın konusu olduğundan, burada başlıklar halinde bazı gerekli ve zorunlu noktalara dikkatleri çekmekle yetinmek yöntemsel bakımdan yeterli olacaktır.

6. Tüm alanların birbirleri üzerinde sınırlamaları söz konusu olacağından politik hedefleri, bu alanların her birinden gelebilecek baskıları göz önüne almadan ve bunlara referansta bulunmadan ifade etmeye çalışmak yanlış bir tutumun ifadesi olacaktır. Ancak kamuoyunun dikkatini çekebilmek ve ortak bir rızayı elde edebilmek amacıyla uygulamada soyutlama yoluna daima gidilir ve seçenekler ayrı gruplar halinde kendi işlevsel alanları çerçevesinde ifade edilmeye çalışılır. Bunun nedenleri daha çok pratiktir ve yöntemsel karakterlidir. Problem belirleyici ve çözücülerin önünde ise konular esasta bir çok bağlantıları olan bir bütündür.

7. Aslında herhangi bir konuda karşı karşıya gelen tüm zıt iradelerin

(karşıt politik tutumların) yönelişlerini belirlemede temel etken, diyalektik bir ortamda (etki-tepki sürecinde) gelişecek olan mücadelede belirli bir sürede, sırasıyla manevra hakimiyeti ve inisiyatifi ele geçirmeye ve sonuçta hareket serbestisine ulaşmayı sağlayacak koordineli manevraları belirlemek olacaktır. Bu manevralar belirli seçeneklere dayanan politik tutumların bizzat kendileridir.

8. Direkt tehdit, dolaylı tutum, dolaylı baskı, uzatmalı çatışma, direkt tehditle birleşebilecek askeri yol gibi kalıplar önümüze açılacak genel tutumlardır. Bunların biri (veya yerime göre birkaçı) üzerinde karar kılışı, bir bakıma tüm imkan ve yeteneklerimizin uygulama alanına dönük olarak gerçek anlamda değerlendirilmesi meselesidir. Seçebileceğimiz hareket şekilleri ve uygulama yöntemleri aslında dışa yönelik olarak baş vuracağımız tutumların ifadesi (oyunun kuralları) olacaktır.

9. Dış politikada ana stratejik kalıpların teşhis ve formüle ediliş meselesi ayrı bir inceleme konusudur. Burada teşhis edilmiş ve belirlenmiş sonuçları biz hazır birer veri olarak alıyoruz.

10. Türkiye ittifak içinde (NATO çerçevesinde) belki bir "direkt tehdit" uygulamasına girmiş gibi düşünülebilir. Ancak, Türkiye bu oyunun kurallarını empoze edebilecek tutuma hiçbir zaman geçmemiştir. Sadece bir süper güç tehdidine karşı böyle bir uygulamaya ittifak vasıtasıyla taraf olmuştur. Hükümetlerin kendi inisiyatifleri ile ileri sürmeye çalıştığı tutumların karakteri ise daima dolaylı tutum ve dolaylı baskı olmuştur.

11. Politik, ekonomik ve psikolojik manevraların daha çok diplomasi kanalı ile ileri sürüldüğü dolaylı baskı uygulamalarımıza en iyi örnek genelde Türk-Yunan ve Türk-Arap devletleri ilişkileridir. Bu manevraların daha çok baskıya dönüştüğü ve derece derece askeri baskı ve uygulamalarıyla birleştiği şekillere örnek olarak da yine Türk-Yunan ilişkilerinin belirli aşamaları gösterilebilir.

12. 1980'li yılların sonlarına kadarki düzeni bir veri olarak alacak olursak, 1990'lı yıllardaki değişim ve bu değişimle beraber ortaya çıkan istikrarsızlık ve güvenlik sorunları diğer bölgelerdeki gelişmelerle karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde (zaman faktörüne göre değişim ve istikrarsızlık boyutları birer faktör olarak ayrı ayrı puanlanırsa) Balkanların nisbi ölçüler çerçevesinde en istikrarsız bölge görünümü arz ettiği görülür.

13. U.S. Congressional Research Service, **Post-Soviet Transformation: Implications for U.S. policy**. C.R.S: Issue Brief; Major Planning Issue, by F.T. Miko, Koordinatör; Foreign Affairs and National Defense Division (Washington, D.C.; January 8. 1992), s.3.

14., 15., 16. Ibid.

17. Ibid. Bu durumda cumhuriyetler içindeki belli başlı ulusal azınlıklar (hatta bizzat Rusya içindeki azınlıklar) bağımsızlık çabasına girebileceklerdir.

18. Nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların bölgede geniş dağılımı (hatta nükleer kaza ihtimali) yerel düşmanlıklara daha da ciddi boyutlar kazandırabilecektir.

19. Örneğin Morton A. Kaplan'ın kitabında belirtilen modeller ve bu modellere uygun olarak ne gibi ortamlarda ne şekil karşılıklı tutumların söz ko-

nusu olabileceği konusunda tereddüte düşeriz. Bak: M.A. Kaplan, **System Thinking: Theory and process in International Relations**. (Chicago: Rand McNally, 1975)

20. Sistemsel yapıları, örgütlenme şekilleri, koordinasyon ve kontrol işlevleri ve hatta genel işlevsel değerleri, ilgi alanları açılarından NATO ve Varşova Paktı farklı kuruluşlar olarak ortaya çıkarlar. Bu açılardan incelendiklerinde Varşova Paktı tipi bir yapının direkt olarak Sovyet sisteminin bir işlevsel türevi olduğu ve bu sistemdeki değişmelerden de süratle ve topluca etkileneceği görülür. NATO ise daha bağımsız, çok işlevli ve çevresel koşullara devamlı uyum çabası içinde farklılaşma gösteren "kararlı dengeli" bir yapıya sahiptir. Bu nedenle transformasyon durumunu her iki kuruluşta aynı şekillerde ve zamanlarda beklemek yanlış olur.

21. Orta Avrupa'da toplu bir saldırı tehdidinin ortadan kalkmış olması ve yeni karşı olanaklar geliştirilse bile Batı'ya bir sürpriz saldırı riskinin önemli oranda azalmış olması (NATO'nun minimum uyarı imkan ve yeteneklerinin buna paralel olarak artmış olması) bugün yeni tehditler algılayabilme ve bunları düşünebilme imkan ve esnekliğimizi sınırlamaması gerekir.

22. North Atlantic Council, "New Strategic Concept for the Alliance", Meeting held at the level of prime ministers (Rome; 7-8 No. 1991); in **NATO Review**, no:1 Jan. 1992, p.20-26.

23. Aynı bildiriye göre "... düşmanca olmayan ve ortaklığa yönelik ilişkilerde bile, nükleer boyutu da dahil Sovyetler Birliğinin askeri kapasitesi ve yığınak yeteneği hâlâ İttifak'ın Avrupa'da stratejik dengiyi devam ettirme konusunda dikkate alınması gereken en önemli faktördür. Yine de Batı-Doğu çatışmasının sona ermesi Avrupa'da önemli bir çatışma riskini büyük oranda azaltmıştır. Öte yandan, büyük bir hızla gelişecek ve hızla tepki verilmesi gereken farklı krizlerin ortaya çıkma riski vardır." Ibid. pp. 20-26.

24. NATO Gen. Sek. Manfred Wörner, "Yeni Dönemde Atlantik İttifakı", **NATO Dergisi**, no:1 (Bruxelles; 1991), p. 5. Böyle bir alternatif aramanın ABD'nin tutumlarını da etkileyeceği ve özellikle nükleer ve konvansiyonel silahlar açısından da Avrupa'da bir boşluk yaratacağı ileri sürülmektedir.

25. Ibid. p. 7. AGİK ile ilgili olarak yapısal açıdan en önemli öneri bir çatışma önleme merkezinin oluşturulmasıdır. Nitekim AGİK'in güvenliği artırma yeteneği, ortak davranış standartlarının uygulanmasıyla ilgili uzlaştırma çabaları veya girişimlerinin başarısız olması halinde, güvenliği garantilemeyi ön görecektir bir kabiliyette aynı şey değildir.

26. "Paris Declaration", **NATO Review**, (Belgium; Bruxelles, 1991), No: 6, December, p.27.

27. V.Y. Ghebali, "Soğuk Savaş Sonrası Avrupa'sında AGİK", **NATO Dergisi**, (Belgium; Bruxelles, 1991) No: 2, s.15.

28. Falkland olayları sırasında Arjantin'in, 1974 Kıbrıs Krizi sırasında Yunanistan'ın ve 1990-91 Körfez Krizi sırasında Irak'ın karşı karşıya kaldıkları durumlar bu konuda çağımızdan bazı örneklerdir. Bu üç örnekte de iç ve dış hatlar arasındaki manevra boşluğu açıkça göze çarpar.

Artık "değişim" sözü günlük dilimizde en çok kullandığımız kelimelerden biri oldu. Dünyanın da Türkiye'nin de hızla değişmekte olduğunu hissediyoruz. Hatta "değişim" veya "değişmek" sözleri olumlu anlamlarda kullanılıyor. Durgun toplumlarda, hele de halinden memnun ve dünyadaki yerine razı olan toplumlarda "değişim" genellikle olumsuz anlamda kullanılır. Fanatiklerin dilinde "değişmek" kelimesinin karşılığı, "döneklilik" değil midir?

Osmanlı medeniyetinin durgunluk dönemlerinde de büyük değişimlerin sosyal sancılarında korkulduğunu ve bugün olumlu anlamlar yüklediğimiz "değişim" kavramına, "ihtilal ve ıhtışa-ı alem" gibi kaos korkusunu uyaran çağrışımlar yüklendiğini biliyoruz. Buna karşı, statüko, istikrar, durgunluk anlamlarının yüklendiği bir "nizam-ı alem" kavramı vardır.

Koçi Bey'in risalesini okuduğumuzda, kelimelere verilen bu anlamlar açıkça görülür.

Bugün değişim veya değişme kavramlarını sık sık, ürkmeden ve olumlu anlamlar yükleyerek kullandığımıza göre, artık, "değişme"nin belalar değil, iyilikler getirebileceğini düşünüyor olmamız gerekir.

Ancak "değişim"den ne kastedildiği ve dünyadaki değişimin temel dinamiklerinin anlaşılıp anlaşılmadığı konusunda kuşkularımız vardır. Mesela, artık sık sık kullanmaya başladığımız "bilgi toplumu" kavramı, genellikle "çok okuyan toplum" olarak anlaşılmaktadır. Kültür Bakanlığı'nın "kitap okuma kampanyası" buna dayandırılmış, hatta, Kültür Bakanı, "artık yasak kitap yok, hadi okuyalım" gibi demeçler vermiştir.

Halbuki "bilgi toplumu"nun bu anlamda "çok okuyan toplum"la bir ilgisi olmadığı gibi, "bilgi toplumu"nda çok okunan kitaplar arasında bizde yasaktan kurtulmuş kitaplar türünden ki-

tapların bulunup bulunmadığı hakkında da bir "bilgi" mevcut değildir!

Kaldı ki, bugün "bilgi toplumu" diye nitelenen toplumlar bu hale gelmeden önce, yani "sanayi toplumu" iken de çok, hem de çok okuyorlardı.

Bu örnek bize, Türkiye'nin gerçekten çağı yakalaması için "değişim" kavramını benimsemesinin yetmediğini, asıl, değişimin temel dinamikleri hakkında bir bilince sahip olması gerektiğini gösteriyor.

Global (küresel) değişimi ve Türkiye'nin buna yapısal uyumunu sağlayabilmek konusunda bir fikir sahibi olabilmek amacıyla, büyük değişim safhalarıyla ilgili genel bir panorama çizmek gereğini duyuyoruz.

Tarım Toplumu:

Sanayi devrimine kadar bütün toplumlar "tarım toplumu" halindeydiler. İnsanlığın tarım toplumunu yaşadığı bu uzun tarih döneminde tarım toplumu haline gelememiş göçebe, toplumlar o çağların "geri kalmış toplumlar"ını oluşturuyorlardı.

Tarım toplumu, insanların temel üretimlerini topraktan ve kol ya da hayvan gücüyle sağladığı toplumlardır. Toprağa bağlılık, yerleşik medeniyeti ifade ediyordu. Tarım toplumunda da insanların büyük bir "bilgi" ve "sanat birikimi" olabiliyordu: Çin Medeniyeti, Hind Medeniyeti, İslam Medeniyeti ve sanayi çağına kadarki Avrupa Medeniyeti tarım toplumlarının büyük medeniyet ve kültür birikimlerini ifade eder.

Hatta diyebiliriz ki insanlığın kültür klasikleri bu dönemde oluşmuştur.

Tarım toplumunda bilgi ve kültürün özelliği daha çok manevi sahada kalması buna karşılık bilgi'nin üretim alanında pek kullanılmamış, yani modern teknolojinin meydana gelmemiş olmasıdır. Nitekim tarım toplumunda bilgi daha çok hukuk, felsefe, sanat, edebiyat alanlarındadır ama tarlada verimi arttırmak için "yapay gübre" bilinmemektedir. Toplumların teknolojileri arasında sadece derece farkı vardır, nitelik farkı yoktur.

Nitekim Osmanlı'nın Avrupa'ya üstünlüğünde Osmanlı teknolojisinin derece olarak üstünlüğü söz konusudur ama nitelik

üstünlüğü yoktur: Avrupa'da da Osmanlı'da da temel üretim aracı, toprak ve emekten ibarettir.

Bu toplumlarda "üstünlük" esasen teknoloji farkında değil, yönetim, organizasyon, hukuk gibi alanlardaki üstünlüklerden ileri gelmektedir. Osmanlı medeniyetinin bu açılardan Batı'da ilgi uyandırdığını biliyoruz. İyi örgütlenmiş ve devrin şartlarında "merkezi" ve rafine bir yönetim sistemine sahip olan Osmanlı, feodal Avrupa'ya üstün gelmiştir.

Bu noktada Prof. Mümtaz Turhan'ın dikkat çektiği bir sorunla karşılaşyoruz: Büyük bir medeniyet geçmişine sahip olan toplumlar, medeniyetin yeni türlerine eski medeniyetlerinin standartları açısından bakmakta ve onu kavrama konusunda, bu sebeple, zorluk çekmektedirler.

Nitekim Osmanlılar, Avrupa'da gelişen ticaret ve sanayi karşısında kendi zaafılarını daima hukuk ve yönetim zaafı zannetmişler ve kurtulmak için eski hukuk ve yönetim tarzına, yani Kanuni çağının tımar ve siyaset nizamına yeniden dönmeye çalışmışlardır. Ebussuud Efendi'nin Kanunnameleri, yani hukuk ve yönetim anlayışı Batılılaşma döneminde Tanzimat (Düzenleme), Islahat, Meşrutiyet ve sonra Cumhuriyet döneminde, temel sorunun hukuk ve idareyle ilgili olduğunu düşünen bir zihniyet halinde devam etmiştir. Sanılmıştır ki, hukuk ve yönetimi değiştirmekle, Batıyla olan mesafe kapatılacaktır.

Halbuki Batı'daki üstünlüğün asıl sebebi, tarım'dan başka, ticaret ve sanayiın toplumsal üretimi arttırması, buna bağlı olarak şehirleşmenin gelişmesi ve insan zihninde yeni ufukların açılmasıydı.

Batı'da hukuk ve yönetim değişimleri, önceden belirlenen bir şematik-ideal tabloya göre değil, toplumda ticaret-sanayi ve şehirleşme yoluyla meydana gelen yapısal değişimlerin bir eseri olarak gerçekleşiyordu.

Feodal olmayan Osmanlı toplumu, bir statü-toplumu idi. O yüzden, mesela "kıyafet" in çok önemli bir sosyal fonksiyonu vardı veya sosyal fonksiyon göstergesiydi. Bu sebeple Ebussuud Efendi'nin fetvalarında ve Padişah fermanlarında kıyafetlerle ilgili düzenlemeler büyük bir yer tutmuştur. Aynı bakış açısı de-

vam ettiği için, "modernleşme" döneminde "kıyafet"le ilgili "düzenlemeler" yapılmıştır. II.Mahmut ve Atatürk'ün kıyafet düzenlemeleri, bir "özentî" değil, "statü toplumu"nda kıyafet kavramının fonksiyonelliğini yansıtan, geleneksel bir düşünce biçiminin "modern" şekillerde devamı idi.

Bugün de sadece hukuk ve yönetim alanında "modern" düzenlemeler yapmakla, Batılı gibi yaşamakla gerçekten modern toplumları yakalayacağımızı zannetmek gibi bir "gelenekselliğin" içinde bulunuyoruz.

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin zihni ve sosyal yapıyla ilgili temel dinamiklerini kavrayamadan, Batı'daki bu sürece tarım toplumunun hukuk ve yönetim zihniyeti açısından bakmamız, bizi sert siyasi kavgalara sürüklemiş ama çağı yalamamıza engel olmuştur.

Bugün de önümüzdeki dev sorun, Yeni Dünya Düzeni'ni belirlemekte olan zihni ve sosyal yapıyla ilgili temel dinamikleri kavrayıp kavrayamamaktır.

Türkiye, tarım toplumunun düşünce siyaset biçimine, daha da önemlisi sosyal yapısına bağlı kaldığı için sanayi devrimini yakalayamadı. bunun faturası şudur: Türkiye "Cihan imparatorluğu"ndan, "Hasta Adam", sonra da "Az gelişmiş ülke" durumuna düşmüştür.

Sanayi Toplumu:

Sanayi devrimi ile birlikte, toplumlar arasındaki güç ve gelişmişlik farkı, derece farkı olmaktan çıktı, nitelik farkına dönüştü: Çünkü bir tarafta kol veya hayvan gücü, öbür tarafta ise makina gücü olmak üzere yeni bir sınıflama meydana gelmişti.

Paul Kennedy'in "The Rise and Fall of The Great Powers" adlı eserinde verdiği rakamlar, bu değişimin çarpıcılığını yansıtmaktadır (Sf. 190). Buna göre 1750 yılında bütün olarak Avrupa'da yapılan imalat, 32.2 puan değerinde iken 1900 yılında 62 puana çıkmıştır. Buna karşılık, "Üçüncü Dünya"nın üretimi aynı yıllar arasında 73 puandan 11 puana düşmüştür! Amerika ile Hindistan/Pakistan mukayesesi de ilgi çekicidir. Aynı yıllarda Amerikan imalatı 0.1 puandan 23.6 puana fırlarken, Hindistan/Pakistan imalatı 24.5'ten 1.7'ye düşmüştür.

Halbuki tarım toplumu döneminde toplumlar arasındaki üretim-gelir farkının bu çapta büyük olması mümkün değildi.

Türkiye'yi Rusya ile mukayese edebiliriz: 1897 yılında Çarlık Rusyasındaki 106 milyon iktisaden faal nüfusun 12.3 milyonu, yani yüzde 11.6'sı sanayide çalışıyordu, yani Rus sanayii bu çapta gelişmiş bulunuyordu. Öte yandan, Vedat Eldem, "Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik" adlı eserinde, 1927 yılında bile Türkiye'de sanayide çalışanların toplam faal nüfus içindeki oranının yüzde 6 olduğunu belirtiyor!

Başka bir deyişle, Türkiye 1927 yılında bile, 1897 Rusyasının sanayi düzeyinin gerisinde bulunuyordu!

"Cihan İmparatorluğu"nun önce "Hasta Adam", sonra "Az gelişmiş ülke"ye dönüşmesinin asıl sebebi budur.

Asıl sebep bu olduğu halde, Osmanlı'da ve Batılılaşmacı akımlarda asıl sebebin hukuki ve siyasi olduğu zannedilmiştir. Nitekim Tanzimat'a kadar hep Kanuni devrinin hukuki ve siyasi düzenine dönmek için "restorasyon" gayretleri gösterilirken, Tanzimat'tan sonra Batıya yönelmek için yine hukuk ve siyaset alanında "ıslahat"a girilmişti.

Bu tesbiti, geçmiş dönemlerin yöneticilerini eleştirmek için yapmıyoruz. Çünkü onlar da yetiştikleri toplumun eseri olmuşlardır.

Sanayileşme her şeyden önce "tarımın dışına çıkmak" demektir. Tarımsal toprakların artan nüfusu besleyememesi hem Osmanlı'da hem Avrupa'da görülmüştür. Osmanlı'da köyden kopan nüfus kitleleri, "çift bozanlar", ya şehirlerde "leventlik" yapmışlar veya kırlarda "Celali" olmuşlardır.

Sebepe, bu nüfusu emecek başka bir ekonomik sektörün yani ticaretin ve ardından sanayiinin gelişmemiş olmasıydı. 16. yüzyıldan itibaren dünya ticaretinin Akdeniz'den Okyanuslara kayması, Osmanlı'yı "periferi"ye itmişti. Nitekim İtalya, Rönesansı başlattığı halde, dünya ticaretindeki bu değişim yüzünden, gerilemiş, Avrupa'nın "sanayileşmede geciken ülkesi" olmuştu.

Avrupa'da ise Okyanus ticaretinin gelişmesi ve Amerika kıtasının keşfi, ticari hayatı son derece canlandırmış ve kırlardan

kopan nüfus, şehirlerde gelişen ticaret, ve ardından sanayi tarafından emilebilmiş, aşırı nüfus da yeni keşfedilen kıtalara göçmüş, orada ekonomiyi canlandırmıştı. Bunun sonucu, Avrupa'da şehirleşme'nin hızla gelişmesi oldu.

Şehirleşme, bir yandan tüketimi arttırıp ticaret ve sanayii daha da geliştirirken, bir yandan insan ilişkilerini ve düşünce biçimini de değiştirmiştir: Bilim devriminin temelinde bu insan ilişkileriyle düşünce biçiminin değişmesi vardır.

Demek ki Avrupa'da sosyal yapı, ticaret ve sanayii geliştirecek tarıma bağımlılığı kırarak, düşünce ufuklarını açacak bir yönde değişirken, Osmanlı'da "değişmemek" krizleri ortaya çıkmış, Batı'da gelişmenin motoru olan tarımdan kopma olayı, Osmanlıda "ihtilal ve iğtişâş-ı alem", yani kargaşa meydana getirmiştir.

Tanzimat'tan sonra Avrupa fabrikasyon imalatının, daha ucuz ve kaliteli mallar olarak Osmanlı ülkesini işgal etmesi, mevcut üretimi de büsbütün mahvetmiştir. Netice, "toplu iğneyi dahi ithal eden" bir ekonominin ortaya çıkması olmuştur.

Demek ki, bir ülkenin çağı yakalaması, esasen toplum yapısında meydana gelecek olaylarla ilgili bir "iç dinamikler" meselesidir. Bugün de, büyük ölçüde sanayileşmiş bulunan Türkiye'nin önündeki temel milli sorun, sosyal yapımızın ve zihniyetimizin "Bilgi Toplumu" yönünde değişip değişmeyeceği sorunudur.

Bilgi Toplumu:

Gelişmiş ülkelerde nüfusun yüzde 5 civarında bir kısmı tarımla uğraşmaktadır. Bu yüzde 5'lik nüfus çok fazla üretim yapabildiği için daha fazla tarımsal işgücüne gerek kalmadan bu ülkeler, kalan yüzde 95'i besledikten sonra tarımsal ürün ihracatçısı da olabilmektedirler.

Örnek: Türkiye'de hektar başına ortalama buğday verimi 1800 Kg. civarında iken, Fransa'da 6150Kg. civarındadır. Sebep, Fransa'da daha fenni, yani "bilgi"ye dayanan tarım yapılmakta olmasıdır: Fransız çiftçisi hem bilgi birikimi olarak hem sermaye gücü olarak modern teknolojileri uygulayabiliyor.

Böylece modern toplumlarda daha az işgücü kullanarak

daha fazla üretim yapılıyor. "Bilgi toplumu" bakımından bu çok önemlidir.

Aynı durum sanayide de geçerlidir: Türkiye'de bir işçinin yıllık ortalama verimliliği 4162 dolardır, bu rakam Alman işçisinin verimliliğinde 20 bin dolardır:

Alman işçisi teknik eğitimi ve kullandığı teknolojinin ilerliği sebebiyle, aynı çalışma müddeti içinde Türk işçisinin 5 katı üretim yapabilmektedir.

Zaten "aynı durum" dediğimiz buydu: Modern toplumlar da, tarımda olduğu gibi sanayide de, daha az işgücü ile daha fazla üretim yapılmaktadır.

Tarım ve sanayide "daha az" işgücü kullanıldığına göre, kalan işgücü nereye gidiyor?

"Bilgi toplumu"nun sektörlerine gidiyor! Buna "Üçüncü Sektör" gibi adlar da verilmektedir.

Bilgi toplumu, tarım ve sanayiın olmadığı değil, aksine tarım ve sanayideki ileri gelişme sonucu olarak, aktif nüfusun giderek büyüyen bir bölümünün, hatta çoğunluğunun bu "üçüncü sektör"de, "bilgi sektörü"nde, "hizmet sektörü"nde çalıştığı bir toplumdur.

Aşağıdaki tabloda, Amerikan toplumunda yıllara göre çalışan nüfusun sektörel dağılımı görülmüyor.

ABD toplumunda çalışan nüfusun dağılımı (%)

	1900	1972
Tarım	38	4
Sanayi	38	32
Hizmetler	24	64

Bilgi sektörü denilen bu kesimin bir özelliği, araştırma ve buluşlarıyla tarım ve sanayide üretimi daha fazla arttırmalarıdır: Teorik fizikçiyle laborant arasındaki ilişkiler ağı ile, bilgisayar programcısıyla şirketlerin muhasebe, stok, pazarlama, reklam elemanları arasındaki bağ, bilgi toplumunun veya "sanayi ötesi" toplumun dinamiklerini ve verimliliğini yansıtıyor.

Sovyet ekonomisi, zoraki metodlarla, "kitlevi emek seferberliği" usulleriyle "sanayi toplumu"nu kurmuş ama "bilgi toplu-

mu'nun dinamiklerini öldürdüğü için çökmüştür.

Bilginin üretimde fonksiyonel hale gelmesi, çalışan insanların boş zamanlarını arttırmış, bu da ülkede genel olarak bilime, felsefeye, sanata ve diğer manevi faaliyetlere daha fazla zaman ayrılabilmesi sonucunu doğurmuştur.

Artık bilginin devreye girmesiyle globalleşen ekonomiler söz konusudur: Dünyayı saran bilgi (iletişim) ağı, ticaret açısından daha yoğundur. Bu sebeple bir yandan Bilgi Bankaları oluşurken, bir yandan da "tele işlem" yoluyla, hergün milyarlarca kalem bilgi akışı sağlanmaktadır.

Netice, dünya ticaretinin yüzde 70'e yakın bir kısmının ABD, AT ve Japonya'nın elinde olmasıdır.

Türkiye'nin Ufku:

1984 rakamlarına göre Türkiye'de çalışan nüfusun yüzde 60'ı tarımda, yüzde 13'ü sanayide, yüzde 27'si ise hizmet sektöründe yer almaktadır. Bu rakamlar, bütün çabalarımıza rağmen tarım toplumundan yeterince kurtulamadığımızı, sanayi ve hizmet sektörlerini yeterince geliştiremediğimizi gösteriyor. Türkiye'nin bu rakamları, Almanya'nın 1950'deki rakamlarından da geridir: Çünkü Türkiye tarım toplumundan sanayi ve bilgi toplumuna geçmeye çalışırken, Almanya 19. asırda tam bir sanayi toplumu haline gelmişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın yaptığı şey, köylü toplumunu sanayi toplumuna dönüştürmek gibi fevkalade zor bir iş değil, bombalanmış bir sanayi toplumunu tamir ederek, yeni teknolojiler şırına ederek geliştirip bilgi toplumuna yönelmek gibi nisbeten kolay bir işti.

Türkiye, önündeki bu değişimin fevkalade zorluğuna ve sırtında aşırı nüfus artışı gibi fevkalade ağır bir yükün varlığına rağmen, özellikle 1950'den itibaren iyi bir gelişme performansı göstermiştir. Bugünkü Türkiye, petrol zengini komşularından da ilerdedir.

Böyle bir Türkiye, çağı yakalayabildiği takdirde, bölgesel bir süper güç haline gelebilir. Bu bir hayal değil, işaretleri görülmekte olan ve dünya tarafından da farkedilen gerçekçi bir hedefdir. Hatta "çok ilerde" değil, bugün hayatta olan Türklerin çok büyük bir bölümünün gerçekleştireceğini görebileceği bir hedeftir.

Türkiye'nin çağı yakalaması ve böylece bölgesel bir süper güç haline gelmesi, kendi sosyal ve zihni yapısını çağın standartlarına uygun hale getirmesiyle mümkündür.

Çağımızın Bariz Özellikleri Olarak Görülen Hususlar Şu Başlıklar Altında Toplanabilir:

a. Hukuk ve Demokrasi: 20. yüzyılı dolduran yarışma, başarılı toplumların siyasi, toplumsal ve bireysel düzenlerinin ancak hukuk devleti ve demokrasi olabileceğini, diktatoryal idarelerin toplumlara çağın gerektirdiği dinamizmi veremeyeceğini ispat etmiştir.

Türkiye, bölgesinde hukuk devleti ve demokrasi konusunda gerçekten önder durumundadır: Türkiye'nin güneyinde henüz kabile zihniyetlerinden kurtulamamış Ortadoğu toplumları, kuzeyi'nde ise demokrasi ve hukuk devletini yeni tanımakta olan "totaliterliksonrası toplumlar" vardır.

Türkiye ise Anadolu'daki 1000 yıllık devlet geleneği ile kabile yapılarını kırmış, merkezi-objektif düzenlemeler demek olan hukuk alanında toplumda bir zihniyet oluşmuştur. Türk toplumu, çevre toplumlardan farklı olarak, bu gelenek sebebiyle "hukuki meşruluk" zihniyetine sahiptir. O yüzden çevre ülkelerden farklı olarak Türkiye'de meşruluk krizi, son derece düşük düzeyli olmaktadır. Bir evrimleşme süreci olarak, Selçuklu-Osmanlı-Cumhuriyet evrelerinde pekişen bu hukuk zihniyeti, 1950'den itibaren demokrasiyle bütünleşmektedir.

b. Rasyonelleşmede İleri Boyut: Sanayi ve bilgi toplumlarının bariz özelliği, rasyonelleşmenin sadece bilim alanında kalmayıp, günlük hayata ve siyaset gibi, toplu sözleşme gibi sosyal eylemlere de egemen olmasıdır. Sanayi ve bilgi toplumlarında rasyonelleşme, tepeden zerkesilen bir "siyasi tercih" değil, toplumun tabii bir zihniyettir. O yüzden esas yaratıcılık, toplumdan gelmektedir.

Türkiye bu konuda da bölgesinde lider durumundadır. Prof. Bernard Lewis'in isabetle belirttiği gibi, Araplar uzun asırlar boyunca başkaları tarafından yönetilmişler ve o yüzden sorunlarından daima başkalarını sorumlu tutmak gibi bir kompleks sahibi olmuşlardır. Halbuki toplumsal rasyonelleşmenin ilk adı-

mı, 'bir toplumun kendi sorunlarına kendisinin çare araması, bu yönde aklını işletmesi'dir. Arap ve benzeri Üçüncü Dünya toplumlarında ise sorunların sebebi olarak "emperyalizm", "müstevliler", "istilacılar", "yabancılar" gibi faktörler sorumlu görülmekte ve bunun sonucu olarak sorunların çözümünde rasyonelleşme yerine, ideolojikleşme, radikalleşme, terör gibi irrasyonel düşünüş ve davranış biçimleri ağır basmaktadır. Aynı süreç, daima bağımsız kalmış İran'da ise, Şia mezhebinin karizmatik, radikal ve devrimci siyasi doktrininden kaynaklanmaktadır.

Eski-Sovyet toplumlarında ise, totaliter ideoloji, toplumsal ve bireysel rasyonelleşmeyi engellemiştir. "Stalinizm"le bu irrasyonel dünya görüşü ifade edilmektedir.

Türkiye bir yandan Lewis'in işaret ettiği tarihi birikimi sebebiyle bir yandan da bu birikimle çakışan modernleşme sürecinde aldığı mesafe ile, bölgede çağın rasyonelleşme standardı bakımından gerçekten önder durumdadır.

c. Piyasa Ekonomisi: Sanayi ve bilgi toplumlarının temelinde hukuk ve demokrasi ile rasyonelleşmenin bulunması, ekonomik düzenin piyasa ekonomisi olması ile bütünleşmektedir. Totaliter ideoloji ve düzenlerin piyasa ekonomisiyle bağdaşamayışlarının sebebi budur: Totaliter ideoloji ve düzenler bir yandan piyasa ekonomisinin gerektirdiği bağımsız birey ve serbest sosyo-ekonomik örgütlenmeye imkan vermemekte, bir yandan da piyasa ekonomisinde çok önemli bir dinamik olan rasyonelleşme yerine ideolojik tabular ikame ederek insan düşüncesinin yaratıcılığını öldürmektedir.

İnsan zihninin yaratıcılığı ile ekonomik ve siyasi sistem arasındaki yakın ilişkiyi belirtmek için, ünlü ABD'li stratejist ve düşünür Zbigniew Brzezinski'nin "Between Two Ages" adlı kitabından bazı rakamları aktaralım: (Sf. 184)

100.000 nüfus başına tescilli icat sayısı (1964)

Belçika	164	Çekoslovakya	52
Avusturya	147	Macaristan	20
Danimarka	131	Polonya	10
Norveç	121	Romanya	7

Tabloda görüldüğü gibi aşağı yukarı aynı ekonomik cesa-

mette oldukları halde, rasyonel, demokrat ve piyasa ekonomisine dayanan toplumlarda, insanın zihni yaratıcılığının bir göstergesi olan "icat" sayısı, totaliter toplumlardan kat kat fazladır.

Piyasa ekonomisi "devletten beklemek" yerine, bireyleri kendi yeteneklerini seferber etmeye mecbur tuttuğu için, insan kabiliyetini daha fazla harekete geçirmektedir. Çağımızdaki ekonomik başarının temelinde bu vardır.

Türkiye devlet ve hukuk geleneği ve rasyonelleşmeyle birlikte ulaştığı sanayileşme ve şehirleşme düzeyi bakımından da bölgesinde önder durumundadır.

Son derece özetleyerek üç başlık altında topladığımız çağımızın bu özelliklerine en yakın toplumun, bölgemizde Türkiye olması, Türkiye'nin önünde büyük bir ufuk açmakta, aynı zamanda sorunlar meydana getirmektedir.

Sorunların temelinde, Türkiye'nin her bölgesinin aynı gelişmişlik yani aynı rasyonelleşme, aynı meşruluk bilinci ve aynı piyasa ekonomisine uyum düzeyinde olmaması geliyor. Ayrıca hızlı nüfus artışı, Türkiye'nin kaynaklarını zorlayan ağır bir yüküdür. Bu durum Türkiye'nin içinde siyasi gerginliklere, terör olaylarına ve kaynak israfına sebep olmaktadır.

Türkiye'nin bölgede güçlenmekte olmasından rahatsız olan bazı ülkeler, bu iç sorunlarımızı kışkırtmayı kendi siyasetlerinin gereği saymaktadır. Suriye'nin PKK'ya verdiği destekte, GAP'ın Şam'da uyandırdığı kaygıların etken olduğu bilinmektedir.

Bu tür iç sorunlarımızla birlikte aşırı nüfus artışı, kaynaklarımızın bir bölümünü emmekte, mesela eğitime ve sanayie daha fazla kaynak aktarmamızı önlemektedir.

Halbuki çağı yakalamanın temel şartlarına sahip olan Türkiye'nin, sanayi ve bilgi toplumunun gerektirdiği bir eğitim ve yatırım düzeyine ulaşması için daha fazla kaynağa ihtiyacı vardır.

"Sanayi toplumu"nu atlayarak "bilgi toplumu"na ulaşmak imkansızdır. Çünkü "Bilgi toplumu" dediğimiz olgu, tarihin bir bıçakla kesilmiş gibi ayrı bir safhası değil, sanayi toplumunun bir uzantısı veya ileri aşamasıdır. Bu gerçek, Türkiye'ye bir uyarıda bulunmaktadır: Ekonomik gelişmede Üçüncü Sektör'e, yani

Hizmet Sektörü'ne öncelik vermek, Türkiye'yi Bilgi Toplumu haline getirmez. Türkiye sanayileşerek bilgi toplumuna ulaşacaktır. Bu durum Türkiye'nin sanayi yatırımlarına öncelik vermesini gerektiriyor.

Globalleşme Olayı: Çağımızın hukuk devleti, demokrasi, rasyonelleşme ve piyasa ekonomisi özellikleri globalleşme sürecini hızlandırmıştır. Artık hiçbir toplumun siyasi, ekonomik ve rasyonelleşme standartları "kendine göre" olamaz; bu standartların dünya ölçeğinde gerçekleşmesi gerekir. Bölgesel süper güç olmamızın şartı, bölgenin en ileri ekonomisine sahip olmak değil, bölgemizde dünya standartlarında bir ekonomik yapı oluşturmaktır.

Böylece Türkiye'nin çağı yakalaması için gereken yapısal değişimlerin yönü de belirlenmektedir:

* Dünya rekabetine açık sanayileşme, piyasa ekonomisinin gelişmesi,

* Tarım toplumundan daha fazla kurtulma, tarımsal nüfusun daha fazla azalması, bunun için aile planlamasıyla birlikte sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdamın gelişmesi ve nüfusunun bu sektörlerde istihdam edilebilecek şekilde eğitilmesi,

* Çağın temel dinamiği olan bireysel yeteneklerin gelişmesi için uygun eğitim ve kültür ortamının hazırlanması, "sürü davranışları" yerine, bireysel başarıları öven ve ödüllendiren bir kültürel ortamla birlikte, eğitimde aynı yönde reform yapılması,

* Toplumumuzda daha çok çalışmanın, daha fazla üretmenin, çağı yakalamanın, kavga yerine uzlaşmanın, zihinleri açıcı tartışmanın teşvik edilmesi ve "Çağın Büyük Türkiye'si"ni kurmak için genel bir motivasyon meydana getirilmesi...

Böyle Bir Toplum Globalleşme'ye Katılabilir: Zaten Türkiye'nin önünde iki temel yol vardır: Türkiye ya Yoksul Güney'e yani Üçüncü Dünya'ya kayacaktır; veya Globalleşme, yani dünya rekabet standartlarını yakalayarak Zengin Kuzey'de yerini alacaktır. Zaten ülkemizin fikir ve siyaset hayatına baktığımızda bu iki yolun birbiriyle mücadele ettiğini görürüz.

Türkiye çağı yakalamakla sadece kendi sınırları içinde güçlü olmakla kalmayacaktır. Türkiye'nin Kuzeyinde 200 milyon

nüfuslu Slav, Güneyinde bir o kadar Arap kültürel basınç alanları bulunmaktadır. Türkiye Balkanlardaki Osmanlı kültürel mirasıyla birlikte, çağın standartları bakımından da "model ülke" olarak görülmektedir. Kafkasya'dan Çin Seddine kadar 80 milyon nüfuslu Türki toplumlar, her biri şu veya bu şekilde bayrağına ay ve yıldız koyarak ve Türkiye'yi önder kabul ettiklerini dünya aleme ilan ederek Türkiye için büyük bir misyon alanı yaratmışlardır.

Türk dünyasının en büyük aydınlanma lideri olan Kırım Türklerinden İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, iş'de birlik" şiarı, latin harflerinin kabulü ve artan kültürel ve ekonomik ilişkilerle, gerçekleşme yolunda büyük adımlar atmaktadır.

Türkiye gelişmiş Batı toplumlarının standartlarını yakalama ve "Kuzey ülkesi" olma hedefini kaybetmeksizin, bu Türk coğrafyası ile ilişkilerini geliştirdikçe, Slav, Arap, İran ve Çin kültürel basınç merkezlerinin ortasında bir Türk dünyasının yine çağın standartlarına uygun bir demokratik, rasyonel ve serbest-ekonomik temel üzerinde kurulmasını sağlayabilir. Böyle bir gelişme, aşırı basınç farklarının doğuracağı fırtınalar yerine, çağın standartlarını Asya'ya ve Ortadoğu'ya taşıyarak, eşit ilişkiler ağı ile dünya barışına da hizmet edecektir.

Türkler çağın standartlarını yakaladıkları ölçüde, artık gözle görülüp elle tutulan bu hedefe ulaşacaklardır.

Ve o zaman şu sözün gerçek hakkını vermiş olacağız: "Ne mutlu Türk'üm diyene!"

YİRMİNCİ YÜZYILIN SON YILLARINDA DÜNYA KOŞULLARI VE TÜRKİYE'NİN SEÇENEKLERİ

Aydın Güngör ALACAKAPTAN

Yarım yüzyıldan beri ilk kez, ne Türkiye'ye ne de Türkiye'nin müttefikleri, bir büyük devlet veya devletler koalisyonu tarafından oluşturulan yakın ve mutlak bir tehdit ile karşı karşıyadırlar. A.B.D. Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Colin Powell'in de işaret ettiği gibi, A.B.D.'nin güvenlik işleri sorumluları, Castro veya Kuzey Kore'nin komünist diktatörü Kim İl Sung dışında, tehlike odağı oluşturabilecek aday bulamamaktadırlar.

Gerçekten, İkinci Dünya Savaşı ertesinde karşılaşılan Soğuk Savaş sürecinin, hür dünya açısından, temel öğesini oluşturan komünist yayılcılığının itici gücünü teşkil eden ideolojik inançlar, mevcut dikta rejimlerini gevşetmeleri halinde çökmele-ri çok olası bulunan, Çin, Kuzey Kore, Vietnam ve Küba dışında tüm dünyada geçerliliklerini yitirmişlerdir. Eski Sovyetler Birliği'nde yaşanmakta olan metamorfoz, sonucu belirsiz kasırgalara neden olmakta, içinde bulunduğumuz günlerde ayrılıkçılar ve demokrasi yanlıları hakim durumda bulunmaktalar. Büyük nükleer silah stoklarına ve çok ciddi boyutta konvansiyonel bir güce hâlâ sahip bulunan eski Sovyetler Birliği'nin silahlı kuvvetleri, elindeki gücü, ülke bir dış saldırıya uğramadan, batıya dönük bir saldırı amacıyla kullanma siyasi irade ve desteğine sahip değildir. Eski Sovyetler Birliği'nin yerini alan Bağımsız Devletler Topluluğu içindeki Rusya Federasyonu, Ukrayna, Beyaz Rusya gibi sınılaşmış ülkelerde, demokratikleşme hamlesinin başarıya ulaşamaması sonucunda yönetim askere dayanan bir diktatoryanın eline geçse bile, ortaya çıkacak rejimlerin, ideolojik bir temele oturtulması, kısa bir sürede ekonomik kalkınmayı sağlayacak formülleri üretebilmesi beklenemeyeceği gibi, bu rejimlerin, hakimiyetleri altına alacakları toplumları batıya dönük savaşları destekleyecek biçimde motive etmeleri imkansızdır. Kısacası, eski Sovyet İmparatorluğu ve onun Doğu Avrupa'da sömürgeleştirdiği, şimdi

• Aydın Güngör ALACAKAPTAN, E. Büyükelçi

bağımsızlıklarına kavuşmuş olan ülkelerde bugün yaşanan durumun, batılı ülkeler için tehdit oluşturacak biçimde eskiye dönük bir yörüngeye sokulması artık mümkün değildir.

Eski komünist imparatorluğunun bugünkü durumunu böylece tespit ederken, dünyanın artık tek süpergüçlü yeni bir düzene girdiği iddiaları üzerinde de durmak gerekir.

Süper Güçlerin Devri Kapandı:

Süper güç kavramının ekonomik güç veya nükleer silahlarla sahip olma olayının ötesinde bir nitelik taşıdığını hepimizin aklıda tutması gerekir. Daha 1950 ve 1960'larda dahi, Fransa ve İngiltere gibi ülkeler hem nükleer silahlara sahiptiler ve hem de ekonomik güçleri, dünyada, Sovyetler Birliği'nin ekonomik gücüne oranla, daha fazla ses çıkarabilecek içerik taşımaktaydı. Japonya'nın durumunu da kimse bu tartışmada gözardı edemez. Ama bunların hiç biri bir süper güç makamına layık görülmemekteydi. Çünkü bu ülkeler, dünyaya örnek teşkil etmesine inandıkları bir ideolojik sistemin savunuculuğuna ve dünyayı kavrayan bir askeri misyonu sahiplenmeye soyunmamışlardı. Bu kategoriye giren A.B.D. ve Sovyetler Birliği vardı. Şimdi bu rekabet ortadan kalktığına göre, geride kalan A.B.D.yi bir süper devlet olarak kabullenme alışkanlığı da zamanla gücünü yitirecektir. Bugünden öngörülme ve nitelikleri tasavvur edilemeyen büyük bir metamorfoz yaşanmadığı takdirde, A.B.D.nin süper güç sıfatının önemli öğelerini oluşturan ekonomik gücünün önemli tehditlerle karşı karşıya olduğu, askeri gücünü de hızlı sayılabilecek bir biçimde azaltma tercihini yapmak zorunda olduğu açıkça ortaya çıkacaktır. Üstelik bu ülke, neden süper güç kalmak ve dünyada kendi düzenini ne sebeple kurmak mecburiyetinde olduğunu vatandaşlarına izah edebilmekte, her geçen yıl daha büyük zorluklarla karşılaşacaktır. Birçok gelişmiş ülke için doğru olan A.B.D. halkı için evveliyetle doğrudur. Bugün bir kıta büyüklüğünde bir ülkeye yayılmış Amerikan ulusunun çoğunluğunu oluşturan sıradan kişiler için dünya sorunları ve ideolojik kavramların kendilerinin günlük geçim ve yaşam sorunlarının önüne geçen bir öncelik kazanacağını söylemek çok zordur. Tam bir siyasi bağımsızlık veya ideolojik bakımdan katıksız ve pürüzsüz bir safiyetin savunucusu olma hevesleri, gelecekte gelişmiş ülkeler-

deki kamuoylarını çok derin biçimde ilgilendirmeyecektir. Son Körfez savaşı esnasında A.B.D.'nin Demokrat Parti yanlıları, ortada bir süper devletler rekabeti konusu olmadığı için, Irak'ın Kuveyt'i yutma girişimini hafife almışlar; insan hakları, devletlerin bağımsızlığının ihlali gibi kavramları önemsememişler, soruna Amerika'nın günlük çıkarları açısından yaklaşarak, Irak dünya petrol piyasalarını ancak çok küçük ölçüde etkileyebileceğine göre, Kuveyt petrolünü ele geçirirse ne olur, geçirmese ne olur görüşünü işleyebilmişlerdir.

Dünya siyaseti üzerinde düşünen beyinlerin tümü, süper devletlik olayının etkinliğini yitirdiği gerçeği üzerinde durmasalar bile, dünya siyasetinin, önümüzdeki bir zaman dilimi içinde farklı ülkelerin bütünleşen topluluklarıyla, bölünen toplumlar veya parçalanmış siyasi birimler arasındaki düşmanlaşmanın etkisine gireceği tezine itibar etmektedirler. Bütünleşmenin çeşitli biçimlerde gerçekleştiğini inkar etmek imkansızdır. İletişim ve haberleşme alanında gerçekleşen devrimin, John Foster Dulles'in 1950'lerde geliştirdiği ve komünizmin fakir Asya devletlerinden birini ele geçirdikten sonra komşularını düşürmek sürecini tarif etmek için kullanılan "Domino" teorisi, şimdi, hür fikirlerin, özgürlük özleminin yayılmasında kendisini açıkça göstermektedir. İletişim ve haberleşme alanlarında kaydedilen büyük gelişmeler, despot rejimlerin bu "domino" etkisiyle ya yıkılmasına, veya sarsılmasına yol açmaktadır. Aynı süreç uluslararası ekonomi alanında uzun açıklamalara gerek göstermeyecek bir çıplaklıkla yaşanmaktadır. Ülkelerin artık ekonomik bir izolasyon (tek başına) içinde yaşamaları imkanı kalmadığı gibi, kendi kendine yeterlilik iddialarının da nasıl paldır küldür devrildiğini, komünist ekonomilerinin hali açıkça ortaya koymuştur. Üstelik bir Avrupa Topluluğu sürecinin nasıl tüm Avrupa'nın hedefi, amacı haline geldiği gözler önündedir. A.B.D., Kanada, Meksika arasında gerçekleştirilmek yolundaki ekonomik birlikten hisse sahibi olma arzusu, Amerika kıtasından uzak ülkelerde bile alevlenmiştir.

Siyasi bütünleşmenin ve kollektif savunmanın, ekonomik bütünleşmeden soyutlanmasının mümkün olabileceği bugüne kadar makul biçimde izah edilememiştir. Güvenlik alanında kollektif savunma gereğini bilen Avrupa Topluluğu üyeleri, bu çabala-

rını Batı Avrupa Birliği içinde yürütmekten alıkonamayacaklardır. Avrupa Topluluğu sürecinin temsil ettiği bütünleşme hareketinin hududu Doğuya doğru genişletildiği takdirde kollektif savunmanın Avrupa açısından planlanması tabiatıyla daha kolaylaşacak, Avrupa'nın neye karşı korunacağı daha kolaylıkla belirlenebilecektir. Ancak, Avrupa savunmasının bugün olduğu gibi, yarın da yalnız NATO içinde düşünülmesi iddiası yavaş yavaş geçerliliğini yitirebilir.

Kollektif Güvenlik ve Birleşmiş Milletler:

Kollektif güvenlik ihtiyacını, gerek Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaratılan Milletler Cemiyeti ve gerekse İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, temelde, kollektif güvenlik fikrini uygulamaya sokmak için yaratılmış bulunan Birleşmiş Milletler içinde gerçekleştirme çabaları bugüne kadar iyimser olmamıza yetecek sonuçlar vermemiştir. Körfez Savaşı sırasında, tüm askeri hareketin ve siyasi kararların Birleşmiş Milletler şemsiyesi altına alınmasına Amerika Birleşik Devletleri'nin rıza göstermiş bulunması, Soğuk Savaş rekabetinin ortadan kalkmış olmasının, Birleşmiş Milletler'in kollektif güvenlik konusunda görev yüklenmesini imkan dahiline soktuğu iddialarının akademik dünyada ileri sürülmesine yol açmaktadır. Ancak bu gerçekten böyle midir?

Ancak bu konuyu irdelemeden önce, Dünyayı şekillendiren bütünleşme sürecinin bir nevi karşıtını oluşturan ve güvenliğe yönelik tehditlerin ileride karşılaşacağımız örneklerinin oluşmasına zemin hazırlayacak bölünme sürecinin içeriğini incelemek gereği vardır. Bazı düşünürler, piyasa ekonomilerinin getirdiği refahın genelde liberal demokrasilerin gelişmesine yol açtığına işaret etmekte ve tarihteki örneklerin epey istikrarlı olduğu varsayımından hareketle liberal demokrasilerin birbirleriyle savaşmadıkları gözlemini yapmaktadırlar. Aynı gözlemden hareket ettiğini sandığımız, uluslararası güvenlik konularındaki en önde gelen uzmanlardan biri olan Zbigniew Brzezinski ise şu iddiayı ileri sürmektedir: "Nükleer silahlar, ileri gelen ülkeler arasında çıkabilecek savaşları imkansız hale getirdiğinden, dünyamızdaki siyaset bazı açılardan, Amerika'nın büyük şehirlerindeki yaşantı biçimiyle benzerlikler göstermeye başlamıştır. Büyük Amerikan

şehirlerinin mahalleleri, birbirinden bağımsız bir yaşama sahip değillerdir. Mahalleler arasında ekonomik eşitsizlik bir vakıadır ve şiddet olayları, bu mahallelerin fakir olanlarında yoğunlaşmıştır. Bu gözlemi dünya ölçütünde ele aldığımızda, savaşların, artık fakir ülkelerin göze alabilecekleri bir lüks haline geldiğini söyleyebiliriz. Bu gözlem oldukça sevimsiz yargılar içermekle beraber, dünya barışını genelde güçlendirici bir mesaj vermektedir. Demokrasinin yayılması da yine aynı şekilde global güvenliği artırıcı bir işlev görmektedir." (Foreign Affairs, Fall 1991, s.5)

Fakirlik, Milliyetçi Bölünmeler, Ekonomik Korumacılık:

Gerçekten son yıllarda alışılmış siyasi birimlerin çözülmesine yol açan en önemli ve en güçlü parçalanma ögesi olan milliyetçiliğin taşıdığı şiddet unsuru, önümüzdeki yıllarda daha da önemli sonuçlar doğuran süreçlerin ilk hızını verebilir. Milliyetçiliğin bölücü gücü, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen Soğuk Savaş yıllarında geri planda kalmış, hatta geri plana bilinçli biçimde itilmişti. Çünkü, hem soğuk savaşın bizzat kendisi ve hem de Soğuk Savaşın en büyük aktörlerinden biri olan Sovyetler Birliği'nin en büyük sömürgeci devlet oluşu, milliyetçilik kavramının ön plana çıkmasına engel olan unsurlardı. Milliyetçiliğin bölücü gücü bugün bir Kanada için bile güçlü bir öge olarak kendisini hissettirebilmektedir.

Aynı şekilde, uluslararası ticaret alanında gittikçe kuvvet kazanabilecek korumacılık eğilimlerinin, dünyada ne gibi bölünmelere yol açacağını, bugünden tüm ayrıntılarıyla kestirme imkanı yoktur. Amerikan işçisinin okuma yazması kuttur, Amerikan işçi tembeldir sözlerini sarfeden Japon liderlerinin Amerika'da yol açtığı hiddet galeyanının, bu ülke mallarına karşı korumacılık önlemleriyle birleşmesi, veya, Avrupa Topluluğu'nun, Orta Avrupa'daki eski komünist ülkelerin mallarına karşı korumacılığı uzun yıllar devam ettirmesi ne gibi patlamalara yol açacaktır veya Türkiye'nin Avrupa'dan tümüyle dışlanması ve korumacılık eğilimleri artacak A.B.D.nin önlemlerinden ağır biçimde zarar görmeye başlaması ülkemizi hangi yöne gitmeye itecektir. Bunları bugünden bilmeye imkan yoktur. Ancak nükleer silahlar üzerindeki kontrolün gittikçe zorlaşacağı dünyamızda, bu ihtimallerin,

istikrarı azaltıcı etkiler yaratacağını yadsımak mümkün değildir.

Şeriatçı veya köktendinci müslüman akımların da dünyadaki parçalayıcı etmenlerden önemli biri olduğu genellikle savunulmaktadır. Bazı müslümanların birleştirici işlev izafe ettikleri köktendinci radikalizmin, özellikle petrol zengini müslüman Ortadoğu'yu, batıdan olan şikayetleri istismar ederek dünyanın geri kalan kısmından koparmayı amaçladığı inkar edilemez.

Tüm tahminler, dünyamızın önümüzdeki yıllarda karşılaşacağı sorunların daha ziyade, yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız, ve birbirinin karşıtı olarak görülen, bütünleşme ve bölünme süreçlerinin kamplaşmasından ileri geleceği merkezindedir.

Böyle bir uluslararası ortamda, Birleşmiş Milletler kolektif güvenlik aracı acaba başarıya ulaşabilir mi? Süpergüçler reketinin ortadan kalktığı bugünkü ortamda, Birleşmiş Milletler yasasının temel fikrini oluşturan kolektif güvenlik sisteminin teorik olarak kurulmasına set çeken en önemli engel ortadan kalkmıştır denilebilir. Ancak Birleşmiş Milletler Teşkilatı üyesi ülkeler ezici bir çoğunlukla, demokratik olmayan rejimlere sahiptirler. Üstelik bu ülkelerin geçmişte oluşturdukları, bağlantısızlar hareketi gibi, gruplaşmalarla demokratik yönetime sahip ülkelerin siyasi ve iktisadi amaçlarıyla devamlı çatışma halinde kaldıklarını unutmamak lazımdır. Bu ülkelerin büyük bir çoğunluğunun dünyada şekillenmeye başlayan bütünleşme süreçlerinin dışında kalacaklarını, bir kısmının ise bölünmeyi, parçalanmayı yeğleyen gelişmelerin öncüsü veya ortağı olacaklarını beklemek akılcı olur. Bu durumda Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın, tek amaca yönelmiş ülkelerin çoğunluğu oluşturdukları bir kuruluş haline gelmesini beklemek demek ki pek gerçekçi değildir. Üstelik kolektif güvenlik sisteminin örgütlenmesinin çok büyük mali kaynaklara ihtiyaç göstereceği de bir gerçektir. Bugüne kadar Birleşmiş Milletler çalışmaları giderlerinin çok önemli bir kısmını karşılamış A.B.D.'nin, gelecekte aynı davranış biçimini devam ettirmesi olası değildir. Üstelik, fevkalade milliyetçi olan Amerikan toplumunun, örneğin, kendisini birinci derecede hedef kabul etmediği bir olayın bastırılması için başka ülkeler tarafından verilecek bir kararı uygulamayı üstlenmesini beklemek de pek gerçekçi bir yaklaşım olmayabilir. Üstelik böyle bir operasyonun

yükünü A.B.D.'nin yüklenmesini öngörmek ise hiç olası değildir. Bu noktada, Birleşmiş Milletler Yasası'nın 1945'de kabulü tarihlerinde, yasa Kongreye getirildiğinde, çoğunluğun, B.M. tarafından alınacak ve büyük çapta A.B.D. askerinin kullanılacağı operasyon kararlarının otomatikman yürürlüğe sokulması ilkesine karşı çıktığını ve bu gibi kararların ancak Kongrenin kabulünden sonra yürürlüğe girebileceği görüşünü benimsediğini unutmamak gerekir. Böyle bir ortamda gelin de Birleşmiş Milletleri barışın tek koruyucusu haline getirebilecek etkinliği sağlayın. Bir Birleşmiş Milletler operasyonu haline getirilmesine bizzat A.B.D.'nin çaba gösterdiği son Körfez krizinin, A.B.D. gerekli askeri gücü bizzat sağlamasaydı bugün aklımıza bile getirmek istemediğimiz cins ve boyuttaki başka komplikasyonlara yol açacağını düşünmek için alim olmak gereği yoktur. Bir üstün askeri gücün bu gibi askeri müdahalelerde öncülük etmesi gereğine, bizzat Körfez krizinden örnekler vermek mümkündür. Irak'ın hava savunmasının dayandığı gelişmiş elektronik sistemlerin battal hale getirilmesi, A.B.D.'nin elindeki, radara yakalanmayan F-117 A uçakları ve Cruise füzeleriyle mümkün olmuş, örneğin, aynı vasıflara sahip olmayan İngiliz Tornado uçakları verdikleri kayıplar üzerine misyonlarının aksine çok yüksek irtifadan bombardıman yapmak zorunda kalmışlardır.

Amerikan kuvvetlerinin sahip oldukları JSTAR sistemleri ve infrared detektörlerle, Irak tankları veya diğer motorlu vasıtalarının konumları, karanlıkta da saptanabildiği gibi, yer altında gizlenen motorlu vasıtaların yerleri dahi tespit edilebilmekteydi. Üstelik bir hareket esnasında büyük önem taşıyan, birliklerin nerede olduklarını bilebilme yeteneği, gökteki peyklerle, A.B.D. birlikleri arasında direk irtibat mevcut olması yüzünden hiçbir zorluk çıkarmıyordu. Bu gibi teknolojik avantajlara sahip olmayan bir Birleşmiş Milletler gücünün, örneğin Irak gibi, iyi hazırlanmış bir saldırgan ülkeyi nasıl yola getireceğini düşünmek güçtür.

Bütün bu maddi nitelikteki engelleri göz ardı etsek dahi, barışın korunması konusunu Birleşmiş Milletler'in tek başına yetkili olacağı bir sorun olarak görmek, örneğin bir Türkiye için, hiç de kabul edilebilir bir çözüm yolu olmayabilir. Kıbrıs sorunu-

na ilişkin tüm Birleşmiş Milletler kararlarının şu veya bu biçimde, adadaki Türk toplumunun güvenliği ve kültürel varlığına ters düşen nitelik taşıdığı dikkate alındığı taktirde, Kıbrıs'da çıkacak ve barışı bozan bir bunalıma Birleşmiş Milletler birliklerinin müdahale etmesini Türkiye alkışlarla karşılayabilecek midir? Aynı şey, Güneydoğu vilayetlerimizden başlayıp tüm ülkemizi kana bulama eğilimi gösteren bölücü tedhiş kampanyasının demokratik yöntemlerle önlenememesi halinde, halk kitlelerini içeren bir nitelik kazanması aşamasına gelirse, teorik olarak, Birleşmiş Milletler'in, üstelik Birleşmiş Milletler Genel Kurulu düzeyinde müdahalesi ile karşılaşılabilir. Sorunu kesin çözüme bağlamak değil, barışı sağlamak amacına yönelik dahi olsa, böyle bir konunun Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun, bize hiçbir zaman yakınlık duymamış ve çeşitli hesaplara sahne olan komitelerinde çözümlenmesine bel bağlamak mümkün olabilir mi? İşte bu düşüncelerle Birleşmiş Milletler'in kolektif güvenliği sağlayacak kuruluş haline dönüştürülmesi eğilimlerine fazla bel bağlamak gerekmektedir.

Üstelik, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin veto gücüne sahip beş daimi üyesinin değiştirilmesi ve halen onbeş üye ye sahip bu kurulun üyelik dağılımının dünyadaki yeni gerçekleri gözetecek biçime getirilmesi gibi öneriler de son aylarda ortada dolaşmaya başladı. A.B.D., 1954'de, ya veto kuralını kabul edersiniz, veya Birleşmiş Milletler'den vazgeçersiniz tehdidi ile çıkmıştı tenkitçilerin karşısına. Şimdi böyle bir tehdide de gerek yok. Birleşmiş Milletler'e sırt çeviren A.B.D.nin, bu teşkilatı ne hale sokacağı kolaylıkla tahmin edilebilir.

Görülüyor ki, Birleşmiş Milletler'in gerçek bir kolektif güvenlik sistemi haline gelmesi olasılığı pek az. Buna karşın görülebilir bir gelecekte, barış düzenini bozabilecek saldırganların, sanayici demokrasilerin yaşamını tehlikeye sokacak boyutta bir tehdit haline gelmeleri olasılığı da aynı ölçüde zayıf. Böyle bir olasılık, Sovyetler Birliği'nin yıkılması nedeniyle, bu ülke silahlı kuvvetlerinin elinde bulunan nükleer silahların bir kısmının, bu ülkenin içinde çalkalanmakta olduğu ekonomik ve moral bunalım yüzünden potansiyel saldırganların eline geçmesiyle somutlaşabilir. Eski Sovyetler Birliği'nde bugün herşeyin satılık hale

geldiği düşünülecek olursa, böyle bir olasılığın küçümsenmesi zordur. Ancak bu olasılık dışında, klasik biçimdeki tehditlerden bahsetmek önümüzdeki yılların beklenen niteliklerinden biri olamaz.

Böyle bir olasılığın bertaraf edilebilmesi herhalde güçtür. Ancak özellikle NATO ve A.T. üyesi ülkeler ile, bugün büyük çalkantıların içinde çırpınan ve bu sıkıntılarının yirmi otuz yıl dahi devam etmesi imkansız görülmeyen eski Sovyetler Birliği'nden kopan veya eski Sovyetler Birliği'nin yumruğundan kurtulan Doğu Avrupa ülkeleri arasında ayrımcı bir hat çekerek, kolektif güvenlik önlemlerini sistemleştirme yoluna gidildiğinde, Sovyetler Birliği'nin elinde bulunan nükleer silah stoklarının kontrolü olasılığı tümüyle elden çıkabilir.

Bugün devamlı ilgi odağı halindeki Saddam Hüseyin ve Muammer Kaddafi rejimlerinin nükleerleşmeleri pek mümkün olmasa dahi, şimdiki koşullarda, bu ülkeler veya büyük paralar harcamaya hazır diğer ülkelerin eski Sovyetler Birliği menşeli taktik nükleer silahlardan edinmesi, Batılılarca mümkün görülmektedir.

Ortadoğu'da Denge Sorunu:

Bu arada, sanayici Batı ülkeleriyle petrol zengini Arap ülkeleri için bir endişe odağı olan İran, hesaba katılması gereken bir güç olarak kalabilmek için bile olsa silahlanmasını sürdürecektir. İran'ın silahlanma amacı ne olursa olsun, petrol zengini Arap ülkelerinin bu güç kaynağının dengelenmesini isteyecekleri beklenmelidir. Görülebilir bir gelecekte, Arap ülkelerinde, demokratik kurumların ve baskı gruplarının şekillenmesi beklenmediğine göre, petrol zengini Arapların diğer Araplardan duydukları kuşkuyu gidermek herhalde mümkün olmayacaktır. Bu durumda, Ortadoğu'daki kuvvet dengesinin sağlanmasında ve yeni kuvvet odaklarının oluşmasının engellenmesinde büyük bir olasılıkla, A.B.D. birinci planda rol oynayacaktır. NATO, kuvvet planlamasını müdahaleleri kolaylaştırıcı bir modele oturtmuş olmakla beraber, üyelerinin çoğunun askeri hedeflerini yavaş yavaş A.T. çerçevesine kaydırma kararına varmış olmaları ve bu bütünleşme dışında kalan Türkiye'nin tek başına hareket için kafi güce sahip olmaması yüzünden Ortadoğu'dan kaynaklanacak se-

naryolarda sonucu etkileyecek bir müdahale sağlayamayacaktır.

Üstelik tüm Ortadoğu senaryoları içinde hesaba katılması gereken İsrail ve bu ülkeyle Arap ülkeleri arasındaki sorunların, tarihsel olarak A.B.D. tarafından ele alınmış bulunması ve gerek İsrail ve gerekse Arap ülkelerinin, çeşitli senaryolar için şart koştukları garantilerin daima A.B.D. tarafından verilmiş olması gerçeği de, askeri bir içerik kazansa dahi, A.T. ve A.T.'nin askeri yapısı dışında Avrupa içinde pek de önemli bir varlığı kalmayacak olan NATO'nun, Ortadoğu'da güvenilir bir denge unsuru haline gelmesine engel teşkil edecektir.

Türkiye ve Orta Asya, Karadeniz Dayanışması:

Türkiye'nin Orta-Asya'nın Türk cumhuriyetleriyle kuracağı bağlar, Türkiye'ye kültürel bir ağırlık kazandırır dahi, bu ağırlığın ülkemizi Ortadoğu'da tek başına hareket edebilecek bir güce kavuşturmayacağını düşünmek doğru olur. Esasen, bu Cumhuriyetlerle olan ilişkilerimizin güçlendirilmesinin, bugün bile, Batı'nın ekonomik ve siyasi desteğine gerek gösterdiği ortada iken, Türk cumhuriyetlerle zenginleştirilecek ilişkilerimizin, Türk dış siyasetine ileride daha saldırgan bir boyut getireceğini düşünmek yanlış olacaktır. Sanayici zengin ülkelerin dahi, daha fazla güçlenmeyi ekonomik ve siyasi birlikler oluşturarak araştırma zorunda kaldıkları asrımızda, kişi başına düşen geliri 2.000 dolar civarında olan Türkiye'nin, kendinden çok daha fakir ve kültürel bakımdan az gelişmiş ülkelerle, kendisini büyük bir güç haline getirecek kaynak artışı ve bütünleşmesini nasıl sağlayacağını tasavvur etmek kolay değildir. Üstelik, içeride, Ortadoğu'nun etnik gerçeklerinden soyutlayamadığı bir bölücü tehditle ciddi bir şekilde uğraşmak mevkiindeki hükümetlerimizin, bu soruna, yalnız demokratik Batı'nın değil, Türk halkının içine sindirebileceği bir çözüm bulamaması halinde, değişik dış politika öncelikleriyle uğraşmak zorunda kalması mümkündür.

Türkiye'nin, en barışçı bir fiziksel çevre içinde dahi, Avrupa'da karşılaştığı umut kırıklıklarının panzehirini, Karadeniz civarında veya Orta Asya'da araması doğru olmayacaktır. Kendileri de muasır teknolojik düzeyi yakalamak ve böylece refah yolunu açmak isteyen bu ülkeler, Türkiye için, ancak geçici bir dönemin öğeleri olabilirler. Bu ülkelerle içeriğini zenginleştireceği i-

lişkilerine, Batı'nın bir alternatifi gözüyle bakmaya kalkacak Türkiye, yavaş yavaş, Batı ile geliştirdiği ekonomik ve siyasal bağların zayıfladığını ve ekonomisinin bir gerileme sathı mailine girdiğini görecektir.

Türkiye'nin Geleceği Batıda:

Diğer yandan, Bağımsız Devletler Topluluğu adıyla bir nevi ortaklık içine girmiş görünen eski Sovyet cumhuriyetlerinin ileride ne gibi baskılar altında kalacağını da kestirmek mümkün değildir. İleride güçlenmesi, bir aşamada, kaçınılmaz olan Rusya Federasyonu'nun, bu cumhuriyetlere karşı baskıcı bir politika izlemeye başlaması halinde, Türkiye bu baskıyı bertaraf edici desteği Türk cumhuriyetlere vermeye muktedir olabilecek midir? Bu cumhuriyetlerin, Türk asıllı ülkeler topluluğu vücuda getirildiği taktirde kuracakları bağlar, bugün Avrupa'daki tek zenginlik odağı haline gelmiş Avrupa Topluluğu ve ona bağlı EFTA gibi topluluk üyelerinin, eski Sovyet cumhuriyetlerini hudutları dışında tutmaya kararlı oldukları sürece, Türkiye'yi çeşitli olumsuz senaryoların yükünü taşımak şıkkı ile karşı karşıya bırakabilir. Bu tip girişimler, en hafifinden, Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olma umudundan uzaklaşması sonucunu doğurur sanırız.

Türkiye, Batılı bir toplum olma iddiasında samimi olmadığı taktirde, Batı'dan intikam almak için başka tertipler aramak uğraşında haklı görülebilir. Türkiye, cidden Batılı bir toplum olma iddiasında ise ve bu amacın milli hedeflerine ulaşmanın ön şartı olduğuna inanıyorsa, tüm yaşamını ve o yaşamının uzantısı olan dış politikasını batılı değerlerin korunmasına ve dış güvenliğini sağlama gayretlerine yönelecektir. Öyleyse, önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin izleyeceği dış politikanın hedeflerinin, masa başında saptanması ve bu çalışmanın hamasi bir edebiyat temelinde oturtulması imkansızdır. Dış politikada esas olan gerçeklerdir, hayal ve özlemleri gerçeklerin yerine geçirme çabalarının sonu hüsrana olabilir.

YENİ DÜNYA DÜZENİNDE NATO'NUN DEĞİŞEN STRATEJİSİ VE TÜRKİYE

Sami KOHEN

1989'un ikinci yarısından itibaren Avrupa'da başlayan köklü ve hızlı değişim süreci, geçen yılın sonlarında NATO'nun geleceğini gündeme getirmişti. Batı başkentlerinde ve özellikle ittifakın Brüksel'deki karargahında, diplomatların, stratejistlerin zihnini bir dizi soru kurcalıyordu: NATO'ya artık gerek var mıydı?... NATO aynı yapısı ile yaşayabilir miydi?... NATO'ya yeni bir şekil mi verilmeli idi?... NATO'nun bundan sonraki amacı ve stratejisi ne olmalı idi?...

NATO, Soğuk Savaşın bir ürünü idi. 1947-1989 döneminin dünya düzeni, ittifakı canlı tutmuştu.

1989'dan itibaren Soğuk Savaş buzları erimeye başladı. Sovyet lideri Mihail Gorbachov'un uyguladığı "glasnost" ve "perestroika" politikası, Doğu-Batı ilişkilerine esneklik ve yumuşama getirdi. Silahsızlanma alanında ilk önemli adımlar atıldı...

Bunlar, göz kamaştıran, nefes kesen bir hızla gerçekleşen "büyük değişim" in sadece başlangıcını oluşturmuyordu. Olaylar zincirine Doğu Avrupa ülkelerinde Komünist rejimlerin peşpeşe devrilmesi, Berlin Duvarının yıkılması, iki Almanya'nın birleşmesi, Varşova Paktı'nın dağılması ve nihayet SSCB'nin de dağılması, Sovyet Komünizminin çökmesi ve Sovyet topraklarında yeni bağımsız devletlerin kurulması gibi tarihi halkalar ekleniyordu.

Bütün bu gelişmeler, Soğuk Savaş döneminin koşullarını kökünden değiştiriyordu. Artık eskisi gibi bir "Sovyet tehdidi"nden veya bir "Komünist tehlikesi"nden söz etmek olanaksızdı. Sovyet devleti tarihe karışmıştı. Komünizm ise çökmüştü. Doğu bloku ülkeleri Batı'ya açılıyor, neredeyse Batı ile birleşmek istiyordu. Uluslararası forumlarda eski düşmanlar şimdi elele veriyordu. Yeni çıkan sorunlar ve krizler karşısında Doğu ile Batı artık birlikte hareket ediyordu...

-
- Sami KOHEN, Gazeteci - yazar (Milliyet)

Bu durum Francis Fukuyama gibi düşünürlerin, 'tarihin sona erdiği' gibi oldukça iyimser bir sonuca varmasına yol açıyordu. Japon kökenli Amerikalı araştırmacının deyimi ile liberal demokrasi ve piyasa ekonomisi artık dünyada galebe çalmıştı. Marx haksız çıkmıştı.

Fukuyama'nın 'Tarihin Sonu ve Son İnsan' adlı tartışmalı eserinde, sofistike bir değerlendirme ile ortaya koyduğu görüşler, aslında Doğu blokunun hızlı çöküşünü izleyen günlerde, aralarında politika yapımcılarının da bulunduğu birçok insan tarafından, aynı coşku ve iyimserlikle paylaşıldı.

Gerçekten Batı, Soğuk Savaşı kazanmıştı. NATO'nun varlık nedeni sayılan tehditler; tehlikeler son bulmuştu. Artık bloklar arası anlaşmazlıkların, sürtüşmelerin ve çekişmelerin yerini, uyum ve işbirliği alacaktı...

YENİ DÜZENSİZLİK

Bu koşullar altında NATO'nun geleceği-varlığının gerekli olup olmadığı, gerek varsa onun yeniden nasıl yapılacağı gibi konularla birlikte - tartışılırken, Avrupa'da, eski Sovyetler Birliği'nde ve genelde dünyada gene hızla olup bitenler, tarihin karanlık bir döneminin sona erdiği ve yeryüzünde 'yeni bir düzen'in kurulmakta olduğu yolundaki düşüncelerin pek geçerli olmadığını ortaya koydu.

İlk bakışta daha düzenli bir dünya veya yeni bir dünya düzeni kuruluyordu. Eski gerginliklerin ve çatışmaların son bulduğu, nükleer kıyım tehlikesinin ortadan kalktığı, topyekün imha silahlarına veda edildiği, demokrasiye, insan haklarına, yüksek manevi değerlere yer verildiği ve insanlığın refahı ve mutluluğu için elele verildiği bir dünya...

"Yeni dünya düzeni'nden söz edilirken, kastedilen de bu idi. Gerçi -ABD Başkanı George Bush dahil- kimse bu konseptin net bir tanımını yapmadı. Fakat bütün söylenenlerden ve yazılardan anlaşılan bu niteliklere sahip yeni bir dünya idi.

Ne var ki, hızlı gelişmeler, yeni düzen beklentilerini kısa zamanda gölgeledi. Sovyetler Birliği'nin dağılması yeni ciddi sorunlar yarattı. Yeni bağımsız Cumhuriyetlerde etnik sürtüşmeler ve gerginlikler başladı. Cumhuriyetler arasında eski anlaşmazlık-

lar ve düşmanlıklar ortaya çıktı. Sovyet askeri gücünün ve bu arada nükleer yeteneğinin kim tarafından devralınacağı, ayrı bir uyuşmazlık konusu oldu. Rusya Federasyonu ile Ukrayna Karadeniz filosunu paylaşamaz oldular. SSCB'nin 30 bine yakın nükleer silahının başlıca sahipleri olan Rusya, Ukrayna ve Kazakistan arasında da anlaşmazlık çıktı.

Gene eski Sovyetler Birliği'nde, Komünizmin çökmesi, ağır bir ekonomik ve sosyal enkaz yarattı. Yeni Cumhuriyetlerin bir kısmı ekonomik iflasın eşiğine geldi. Bütün bu ülkelerde yaşam koşulları zorlaştı ve sosyal patlamalar için müsait bir ortam oluşmaya başladı.

Yeni bunalımların ve gerginliklerin tek odak noktası eski Sovyetler Birliği değildi. Sürtüşmeler, çatışmalar diğer bölgelerde de patlak vermeye başladı. Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesi, Yugoslavya'nın parçalanması sürecini başlattığı gibi, Balkanlar'daki eski etnik ve dinsel düşmanlıkları yeniden yüzeye çıkarttı. Bu yeni "balkanlaşma", yabancı ülkeleri de uyuşmazlıklara bulaştırma tehlikesini yarattı.

Kısacası Balkanlar da, eski Sovyetler Birliği gibi, dünya barışı ve istikrarı için, yeni bir tehlike potansiyeli oluşturmaya başladı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra barışçı ve huzurlu bir dünya için beslenen umutları sarsan diğer bir bölge de Körfez ve Ortadoğu idi. Özellikle Körfez krizi, Doğu-Batı anlaşmazlıklarının ve gerginliğinin ortadan kalktığı bir dönemde, bütün dünyaya korkulu günler yaşatan sıcak bir savaşa yol açtı.

Bu vesile ile Avrupa dışındaki sorunların, üçüncü dünya ülkelerinin askeri potansiyelinin ve bölgesel çatışmaların, dünya barışı için ciddi bir tehlike oluşturduğu ortaya çıktı.

Bütün bu olaylar, dünyanın Soğuk Savaş'ın sona ermesinden, askeri ve ideolojik blokların yok olmasından ve Batı ile Doğu'nun aynı (veya benzer) değerleri ve politikaları paylaşmasından sonra dahi, rahata ve istikrara kavuşmaktan uzak olduğunu açıkça gösterdi.

Diğer bir deyişle, Fransız stratejisti Pierre Lellouche'un yazdığı gibi, açılmakta olan dönem, yeni bir dünya düzeninden

çok, 'yeni bir dünya düzensizliği' dönemi idi. Bütün belirtiler 1990'larda etnik ve dinsel kavgaların, ayrılıkçı hareketlerin, bölgesel çatışmaların, şiddet eylemlerinin, sosyal patlamaların yaygınlaşacağını gösteriyordu. Lellouche 'Yeni Dünya Düzensizliği' eserinde, gerçekçi bir analizle, önümüzdeki yıllarda dünyayı bekleyen tehlikeleri ve sıkıntıları sıralıyordu.

SOĞUK BARIŞ...

1991'in sonlarında ve 1992'nin başlarında dünyada olup bitenler, Soğuk Savaştan -başta umulduğunun aksine- olsa olsa belirsizliklerle dolu bir Soğuk Barış dönemine girildiğini ortaya koydu.

"NATO'ya artık ihtiyaç var mı?" veya "NATO'ya nasıl bir yön verilmeli?" gibi sorular, işte bu yeni gelişmelerin ve konjonktürün ışığında, yeni değerlendirmelere konu oldu.

Yeni dönemde NATO'ya ihtiyaç olup olmadığı konusunda stratejistlerin ve politika yapımcılarının fazla tereddüde düştüğü söylenemez. Hele SSCB'nin dağılmasından sonra ortada görülen karmaşa ve belirsizlikler, NATO üyelerinin bu örgütün yaşama-ya devam etmesi gereği üzerinde kolaylıkla görüş birliğine varmasına yol açtı. Bunu da 1991'de NATO Genel Sekreteri Manfred Woerner şu sözlerle dile getirdi: "NATO'ya hâlâ ihtiyaç var. Doğrudan saldırı olmasa bile, çok farklı bölgelerden riskler gelebilir. NATO devam edecektir."

Gene Woerner'in deyiimi ile, NATO açısından eski tehdit sona erdi, ama yeni riskler ortaya çıktı. Yani NATO için 'varlık nedeni' eskisi kadar geçerli.

İttifak üyeleri bu noktadan hareket ederek, NATO'nun 'yeni kimliği'ni belirlemeye çalıştılar. Belki hızlı gelişmeler de yardımcı oldu, ama denilebilir ki, NATO'ya yeni bir strateji ve yön verme çalışmaları hem kısa sürdü, hem de uyum içinde sonuçlandı. Nitekim Kasım 1991'de Roma'daki NATO zirvesinde yayınlanan deklarasyon ittifakın yeni strateji kavramını veya doktrini- ni ortaya koydu.

Bu tarihi belgenin içerdiği başlıca noktalar şöyle özetlenebilir:

* Her ne kadar eski tehdit ortadan kalkmışsa ve Avrupa

daha güvenli bir hale gelmişse de, küresel stratejik dengeyi sağlamak ihtiyacı devam ediyor. NATO'nun, siyasal yollardan amaçlarına ulaşması ihtiyacı bugün dünden daha fazladır. Güvenlik politikası, üç temele dayanacaktır: Diyalog, işbirliği ve kolektif savunma potansiyelinin muhafazası.

* Avrupa ile ABD arasındaki sıkı askeri ve siyasal bağlar korunacaktır. Bu arada Avrupa ülkeleri (AT üyeleri) ortak güvenlik ve savunma konularında daha fazla bir sorumluluk üstlenecek, bunu da ittifak ile tamamlayıcı bir şekilde yürütmeye çalışacaktır.

* Belki Varşova Paketi üyeleri ile düzenli danışmalar yapılacak, onların katılımı ile Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) kurulup harekete geçirilecektir. Bu da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın (AGİK) hedefleri doğrultusunda ve bu amaçların gerçekleştirilmesine katkıda bulunacaktır.

* Yeni güvenlik kavramı, NATO'nun eski "kitlesele tehdit "ileri savunma" ve "esnek karşılık" doktrini terkediyor. Bu, Sovyet tehdidinin hüküm sürdüğü dönemde, o günkü koşulların gerektirdiği bir askeri strateji idi. Şimdi ise, daha sınırlı, ancak daha etkili bir askeri güce ihtiyaç var. Bunun için de NATO güçlerinde indirimle gidilecek, ancak hareket kabiliyeti yüksek, çok uluslu güçler kurulacaktır (Hızlı Mukabele Gücü). Kuvvetler kolaylıkla çeşitli yerlerde konuşlandırılabilir, kendilerine gerekirse BM görevleri de verilebilir.

* Nükleer silahlar (eski doktrinde ön görüldüğü gibi başta değil) son yanıt olarak kullanılacak. Bu alanda esaslı indirimle gidilecektir.

* Bir 'bunalım yönetimi' mekanizması kurulacak, nereden geleceği belli olmayan risklere karşı zamanında önleyici önlemler alınacaktır.

YENİ YÖN

NATO, Roma zirvesinden yeni bir yönle ve hatta yeni bir kimlikle çıktı. Gerek toplantıda üye ülkelerin liderlerinin yaptığı konuşmalar gerekse konferans sonunda yayınlanan deklarasyon, ittifakın bundan sonra izleyeceği yolu çizmiş oldu.

Bu stratejinin fiilen ve zamanla yol açacağı önemli sonuç-

lar var. Örneğin, ABD giderek Avrupa'daki askeri varlığını azaltacak. Artık Avrupa'ya - ve özellikle Almanya'ya - karşı eski Sovyet tehdidi bulunmadığına göre, ABD bu bölgede 300 küsur bin kişilik bir güç bulundurmaya gereksiz görüyor. Bunun tedricen 70 bine kadar düşürülmesi söz konusu.

Ancak Washington, bu kuvvet indirimini Avrupa'dan elini kolunu tamamen çekme, Avrupa'yı kendi haline terketme (ve hatta ABD'de halen bazı çevrelerin arzuladığı şekilde bir 'kabuğuna çekilme') olarak görmüyor. Bush yönetimi çeşitli vesilelerle de Avrupa ile ABD'nin güvenliğinin bütünleştiğini ve ABD'nin sorumluluklarından vazgeçmesinin söz konusu olmadığını vurguladı.

Ancak sorun daha çok, bazı Avrupa ülkelerinin, değişen koşullar karşısında, kendi güvenliklerini öncelikle kendilerinin sağlaması düşüncesinden kaynaklanıyor. Fransa ile Almanya'nın ikili bir askeri anlaşma imzalamaları, sembolik nitelikte de olsa ortak bir askeri güç kurmaları Batı Avrupa Birliğine (BAB) askeri bir rol vermek istemeleri, Washington'da - ve Londra başta olmak üzere diğer bazı Avrupa başkentlerinde de - iyi karşılanmadı.

BAB'ın NATO'ya rakip değil, tamamlayıcı bir rol oynayabileceği yolunda öne sürülen görüşlere ve bu konuda verilen resmi güvencelere rağmen, bu sorun çözümlenmiş değildir. Yeni dönemde, ittifak içindeki yeni arayışlarda ve değerlendirmelerde, karşılaşılabilecek pürüzlerden biri de (ve herhalde en önemlilerinden biri de) bu olacaktır.

Buna kuşkusuz, ABD'de de bazı çevrelerin dünya barışını ve güvenliğini koruma görevinin ABD'ye ait olduğu yönünde hakim olan kanıyı da eklemek gerek. Pentagon'un son olarak yayınladığı 46 sayfalık bir rapor, Atlantik'in iki yakası arasındaki görüş ayrılıklarını gözler önüne serdi. Bu rapor, ABD'nin halen dünyadaki tek Süper Devlet niteliğini ve etkinliğini koruması, bunu Avrupa'ya veya Japonya'ya kaptırmaması ve NATO'ya rakip olacak yeni güvenlik sistemlerinin kurulmasına karşı gelmesi gerektiğini savunuyor. Ayrıca ABD'nin 'Pax Americana'yı sağlaması için gerekirse, dünyanın neresinde olursa olsun, tek başına müdahale etmesini ön görüyor.

Kuşkusuz bu tür görüşler, bundan sonra Batı başkentlerinde ve NATO merkezinde enine boyuna tartışılacaktır. Her ne kadar Roma Deklarasyonu, NATO'ya yeni bir yön veriyorsa ve yeni stratejisinin ana hatlarını belirliyorsa da, dünyada hızla cereyan eden olaylar ve değişiklikler, NATO'da yeni değerlendirmelerin ve düzenlemelerin yapılmasını da zorunlu kılacaktır.

RİSK ALANLARI

ABD-Avrupa, NATO-BAB, NATO-AT "Batı ailesi" içindeki anlaşmazlık ve tartışma konularının başında geliyor. Ancak NATO'nun daha şimdiden başını ağrıtan - ve bundan sonra daha da ağrıtabilecek olan - daha bir çok sorunlar var. Örneğin:

* Nükleer silahlar başta olmak üzere, eski Sovyet askeri gücünün geleceği ne olacak? Bu mirasın paylaşılmasında çıkan anlaşmazlıklar, barış ve güvenliği tehlikeye düşüren ve dolayısı ile NATO'yu da ön planda ilgilendiren bir konudur. Silahsızlanma alanında varılan çeşitli anlaşmaların uygulanması ve NATO üyelerinin de yükümlülüklerini yerine getirmesi de buna bağlıdır.

* Üçüncü dünya ülkelerinin silahlanması ve özellikle nükleer yeteneğe sahip olması ihtimali, yeni tehlikeler yaratıyor. Kuzey Kore'nin nükleer bir güç olması, eli kulağındadır. Kazakistan, kendi topraklarında SSCB zamanında konuşlandırılmış olan nükleer silahları iade etmemekte direnirse, "nükleer klüb"e giren yeni bağımsız devletlerden biri olacaktır. Kuşkusuz bir başka tehlike de, eski Sovyetler Birliği'nin hizmetindeki atom bilginlerinin (ve ayrıca nükleer silah yapımında kullanılan malzemenin) üçüncü dünya ülkelere transfer edilmesidir. Bütün bunlar nükleer silahların yayılması (proliferation) tehlikesini artıracaktır. Fransız stratejisti Lellouche'un belirttiği gibi bu dehşet silahlarının başkaları ile çatışma halinde bulunan sorumsuz liderlerin veya yönetimlerin eline geçmesi, Soğuk Savaş yıllarında yaşanan nükleer terör dengesinden çok daha tehlikeli ve korkulu bir dönem başlatacaktır.

* Yeni dünya "düzensizliği"nde daha şimdiden kaygı yaratan etnik çatışmaların yayılması da, NATO yöneticilerinin ve stratejistlerin zihnini kurcalayan meseleler arasındadır. Yugoslavya'daki olaylar -özellikle Hırvatistan'daki çatışmalar- NATO'nun

bu gibi hallerde ne yapması (veya yapmaması) gerektiği konusunu gündeme getirdi. Kuşkusuz olay, klasik anlamda, NATO'nun ilgi alanı dışındadır. Ama olay Avrupa'dadır. Ve NATO artık olaylara daha değişik ve daha geniş bir açıdan bakmaktadır.

Hırvatistan'daki durum NATO stratejistlerini epey düşündürmekle beraber, ittifakı harekete geçirmemiştir. (AT harekete geçmeyi denemiştir de başarılı olamamış, nihayet BM devreye girmiştir).

Ne var ki, bundan böyle Avrupa'da, eski Sovyet topraklarında ve hatta diğer bölgelerde çıkacak çatışmalar veya savaşlar, NATO'yu da daha yakın bir ilgi göstermeye, hatta sınırlı bazı müdahalelerde bulunmaya sevk edebilir.

* NATO'da geçmiş yıllarda da çok tartışılan "alan dışı" misyonlar, şimdi daha canlı olarak gündeme geliyor. Körfez bölgesi öteden beri, akla gelen alanlar arasındadır. NATO'nun çeşitli kademelerinde ve organlarında ele alınan bu konu, hala tartışmalıdır ve günümüze kadar bir sonuca bağlanmış değildir. Ancak yeni gelişmeler, NATO'yu bu konuda da bir karar almaya zorlayacaktır. NATO Genel Sekreterine göre "yeni dünya düzeninde NATO'da alan içi veya alan dışı konsepti artık eski anlamını kaybediyor". Ne var ki, bu konsept üzerinde bir görüş birliği sağlamak gerekiyor. Körfez savaşı sırasında NATO bu konuda ilk ciddi sınavı geçirdi. Her ne kadar NATO resmen bölgede askeri bir operasyon için bir karar almadı ise de, harekate katılan ulusal güçlere (Koalisyon kuvvetlerine) ve ülkelere (Türkiye'ye) direkt destek sağladı.

TÜRKİYE'NİN DURUMU

Türkiye'nin NATO içindeki durumu, Avrupa'daki ve dünyadaki büyük değişimin, ve bunun bir sonucu olarak NATO stratejisindeki yeni düzenlemelerin ışığında değerlendirilmelidir.

Soğuk savaşın sona ermesi, birçok ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de memnunluk yarattı. -Komünist- tehdidinin ortadan kalkması, uzun yıllar Doğu-Batı gerginliğinin etkisini hisseden, bu nedenle ordusunu devamlı olarak hazır durumda tutmak zorunda kalan ve dış ilişkilerini de ortak Batı politikasına göre düzenleyen Türkiye'yi rahatlattı. Artık yumuşama döneminde Tür-

kiye de askeri gücünü azaltabilecek, komşuları ile yeni dostluk ilişkileri ve hatta işbirliği kurabilecek, Batılı müttefikleri ile ilişkilerini daha normal -ve eşit- temellere oturtabilecek, kurulacak yeni dünya düzeninde yerini alabilecekti...

İlk bakışta duyulan bu memnunluk ve iyimserlik, daha sonra çelişkili duygulara yol açtı. NATO varlığını sürdüreceğine göre, Türkiye'nin değişen dünya koşulları altında, ittifaktaki konumu şimdi ne olacaktı? Türkiye, Varşova Pakti'nin dağılması, uluslararası güç dengesinin değişmesi sonucunda, eski stratejik önemini kaybetmeyecek miydi?

Hatırlanacağı gibi 1990'da bunun tartışması Türkiye'de epey yapıldı. O sırada sadece Batılı liderlerin veya stratejistlerin beyanları değil, müttefik devletlerin davranışları da, Türkiye'nin NATO açısından stratejik değerinde bir miktar düşüş olduğunu açıkça ortaya koydu.

Türkiye'de o sıralarda buna bozulanlar veya üzülenler oldu. Oysa bu olay, politika gerçeğinin doğal bir sonucu idi. Türkiye'nin geçmişte olduğu gibi "NATO kartını" oynama olanağını kaybetmesi, onun jeo-politik öneminden ve opsiyonlardan tamamen yoksun kalacağı anlamına gelmezdi elbet....

NATO'nun gözünde Türkiye'nin eski değerinin azalıp azalmadığı konusundaki tartışmalar pek uzun sürmedi. Daha bu değerlendirmeler yapılırken, Körfez krizi patladı. Ardından da Körfez savaşı... Türkiye bu kez değişik bir rol ile, gene ön plana geçti. Bundan sonra da bir dizi gelişme, Türkiye'nin değişen dünyada, Batı açısından değerinden fazla birşey yitirmediğini, hatta bazı hallerde yeni bir önem kazandığını ortaya koydu. Gerçekten bütün dramatik olayların Körfezde, Balkanlar'da, Kafkasya'da, Karadeniz'de, yani Türkiye'nin bulunduğu bölgede meydana gelmesi, dikkatleri Ankara'nın tutumuna ve oynayabileceği role çevirdi.

Türkiye açısından, bütün bu yakın bölgelerde cereyan eden olaylar, NATO konusunda yeni değerlendirmeler yapılması gereğini de ortaya koydu.

SSCB'nin dağılmasının yol açtığı belirsizlikler ve istikrarsızlık, Türkiye için de NATO'nun varlığını vazgeçilmez bir ge-

reksinme haline getirdi. Genel Sekreter Woerner'in eski tehdidin ortadan kalktığı, ancak yeni risklerin belirlediği yolundaki görüşü, özellikle Türkiye'nin kauldığı bir gözlemdir.

Türkiye için Soğuk Savaş yıllarında bir tehdit oluşturan Sovyet askeri gücünün geleceği şimdi gene kaygı kaynağıdır. Nükleer silahları kim sahiplenecek? Taktik nükleer silahların ve konvansiyonel gücün azaltılması ve sınırlandırılması konusundaki anlaşmalar ve çalışmalar ne olacak? Karadeniz filosu kimler tarafından nasıl paylaşılacak?

Bunlar, Türkiye için askeri alanda ön planda yer alan yeni sorunlardır. Bu yeni risk potansiyeli, dikkatlerini zaten Orta Avrupa'dan, "kanat" bölgelere ve özellikle Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgeye çeviren NATO ile daha sıkı danışma ve dayanışmayı gerektiriyor.

Türkiye için risk alanları, coğrafi bakımdan oturduğu hemen hemen bütün bölgeleri -Kafkasya'yı, Körfezi, Balkanları- kapsıyor. Diğer bir deyişle, Türkiye için şimdi 'tehdit konsepti' Soğuk Savaş yıllarınınkinden farklıdır. Örneğin Türk siyasal ve askeri liderlerin birçok vesilelerle belirttiği gibi, tehdit artık Kuzey'den çok Güney'den geliyor. Buna belki sınırlarımızın batısında ve doğusunda hissedilen riskleri de eklemek mümkün...

Bu yeni durum Türkiye'nin de "alan dışı" konseptini yeni bir değerlendirmeye tabi tutması ihtiyacını yaratıyor. Yukarda belirttiğimiz gibi, Körfez savaşı sırasında bunun bir deneyimi geçirildi. İlerde yakın bölgelerin birinde çıkabilecek çatışma veya savaşlar karşısında Türkiye'nin güvenliği ile NATO'nun yeni stratejisi ve işlevi arasında uyum sağlamak gerekebilir ve bu da bazı güçlükler yaratabilir.

Daha açık bir ifade ile, örneğin Türkiye'nin güneydoğu sınırlarından gelen bir tehdit karşısında, NATO'nun direkt desteğini istemesi karşısında, müttefikler nasıl hareket edecek? Veya örneğin, müttefiklerden birinin Körfez'de veya Balkanlar'da müdahale etme istemi, diğer başkentlerde olduğu gibi Ankara'da da nasıl karşılanacak?...

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, NATO henüz "alan dışı" (Out of Area) operasyonlar konusunda belirli bir politika sapta-

mış değildir. Her olayın kendi sınırları içinde ele alınması ise, bugün için tek pratik yol sayılmakla beraber, zaman zaman ittifak içinde anlaşmazlıklar yaratmaya mahkumdur.

Türkiye'nin, NATO'nun yeni stratejisi içinde, hâlâ büyük önem taşımasının diğer bir nedeni de, rakip olarak çıkabilecek başka güvenlik sistemlerine karşı gücünü ve etkinliğini açıkça ortaya koymasıdır. Özellikle Fransa ve Almanya'nın Batı Avrupa Birliği'ni (BAB) Avrupa -ve hatta ötesi- için yeni bir savunma örgütü haline getirme çabaları, bu topluluğun dışında tutulan Türkiye'nin destekleyeceği bir girişim değildir. BAB'ın Yunanistan'ı kendi saflarına almasının Türkiye açısından yaratacağı sıkıntıları da hesaba katarsak, NATO'nun Türkiye'nin güvenliği açısından ne denli bir güvence oluşturduğu bir kez daha anlaşılır...

Özetle, dünyadaki büyük ve hızlı değişiklikler, NATO için olduğu gibi, Türkiye için de yeni avantajlar ve fırsatlarla birlikte, yeni sorunlar ve sıkıntılar da yaratmıştır.

Bir yandan "Yeni Dünya Düzeni" umut ve beklentileri, öte yandan ilk belirtileri açıkça görülen "yeni dünya düzensizliği" NATO'nun yaşamaya devam etmesini zorunlu kılıyor. Türkiye'nin onunla aktif ortaklığını sürdürmesini gerektiriyor.

DEĞİŞEN DÜNYADA BALKANLAR VE TÜRKİYE

Fahir ARMAOĞLU

Mikhail Gorbaçov 10 Mart 1985 günü Sovyetler Birliği'nin yönetimini eline aldığı anda, bu yeni Sovyet liderinin aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin kaderini de eline aldığını, hiç kimse aklından geçirmemişti. Dahası, Sovyetler Birliği'nin yıkılma döneminin başladığını ve dünyanın yeni bir yapılanmaya doğru gittiğini de hiç kimse düşünmemişti. Hatta ve hatta, Gorbaçov, 1987 Ocak ayında Glasnost'u, yani şeffaflık, açıklık ilkesini ve 1987 Kasım ayında da Perestroyka'yı, yani yeniden yapılanmayı ortaya attığında, işin nereye varacağını kendisi de tahmin edememişti. Gorbaçov'un tek düşüncesi ve esas hedefi, başta Amerika olmak üzere, ileri derecede sanayileşmiş ve elektronik teknolojisi ile uzayda cirit atmaya başlayan Batı karşısında, Sovyetler Birliği'ni, Marksizm-Leninizm'in özüne dokunmaksızın, bir takım yapısal reformlarla, yarışa sokmaktı. Başka bir deyişle, Gorbaçov, 21. yüzyılın Sovyetler Birliği'ni yaratmak istiyordu. Bunun için de, özellikle ekonominin, Batı teknolojisine göre düzeltilmesi başta geliyordu. Glasnost ve Perestroyka'nın esas ve amacı da buydu.

Ne var ki, Sovyetler Birliği'ni 21. yüzyılın şartlarına taşımak isteyen Gorbaçov, bir süre sonra, 1989 dan itibaren, gelişmelerin kontrolünü elinden kaçırdı. 1985'ten 1989'a, hatta 1990'a kadar, Gorbaçov, devlet ve parti yapısında gerçekleştirdiği bir takım siyasi ve idari manipölasyonlarla, kontrolü elinde tutmaya büyük dikkat göstermişti. Fakat dikkat etmediği ve göremediği bir başka gerçek vardı: Gorbaçov sanıyordu ki, 70 yıllık komünizm tatbikatı, Sovyet sistemini ve bu sistem içinde yaşayan halkları tek kalıp içine sokmuş ve monolitik bir hale getirmişti. Halbuki durum hiç de böyle değildi. Esasında, durumun böyle olmadığını farketmeyen sadece Gorbaçov değil, Batı bile bugün ortaya çıkan durumu tahmin edememişti. Amerika dahi, Sovyet-

- Prof. Dr. Fahir ARMAOĞLU, T.T.K. asli üyesi ve Tercüman Gazetesi dış politika yazarı

ler Birliği'nin, Avrupa'da o derece sağlam bir şekilde yerleşmiş olduğuna inanıyordu ki, Orta Asya'nın Müslüman-Türk devletlerini, bu süper-gücün yumuşak-karnı (soft belly) olarak görmüş ve Sovyet İmparatorluğu'nu buradan delmek istemiştir.

Gorbaçov'un kontrol edemediği bu gelişmelerin sonunda Sovyet İmparatorluğu'nun çökmesinde ilk hareketi, Polonya ile küçük Baltık Cumhuriyetlerinin verdiği bir gerçektir. Gerisi çorap söküğü gibi gelmiş ve 1991 Ağustosunda Gorbaçov'un maruz kaldığı askeri darbe, hem kendisinin ve hem de Sovyetler Birliği'nin sonunu getirmiştir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılıp dağılması, yeni bir dünya yapısını ortaya çıkarmıştır. Buna Değişen Dünya diyoruz. Bu değişen dünyanın bir parçası olan Balkanlar da, yeni bir yapılanmaya girmiş bulunmaktadır. Bu durum, hiç şüphesiz, Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Fakat bu konuya girmeden önce, Değişen Dünya'nın veya Sovyet İmparatorluğu'nun çökmesi ile ortaya çıkan durumun, kısa bir analizini yapmak gerekecektir.

Değişen Dünya'nın Yapısı:

Sovyetler Birliği'nin yıkılması, milletlerarası münasebetlerin 300 yıllık düzeninden veya milletlerarası politikanın 300 yıllık yapısından, Rusya faktörü'nün çekilmesi demektir. Yani, şimdiki Rusyasız bir dünya politikası ile karşı karşıyayız. Bu, her bakımdan önemli bir gelişmedir.

Rusya'nın dünya politikasına adım atması, 1699 Karlofça Antlaşması ile Azak'ı alarak Karadeniz'e ayak basması ile başlamıştır. Bu, aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye için, 300 yıl devam edecek bir Rus Tehlikesi'nin de başlangıcıdır.

Rusya'nın İsveç'i yenerek 1721 de imzalattığı Nystadt barışı ile Baltık Denizi'ne ayak basması, Rus Çarlığı'nın Avrupa politikasına girmesinin ikinci adımı olmuştur. Kısacası, 1700'lerin başından itibaren Rusya, Avrupa politikasının, o günün şartlarında dünya politikasının, temel bir unsuru olmaya başlamıştır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya'nın Asya'da genişleyerek Pasifik kıyılarına ulaşması, kendisini sadece Uzakdoğu devleti yapmakla kalmamış, dünya politikasındaki ağırlığını da arttırmıştır.

1917 Bolşevik İhtilali ve Çarlığın yıkılıp yerine Sovyet Rusya'nın gelmesi, açıklamaya çalıştığımız bu durumda hiç bir değişiklik meydana getirmemiştir. Zira, Sovyetler Birliği, çok küçük farklılıklarla, Çarlık Rusyası'nın bütün topraklarını tevarüs etmiştir. Bu ise, Sovyet komünizminin milletlerarası ağırlığına büyük destek olmuştur. Her ne kadar Sovyetler Birliği, Batı tarafından, kısa bir süre için de olsa, milletlerarası politikanın dışına itilmiş ise de, bu da fazla sürmemiş ve özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya bir süper-güç olarak ortaya çıkmıştır.

Artık milletlerarası politikada böyle bir süper-güç yok. Bunun yerini, Sovyetler Birliği'nden kopan veya onun kontrolünden kurtulan bir çok devlet almış bulunuyor. Bu devletleri bölgesel parçalar halinde birleştirmek mümkündür. Şöyle ki: Baltık Cumhuriyetleri, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan gibi Avrupa Topluluğu'nun kanadı altına girmiş olan Doğu Avrupa ülkeleri; Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk ile dağılmış Yugoslavya'nın da dahil olduğu Balkanlar; ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT). Fakat Bağımsız Devletler Topluluğu'nu da üç parçaya ayırmak gerekir: Slav unsurları, Müslüman-Türk Devletleri ve Kafkaslar.

Bu yapılanma içinde, bir çizgi üzerinde bulunan üç parça Türkiye için son derece önemlidir. Bunlar, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya Türk Devletleri. Tabii bunların yanında, Karadeniz dolayısı ile, BDT'nin diğer üyeleri Rusya Federasyonu ile Ukrayna da Türkiye için önemli bulunmaktadır. Bu parçalar, Türkiye'nin çıkarları ve dış politikası için yeni imkanlar ortaya çıkardığı kadar, Yugoslavya ve Karabağ meselelerinde gördüğümüz gibi, Türkiye için ciddi ihtimallerin de kaynağı olmaktadır. Bu karmaşıklık, Türk dış politikasını da nazik ve karmaşık bir yapıya zorlayacaktır.

Balkanların Yapısı:

Balkanların bugünkü yapısında en büyük değişiklik, değişen dünyanın yapısı ile bağlantılı bulunmaktadır. Bu da, Rusya faktörü'nün, bugün için Balkanlardan da çekilmiş olmasıdır. İster Çarlık, ister Sovyet olsun, Balkanlar, Rusya'nın yayılma stratejisi içinde daima bir numaralı yeri işgal etmiştir. Çünkü Rusya için mesele, Akdeniz'e inebilme meselesiydi. Öyle görünüyor ki, eğer

Rusya, geçen üç yüzyıl içinde Boğazları kontrolü altına alabilmiş olsaydı, belki de Balkanlar Rusya'nın stratejisinde bu derece önemli bir rol oynamayabilirdi. Lakin Rusya'nın Boğazlar'a hiç bir zaman egemen olamaması, ağırlığın Balkanlara yönelmesine sebep olmuş ve Rusya Akdeniz'e Balkanlar üzerinden inmek istemiştir.

Rusya, Balkanları kontrolü altına alma çabasında, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Panislavizm'i bir vasıta olarak kullanmış ve Balkan slavlarını Panislavizm yoluyla biraraya getirip, Akdeniz'e intikalini bu yolla gerçekleştirmek istemiştir.

2. Dünya Savaşı'ndan itibaren de, Panislavizm'in yerini komünizm almıştır. Sovyet Rusya, bir yandan Boğazlar konusunda Türkiye üzerinde tehdit ve baskılarda bulunurken, öte yandan da, Balkan ülkelerini, milletlerarası komünizmin kontrolü altına sokmak suretiyle, Akdeniz istikametinde geniş çaplı bir genişlemeye gitmek istemişse de, bunda başarılı olamamıştır. Çünkü, Arnavutluk, Yugoslavya, Bulğaristan ve Romanya, komünist rejimler vasıtasıyla Moskova'nın kontrolüne girmekle beraber, stratejik bir konumda bulunan Yunanistan, Moskova'nın kontrolü dışında kalmıştır. 1948'den itibaren Yugoslavya'nın ve 1960'tan itibaren de Arnavutluk'un Moskova'dan kopmaları, bu iki devletin Adriyatik'te Sovyet Rusya için sağıladığı avantajların kaybolmasına sebep olmuştur.

Bugün ise, artık Balkanlar'da Rusya faktörü mevcut değıldir. Bu durum, Türkiye için de rahatlatıcı bir gelişme olduğı kadar, Balkan devletleri üzerindeki bir Rus ipoteğinin veya en hafif deyimi ile bir Rus etkilemesi'nin ortadan kalkması demektir. Bunun neticesi ise, bundan sonra Balkan lkelerinin dış politikalarının, daha serbest bir şekilde oluşması imkanı demektir.

Dünya politikasından Rusya faktörünün çekilmiş olması, milletlerarası dengede Amerika'ya bir ağırlık kazandırmakla beraber, aynı durumun Balkanlar için söz konusu olduğunu söylemek pek mümkün değıldir. Balkanlar, genellikle Amerikan dış politikasında fazla aktif bir yer almamış ve sadece Amerika'nın global Avrupa politikası içinde kalmıştır. Sanırız, bu durum da Balkanların yeni oluşumunun bir özelliğini teşkil etmektedir.

Yugoslavya gelişmelerinin de gösterdiği gibi, Balkanlar Avrupa Topluluğu (AT) için de yakın bir ilgi alanı olmuş ise de, bu ilginin fazla gelişemediğini söylemek mümkündür. Çünkü, özellikle Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri komünizmden yakalarını kurtarır kurtarmaz, ekonomik kalkınmaları için gözlerini AT'ye çevirmişlerdir. Halbuki, bugün AT'nin karşısına çıkan meseleler o kadar çoktur ki, bugün AT bu meselelerin çözümü içinde bocalamaktadır. Şu anda birinci planda ilgi gösterdiği ülkeler, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'dır. AT'nin geleceğe yönelik genişleme politikası ise, halen tartışma halindedir.

Diğer taraftan, AT'nin, Yugoslavya meselesinde ve özellikle Hırvatistan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlık ve daha sonraki iç savaş sırasında gösterdiği faaliyet de çok başarılı olmamış ve AT işin yükünü Birleşmiş Milletler'e bırakmıştır.

Büyük kuvvetler veya etkin unsurlar açısından Balkanların makro yapısı budur.

Teker Teker Devletlerin Durumlarına Geline:

Komünizmin kontrolünden kurtulmuş bulunan Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk, şu anda hem ekonomik ve hem de siyasi istikrar çabası içinde bulunmaktadırlar. Bunların, demokratik, hürriyetçi, insan haklarına dayalı çok partili siyasi rejimlere geçmeleri, henüz başlangıç safhasındadır. Bu devletler, demokrasiyi gerçekleştirmek için gerekli bütün müesseseleri henüz kuramadıkları gibi, komünizmin kalıntılarını da tamamen tasfiye edememişlerdir. Her üç devlet de yeni bir siyasi oluşumun başlangıcındadır.

Bunun yanında, her üçünün de ekonomik meseleleri dağlar gibidir. Bu satırların yazıldığı sırada, Arnavutluk'ta halkın geçim sıkıntısının yağmacılığa dönüşmüş olduğunu görmekteyiz. Bu sıkıntılar hiç de gözardı edilebilecek kadar küçük değildir. Bundan dolayıdır ki, Sovyet komünizminden kurtulan diğer devletlerde olduğu gibi, Balkan ülkeleri bakımından da Batı'nın endişesi, bu, bir sistemden başka bir sisteme geçiş güçlüklerinin, bu ülkeler halklarında tepkilere sebep olması ve eskiye özlem eğilimlerinin kuvvet bulmasıdır. Zira, belirttiğimiz gibi, bu ülkelerde komünizmin kalıntıları tamamen ortadan kalkmadığı gibi, bunlar demok-

ratik sistem içinde daha da serbest faaliyet imkanı ile, az veya çok değişik şekillerde, veya şu veya bu isim altında, varlıklarını sürdürmektedirler.

Son aylarda, Yugoslavya'yı meydana getiren federal cumhuriyetlerdeki bağımsızlık hareketleri neticesinde bu devletler arasında çıkan sert çatışmalar ve iç savaşa kadar giden bölünmeler, gerek bu ülkenin geleceğinde, gerek Balkanların geleceği üzerinde derin izler bırakacak nitelikte olmuştur. Bugün Hırvatistan'ın, Slovenya'nın ve Makedonya'nın bağımsızlığı, geriye dönülemeyecek kadar kesindir. Bosna-Hersek'in bağımsızlığı ise %30 Sırp nüfusu ile, bir hayli dikenli yolda bulunmaktadır. Bu ülkede %20 Hırvat nüfusu da bulunduğuna göre, Bosna-Hersek'in bağımsızlığına çözüm getirmek herhalde kolay olmayacaktır. Her ne kadar Hırvatlarla Müslümanlar bağımsızlık konusunda kolkola iseler de.

Nihayet Sırbistan, Yugoslavya toprakları üzerinde kendi hegemonyasını devam ettirme çabalarına rağmen, neticede bir Sırbistan-Karadağ birliği şeklinde kalacak gibi görünmektedir. Fakat, Sırbistan'ın sebep olduğu iç savaş ve diğer cumhuriyetlerin bağımsızlığını önlemek hususunda takip ettiği sert politikalar, bu devletle diğer cumhuriyetler arasındaki münasebetleri uzun süre etkisi altında tutacaktır. Sırplar, oldum olası Balkanlar'da emperyalist bir yayılmanın peşinde olmuşlardır. Bu huylarından bundan sonra da vazgeçmeleri için kuvvetli bir sebep mevcut değildir. Belki de aksine, yayılmacı istekleri, bu son gelişmelerden bilenmiş olarak da çıkmış olabilir.

Sırbistan bundan sonra bir çıban-başı olmasa bile, Yugoslavya'da şimdi ciddi bir azınlık meselesinin ortaya çıktığı inkar edilemez. Hırvatistan'da % 10 nisbetinde, Bosna-Hersek'de % 30 nisbetinde ve Makedonya'da, nisbeti kesin olarak bilinmemekle beraber, mühim miktarda Sırp azınlığın bulunması, bu cumhuriyetler arasındaki münasebetlerin geleceğine pembe bir bakış sağlamamaktadır.

Bundan sonra Balkanlarda, Sırbistan kadar başağrısı olabilecek bir diğer devlet ise. 19. yüzyıl diplomasisinin "Balkanların şımarık çocuğu" dediği Yunanistan'dır. Yunanistan'ın sui generis bir durumu vardır. Yunanistan bir Balkan Devleti olmanın yanın-

da, aynı zamanda, hem NATO'nun ve hem Avrupa Topluluğu'nun bir üyesidir. Özellikle AT üyeliği, Yunanistan'ın hali hazırdaki dış politikasının dayanaklarından birini teşkil etmektedir. Bugün Yunanistan, adeta, AT'ye sırtını dayıyarak emperyalist bir politika takip etmektedir. Ege Denizi'ni bir Yunan Denizi telakki etmesinin yanında, Kıbrıs'ı tekrar kendi kontrolü altına sokma çabaları, Yunanistan'ın Türkiye aleyhine genişleme çabalarının ifadesini teşkil ederken, Makedonya'nın, bağımsızlığını ilan etmesi karşısında kıyameti koparması ve bu bağımsızlığı tanıyan Türkiye ve Bulgaristan gibi Balkan devletlerine sert tepkiler göstermesi, Yunanistan'ın Makedonya toprakları üzerindeki emperyalist emellerinin, 80 yıl sonra tekrar canlandığının göstergesi olmaktadır.

Hal böyle olunca, Yunanistan Balkanlarda büyük bir huzursuzluk unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Türk-Yunan anlaşmazlığında, Yunanistan'a karşı pek de frenleyici bir rol oynamayan AT'nin, Yunanistan'ın Balkanlardaki faaliyetlerinde bu devleti ne kadar destekleyeceği konusu, şu anda ciddi bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu soruya iyimser bir cevap vermek, yani AT'nin frenleyici rolünün söz konusu olabileceğini söylemek, şu anda pek mümkün görünmüyor. Yalnız, ümid verici tek işaret, AT'nin Yugoslavya'daki iç savaş karşısında gösterdiği hassasiyet ve bu ülkede istikrar ve sükuna verdiği önemdir.

Türkiye ve Balkanlar:

Balkanlar için çizdiğimiz bu tablo, belki okuyucuya çok karamsar gelebilir. Fakat hemen belirtelim ki, Balkanların yapısı, ne 19. yüzyılda ve ne de 20. yüzyılda, hiç bu derece heterojen olmamıştı. Şüphesiz, Balkanlar bütün 19. yüzyıl boyunca çatışmalara sahne olmaktan geri kalmamıştır. Balkanlarda bir yandan İngiltere ile Rusya'nın, öte yandan da Pancermanizm ile Panislavizm'in mücadelesi, 19. yüzyıl Balkan gelişmelerinin karakteristiğini teşkil ederken, bu ikinci mücadele I.Dünya Savaşı'nın da sebebi olmuştur. Bunda Sırbistan'ın da önemli bir rol oynadığını da belirtelim. Bununla beraber, Balkanlardaki bu mücadeleler, daima büyük devletlerin üstünlük çatışmaları olmuş ve Balkan devletleri bu büyük kuvvetlerin gölgesinde yer almıştır.

Bugün ise, Balkanlarda bir büyük kuvvetler mücadelesin-

den söz edilemez. Sovyetler Birliği'nin varlığı zamanında dahi bu böyleydi. Gerçek şudur ki, Sovyet komünizminin Balkanlardaki hegemonyası, paradoksal olarak, bu bölgede bir istikrar yaratmıştır. Fakat artık Balkanlarda bir Sovyet faktörü yoktur. Bu faktör ortadan kalktığı içindir ki, bugün Balkan ülkelerinin her biri kendine göre bir yol çizmiş ve bu da bölgenin yapısını heterojen hale getirmiştir.

Bu durum Türkiye'nin Balkanlar politikası için ciddi meseleler ortaya çıkaracak nitelikte görünmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye'nin Balkanlara karşı standart veya global bir politika takip etmesi, bundan sonra söz konusu olamayacaktır. Şüphesiz şu nokta bir gerçektir: Yunanistan dışında, bugün Türkiye'nin, Yugoslavya'dan kopan cumhuriyetler de dahil, Balkan ülkelerinden hiç biri ile bir çatışma durumu mevcut değildir. Bulgaristan'la bile münasebetlerimizin yapısı çok değişmiştir. Bu gelişme, şüphesiz Türkiye için önemli bir avantaj teşkil etmektedir. Lakin iki noktayı da gözden uzak tutmamak gerekir:

1. Yunanistan, bundan sonra Balkanlarda da Türkiye ile anlaşmazlıklar veya çatışmalar çıkarmaktan ve bu suretle Türkiye'nin Balkanlar'daki etkinliğini önlemek için çaba harcamaktan geri kalmayacaktır. Tıpkı 19. yüzyılda olduğu gibi. Bütün 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki iki probleminden biri Rusya, diğeri de Yunanistan olmuştur. Kısacası, bundan sonra Türkiye, Balkanlarda da Yunanistan ile devamlı bir sürtüşme içinde olacaktır.

2. Özellikle Yugoslavya'nın bugünkü dağılmış durumu da Türkiye için bazı güçlükler taşımaktadır. Şu anda bu cumhuriyetlerin durumu kristalize olmadığı için, Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle olan münasebetleri de henüz şekillenmiş değildir. Eğer bu cumhuriyetler, bundan sonrasında, aralarında yeni yapılı bir işbirliği kurabilirlerse - ki bunu dileriz-, Türkiye'nin bunlarla münasebetleri de kolaylaşmış olur. Yok, bu cumhuriyetler, bize de çok muhtemel görüldüğü üzere, birbirleri ile çatışma ve mücadele içinde olurlarsa, şüphesiz Türkiye'nin bunların her biri ile sürdüreceği münasebetlerde de sıkıntılar doğacaktır. Zira, bunların, kendi aralarındaki mücadelelere, Türkiye gibi bir takım dış kuvvetleri de çekmek istemeleri ihtimali vardır.

Bu durum karşısında Türkiye, selektif bir Balkan politikası takip etmek zorundadır. Yani, Balkan ülkelerinin her birinin durumlarına göre, ayrı politikalar oluşturmayı tercih etmelidir. Bu açıdan:

1. Türkiye, Yugoslavya'nın, Bosna-Hersek ve Makedonya gibi İslam faktörünü ihtiva eden cumhuriyetleriyle münasebetlerini, sistematik bir şekilde geliştirecek tedbirleri almalıdır.

2. Arnautluğa ayrı bir önem verilmelidir. Bu, Türkiye'nin Yunanistan politikası bakımından da gereklidir. Arnautluk, komünist rejim altında bulunduğu zaman dahi, gerek Batı, gerek Doğu dünyası içinde en iyi münasebetlere sahip olduğu devlet Türkiye olmuştur. Arnautluk, adeta Türkiye'ye dayanma yoluna gitmiştir. Bundan sonra, İslam faktörünün de ağırlıklı olacağı bu devletle münasebetlerimizin geliştirilmesine itina gösterilmeli ve bu münasebetlere hız verilmelidir. Unutmamalı ki, Arnautluk Balkanlarda yalnızdır. Hem Yunanistan ve hem de Sırbistan ile münasebetleri iyi değildir. Arnautluğun Kosova meselesi, bazı bakımlardan bizim Kıbrıs meselesine benzerlik göstermektedir. Arnautluk bundan sonra da dışarda bir dayanak arayacaktır ve kanaatimizce bu dayanak Türkiye olmaya devam etmelidir. Bu konuda özellikle ekonomik unsura ağırlık verilmelidir.

3. Balkanların bugünkü karmaşıklığı içinde, bir Balkan Birliği'nden söz etmek sadece hayaldir. Yugoslavya'nın ısrar ve çabaları ile 1988 Şubatında Belgrad'da yapılan Balkan Konferansı dahi, bugün sadece bir hatıra olarak kalmıştır. Hele 1934 Şubatındaki Balkan Antantı'nın yeniden canlandırılabilceğini düşünmek, bugünün gerçeklerine ters düşmekten başka bir işe yaramaz. Balkan Antantı, Balkanların gayet homojen olduğu ve Bulgaristan hariç, Balkan devletlerinin aynı amaç etrafında birleştiği bir dönemde yapılmıştı. Buna rağmen, o dahi, Avrupa'daki milletlerarası krizlere dayanma gücünü gösteremedi.

Bununla beraber, Türkiye'nin elinde, Balkan Antantı kadar olmasa da, yine önemli bir imkanın bulunduğu inancındayız. Bu da, şu anda nüve halinde çalışan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi'dir. İki Balkan devleti olan Romanya ve Bulgaristan bu işbirliği içinde yer almış bulunmaktadır. Bu durum, bu iki devletle çok daha yakın münasebetlerin kurulması imkanını arttırmaktadır.

Fakat hemen belirtelim ki, biz, Türk Hükümeti'nin, bu proje ve işbirliği sistemine Yunanistan'ı da dahil etmek istemesinin şiddetle karşısındayız. Yunanistan, bu işbirliği sistemine iki sebeple katılmak istemektedir: Biri, arı yuvasına çomak sokmak için; diğeri de Türkiye'nin, Adriyatik'ten Çin'in Batı sınırlarına kadar uzanan bir bölgede gittikçe artan prestij ve etkinliğini baltalamak için. Umarız, Türk Hükümeti bu konudaki düşüncesinden çabuk vazgeçer.

Tabiatı ile, bu işbirliği sistemine Ermenistan ile Azerbaycan'ın da dahil edilmesi ve buna karşılık Ermenistan'ın Azerbaycan'a Karabağ vasıtasıyla yönelttiği saldırılar, Karadeniz İşbirliği için şu anda köstekleyici bir gelişmedir. Fakat, Karadeniz'e esasen kıyısı olmayan bu iki devletin, şimdilik dışarda bırakılarak ve Türkiye'nin özellikle Romanya ve Bulgaristan ile işbirliğini arttırması suretiyle, Karadeniz İşbirliği'ne bir dinamizm kazandırması Balkan Politikasının da bir başarısı olacaktır. Şu anda Türkiye'nin, gerek Ukrayna ve Rusya Federasyonu ve gerek Gürcistan'la münasebetlerinde hiç bir meselesinin mevcut olmadığını da unutmamak gerekir.

Azerbaycan, Karadeniz İşbirliği'nin bir süre dışında tutulsa da, bu bağımsız cumhuriyetin Türk dış politikasında özel bir yeri olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır.

DEĞİŞMEKTE OLAN DÜNYADA TÜRKİYE'NİN BAĞIMSIZLIĞINI KAZANAN YENİ TÜRK CUMHURİYETLERLE İLİŞKİLERİ

Cengiz ÇANDAR

Türkiye'nin, yeni bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleriyle ilişkisi o kadar süratli biçimde gelişti ve o kadar dar bir zaman dilimine sığırverdi ki, sağlıklı ve kapsamlı değerlendirmeler yapmak için gerekli birikim ve zaman aralığı henüz oluşmamıştır dense, çok yanlış olmaz.

Bununla birlikte, bu ilişkileri biçimleyen karakteristikleri saptayabilmek ve sıralayabilmek mümkündür. Öncelikle, "Türki" yerine "Türk" sözcüğünün kullanılmaya başlandığına işaret etmek gerekir. Bu olgu dahi, gelişmelerin, dünyadaki değişimin başdöndürücü hızını yansıtmaktadır.

Söz konusu cumhuriyetlerin bağımsızlık ilanı, 19 Ağustos 1991'de Moskova'daki başarısız darbe girişiminin ardından 1991 sonbaharında gerçekleşmiştir. Eylül 1991'de Türkiye'yi ilk önce Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ziyaret etmiş, bu ziyareti Aralık 1991'de Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat (Sefermurat) Niyazov, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ve Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in ziyaretleri izlemiştir. Arada, Kasım 1991'de Azerbaycan Başbakanı Hasan Hasanov ve Ocak 1992'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayyaz Muttalibov'un ziyaretleri de kayda değerdir.

Değişik lehçelerle de olsa, Türkçe konuşan bu yeni bağımsız devlet liderlerinin peşpeşe Türkiye'ye akmaları, önce "Türki Cumhuriyetler" terimini yaratmıştır. Kendisinden başka bağımsız Türk devleti olabileceğine hiç şartlanmayan ve Cumhuriyet ideolojisi ile bezenmiş Türkiye'nin kamuoyu, bu yepyeni olguyu, "Türki Cumhuriyet" kavramı ile karşılayabilmiştir. Ne var ki, yarım yıldan daha kısa bir süre önce, "Türki" yerine "Türk" kavramı oturmaya ve söz konusu devletler, "Türk Cumhuriyetleri" di-

ye -ki, doğru olan budur- anılmaya başlanmışlardır.

Buna eşlik eden bir başka gelişme Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1991 sonbaharında sık sık "21. Yüzyıl'ın bir Türk Yüzyılı olacağını" dile getirmesidir. Önceleri bir fantezi gibi algılanan bu sözler, yukarıda belirtilen ziyaretlerle beslenerek ve giderek, Türk kamuoyunun bilinçaltına yerleşmiştir.

Türkiye toplumu, birdenbire, geleceğe, "yalnız bir ülkenin" insanları olarak değil, "geniş bir dünyanın bir parçası hem de önder unsuru" olarak bakmaya başlamıştır. Nitekim, Başbakan Süleyman Demirel de, "Adriyatik kıyılarından Çin Denizi'ne kadar Türkçe konuşularak gidilebilen büyük bir Türk dünyasının doğduğuna" işaret eden beyanlarla, Türkiye toplumundaki bu iyimserlik eğilimini takviye etmiştir.

Bu başdöndürücü yarım yıllık sürenin ilk belirgin özelliğini, ipuçlarını da böylece yakalamış olmaktadır, yani sürpriz olgusunu...

Ne Türkiye, ne de Türk cumhuriyetleri böylesine bir gelişmeye hazırlıklı değillerdi. Tarihin önüne geçilmez dinamiklerine hazırlıksız yakalanılmıştır. Herşeye rağmen, taraflar, biraz da şartların zorlamasıyla yeni konjonktüre hızlı bir uyum çabası içine girmiştir. Türk cumhuriyeti liderlerinin başdöndürücü bir trafikle Türkiye'ye gelmeleri, Türkiye'nin de bu ülkelerin tümünde diplomatik temsilcilikler açacak kadar, geleneksel durağanlığıyla çelişen bir diplomatik hareketliliğe girişmesi, bunun kanıtıdır.

Yine de, dünyadaki muazzam değişikliğin bu tür bir yön almasına ilişkin Türkiye'deki hazırlıksızlık, "Türk Dünyası'nın doğumuna" ilişkin eşsiz gelişmeyi tüm boyutlarıyla değerlendirebilmeyi önlemiş ve Batı basınının da etkisiyle, konu, "Orta Asya'da Türkiye-İran yarışması" gibi algılanır olmuştur.

Türkiye'nin dördü Orta Asya'da, biri Kafkasya'da olan beş Türk cumhuriyetine ilgisi, "İslam seçeneğine karşı laik cumhuriyet seçeneğini" temsil etmesine; ayrıca "serbest pazar ekonomisini başarıyla uygulayan ilk Türk devleti" görüntüsünün cazibesine indirgenmiştir. Konu, neredeyse, tümüyle Türkiye'nin İran'ı Orta Asya ve Kafkasya'da nasıl altedeceği meselesi çerçevesine sokulmuştur.

Batı ve özellikle İngilizce yabancı basında, son yıllarda Türkiye'ye ilişkin olarak raslanmadık ölçüde bol yazıda, Türkiye'den Orta Asya için "role model" yani örnek ülke olarak söz edilmesi, Türk psikolojisini okşanmış ve zihinlerin yukarıda sözü edilen çerçeveye sıkışmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin "laik cumhuriyet" deneyimi ve "serbest pazar ekonomisi" uygulaması bakımından, Orta Asya ve Kafkasya'daki hem Türk hem de Müslüman yapıli ülkeler için bir cazibe noktası olması bir gerçek ise de, Türkiye ile Türk cumhuriyetleri ilişkisinin özellikleri bunun çok ötesindedir.

En önemlisi, Selçuklulardan bu yana, Türk ulusunun tüm öğeleri arasında "trans-action"ın, karşılıklı ve her yönlü iletişimin ilk kez kurulmasıdır. Bunun jeopolitik ve jeostratejik büyük önemi mevcuttur. Orta Asya ile Küçük Asya arasında 21. yüzyıl şartlarında bir ilişkinin varlığı tüm uluslararası siyasi dengeleri etkileyecek bir potansiyel taşıyor.

Küçük Asya (Anadolu) ile Orta Asya'nın iletişiminin beşeri, jeopolitik ve iktisadi açılardan paha biçilmez değeri devlet adamları ve uzmanlar tarafından da değişik dönemlerde farkedilmiştir. Dönemimizin tartışmasız en büyük Sovyet Türk Dünyası uzmanı Alexandre Bennigsen kızı Marie Broxup ile birlikte kaleme aldığı "Islamic Threat to Soviet State" adlı eserinde, 1552'de Kazan Tatar Hanlığı'nın Müthiş İvan önderliğindeki Ruslar tarafından yıkılmasının çağ değıştiren etkisine işaret etmiştir. Buna göre:

1. Ruslar, Kazan'dan Astrahan'a yani Hazar kıyısına inebilmişler. Aynı zamanda, İran ve bugünkü (Sovyet) Azerbaycan'da iktidara gelen Şii Safevilerle ittifak yaparak, Osmanlılar ile Şeybani Özbeklerin bağlantısını kesmişlerdir.

2. Bunun sonucunda ise:

a. Sünni dünyasının,

b. Türk dünyasının -ki, Osmanlıların Batı'ya ilerleyişinde muazzam bir beşeri ve coğrafi hinterland işlevi görüyordu- birbirinden ayrılması sağlanmıştır.

Bu ayrılık, Çarlık'ın yerini Sovyetler Birliği'nin almasıyla daha da pekiştirilmiştir.

Esasen, Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemi sayılan Kanuni Süleyman'ın iktidarı sırasında büyük devlet adamı Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın Don-Volga kanalı projesiyle Orta Asya yollarını denetim altına alma çabası, ünlü Fransız tarihçisi Fernand Braudel tarafından önemle altı çizilmiştir.

Bu noktada, Mackinder'in meşhur jeopolitik kuramını hatırlamakta yarar vardır. Mackinder, Avrasya'yı -ki, bugünkü Orta Asya'yı ve dolayısıyla Türk cumhuriyetlerini kapsar- dünya hakimiyeti için "pivot bölge" saymış ve oraya kuramında "heartland" adını vermiştir. Dünyanın "yüreği" addetmiştir. Avrasya'ya, bu kara blokuna hükmeden, dünyaya hükmeder.

Sovyetler Birliği'nin süperdevlet kimliği taşımasında termonükleer bir güç olmasının yanısıra Avrasya'ya hakim olmasının etkisi kuşkusuzdur. Zaten, Çarlık Rusya'sının yayılmacı bir dünya gücü olması da ancak Avrasya'yı kontrolü ile mümkün olabilmiştir.

Mackinder, 1904'de geliştirdiği bu dünya vizyonuna 1943'te bir ilave yapmış ve dünya hegemonya mücadelesini, "Avrasya'ya hakim olanlar ile onu çevirmek, kuşatmak zorunda bulunan denizasırlı güçler arasında" diye açıklamıştır. Bu jeopolitik kuramı, Amerikan-Sovyet çekişmesine ve Soğuk Savaş'ın açılanmasına denk düşmektedir.

Dolayısıyla, Sovyet İmparatorluğu'nun dağılışıyla birlikte, Avrasya'nın sahipsiz kalması ve Türkiye'nin etnik, kültürel, tarihi ve coğrafi nedenlerle o bölge ile, Türk Cumhuriyetleri ile imtiyazlı ilişkiler kurması, kendiliğinden çok özel bir rol ve önem kazanmaktadır.

Üstelik, bu konuma gelen Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bipolar (iki kutuplu) olmaktan çıkıp, geçici dahi olsa, dünya tarihinde son derece istisnai bir durumu ifade eden unipolar (tek kutuplu) dünya siyasi yapısı içinde tek süperdevlet olarak beliren Amerika Birleşik Devletleri'nin müttefikidir. Amerika Birleşik Devletleri, bir deniz ve denizasırlı (maritime) güç olduğuna göre, bu ittifak ilişkisi yeni uluslararası güçler dengesinde neyi ifade etmektedir?

Türkiye'nin bir alt-güç olarak mevzilendiğini... Yani, tek

kutuplu (unipolar) dünya sisteminde, Türkiye, bu sistemin ayakta durmasını sağlayan sütunlardan birini, "sub-regional power" veya "sub-regional system" in ana unsurunu oluşturma rolüyle karşı karşıyadır.

"Değişen dünyada Türkiye ile Türk cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler" in belki de Türkiye açısından en anlamlı sonucu, Türkiye'yi Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ve paradoksal biçimde, Soğuk Savaş'ta sahip olduğundan daha değerli bir stratejik mevziye yerleştirmiş olmasıdır.

Bu, uluslararası siyasi ve askeri dengeler bakımından ulaşılabilecek bir sonuçtur. Bir de, Türkiye'nin yerel dengeler açısından Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerini değerlendirmekte yarar vardır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Birlik'i meydana getiren cumhuriyetlerin bağımsız statü kazanması, Moskova'nın temsil ettiği merkezden uzaklaşmayı, merkezkaç kuvvetine tabi olarak kopmayı ifade ediyor. Ancak, bu, aynı zamanda eşine raslanmadık bir "vacuum" un, boşluğun doğması anlamına da geliyor.

Bu yüzden, bağımsızlık mücadelesi vermedikleri, bağımsızlık iradesi göstermedikleri halde, merkezden kopmak durumunda kalan Türk cumhuriyetlerine yeni bir merkez etrafında bir eksen yaratma ihtiyacı kendiliğinden doğmuştur. Nazarbayev'den Akayev'e uzanan geniş bir yelpaze içinde bu cumhuriyetlerin liderlerinin Türkiye'ye akın etmesinin izahı budur.

Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Azerbaycan bakımından bir "ortak payda" özelliği kazanmıştır.

Niçin?

Çünkü:

Sovyet sisteminin dağılışıyla birlikte bu ülkeler güvenliklerini Batı dünyasında ve Batı'nın ekonomik sistemini seçmekte aramaya girişmişlerdir. Türkiye, onların bu arayışlarında taşıyıcı olabilecek tek Türk devletidir.

Nitekim, bütün Türk devletlerinin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı yapısı içine girmelerinin başını Türkiye çek-

miştir. Öyle ki, Ocak 1992'de Prag'da söz konusu ülkelerin A-GİK üyeliğinin görüşüleceği toplantıya Türkmenistan temsilci bile göndermeyerek. Türkiye'nin kendisini temsil etmesini istemiştir.

Özbekistan, daha da ileri giderek, 1992 Şubat'ında Türkiye Dışişleri Bakanı'nın Taşkent'e yaptığı ziyaret esnasında kendi önerisi neticesinde bir protokol imzalamış ve Türkiye'ye "uluslararası forumlarda Özbekistan'ı temsil yetkisi" vermiştir. Ayrıca Türkiye Büyükelçilikleri'nin Özbekistanı temsil edebilecekleri protokolda hükme bağlanmıştır.

Türk cumhuriyetlerinin Birleşmiş Milletler üyeliği için gerekli girişimleri de Türkiye üstlenmiştir.

Bu gelişmelerin Türkiye bakımından çarpıcı etkileri olmuştur. En başta, Türkiye ve kamuoyu çok ihtiyacı olduğu bir dönemde "moral", "kendine güven" ve "iyimserlik" duygusu kazanmıştır.

Zira, iki gelişme, Türkiye toplumunun moralini, kendine güven duygusunu ve geleceğe yönelik iyimserliğini büyük ölçüde olumsuz etkilemekteydi:

1. Avrupa Topluluğu'nun 1989 Aralık ayında, Türkiye'nin tam üyelik talebini belirsiz bir geleceğe atan değerlendirmesi; yani Türkiye'nin Avrupa Topluluğu nezdinde çok uzun yıllar umutlarını kırarak sinyaller.

2. Ayrılıkçı Kürt hareketinin tırmanması. Bunun yan ürünü olan terörün önlenememesi ve iç ve dış tepkilerle, Türklerin kompleksler içine itilmesi. Ülkenin parçalanması ve küçülmesi tehlikesinin belirmesi.

İşte bu açıdan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birbiri ardına ortaya çıkan beş Türk devleti, bunların Türkiye'ye adeta "önderleri" muamelesi yapması, birdenbire Türkiye toplumunun kendine gelmesinde tayin edici bir rol oynadı. Küçülme psikozundaki ülke, çok daha büyük ve geniş bir bütünün parçası hatta "yönetici gücü" olduğu duygusunu edindi.

Bu bilinçaltı etkinin somut sonuçları derhal görülebilecek cinsten değildir ama uzun zaman içinde mutlaka kendini gösterecektir. Zira, devlet kuruluşlarından, iş adamlarına. iş adamların-

dan kültür odaklarına uzanan bütün katmanlara bu yeni psikoloji ve yeni rol, kaçınılmaz bir dinamizm kazandıracaktır.

Devlet kuruluşları, beş ayrı Türk devletinde devlet örgütlenmesi sorumluluğunu üstelenirken, iş adamları eski ve tarihi İpek Yolu'nun şahsında yepyeni ve devasa bir potansiyel taşıyan pazarlara, en azından joint-venture partneri olarak girebilmenin dürtüsünü hissedecekler; intelligentsia ise Türk'lüğü, Türkçe'yi kısacası kendisini yeniden tarife itilecektir.

Bu süreç şimdiden başlamıştır bile.

Türkiye'nin Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerinin geleceği, bütün bu iyimserliği besleyen unsurların yanısıra, bir dizi tuzağı ve bilinmeyi de beraberinde barındırıyor. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Türkiye, uzun süre, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin hassasiyetinden ve aynı zamanda o ülkenin dışa kapalılığından ötürü Sovyetler'in Türk cumhuriyetlerine ilişkin bir bilgi dağarcığı oluşturmadı. Çok kopuk kaldı.

Bu zaaf, yani bilgisizlik tamiri zor hatalara da Türkiye'yi sürükleyebilir.

Türkiye, herbirinin- Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, ve Azerbaycan- tarihlerini, birbirleriyle ve kendisiyle ortak ve aynı zamanda farklı özelliklerini, toplum yapısını vs. bilmiyor.

Ayrıca, bu ülkelerde, şu anda varolan ve Türkiye ile sıkı ilişkilerin başını çeken yönetimler, bir yıl öncesinin komünist yönetimleri ve Sovyetler Birliği'nden ayrılma iradesini Baltık cumhuriyetlerinin aksine hiçbir zaman göstermemişlerdi. Türk cumhuriyetlerindeki yönetimler, bu nitelikleri nedeniyle, "geçici" görülmek zorundadırlar.

Bu ne demektir?

Türk cumhuriyetlerinin geleceğinde çekişmeli bir iç siyaset yaşamı hüküm sürecek demektir. Zaten, bu konuda yeterince ipucunu Azerbaycan vermektedir. Azerbaycan'da öylesine bir iç kutuplaşma yaşanmaktadır ki, Dağlık Karabağ bölgesinin Ermeni askeri denetimi altına girmesinin bile baş nedeni, Azerbaycan'ın iç siyasetindeki bölünme ve çekişmelerdi.

Gelecekte çalkantılı bir iç siyaset manzarasına aday ülkelerin başında Özbekistan geliyor. Özbekistan, tıpkı Azerbaycan gibi ve Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın aksine geleneksel yerleşik bir toplumdur. Ayrıca büyük ve kalabalıktır (22 milyon dolayında).

Türk cumhuriyetleri özgürlüğü tattıkça ve serbest pazar ekonomisine geçiş çabalarına yöneldikçe, kaçınılmaz iç sarsıntılara gireceklerdir. Bu gibi durumlarda, Türkiye'ye entegre olmaya başlayan siyasi ve kültürel yapıları gözönünde tutulduğunda, bu çekişmeler ve çalkantılarda Türkiye'nin taraf olmaya itilmemesi mümkün değildir. Bu bakımdan, Türkiye'nin bilgi eksikliğine ek olarak, bu alanlarda yapabileceği hataların elbette olumsuz faturları olabilecektir.

2. Bir başka tuzak, Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye dönük büyük beklentilerine karşılık, Türkiye'nin hazırlıksızlığı ve imkanlarının kısıtlılığının yol açabileceği hayal kırıklıklarıdır. Bu da tamiri zor sonuçlar doğurabilir.

3. Belki de gelecekte yatan tuzakların en önemlisi, Rusya'nın geleceğinin belirsizliğidir.

Türk cumhuriyetlerinin tümünde önemli Rus kolonileri yaşıyor. Özellikle Kazakistan'da, Rus nüfusu Kazak nüfusuna denktir. Ayrıca, herbirinde, -Azerbaycan hariç- Ruslar hizmet sektörünü kontrol altında bulunduruyorlar. Yani, Ruslar, Türk cumhuriyetlerinin "içinde"dirlər.

Aynı zamanda, Sovyetler Birliği'nin dağılmış olmasıyla, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'ya ilgisinin tümüyle yokolmuş olduğunu söylemek de düşünülemez. Rusya Federasyonu, 18 milyon kilometrekarelik arazisiyle dünyanın en büyük devletidir ve geçmişte Rusları Orta Asya ve Kafkasya'ya sevkeden jeopolitik dürtüler aynen durmaktadır.

Bu bakımdan, Rusya'nın -kabaran milliyetçilik cereyanları da hesaba katılarak- içinde bulunduğu geçiş döneminin ardından, Türk cumhuriyetlerinin oluşturduğu coğrafyaya iştahının yenilenmesi de pekala söz konusudur. Bu dönemde "bağımsız" olmalarına rağmen, bu cumhuriyetlerin kendi para birimleri, silahlı kuvvetleri ve gümrük sistemleri gibi bağımsızlığın vazgeçilmez

mekanizmalarını oluşturmamış olmaları, Ruslarla yine de bir "karşılıklı bağımlılık" ilişkisi içinde bulunmaları ve bu ülkeler e-
litinde Rus kültürünün etkisi, bir Rus "geri dönüşü" için olumlu
zemin teşkil ediyor.

Rusya'nın Tataristan Özerk Cumhuriyeti'ndeki "egemen-
lik" oylaması karşısında takındığı hasmane tutum, Tataristan'ın
Türkiye'den medet umması gibi olgular, gelecekte Türkiye-
Rusya ilişkilerinin ne kadar hassas bir zemin üzerine oturacağı-
nın ipuçlarını yeterince veriyor.

Rusya'nın yeniden güç kazanması ve Sovyetler Birliği'nin
jeopolitik mirasına oturmak istemesi halinde sadece Türk cum-
huriyetlerinin değil, Türkiye'nin ve hatta İran'ın da güvenliğinin
olumsuz biçimde etkileneceği açıktır.

Rusya'nın geleceğindeki belirsizlik, Türkiye'nin Türk cum-
huriyetleriyle ilişkisindeki üçüncü tuzaktır.

4. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'da bir "alt-güç" ko-
numuna girmesi, bölgesel ve bölge dışı rakiplerinin, Türkiye'yi
"güçten düşürmek" amacıyla "terör" ve "destabilizasyon" silahı-
na sarılmaları için yeterince bir uyarıcı (stimulant) oluyor; adeta
buna davetiye çıkarıyor.

Bu da, Türkiye-Türk cumhuriyetleri ilişkisinin bir pahalı
yan ürünüdür.

Kafkasya'da Azerbaycan ve Orta Asya'daki Türkmenistan,
Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın temsil ettiği Türk cum-
huriyetlerine ek olarak, Kuzey Kafkasya'da Çeçen-İnguş Cumhu-
riyeti, Kabartay-Balkar Cumhuriyeti vs. ve Orta Asya'daki Tacı-
kistan gibi etnik yapı ve dil olarak Türk olmayan veya kısmen
Türk olanlar da Türkiye'yi bir cazibe noktası olarak görüyorlar.

Buna bir de Rusya Federasyonu bünyesi içindeki Tataristan
ve Başkurdistan özerk cumhuriyetleri gibi Türk karakterli bölgele-
ri eklersek, Türkiye'nin önüne bir başka ikilem çıkıyor: Neredeyse
Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri Avrupa'yı hedefleyen ve
bu hedefi 19. yüzyılla birlikte belirginleşen Türkiye, "Batı yerine
kuzeyi ve doğusunun çekimine girerek yön mü değiştirecektir?"

Bir teze veya kanaate göre, Türkiye, kuzeyi ve doğusunda-
ki bu hinterlanda yaslanarak, Batı nezdinde ağırlık kazanacaktır.

Tıpkı, İspanya'nın Latin Amerika hinterlandına yaslanarak Batı'daki ağırlığı gibi...

Ancak, İspanya'nın aksine Türkiye'nin müslüman kimliği ve söz konusu hinterlandı ile Avrupa'ninkinden farklı olan kültürel beraberliğinin, Türkiye'yi şimdiden kestirilemeyen bambaşka bir dünyanın oluşumunda pivot bir role kaydırması da pekala mümkündür.

1992 yılında, eski Sovyetler Birliği'nin geleceği o kadar belirsizdir ki, Türkiye'nin bu coğrafyayla irtibatlı geleceği de o kadar sisler içindedir.

Şu aşamada belirgin olan, dünyanın jeopolitik açıdan "he-artland"ı ya da "zone pivot"u olmaya devam eden söz konusu bölgenin, yani Türk cumhuriyetlerinin yer aldığı coğrafyanın gerek Amerikan, gerek Avrupa, gerek Japonya, gerekse Hindistan, Pakistan ve İran gibi Güney ve Güneydoğu Asya'nın önemli merkezlerinin ve Rusya'nın ortak ilgi alanı içinde bulunmasıdır.

Bu bakımdan, Türkiye'nin bu bölgede ortaya koyacağı varlık, gelecekte, bir uluslararası "alt-sistem", bir başka deyimle "altsüpergüç" olup olamayacağını, büyüüp büyümeyeceğini veya küçülüp küçülmeyeceğini tayin edecek ölçüde önem kazanmaktadır.

İnanılmaz olaylara tanık bir neslin fertleriyiz. Neler oldu değil mi... Neler değişti.. Dünyada tam 70 yıldır süpergüç olan, bir zamanlar dünyayı nükleer savaşın eşiğine kadar getiren, Amerika ve NATO'ya kafa tutan bir ülke artık yok...

Berlin Duvarı da artık yok. Komünizm denen ideoloji tamamen bitti.. Dünyada yeni bir düzen kuruluyor. Ne duvar kaldı artık, ne o dönemin uygulamaları. Eski tüfekler bile suskun. Sadece Komünist düzende hiç bir şey yapmadan paralar alan kişiler kızgın. Halk adına halkı ezen bir garabetin mümessilleri, eski düzendeki rahatları bozulduğu için sokaklardalar.. Yepyeni bir Avrupa, oluşmanın sancıları içinde... Peki bizim buralarda ne oluyor. Ortadoğu'da yani... Dünyayı temelinden sarsan saatler, günler, aylar yaşanırken, hemen yanbaşımızdaki Ortadoğu'da neler oluyor..

Oralar etkileniyor mu bütün bu gelişmelerden. Orada da duvarlar yıkılıyor mu. Ama komiktir, hatta traji komiktir ki, Ortadoğu yerli yerinde duruyor. Ne uzamış, ne kısalmış..

Yine herkes birbirinin düşmanı, yine herkes birbirinin kuyusunu kazmakla meşgul..

İngiliz Lawrence'in döneminden bu yana sanki hiçbir şey değişmemiş. Şu anlamda değişmemiş, o zaman kabileler olarak birbirlerinin boğazlarına sarılıyorlardı, şimdi ulus olarak birbirlerinin boğazındalar. Ve biz ta Lawrence zamanında da bu bölgeydik ve devlettik, önce de devlettik ve hâlâ devletiz...

O zamandan bu yana Arap ülkelerinin tek değişikliği bazılarınin petrolü bulup zengin olmaları..

Kafalarda ise önemli bir değişiklik yok.

Hemen güneyimizdeki bu komşularımıza, 2000'li yıllara giden bir dünyada olduğumuzu unutmadan baktığımız zaman, ortaya şöyle bir tablo çıkıyor:

-
- Sedat SERTOĞLU, Gazeteci (Sabah)

İmparatorluk Hayali:

İşte Suriye. Başlarında Hafız Esad... 13 Kasım 1970 tarihinde darbe ile ülkenin başına geldi. Ne kadar muhalifi varsa hepsini öldürttü ve öldürtmeye devam ediyor. Bütün hedefi Suriye'yi Arap dünyasının büyük ağabeyi, lideri yapmak. Yani o ne derse, bütün Araplar aynen uygulayacak. Büyük Suriye hayalinden vazgeçmiş değil. Bizden Hatay'ı, Ürdün'ü, Irak'ı ve Lübnan ile İsrail'i içine alan büyük Suriye İmparatorluğu'nun hayali içinde yaşıyor. Suriye, 1973 yılından sonra Sovyetler'in uydusu oldu. 1980 ve 1982 yılında bu ülke ile önemli anlaşmalar imzaladı. Gorbaçov'un iktidara gelmesi ile birlikte batıya yönelmeye başladı. En büyük korkusu İsrail. İsrail ile en son bu ülkenin Lübnan'ı işgal ettiği 1982 yılında çatışmaya girdi. Yarım saat içinde tüm hava savunma sistemleri yok edildiği gibi, 80 tane savaş uçağını kaybetti ve hemen "Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın" diyerek Filistinlileri İsrail'in önüne attı. İsrail kadar, belki ondan da önemli düşmanı Irak Lideri Saddam Hüseyin. Baas Partisi'nin iki kanadını oluşturan bu iki lider hep iki gladyatörü hatırlatıyor.

S. Hüseyin ve Irak:

Gelelim Saddam'a. Saddam Hüseyin el-Tıkriti olarak 1937 yılında doğdu. O da Hafız Esad gibi fakir bir aileden geliyor. 1979 yılında darbe ile ülkesinin başına geçti. Baas'ın Irak kolunun önde gelen bir üyesi olarak yıllarca çalışmıştı. Türkiye'ye karşı hiçbir zaman dostane hisler beslemedi. Ülkesinde demokrasi yok. 1980 yılında İran'daki karışıklığı fırsat bilip bu ülkeye saldırdı. 1989'da barış yaptı. Bu olay binlerce, onbinlerce Iraklı'nın hayatına mal oldu. Petrolden elde ettiği milyarlarca doları silahlanmaya harcadı. O dönemde İran'daki İslam devriminin kendi ülkelerine sıçramasından korkan petrol zengini Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri temsilcileri sık sık Bağdat'ı ziyaret ederek, toplam 30 milyon dolar gibi bir parayı Irak'ın bu çılgın liderine verdiler.

O ne yaptı? Tuttu, Kuveyt'i işgal etti. Sözcüsü, bir süre önce yaptığı bir açıklamada Saddam Hüseyin'in her gün Allah ile konuştuğunu söyleyecek kadar meczup bir liderin sözlerine yer verdi. Büyük Irak İmparatorluğu hayali ile yaşıyor.

Halkını kan ve ızdırap içinde yaşattı. Kuzeydeki Kürtleri Hitler'in ruhunu şad edencesine kimyasal silah kullanarak kadın çoluk çocuk yok etmeye kalkıştı. Güney Doğu'daki bölücü terör örgütünün en büyük destekçilerinden biri...

İran ve Ortadoğu:

Gelelim İran'a. Amerika'ya kayıtsız şartsız güvenmenin bedelini sürgünde hayatıyla ödeyen Şah Rıza Pehlevi döneminde Türkiye'nin önemli düşmanlarından biriydi. Sonra da birşey değişmedi. Ülkemizde İran benzeri şeriat düzeninin kurulması için büyük paralar sarf ediyor. Zaman zaman bazı grupları etkilemeyi de başarıyor. Öyleki ülkemizde güvenlik birimleri Güney Doğu Anadolu'da artık Hizbullah ile PKK arasındaki kanlı kavgaları raporlarına geçiriyorlar. Humeyni'nin hedefi, Urallardan İspanya'ya uzanan şeriate dayalı bir ülkeler zincirinin lideri olmaktı. Şimdikiler de üç aşağı beş yukarı öyle düşünüyorlar. İktidarda kalmalarının tek silahı bu...

İsrail Gerçeği:

Hemen orada bir başka ülke daha var. Türkiye ile birlikte yaklaşık 300 milyon insanın yaşadığı bölgedeki, bizimle birlikte tek demokratik ülke olan İsrail. Üç buçuk milyon insan yaşıyor, bu ülkede... Son derece ileri bir savaş teknolojisine sahipler. Askerliği son derece ciddiye alan bir ulus. Evlerinde, işyerlerinde radyo sürekli açık. Şimdiye kadar Araplarla pek çok kez savaştılar, hepsini de kazandılar.

Ben bir gazeteci olarak 1982 yılında o savaş makinesinin nasıl hiç hatasız çalıştığını gördüm. Türkiye onlar için bir yerde emniyet süpabı. Çünkü demokrasi bağı var iki ülke arasında. Türkiye'nin hiçbir sorunu olmayan tek bölge ülkesi. Filistin meselesi gibi önemli bir sorunu halletme yolunda adım attılar. 1982 yılında Tel Aviv'de söylenenler on yıl sonra gerçekleşti.

S.Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri:

Suudi Arabistan, Kuveyt, araya sıkışmış küçücük bir Lübnan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin bizi ne kadar sevdikleri Kıbrıs ve diğer uluslararası ilişkilerdeki tutumlarından belli. "Yaşasın İslam birliği ve dayanışması" diyen bu ülkeler, Türkiye'nin uluslararası alanda hep karşısında olmuşlardır. Ülkemize yaptıkları ekonomik yardım ise komik derecede.

Mısır ve Amerika:

Bölge ülkesi olmamasına rağmen, giderek artan oranda bölgede görülmeye başlanan iki ülke var. Biri Mısır, diğeri Amerika Birleşik Devletleri.

Mısır, Enver Sedat'ın Arap dünyasında hiç alışılmamış bir cesur adım atarak İsrail ile barış ilan etmesinden sonra kaybettiği ve kovulduğu Arap dünyasına yeniden dönmenin mutluluğu içinde. Hedefi sadece dönmek değil. Bu bölgenin lideri de olmak. Suriye ve Irak'ın liderliğini tehdit ettiğinden bu ülkenin dönüşü, Türkiye'nin lehine bir çizgi görünümünde. Ama su sorununda ülkemizle çıkarları ters düşüyor.

Amerika'ya gelince, artık bir daha dönmemek üzere Körfez'e yerleşti.. Körfez Savaşı ile bölgeye gelen Amerika, Türkiye'nin bu bölgedeki çıkarları ile eğer damarına basmazsak ters düşmeyecek bir ülke görünümünde. Yılların verdiği ortaklık, arada ufak sürtüşmeler de olsa sürmek zorunda. Bölgedeki bu kısa ufuk turundan sonra bu ülkelerin birbirleri ile ilişkilerine bakarsak,

Irak, Suriye, Mısır, İran ve Körfez ülkeleri'nin düşmanı, İran, Irak, Ürdün ve Körfez'in düşmanı, Körfez ülkeleri Irak ve İran'ın düşmanı, Mısır hariç hepsi İsrail'e düşman, İsrail bu tablonun tam tersi bir konumda. Ve işin ilginç yanlarından biri, bu ülkelerin hemen hepsi, İsrail hariç Türkiye'nin karşısında.

İşte dünya böylesine hızla değişirken, tabular yıkılırken, Avrupa sınırları kaldırmaya hazırlanırken, Ortadoğu'nun siyasi haritası böyle...

Peki biz ne yapmalıyız! Bölgeye karşı nasıl bir tutum izlemeliyiz!

Türkiye'nin Öncelikleri:

Türkiye için bölgede öncelikle stratejik çıkarlar söz konusu. Nerede bizim çıkarımız.. Askeri strateji olarak ibre Türkiye'nin çıkarının İsrail ve Amerika ile işbirliğini gösteriyor. Çünkü İsrail, özellikle Türkiye'yi hiç sevmeyen İran, Irak ve Suriye için bir tehdittir. Uluslararası ilişkilerde ebedi dostluklar ve düşmanlıklar yoktur sözü, güneyimizdeki üç komşumuz için, bugünkü yönetimleri sürdükçe geçerliliğini kaybetmiş gibi gözükme-

tedir. Kaldı ki, önümüzdeki aylarda su sorunu gündeme gelecektir. Bu üç ülke yanlarına bir ölçüde Mısır'ı da alarak, Türkiye'nin su politikasına karşı kararlar almak için birleşecektir.

Biz bir Ortadoğu ülkesi olmadığımız, entrikayı bilmediğimiz için "o kafayı" anlayamayız. Ama Ortadoğu'da ittifaklar ve düşmanlıklar, bir göz kırpması süresi içinde değişebilmektedir. Su konusunda Suriye, o güne kadarki yandaşlarını hemen terkedebilir. Türkiye'nin su konusundaki tutumu bellidir. Politikası da belli. Bunu değiştirmesi söz konusu değildir. Türkiye'nin görüşme masasında müttefike ihtiyacı olacaktır. Karşımızda Irak, Suriye ve İran'dan oluşacak bir cephe var. Olay batı dünyasının gözleri önünde cereyan edecektir. İsrail'in ise ne Türkiye'den toprak talebi vardır, ne de Türkiye'deki demokratik rejimi değiştirip, şeriat düzenine dayalı bir yönetim kurmak gibi emeli. Kaldı ki onun da su konusunda Ürdün ile sorunu var.

Su sorunu Türkiye'nin sorunu değildir. Ama, Türkiye için Ortadoğu'da en önemli sorun olacaktır.

İletişimin Önemi:

Bir de Türkiye'nin sosyal ve kültürel etkinliği önemlidir.. Değişen dünya düzeninde, Ortadoğu'nun en sakin ülkesi olan Türkiye, bu alanda neler yapabilir!

Üç güney komşumuz, ne kadar istemezlerse istemesinler, Türkiye'den etkilenmektedirler. Bunu artırmanın önemli satır başlarından biri televizyon ve radyo yayınlarımızın bu komşularımıza ciddi biçimde ulaşmasıdır. Irak'ta, Suriye'de ve İran'da Türkçe konuşan, anlayan milyonlarca insan yaşamaktadır. Bu insanlara teknoloji ile seslenmeli. Bu Türkiye için hayati derecede önemli bir stratejik önceliklidir.

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkileri yakın tarihimizde de, uzak tarihimizde de hiçbir zaman sıcak olmamıştır. Ve değişen dengelerde de iyi olacağını gösteren hiçbir belirti yoktur. Arap ülkelerinin liderleri kendi toplumlarının içinde bulunduğu ekonomik çöküntüyü, sosyal çalkantıları unutturmak için sürekli bir dış düşman bulmak zorundadırlar.

Türkiye'nin Ortadoğu'da değişen dünya düzeninde oynayabileceği rol, bu ülkelerin insanlarına demokrasinin ne olduğunu,

insan haklarını, laik bir cumhuriyetin topluma neler kazandırdığını anlatmaktır. İletişim son yılların en önemli aşamalarından biri olmuştur. 150 bin sayfalık bir ansiklopediyi bir compact disc'e sığdırmak artık mümkün.

Türkiye iletişim bakımından komşularının çok önüne geçmiştir ve bu avantajını kullanma durumundadır. Bu nedenle sosyal ve kültürel iletişimde Türkiye komşularına karşı sahip olduğu üstünlüğü gerekli etkinlikle kullanmalıdır. Stratejik önceliklerimizi sonuna kadar ve hiç hatasız kullanmak zorundayız.

DEĞİŞMEKTE OLAN DÜNYADA TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ VE KIBRIS SORUNU

Şükrü S. GÜREL

Geride bıraktığımız son iki yıl, uluslararası sistemde köklü değişikliklere yol açması kaçınılmaz olan siyasal gelişmelerin yaşandığı bir dönem oldu. Bu gelişmeler, artık hemen herkesin, uluslararası ilişkilere yeni bir değerler sisteminin, yeni bir "siyasal gerçeklik" in ışığında bakmasını kaçınılmaz kıldı. Bu arada, başta AT üyeleri olmak üzere Batılı devletler, Avrupadaki yeni ulusçu hareketler karşısında, self-determination ilkesini, artık hukuki değil siyasal bir ilke olarak değerlendirdiklerini gösteren davranışlar sergilediler.

Bütün bu gelişmelere karşın, uluslararası bir sorun olarak Kıbrıs'a ilgi duyan Batılı devletler, sorunu, adadaki siyasal gerçeklik açısından değerlendirmeye yanaşmadıklarını göstermeğe devam ettiler. ABD ve AT üyeleri, Kıbrıs sorununu, Kıbrıs Türk halkının siyasal eşitlik ve kendi geleceğini belirleme haklarını tanımaksızın ve yalnızca Türkiye ve KKTC üzerinde baskı uygulayarak "çözme" çabalarından vazgeçmediler.

Yeni uluslararası gerçeklik ve anlayış, Batılı devletlerin Kıbrıs sorununa bakışlarına yansımadığı gibi, Yunanistan'ın da Türkiye ile olan ilişkilerine yeni bir gözlükle bakmasını henüz sağlamadı. Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı olan politikasında bu ülkedeki iktidar değişikliği de bir yenilik getirmedi.

Oysa, 1990 İlkbaharında Yeni Demokrasi Partisi'nin seçim yengisinden ve Mitsotakis'in Yunanistan Başbakanı olmasından sonra pekçok gözlemci Türk-Yunan ilişkilerinde olumlu adımlar beklemeğe başlamıştı. Özal ve Papandreu arasında doğduğu söylenen "Davos Ruhü" daha Papandreu iktidarı siyasal skandalların altında kalıp çökmeden önce bile yok olup gitmemiş miydi? PASOK iktidarının çöküşünden, 1990 Mart'ına kadar geçen on ay içinde de iki devlet arasındaki ilişkiler adeta dondurulmuş gibiy-

-
- Prof. Dr. Şükrü S. GÜREL, A.Ü. S.B.F. Öğretim Üyesi

di. Dahası, Yunanistan'daki Batı Trakyalı Türk azınlığın haklarının kısıtlanması, Türk kamuoyunun tepkisini çekmekteydi. Üstelik, iki ülkeyi yakından ilgilendiren Kıbrıs sorununda da New York'taki başarısız doruk toplantısından beri herhangi bir gelişme sağlanabilmiş değildi. İşte böyle bir ortamda Mitsotakis, Türkiye ile "ciddi bir diyalog" istediğini belirterek ve bu amaçla - Papandreu'nun Davos'tan ve Özal'ın Atina ziyaretinden sonra bir türlü gelemeyişi- Ankara'yı ziyaret etmek istediğini söyleyerek gözlemcileri umutlandırıyordu.

Türk ve Yunan başbakanları 6 Temmuz 1990'da Londra'daki NATO doruk toplantısında biraraya geldiklerinde, "diyalogun sürdürülmesini" kararlaştırıyorlar, ancak Ege sorunları ve Batı Trakya Türk azınlığı sorunlarını ele almıyorlardı. Bu toplantının ardından, 1990 Yazı içinde gelişen olaylar, özellikle Yunanistan tarafından atılan bazı adımlar ve Türk-Yunan ilişkilerine bağlı olarak Batı'da açığa çıkan tutumlar, Türkiye'de haklı bir güvensizlik yaratacaktı.

Bu gelişmelerden Kıbrıs'ı ilgilendirenleri, yani, Avrupa Topluluğu'nun (AT) Kıbrıs konusundaki tutumunun netleşmesi ve Kıbrıs Rum Yönetiminin Topluluğa başvurusu ile ilgili gelişmeler, bu yazıda daha sonra ele alınmaktadır. Şimdilik, Yunanistan'ın yeni hükümetinin de PASOK Hükümetinden farklı bir Türkiye politikası oluşturmak niyetinde olmadığını daha başından beri gösteren işaretlere değinelim.

Bilindiği gibi Papandreu'nun PASOK Hükümeti, Türkiye'den tehdit algıladığını ve bütün dış politikasını da bu tehdit algılaması üzerine kurduğunu açıklayan bir Yunan yönetimiymiş. PASOK Hükümetine göre, Ege sorunlarını Türkiye ile görüşmek, iki açıdan olanaksızdı: Birincisi, Ege'de Yunanistan'ın uluslararası hukuktan doğan egemenlik hakları vardı ve bunlar tartışılmazdı. İkincisi ise, Kıbrıs sorunu çözülmeden Türkiye ile başka bir konu görüşülemezdi. Bu esaslar üzerine kurulan Yunan politikasının Yeni Demokrasi iktidarı tarafından da değiştirilemeyeceğini ortaya koyan belirtiler, 1990 Yazından itibaren görülmeye başlandı.

Yunan Hükümeti'nin AT üyeliğini Türkiye'ye karşı kullanmakta kararlı olduğunu göstermesi, NATO'yu Ege'de daha önce

yaratmış bulunduğu oldu-bittileri meşrulaştıracak bir dayanak olarak kullanma niyetini sürdürmesi, A.B.D. ile 8 Temmuz 1990'da yaptığı Savunma İşbirliği Anlaşmasını "Türk tehdidine karşı bir güvence" olarak yorumlamaya ve yorumlatmaya kalkışması, Mitsotakis'in de Papandreu'dan farklı bir Türkiye politikası izlemeğe niyeti olmadığını gösteriyordu.

Bir yandan Yunanistan'ın Türkiye ile gerçekten bütün sorunların ele alındığı bir "diyalog" istemiyor olması, öte yandan da bu tutumun Türkiye'de yarattığı güvensizlik, daha önce belirtilmiş niyetlere rağmen iki devlet arasında kapsamlı bir görüşme sürecinin başlamasını engelledi.

Yunan Hükümeti, 8 Temmuz 1990'da A.B.D. ile imzaladığı Savunma İşbirliği Anlaşmasını Parlamente'ye onaylanmak üzere sunarken, bunun, "Türk tehdidine karşı bir güvence olduğunu" belirtiyordu ¹. Türkiye bu durumdan duyduğu kaygıyı resmen açıkladı ve A.B.D. yetkilileri Türkiye'ye sözlü güvence vererek, A.B.D.'nin "bir müttefikini ötekine karşı kayıran bir belgeyi imzalamayacağını" belirtmek zorunda kaldılar ².

1990 Eylül'ünde, AT, 12 Eylül 1980'den beri dondurulmuş bulunan 700 milyon dolarlık krediyi serbest bırakıp, en azından bir yönüyle Türkiye ile olan ilişkilerini normale döndürmek istemişti. Ancak, Türkiye açısından parasal değerinden çok, Toplulukla ilişkilerin normalleştirilmesi bakımından olumlu sayılabilecek bu adımı engelleyen, Mitsotakis Hükümeti'nin vetosu oldu.

1990 Sonbaharına kadar bir Türk-Yunan diyalogunun başlatılması umudu ortadan kalkmıştı. Yine de iki tarafın teknik heyetleri arasında daha önceden kararlaştırıldığı gibi görüşmeler yapıldı. Ama, iki tarafın da fazla bir şey beklemediği bu görüşmelerden somut bir sonuç çıkmadı. 27 Eylül 1990'da iki devlet dışişleri bakanları B.M. Genel Kurulu çalışmaları için gitmiş bulundukları New York'ta biraraya geldiler ve ancak teknik düzeydeki toplantıların devam ettirilmesini kararlaştırabildiler. Bir üst düzey görüşmeden ise söz edilmiyordu ³.

1991 yılı içinde de Yunan Hükümeti NATO üyeliğini kullanarak, antlaşmalara aykırı olarak silahlandırmış bulunduğu Doğu Ege adalarındaki status quo'yu ve Ege'de 12 milik hava saha-

sı iddiasını meşrulaştırma denemelerini sürdürdü. Ekim ayı içinde yapılması planlanan Akdeniz Çağrı Kuvveti / 2 Tatbikatından, Türkiye bu yüzden çekildi. Nedeni, NATO komuta kademesinin, Ege'deki "uluslararası sular"ın, Yunanistan'ın isteği doğrultusunda tatbikat kapsamı dışında tutulmasını kararlaştırmasıydı. NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Askeri Karargahı'ndan (SHAPE) yapılan bir açıklamayla, "bu suların kapsam dışı tutulmasının, NATO'nun Yunanlıların istedikleri gibi bu suların Yunanistan'a ait karasuları olduğunu kabul ettiği anlamına gelmediğinin" belirtilmesi, Türkiye'yi ikna etmeğe yetmedi.

Bu arada, Türkiye'de de bir hükümet değişikliği olmuş ve Mesut Yılmaz Hükümeti kurulmuştu. Yılmaz, göreve başladıktan sonra Mitsotakis'e bir mektup yollayarak "diyalog" çağrısında bulunmuş, hatta 1991 Yazına girilirken iki devlet arasında bir "saldırmazlık paktı" imzalanması bile gündeme gelmişti. Ancak, 17 Mayıs'ta Yunanistan'ın, Türk savaş uçaklarının Yunan hava sahasını ihlal ettiği iddialarını bir kez daha ortaya atması, bu tasarıları ve yeni bir "diyalog"u suya düşürecekti. Mayıs ayının sonlarında Yunan Hükümet sözcüsü, yine "diyalog"dan söz ediyordu ama, bir saldırılmazlık antlaşması tasarısının ortadan kalktığı artık belliydi ⁴.

Mitsotakis ve Dışişleri Bakanı Samaras, iş başına geldiklerinden beri Batı Trakya Türklerinin hakları konusunda eski Yunan hükümetlerine göre daha olumlu davranacaklarını belirtiyorlardı. Hatta, Mitsotakis 1991 Mayıs'ında bölgeyi ziyaret ederek, buranın "ihmal edilmiş olduğunu ve durumun düzeltileceğini" söylüyordu ama, hemen bunun arkasından, toprak reformu çerçevesinde "toprak bütünlemesi" amacıyla Batı Trakya Türklerinin elindeki verimli toprakları verimsizlerle değiştirme çabaları ortaya çıkıyordu ⁵.

1991 Yazında Batı Trakya ile ilgili Yunan tutumu daha da ağırlaştı. Yunan Hükümeti'nin İskeçe'deki Müftü seçimine müdahale etmesi, Batı Trakya'da Türklere yapılan saldırılar karşısında kayıtsız kalması ve sonunda da 1992 Şubat'ında Türkiye ile 1968'deki imzalamış bulunduğu "Kültür Protokolü"nü yürürlükten kaldırması, Mitsotakis Hükümeti'nin de Batı Trakya Türkleri ile ilgili bilinen tutumu sürdürdüğünü gösteriyordu. Yunan Hü-

kümeti, 16 Şubat 1992'de, 1968 tarihli Türk-Yunan Kültür Protokolü'nün "Batı Trakya'daki Türk okullarında okutulan ders kitapları Türkiye Cumhuriyeti'nce hazırlanır" hükmünü kaldırarak ⁶ durumu ağırlaştıran bir adım atıyordu.

1991 Aralık'ı içinde, artık AT'nin savunma örgütüne dönüşmesi beklenen Batı Avrupa Birliği'ne, Türkiye'yi gözlemci üye statüsünde bırakarak girmeye başaran ve bunu Türkiye "tehdidini" ortadan kaldıran bir "zafer" olarak yorumlamaktan da geri kalmayan Yunanistan, AT ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesine engel çıkartmağa devam edeceğini belli ediyordu ⁷.

Uluslararası alanda Türkiye'ye karşı her fırsatı kullanmak eğiliminde olan Yunan Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Samaras, Kürt lideri Celal Talabani ile "gizli ve çok önemli görüşmeler yaptığını" da daha 1991 Mayıs'ında açıklamıştı ⁸.

Bu arada, Yunanistan'ın, uluslararası alanda yeni kimlik arayışlarının, self-determination isteklerinin gelişmesinden, bölgede ortaya çıkan yeni gelişmelerden tedirgin olduğu ve bunların Türkiye'nin yararına sonuç vermesinden endişe duyduğu da gözleniyordu.

Yunanistan, kendi içindeki Makedon azınlığın varlığını inkar ettiği için Yugoslavya'nın dağılmasından sonra kurulan Makedonya Cumhuriyeti'nin bu isimle AT tarafından tanınmasına engel olmak istiyor; Batı Trakya Türklerine, bütün dünyada kimlik arayış ve tanıma çabalarının doruğa ulaştığı bir dönemde "Müslüman Elenler" demektedir; Balkanlar'da Türkiye ile tarihsel bağları dolayısıyla yakın ilişkiler kurabilecek yeni siyasal birimlerin ortaya çıkmasından ve Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin düzelmesinden tedirgin olduğunu gizliyemiyor; hatta, bağımsızlıklarını kazanan Kafkas ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile kurmağa başladıkları yakın ilişkileri, kendisi için olumlu bulmuyor. Kısacası, son dönemin gelişmeleri şunu gösteriyor: Yunanistan, yeni dünya düzeninin oluşmağa başlayan gerçekliğiyle, geleneksel Türkiye karşıtı dış politikasını bağdaştırmakta zorluklar içinde.

Kıbrıs konusunda da eski tutumlarını sürdürmek isteyen

Yunanistan ve Batılı devletleri benzeri zorluklar bekliyor: Ya Kıbrıs Türk halkının kimliğini tanıtmak doğrultusundaki çabalarına yeni uluslararası gerçeklik çerçevesinde olumlu bakmağa başlayacaklar; ya da eski tutumlarını sürdürüp, Kıbrıs Türklerine başka yerlere uyguladıkları standartlardan, ölçütlerden farklı ölçütlerle yaklaşmayı sürdürecekle. Yakın geçmiş, Batılıların Kıbrıs Türk toplumuna olumsuz yaklaşmayı sürdüklerini ve Kıbrıs'taki çözümsüzlükten Türk tarafını sorumlu tutmağa devam ettiklerini gösteriyor.

Oysa, Kıbrıs Türk tarafı, Batı'da genellikle öne sürülenin tersine, KKTC kurulduğundan bu yana sorunun çözümü için olumlu adımları atan ve BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet girişimlerine en çok yardımcı olan taraf olmuştur. Örnekleyp, özetlersek:

* 1984 Ocak'ında KKTC lideri Denктаş, "iyi niyet önlemleri" alınması ve iki taraf arasında bir güven ortamının oluşturulması önerisinde bulunduysa da, karşı taraf bu önerileri reddetmişti.

* 1984 yılı içinde yürütülen "dolaylı görüşmeler" (Proximity Talks) sonunda, 1985 Ocak'ında Denктаş ve Kipriyanu, BM Genel Sekreteri ile bir araya gelmişler, ancak bu New York Doruk Toplantısında BM Genel Sekreteri'nin daha önce iki tarafın görüşlerini alarak masaya getirdiği belgeyi, Denктаş imzalamaya hazır olduğunu bildirdiyse de, Kipriyanu imzalamaktan kaçınmıştı;

* 1985 yılı içinde "teknik heyetler" arasında yürütülen görüşmelerden sonra, 1986 Mart'ında BM Genel Sekreteri, yine daha önce iki tarafın da görüşlerini alarak masaya getirdiği bir "Çerçeve Antlaşma Taslağı"nı ilgili taraflara sunmuş; Denктаş kabul ettiği halde, Rum tarafı, bu belgeyi imzalamayı reddetmişti;

* Daha sonra Kıbrıs Rum yönetiminin 1987 ertesindeki yeni lideri Vasiliu ile KKTC Cumhurbaşkanı Denктаş arasında 1988 Eylül'ünden 1989 Yazına kadar toplam yüz saat süren ikili görüşmeler dizisi gerçekleşmiştir. Ancak, 1989 Yazı, aynı zamanda Kıbrıs Rum liderliğinin ikili üst düzey görüşmelerin çer-

çevesini, bir yandan sorunu yeniden uluslararası düzeye taşıma gayretleri göstererek, öte yandan da silahlı olarak ve Kıbrıs'ta sınırlarına varan gösteriler düzenleyerek, zorladığı bir dönem olmuştur.

1989 Sonbaharından başlayarak KKTC yönetiminin, Kıbrıs sorununda bir ilerleme sağlanabilmesi için sorunun yeni bir kavramsal çerçevede ele alınması gerektiğini belirtmeğe başladığı görüldü. 11 Ekim 1989'da KKTC yönetimi, BM Genel Sekreteri'ne verdiği bir belge ile Kıbrıs'ta iki taraf arasındaki ilişkilerin yeni bir "anlaşış birliği"ne kavuşturulması konusundaki görüşlerini açıkladı⁹. Buna göre, Kıbrıs'ta gerçekçi, kalıcı ve hakça bir çözümün bulunabilmesi için, bazı temel ilkeler üzerinde ön anlaşış birliğinin oluşması gerekiyordu: Kıbrıs'ta iki halkın siyasal eşitlikleri; iki halkın ayrı self-determination hakları; iki halkın ayrı kültürel, dinsel ve ulusal kimliklerinin bulunduğu kabul edilmesi, bundan sonra yapılacak görüşmelere anlamlı bir temel oluşturabilecekti.

Bunun ardından yapılan doruk toplantısında, 1990'ın Şubat'ında, New York'ta Denktaş ve Vasiliu biraraya geldiler. Ancak bu toplantıda Vasiliu, özellikle Kıbrıs Türk halkının ayrı bir kimlik ve kendini belirleme hakkı konusunda bir karşı duyarlılık içine girince, görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı.

1990 Mart'ında Kıbrıs sorununu değerlendiren BM Güvenlik Konseyi 649 Sayılı Kararı kabul etti. Bu karar, bir yandan Kıbrıs Türk tarafının siyasal eşitliğini -en azından soruna çözüm bulma çabaları çerçevesinde- vurgularken, öte yandan da BM Genel Sekreteri'nin soruna çözüm bulmaya ilişkin iyi niyet girişimi görevini tanımlamaktaydı¹⁰. Mart ayından, 1990 Yazına kadar, Kıbrıs sorununda uluslararası alanda yeni gelişmeler ortaya çıkmamış; soruna ilgi duyanlar, KKTC'deki iç siyasal gelişmelerin sonuçlarını beklemeğe koyulmuşlardır. Uluslararası alanda KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş'a karşı yürütülen ve Denktaş'ı Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunması yolunda bir engel olarak göstermeğe çalışan kampanya karşısında, KKTC Cumhurbaşkanı, seçimlerin yenilenmesi yolunu seçmiştir. Yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini büyük bir çoğunlukla Denktaş'ın kazanmasıyla, uluslararası alanda yaratılmaya çalışılan olumsuz izlenim

giderilmiş ve Kıbrıs Türk halkının Denктаş'a olan güveni ortaya çıkmıştır.

Bunun ardından da KKTC'de genel seçimler yapılmıştır. Ancak, bu genel seçimlerin ertesinde, bir yandan muhalefetin, öte yandan da iktidardaki UBP'nin olumsuz tutumları, KKTC'de iç politikada katılım ve uzlaşma için siyasal partilerin bugüne kadar başarısız bir sınav vermeleriyle sonuçlanmıştır. Önce UBP'nin -Türkiye'dekine benzer çarpıklıklar içeren- seçim yasasını değiştirmemekte direnmesi, ardından da seçimlere cephe olarak giren muhalefetin Meclis'i boykot etmesi ve son olarak da, muhalefetin boykotu yüzünden boş kalan milletvekilleri için yapılan ara seçimde de UBP'nin başarılı olmasıyla, bugün, KKTC'de, iktidarın neredeyse bütünüyle egemen olduğu bir yasa organı ile yürütülen ve dolayısıyla da büyük eksiklikler içeren bir siyasal yapı vardır. Bu yapının eksiklikleri, artık yalnız muhalefet tarafından değil, aynı zamanda sorumlu iktidar partisi üyeleri tarafından da dile getirilmektedir. Dolayısıyla, yeni bir seçim yasasıyla gidilebilecek erken genel seçimler, KKTC'deki siyasal tıkanıklığı da çözebilecek seçenek olarak görünmektedir.

KKTC'deki siyasal gelişmelerin ardından Kıbrıs sorununun uluslararası düzeyde yeniden hareketlendiği görülecekti. Haziran ayından başlayarak, 1990 Yazını "sıcak" tutmaya çalışan Kıbrıs Rum yönetimine, Yunanistan'ın da -sorunu uluslararası düzleme çekerek ve Türkiye'nin AT ile olan ilişkileriyle bağlantılandırarak, yardımcı olduğu görülmüştür.

Türkiye'nin AT üyeliğinin önündeki en büyük engelin Yunanistan'ın tutumu olacağı, 1980'lerin ortalarından beri belli olan bir gerçektir. Ayrıca, AT yetkililerinin bazıları, pek çok vesileyle, AT devletlerinin Türkiye'nin üyeliğine Türk-Yunan sorunları çözülmeden olur vermeyeceklerini belirtmişlerdi. Ancak, Topluluğun bu tutumu, 1990 Haziran'ına gelinceye kadar açıkça ve Topluluğun siyasal önderlerince belirtilmiş değildi. Haziran sonunda Dublin Doruğu'nda ilişkilerini Kıbrıs sorununa açıkça bağlayan bir bildiri yayınlayınca, AT'nin Türkiye'den Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak ödün istemekte Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimiyle birlikte davrandığı görüldü ¹¹.

Ardından, 1990 Temmuz'unun ilk haftası içinde Kıbrıs

Rum yönetimi, "Kıbrıs Cumhuriyeti" adına hareket ettiğini belirterek, AT üyeliği için başvuruda bulundu. Türkiye ve KKTC yetkilileri, böyle bir başvurunun AT tarafından kabul edilmek şöyle dursun ciddiye alınmasının bile Kıbrıs sorununa çözüm bulma çabalarını ne kadar olumsuz etkileyebileceği konusunda Topluluğu uyardılar ¹². BM Genel Sekreteri de 11 Eylül 1990'da yaptığı bir basın açıklamasıyla AT liderlerinin Rum başvurusuyla ilgili olarak dikkatini çekti. Genel Sekreter, Rum başvurusu incelenirken, sorunun çözümünün iki tarafın rızasıyla varılacak kapsamlı bir antlaşmayı gerektirdiği gerçeğinin ve BM Güvenlik Konseyi'nin 649 Sayılı Kararı'nın çözümü güçleştirecek adımlardan sakınılması gerekliliğini vurgulamış bulunduğu unutulmaması gerektiğini belirtiyordu. Ancak, Genel Sekreter'in uyarısı, Türkiye ve KKTC'nin karşı çıkışları, AT'nin Kıbrıs Rum başvurusunu ciddiye almasını engellemedi. AT Bakanları, 17 Eylül 1990'da, Rum başvurusunun Topluluk tarafından normal süreç içinde değerlendirilmesini kararlaştırdılar ¹³.

1990 Ağustos'undan başlayarak uluslararası alanda öncelik sırasını alan Körfez bunalımı, Soğuk Savaş'ın bitmiş olmasına rağmen güvenliğin tam olmadığını Batı'ya anımsatmış ve Kuzey'i çatışmadan çok işbirliği doğrultusunda gelişen ilişkilerle düzene girecek bir dünyada, Güney'in, Batının da gönenç ve güvenliğini tehdit edebilecek çatışmalara sahne olabileceği belli olmuştu. Böyle bir uluslararası yapı içinde Türkiye'nin -hele Körfez bunalımıyla somut olarak görülen biçimde- Batı için önemi yadsınamazdı. Buna karşın, AT'nin Türkiye ile olan ilişkilerini Kıbrıs ve Türk-Yunan sorunlarında Türkiye'nin vereceği ödünlerle bağlaması, Körfez bunalımında en uyumlu, hatta en "önde giden" adımları atan Türkiye'de düş kırıklıklarına neden olmalıydı. Kaldı ki, ABD, AT kadar açık olmasa da, Kıbrıs konusunda Türkiye'nin isteklerine uzak bir tutum sergilemeye devam ediyor, ABD Başkanı Bush, bir yandan özel temsilcisiyle Kıbrıs sorununda ilgili taraflara "telkinlerini" sürdürürken, öte yandan da Kıbrıs ile ilgili yıllık raporunda Vasiliu'nun görüşlerine daha yakın bir tutum sergiliyordu ¹⁴.

Öte yandan 1990 Sonbaharı ve Kışında da Yunanistan bilinen tutumunu sürdürerek, AT üyeliğini Türkiye'nin Kıbrıs politi-

kasına karşı kullandı. Topluluğun Akdeniz politikası içine Türkiye'nin alınmasına Türkiye'nin Kıbrıs politikası yüzünden karşı çıkan Yunanistan, Türkiye'nin Toplulukla olan ilişkilerinin Kıbrıs konusuyla bağlantılandırılmasında ısrarlı olduğunu gösteriyordu. Ayrıca, Yunan Başbakanı Mitsotakis, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlarda ilerleme sağlanmasının da ancak Kıbrıs'ta Türkiye'nin ödün vermesiyle mümkün olacağını bildirerek, Türkiye'ye karşı kendisinden önceki hükümetin tutumundan değişik bir tutum izlemeyeceğini gösteriyordu.

8 Kasım 1990'da Güvenlik Konseyi'ne Kıbrıs ile ilgili raporu sunan Genel Sekreter, taraflar arasındaki olumsuz havanın devam ettiğine değinerek, kendisinin çözüm bulma çabalarını engelleyen "hareket ve açıklamalar"dan da yakındı ¹⁵. Bu arada, sorunu BM Genel Kurulu gündemine getirmeyi bir süre düşünen Kıbrıs Rum yönetimi ve Yunanistan, sonunda Genel Sekreter'in dolaylı uyarılarını gözönüne alarak ve böyle bir adımın Kıbrıs görüşmelerini tümüyle çıkmaza sokacağını görerek, bundan vazgeçiyordu. Genel Sekreter'in Raporu, aynı zamanda, "iki tarafın üzerinde anlaşacağı bir belge hazırlanmasını" da öngörmekteydi.

27 Mart 1991'de Güvenlik Konseyi'ne bir sözlü rapor sunan BM Genel Sekreteri de Cuellar, şimdiye kadar iki tarafın üzerinde anlaştıkları ve en azından birbirlerine yaklaştıkları noktaları açıkladı. En önemlisi, bu raporunda Genel Sekreter, başkalarının adını anmadan, Türk Hükümeti'nin bir anlaşmaya varılabilmesi yolunda gösterdiği destek için teşekkürlerini belirtiyordu ¹⁶. Gerçekten, Kıbrıs Rum tarafı, BM Genel Sekreteri'nin "iki tarafın da üzerinde anlaşacağı bir belge"yi hazırlayabilmesi için hiçbir somut katkıda bulunmamış, bu konuda bir görüş bildirmekten 1991 yılı içinde de kaçınmayı sürdürmüştü. Buna karşılık 1991 yılında da, sorunun çözümü için somut önerilerde bulunan taraf, Türk tarafı oldu. KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş, ABD Dışişleri Bakanı Baker'la Washington'da 15 Nisan 1991'de yaptığı görüşmede, Baker'a bir belge sundu. "Güven Arttırıcı Önlemler Pakedi" adı altındaki bu belgede, Kıbrıs Türk tarafı, sorunun özüne ilişkin çözümlere girilmeden önce, iki halk arasındaki güvensizliğin ortadan kaldırılması için iki tarafın birlikte atması gereken adımlar öneriyordu. Aynı paket, Mayıs'ın üçüncü haftasında da BM Ge-

nel Sekreteri de Cuellar'a verildi ¹⁷.

1991'in Mayıs ve Haziran ayları Kıbrıs sorunun çözümü için yeni yöntemlerin tartışılmasıyla geçirildi. Türkiye adına Cumhurbaşkanı Özal, Rum-Yunan tarafı adına Yunan Başbakanı Mitsotakis, ABD adına da Başkan Bush, ayrı ayrı önerilerde bulunarak uluslararası konferans yöntemi üzerinde birleştiler, ama bu konferansa ayrı katılımlar önerdiler.

1991 yılı içinde Türkiye adına ilginç bir öneri, dış politika-dan TBMM'ne karşı sorumlu olması gereken Türk Hükümeti'nden değil, Cumhurbaşkanı Özal'dan geldi. Özal, geçtiğimiz yıl içinde Kıbrıs konusunda bir "Dörtlü Konferans" toplanmasını önererek, o günlere kadar sorunun iki toplum arasında görüşülmesini savunagelmış olan Türkiye'nin bu anlayışına da değişiklik getirdi. Özal'ın önerisine göre, Kıbrıs sorunu, KKTC, Kıbrıs Rum yönetimi, Türkiye ve Yunanistan arasında ele alınmalıydı.

Kıbrıs Rum Ulusal Konseyi ve Yunanistan Başbakanı Mitsotakis, Özal'ın "Dörtlü Konferans" önerisine olumlu bakmayıp, uluslararası konferansa başka katılımlar önerdiler. Mitsotakis'e göre, konuyu çözüme kavuşturmak için, Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs Türk toplumu temsilcisi, Türkiye, Yunanistan ve BM Güvenlik Konseyi'nin beş sürekli üyesinin katılacağı bir "Dokuzlu Konferans" yapılmalıydı.

Haziran ayı içinde ABD'nin uluslararası konferans önerisi geldi: Baker'a göre, Kıbrıs sorunu, Yunanistan, Türkiye, Kıbrıs'taki iki toplum temsilcileri ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasında yapılacak bir "Beşli Konferans" ile çözülmeliydi. Kıbrıs Rum toplumunun iki ayrı heyetle temsil edileceği ve ayrıca bir "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin varlığının tescil edileceği böyle bir konferans, kuşkusuz, Türkiye açısından kabul edilebilir nitelikte değildi.

Sonunda ABD ve BM Genel Sekreteri Türkiye'nin "Dörtlü Konferans" önerisine sıcak baktılar ve 28 Haziran 1991'de Perez de Cuellar, BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu bir sözlü raporla, Kıbrıs sorununun çözümü için Türkiye'nin önerdiği Dörtlü Doruk toplantısını kabul ettiğini belirtti.

ABD'deki Kıbrıs'la ilgili çevrelerin KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş'a karşı bir kampanya sürdürmek eğiliminde oldukları ve

Kıbrıs'taki çözümsüzlükten Denктаş'ı sorumlu tutmak istedikleri biliniyordu. Bunlara göre, Denктаş "gitmeden" Kıbrıs'ta olumlu adım atılması mümkün olmayacaktı. 10 Temmuz 1991 günü, ABD Başkanı Bush da, Beyaz Saray'da verdiği bir demeçte, sorunla ilgili bütün kişi ve kurumlara atıfta bulunurken, Denктаş'ın adını bile anmamaya özen gösteriyor, adeta Denктаş'ı yok sayıyordu ¹⁸. Temmuz ayının son on günü içinde önce Atına'ya, sonra da Ankara'ya uğrayan Bush, Özal'ın önerdiği "Dörtlü Konferans"ı benimsediğini belirtiyordu ama, Atına, bu konuda isteksiz olduğunu belli ediyordu ¹⁹.

Ağustos başından itibaren tarafları "Dörtlü Konferans" konusunda zorlamaya başlayan yine Amerikan yönetimi oluyordu. Ağustos başında Bush'un bu konferansın 1991 Eylül'ünde Washington'da yapılması için ilgililere çağrıda bulunduğu görülecekti. Aynı sıralarda BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs konusuyla ilgili temsilcileri Oscar Camillon ve Gustav Feissel, Atına, Ankara ve Lefkoşa'nın iki yakasında bir anlaşma taslağını oluşturmak için çaba gösterirken, ABD'nin de Türkiye'ye, dörtlü doruk toplantısından önce esaslı toprak ödünleri verdirmeğe, ortaya bir yeni harita çıkartmağa çalıştığı gözleniyordu. Ağustos ayının ilk haftalarında ABD'nin Türk tarafını, Güzelyurt bölgesinin Rumlara bırakılması ve toplam olarak da adanın % 27.5'inin Türklerin elinde kalması konusunda razı etmeğe çalıştığı görülecekti. Aslında ABD'nin ve tabii Rum tarafının asıl içlerine sindiremedikleri konu, Kıbrıs Türklerinin siyasal eşitlik istekleri idi. Bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan anlaşmazlık noktaları arasında Türk tarafının istediği gibi adadaki Cumhurbaşkanlığı'nın dönüşümlü olarak iki toplum tarafından eşitlik içinde sahiplenilmesi konusu vardı. Ancak, bu ve buna benzer anayasal ayrıntılarda mesafe alınabilmesi için, öncelikle "siyasal eşitlik" gibi esaslı noktalarda görüş birliğinin oluşması gerekiyordu.

Türkiye'deki siyasal gelişmeler, Dörtlü Konferansın Bush'un istediği gibi Eylül ayı içinde yapılmasını engelledi. ANAP Hükümeti'nin bir erken genel seçime karar vermesi ve seçim ortamı içinde Kıbrıs ile ilgili esaslı adımlar atamayacağını görmesi, "Dörtlü Konferans"ı, Türkiye'deki seçim tarihi olan 20 Ekim'in gerisine atıyordu. Bu gelişmelerden hoşnut olmayan

Bush, Eylül ayı içinde Başbakan Yılmaz ve Cumhurbaşkanı Özal'a ayrı ayrı yazarak, gelişmelerde duyduğu hayal kırıklığını bildirdi. Aynı sıralarda BM Genel Sekreteri de verdiği bir demeçle, Türkiye'nin tutumundan hayal kırıklığı duyduğunu bildiriyordu ²⁰.

11 Ekim 1991 tarihinde BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 716 Sayılı Karar da, Konseyin "bir üst-düzey uluslararası toplantının yapılamamasından duyulan üzüntü"yü belirtmesiyle başlıyordu ²¹. Bu karar, aynı zamanda, "BM Genel Sekreteri'nin başkanlığında, iki toplum ile Yunanistan ve Türkiye'nin katılacakları, bir üst-düzey uluslararası toplantının, bir çerçeve anlaşmasının oluşturulması için etkili bir mekanizma olacağı"nı da belirtiyordu. Kararda, iki toplum liderinin, Yunanistan ve Türkiye'nin sözü edilen uluslararası toplantının yıl sonundan önce gerçekleştirilmesini sağlamak üzere Genel Sekreterle işbirliği yapmaları da isteniyordu. BM Genel Sekreteri'nden de, 1991 Kasım'ı içinde Konseye rapor vererek, bu uluslararası toplantının yapılabilmesi için bir ilerleme sağlanıp sağlanmadığını bildirmesi; eğer sağlanamamışsa, Konseye durumu nasıl değerlendirdiğini bildirmesi isteniyordu.

Perez de Cuellar, Kıbrıs ile ilgili son raporunu Güvenlik Konseyi'ne 19 Aralık 1991'de sundu ²². Bu raporun en ilginç yönü, kuşkusuz anlamlı bazı yeni unsurlar içermesiydi. Raporla, bir yandan "egemenliğin bölünmezliği" düşüncesine yer veriliyordu ama, öte yandan da, Kıbrıs Türk tarafının görüşüne yaklaşılmak, "egemenliğin siyasal açıdan eşit iki toplum arasında eşit biçimde paylaşılması" gerektiği de belirtiliyordu. Böylece, Genel Sekreter, egemenliğin paylaşılmasından açıkça söz etmekle, bir yandan Türk tarafının üzerinde durduğu egemenlik konusunu gündeme getirmiş oluyor, öte yandan da Kıbrıs Rum tarafının Türkler üzerinde egemenlik kurma çabalarını da bir anlamda geçersiz kılıyordu. Ayrıca, Cuellar'ın raporunda, görüşmelerin sonunda yapılacak anlaşmanın iki toplumun ayrı ayrı onayına sunulacağını belirtilmesi de, dolaylı da olsa, Kıbrıs Türk halkının "self-determination" hakkının teyidi anlamını taşıyordu.

Aralık ayı içindeki öteki önemli gelişme, İslam Konferansı Örgütü'nün Dakar'daki toplantısında KKTC ile ilgili olarak alı-

nan karardı. İKÖ, Türkiye'nin sunduğu karar tasarısını kabul ederek, KKTC'ye tam üyelik vermemekle birlikte, bu devletin tam üyeliğın neredeyse bütün avantajlarından yararlanmasını öngören bir kararı geçirmiş oldu. Bu arada, Türkiye, 1991 sonunda dağılması resmileşen SSCB yerine geçen yeni bağımsız devletleri tanıırken, Türk tarafının Kıbrıs politikasının benimsenmesini ve KKTC'nin tanınmasını bu devletlerden istememeyi seçti. Ancak, bu konuda Türkiye'nin bir atılım yapması için henüz çok geç kalınmış değildir.

Kıbrıs sorununun görüşmelerle çözülmesi çabalarının geldiğı son noktayı şöyle özetlemek mümkündür: 1. Türkiye'nin önerdiği dördü uluslararası konferans, ABD ve BM tarafından da, istenmektedir. Ancak henüz Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının bu konudaki tutumu belirgin değildir. 2. BM ve ABD, "Kıbrıs'ta durumun aynı biçimde sürdürülemeyeceğini" vurgulayarak, sorunun "acil" çözüm bekleyen bir konu olduğı izlenimini yaygınlaştırmak istiyorlarsa da, bu abartılmış bir değerlendirmedir ve konuyu BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet girişimleri çerçevesinden çıkartıp, barış ve güvenliğın korunması için BM Güvenlik Konseyi'nin yetki alanına sokma gayretlerini de gösterebilir. 3. Sorunu Camp David benzeri bir toplantı ile çözüvermek çabalarının gerekçesi, "iki tarafın esaslı konularda birbirine yaklaşmaları; önemli konularda esaslı anlaşmazlık noktalarının aşılması" olabilirdi. Oysa, şu anda en önemli konularda iki tarafın tutumu birbirine yaklaşmış bile değildir. Egemenlik ve siyasal eşitlik, anayasanın niteliğı ve önemli ilkeleri, toprak düzenlemeleri ve göçmenler konularında temel anlaşmazlık noktaları aşılabilmiş değildir. Bu temel noktalarda anlaşmaya varılabilmesi için BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet girişimini sürdürmesi ve görüşülmesi uygundur, ancak, kısa sürede bir temel anlaşma yapmak üzere uluslararası konferans toplanmasının da zamanı değildir.

Şimdilik, başta ABD, BM ve AT olmak üzere, sorunla ilgilenenlerin adadaki siyasal gerçekliğı görmezlikten geldikleri bir dönemdeyiz. Ancak, dünyada ulusal kimlikleri tanımlama ve tanıtmaya çabalarının böylesine yoğunlaştığı ve uluslararası alanda destek gördüğü günümüzde KKTC halkının görmezlikten gelinmesi, bir yanıyla Batı'nın dünyadaki self-determination çabaları-

na çifte-standartla yaklaştığını göstermekte, öte yarıyla da Kıbrıs sorununun hakça ve kalıcı bir çözüme kavuşturulmasını engellemektedir. Kıbrıs Türk halkı, bir ulusal kimlik için verdiği mücadeleye gereken bedeli ödemiştir. Bu halktan yeni bedeller istemeye de kimsenin hakkı yoktur. KKTC Kıbrıs'ta eşit bir taraf olarak kabul edilmedikçe, soruna, "federal çözüm" de dahil olmak üzere, hiç bir çarenin bulunamayacağını, ilgilenenlere, eğer Türk tarafı anlatamıyorsa, dünya gerçekleri artık anlatmalıdır. Dünyada yapay birliklerin ortadan kalktığı bir dönemde Kıbrıs'ta dışarıdan oluşturulan yapay birliğin kurulması mümkün değildir. Kıbrıs'ta artık iki seçenek vardır: Birincisi, siyasal açıdan eşit iki devletin, iki halkın özgür iradeleriyle aşamalı bir federasyonu oluşturmak için yola çıkmaları; ikincisi ise, birleşme konusundaki umutlar tükenince iki halkın bağımsız devletlerinin uluslararası sistemde yerlerini almalarıdır.

NOTLAR

- (1) Bkz.: **Cumhuriyet**, 9, 10 ve 11 Temmuz 1990; **Günaydın ve Hürriyet**, 12 Temmuz 1990.
- (2) **Cumhuriyet**, 11 ve 30 Temmuz 1990.
- (3) Bkz.: **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1990.
- (4) Bkz.: **Cumhuriyet**, 26 ve 31 Mayıs 1991.
- (5) Bkz.: **Cumhuriyet**, 14 ve 27 Mayıs 1991.
- (6) Bkz.: **Milliyet**, 17 Şubat 1992.
- (7) Bkz.: **Milliyet**, 3, 4 ve 9 Aralık 1991; **Cumhuriyet**, 30 Kasım, 13 ve 16 Aralık 1991.
- (8) Bkz.: **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1991.
- (9) Bkz.: **A New Pattern of Relationship in Cyprus: The Turkish Cypriot Proposals of 11 October 1989**, PIO of TRNC, Lefkoşa 1990.
- (10) S/RES/649 (1990), 12 March 1990.
- (11) Bkz.: **Cumhuriyet**, 28 ve 29 Haziran 1990.
- (12) Bu konuda KKTC'nin ayrıntılı ve kapsamlı görüşü için bkz.: "Turkish Cypriot Memorandum Addressed to the Council of Ministers of the European Communities in Respect of an Application for Membership by the Republic of Cyprus," Denktaş'ın G.de Michelis'e 12 Temmuz 1990 tarihli mektubuna ek. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı da BM Genel Sekreteri ve AT Dönem Başkanı de Michelis'e Türkiye'nin kaygılarını içeren bir belge yollamıştır. Bkz.: **Newspot**, 26 July 1990.
- (13) Bkz.: **Milliyet**, 18 Eylül 1990

(14) Bkz.: Sedat Ergin, "Körfez Krizi ve Bush Yönetiminin Türkiye Politikasının Muhasebesi," **Hürriyet**, 17 Aralık 1990.

(15) Bkz.: **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1990.

(16) Statement by the Secretary-General on his Mission of Good Offices in Cyprus, Wednesday, 27 March 1991. Özellikle bkz.: Paragraf 13.

(17) **Cumhuriyet**, 16 Nisan ve 24 Mayıs 1991.

(18) **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1991.

(19) **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1991.

(20) **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1991.

(21) S/RES/716 (1991), 11 October 1991.

(22) S/23300, 19 October 1991.

DEĞİŞMEKTE OLAN DÜNYADA TÜRK BOĞAZLARI'NIN ÖNEMİ VE GELECEĞİ

Rifat UÇAROL

İstanbul ve Çanakkale Boğazları, günümüz Türkiye Cumhuriyeti ve dünyasının siyasi, askeri ve ekonomik yönlerden en önemli ve duyarlı doğal su yollarıdır. Mevcut siyasi ve ulaşım statüsü, hızlı değişim ve gelişim gösteren dünyamızda, geçmişteki benzer dünya güçler dengesindeki büyük dalgalanmalarda olduğu gibi yine dikkatleri üzerine çekmekte, statüsü ve geleceği hakkında yeni düşünceler ortaya çıkarmaktadır.

Ancak, Boğazların günümüzdeki statüsü, yüzyıllarla ifade edilebilen uzun bir sürede, çok değişik ve karmaşık gelişmelerin sonucunda oluşmuş, çok hassas bir dengeye sahiptir. Bu gelişmeler belirtilmedikçe de Boğazların bugünü ve geleceği hakkında görüş ileri sürmek mümkün değildir. Bu nedenle, önce Boğazlar statüsünün oluşumunda önemli rol oynayan başlıca gelişmeleri kısaca incelemek gerekecektir.

Öncelikle şunu belirtmeliyiz: Günümüzdeki Boğazlar statüsünde ve buna gelinceye kadar iki "ilke" temel rolü oynamıştır. Bunların birincisi "Boğazların kapalılığı", ikincisi "Boğazların açıkılığı" dır. Tarihi gelişim içerisinde daima bu ilkelerden birinin Türkiye'ye kabul ettirilmesi veya ikisinin bir denge içerisinde uygulanmaya konulması mücadelesi uluslararası platformda yapılagelmiştir. Bu da, Türk dış siyaseti ve uluslararası gelişmeler paralelinde olmuştur.

Nitekim Yakınçağ içerisinde, dünyanın siyasi haritasının ve güçler dengesinin önemli değişikliklere ve gelişmelere uğradığı veya bu ihtimallerin çoğaldığı sıralarda, Türk Boğazları'nın statüsünde de değişim ve gelişmeler uluslararası sorunlar ve pazarlıklar arasına girmiştir. Bunlardan bazıları Türkiye'ye göre olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurmuş ya da kâğıt üzerinde kalmıştır. Ancak bunlar, her dönemde Türkiye için önemli gelişme-

-
- Dr. Rifat UÇAROL, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğretim Görevlisi

ler ve sorunlar niteliğini taşımış, aynı zamanda büyük devletleri yakından ilgilendirmiş, çoğu zaman da bu devletleri birbirine düşürmüş dolayısıyla bir dünya konusu ve bunalımı olmuştur. Bu gelişmeler şu şekilde ele alınabilir:

A. BOĞAZLAR'DA TÜRK EGEMENLİĞİNİN KURULMASI VE GEÇİRDİĞİ AŞAMALAR (1452-1918)

1. Boğazlar'da Kesin Türk Egemenliğinin Kurulması (26 Ekim 1452):

Fatih Sultan Mehmet'in tahta çıktığı (1451) sıralarda Osmanlı Devleti, Anadolu ve Rumeli'nin büyük bölümünü sınırları içerisine katmış bulunuyordu. Fatih, padişah olduktan hemen sonra İstanbul'u alarak Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmaya karar vermişti. Bu nedenle, İstanbul'un fethi hazırlıklarından olarak, 1452 yılında Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı (Boğazkesen Hisarı)'nı yaptırmıştır. Hisarın komutanlığına getirdiği Firüz Ağa'ya hangi millete ait olursa olsun ve ne büyüklükte bulunursa bulunsun Boğazdan geçecek her geminin durdurulması, yelkenlerini indirerek kalenin önünde demir atması ve belirlenecek olan "mürûriyyeyi (geçiş parası)" vermesi gerektiğini, buna göre de hareket etmesini emretmiştir. 26 Ekim 1452 günü arpa yüklü bir Venedik gemisi verilen emre uymadığından Rumeli Hisarı'ndan atılan bir gülle ile batırılmıştır. Böylece Boğazın en dar yerinde yapılan Rumeli Hisarı, izin alınmadan Boğaz'dan herhangi bir geminin geçmesine imkan bırakmamıştır¹. Diğer yandan, dönemin en büyük ve güçlü denizci devleti olan Venedik Cumhuriyeti'ne ait bir geminin bu şekilde batırılması, yani izinsiz geçişinin önlenmesi, Boğazlar statüsünde yeni bir dönemin, Boğazlar'da kesin Türk egemenliğinin kurulmasının başlangıcı olmuştur.

Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-1481), İstanbul Boğazı üzerinde egemenliğin ve güvenliğin sağlanmasından sonra İstanbul'un ve arkasından Amasra, Sinop, Trabzon, Kırım, Azak ve diğer yerlerle Efak-Buğdan'ın; II. Bayezıt döneminde (1481-1512) de, 1484'de Kili ve Akkerman'ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla Karadeniz kıyılarının fethi tamamlanmıştır. Böylece Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi, İstanbul Boğazı ve

hemen bütün Karadeniz kıyıları Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfuz ve egemenliği altına alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, bu gelişmelerle birlikte Karadeniz'den Çanakkale Boğazı'nın ağızına kadar uzanan bu engin ve geniş alanı bir bütün olarak ele alıp, buna devletin siyasi, askeri, ekonomik çıkarları ve güvenliği açısından kendi egemenlik bölgesi olarak bakmaya başlamıştır. 1484 yılından itibaren de, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını kapatmak suretiyle; bu sular bölgesine yabancı gemilerin girip çıkmasını ve durmasını serbestçe düzenlemeye, izin vermeye, kayıt altına almaya ya da yasaklamaya ait olan hakkını kullanmaya karar vermiştir. Nitekim bundan böyle buraya hiçbir yabancı kuvvetin serbestçe girmesine göz yummamıştır. Bu suretle Karadeniz bir Türk iç denizi olmuş ve yabancı gemilerin seferlerine Boğazların ve Karadeniz'in kapalı tutulması prensibi Osmanlı İmparatorluğu'nun genel hukukunun ve siyasetinin temel ilkesi olarak kabul edilmiştir ².

Böylece, 15. yüzyılın sonlarında Boğazlar üzerinde tam ve kesin Türk egemenliği kurulduğu gibi, Boğazların ve Karadeniz'in yabancı devletlerin ticaret ve savaş gemilerine "kapalılığı ilkesi", temel ilke olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyasetinde, dolayısıyla devletlerarası siyasette fiilen ve hukuken yerini almıştır.

2. Boğazlar'daki Türk Egemenliğinin Anlaşmalarla Tek Taraflı Sınırlanması:

Osmanlı İmparatorluğu, yukarıda belirtilen Boğazlar'ın ve Karadeniz'in kapalılığı ilkesini dış siyasetinde bundan böyle daima ön planda tutmakla beraber, bu ilkenin uygulamaya konmasından kısa bir süre sonra, 16. ve onu izleyen yüzyıllarda Avrupa devletleri ile barışın korunması ve ticarete ait yaptığı anlaşmalarla onların gemilerine kendi sularında ticaret yapma hakkı vermiştir. Nitekim, önce 1536'da Fransa'ya, sonra da 1579'da İngiltere, 1598'de Hollanda gibi Avrupa devletlerine verdiği kapitülasyonlar, "kapalılık ilkesi"nin yumuşamasına yol açmıştır ³.

Bununla beraber, 1740 Kapitülasyonlarında Fransa'ya verildiği gibi, Avrupa devletleriyle sonradan yapılan anlaşmalarda yabancı ülke ticaret gemilerinin Karadeniz'de serbestçe dolaşım

ticaret yapabilecekleri açıkça belirtilmiş ise de, bu izin nazariyatta kalmış ve hiçbir zaman fiilen gerçekleşmemiştir. Nitekim bu anlaşmalara rağmen. Avrupa devletlerinin ticaret gemileri ancak İstanbul'a kadar gelebilmişler, buradan ileri gitmelerine ise asla izin verilmemiştir. Bu gidip geliş ve Osmanlı sularındaki iskelelerle uğramak da her defasında izin almak ve diğer bir takım kayıt ve şartlara bağlı tutulmuştur. Karadeniz'deki ticaret ise eskisi gibi yine yalnız Türk bayrağı taşıyan gemilere ait olmuştur ⁴.

Böylece, Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalılığı ile, Karadeniz'in Türk iç denizi olma ilkesi 18. yüzyılın sonlarına kadar titizlikle korunmuş ve uygulanmıştır.

İlkçağlardan beri stratejik öneme sahip olan Boğazlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü olduğu dönemlerde kendisine siyasi askeri ve ekonomik yönlerden büyük yararlar sağlamış, bir bakıma dünyanın üç kıtasına yayılmasında önemli bir etken olmuştur. Buna karşılık zayıflamaya başladığı dönemde de bir zaaf unsuru halini almıştır. Çünkü, büyük devletler Avrupa'da üstünlük kurabilmek, bölgedeki çıkarlarını sürdürebilmek ve genişletebilmek için Boğazları ele geçirmeyi, hiç olmazsa kontrolünü sağlamayı amaçlarına ulaşmak üzere esas almışlardır. Bu da, 16. yüzyılın sonlarından itibaren boğazların dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bir hedef ve devletlerarası pazarlıkların konusu haline gelmesine neden olmuştur. Özellikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü kaybetmeye başlaması, buna karşılık Rusya'nın gittikçe güçlenmesi ve gelişmesiyle Karadeniz ile Boğazlara göz dikmesi, bu durumu daha da nazik hale getirmiştir.

Nitekim, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile 14 Temmuz 1700'de yaptığı İstanbul Andlaşması'yla Azak kalesini ele geçirmesi yani Karadeniz'e bir pencere açarak girmesi, bunun arkasından da burada bir filo yapmaya girişmesi, bu denizdeki statüyü değiştirmeye başlamıştır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin buna karşı çıkması üzerine Ruslar. yine Karadeniz'de Türk gemileriyle ticaret yapmak zorunda kalmışlardır. Bunun arkasından Osmanlı Devleti, 1711 yılında Rusya'yı Prut Savaşı'nda yenince Azak'ı yeniden topraklarına katmış ve böylece Karadeniz'de eski statü tekrar kurulmuştur. Bu durum da, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar sürmüştür. Bu savaşta Osmanlı Devleti'nin karada ve

denizde uğradığı ağır yenilgi üzerine 1774 yılında imzalanan KüçükKaynarca Andlaşması ile Rusya, ilk defa Karadeniz'de kendi gemileriyle ticaret yapmak ve ticaret gemilerini Boğazlardan geçirmek hakkını elde etmiştir.

Bu bakımdan 1774 KüçükKaynarca Andlaşması, Boğazlar'da ve Karadeniz'de Osmanlı Devleti'nin koyduğu "kapalılık ilkesi"nin sürmesine rağmen, bu ilkenin uygulanmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden elde ettiği haklar, onun bölgede gelecekteki girişimleri için önemli bir başlangıç teşkil etmiştir. Nitekim Rusya, 1784 yılında çeşitli entrikalarla Kırım'ı topraklarına katarak Karadeniz'e fiilen yerleşmiştir.

Osmanlı Devleti, başlangıçta, Karadeniz'deki bu statü değişikliğini yani Rusya'nın bu denizdeki varlığını tanımamakta devam etmiştir. Ancak, Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesiyle başlayan olaylar üzerine bu oldubittiği kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu da, Boğazlar statüsünde yeni bir dönemi ve gelişmeleri başlatmıştır.

a. Boğazlar'la İlgili İlk Devletlerarası Andlaşma ve Kapalılık İlkesinin Delinmesi (23 Aralık 1798):

Bilindiği gibi, 1789 yılında patlak veren Fransız İhtilali, kısa sürede Fransa'nın iç siyasetinde olduğu gibi, Avrupa ve dolayısıyla dünya siyasi haritasının ve güçler dengesinin altüst olmasına yol açan büyük gelişmeleri başlatmıştır. İşte bu büyük değişim ve gelişim döneminde; Fransa, Napolyon Bonapart komutasında gönderdiği kuvvetle 1798 yılında Malta ve Mısır'ı işgal ederek Akdeniz'de dengeyi lehine çevirmiştir.

Güçlü bir Fransa'nın Doğu Akdeniz'e yerleşmesi ise, İngiltere ile Rusya'nın Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarlarına, amaçlarına aykırı ve zararlı bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu nedenlerle, Rusya ve İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alarak, Fransa'ya savaş açıp İkinci Koalisyon Savaşı (1798-1802)'ni başlatmışlardır.

Rusya, Napolyon Bonapart'ın Mısır'a çıkmasından hemen sonra Osmanlı Devleti'ne yardım önerisinde bulunmuş, arkasından bu konuda iki devlet arasında görüşmelere başlanmıştır. Gö-

rüşmelerin sürdüğü sırada da, 31 Ağustos 1798'de, bir Rus savaş filosu aniden -tarihte ilk defa olarak- Karadeniz'den İstanbul Boğazı'na girerek Büyükdere önlerinde demirlemiştir. Rusya bu hareketiyle de, Doğu Akdeniz'de meydana gelen yeni gelişmelere müdahale etmeye; aynı zamanda, kamuoyunun tepkisinden çekinen Osmanlı Devleti'ne, yaptığı yardım önerisinin kabul edilmesi için baskıda bulunmaya kararlı olduğunu göstermiştir.

Bu gelişmeler üzerine, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir anlaşma yapılmış ve bununla Rus gemileri Osmanlı gemileriyle birlikte, Rusya'nın özellikle üzerinde durduğu Mora ve Dalmaçya kıyılarını Fransızlardan kurtarmak göreviyle, 19 Eylül 1798'de Akdeniz'e gönderilmiştir. Bundan biraz sonra da, 23 Aralık 1798 tarihinde İstanbul'da Osmanlı -Rus Savunma Andlaşması imzalanmıştır ⁵.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan ve yürürlük süresi sekiz yıl olan bu andlaşmanın açık hükümlerine göre; iki devlet, birbirlerinin toprak bütünlüğünün korunmasını karşılıklı olarak garanti edip, Fransa'ya karşı birlikte mücadele etmeye ve bunun için yardımlaşmaya karar verdiklerini açıklarken; gizli maddeleriyle de, Boğazlar ve Karadeniz'le ilgili olarak özetle şunları kabul etmişlerdir:

1) Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir savaş filosu ile yardım edecek; Osmanlı Devleti, bu filonun Boğazlar'dan Akdeniz'e geçmesine izin verecek ve birlikte Fransa'nın Akdeniz'de yayılmasına engel olmaya ve ticaret gemilerini batırmaya çalışacaklardı.

2) Savaş bittikten sonra Rus gemileri Karadeniz'e dönecek; fakat, savaş süresince Rus gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi, bundan sonra Boğazlar'dan geçmek için hak iddia etmelerinin, bahanesi olmayacaktı.

3) Karadeniz, iki devlet arasında kapalı bir deniz olacak; bu denize girmek isteyecek gemilere karşı birlikte karşı konacaktı ⁶.

Yukarıdaki andlaşma hükümlerinden anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, Fransa'ya karşı olmak üzere, karşılıklı yardımlaşmaya dayanan bir ittifak kurulmuştur. Bu, Osmanlı tarihinde ve Avrupa siyasetinde önemli bir değişme ve

gelişmeydi. Çünkü, Osmanlı Devleti, bu tarihe kadar Avrupa devletlerine karşı izlediği yalnızcılık siyasetini terk ediyor. bundan böyle ittifaklar sistemine girmiş oluyordu.

Yine bu andlaşma ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın yardımına karşılık, o güne kadar hukuken bir Türk iç denizi sayılan Karadeniz'de, bu devletin varlığını hukuken ve resmen kabul etmiştir. Ayrıca, yine tarihinde ilk defa olarak, Rusya'ya, dost sıfatıyla da olsa, Boğazlar'dan savaş filosuyla geçme hakkını tanımıştır. Bu husustaki izin her ne kadar geçici ve andlaşma koşullarına bağlı bulunmakta ise de, Ruslar, Osmanlı Devleti'nin zor durumlarda kalmasından ve güçsüzlüğünden yararlanarak, Boğazlar'dan geçebileceklerini anlamışlardır.

Böylece, 23 Aralık 1798 tarihli Osmanlı-Rus Andlaşması ile; 1452 ve özellikle 1484 yılından beri süre gelen ve Osmanlı Devleti'nin büyük önem verdiği, savaş gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına girmesi yasağına dair ötedenberi asla değişmeyerek konulmuş olan eski kaidesi (Usûl-i kadîm) yani "Boğazlar'ın kapalılığı ilkesi" ilk defa zedelenmiş, Boğazlar'dan geçiş yine ilk defa devletlerarası bir andlaşmada yer almış; bunlarla da, Boğazlar sorunu tarih sahnesine çıkmış ve Boğazlar statüsüne yabancı devletlerin müdahaleler dönemi başlamıştır.

b. Boğazlar'ın Kapalılığı İlkesinin Devletlerarası Siyasette Yer Alması (9 Ocak 1809):

Yukarıda, Fransız İhtilal (Koalisyon) Savaşlarının (1792-1815) Avrupa'da dolayısıyla dünyada meydana getirdiği büyük olay ve gelişmeler sürerken, bundan, Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle Osmanlı Devleti'nin ve Boğazlar statüsünün de etkilendiği belirtilmişti.

Bilindiği gibi, bu olay sonucunda Fransa, Osmanlı-İngiliz-Rus işbirliğiyle 1801 yılında Mısır'dan çıkartılmış ve Osmanlı Devleti 1798 yılı öncesindeki sınırlarına yeniden kavuşmuştur. Ancak bundan sonra, Avrupa'daki gelişmeler yeni devletlerarası gruplaşmalara yol açmış bu da, Osmanlı Devleti'ni yeni sorunlarla karşılaştırmıştır. Nitekim Napolyon Bonapart, 2 Aralık 1804 tarihinde imparatorluğunu ilan ettikten sonra, kendisine karşı birleşen İngiltere ile Rusya'yı zorlamak üzere, Osmanlı Devleti'ne

yaklaşmıştır. Bu arada da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında - çeşitli nedenlerden- 1806 yılında savaş patlak vermiştir ⁷.

Osmanlı Devleti'nin biraz da Fransa'nın kışkırtmasıyla girdiği bu savaş, İngiltere tarafından Rusya'yı iki cepheli bir savaşa sürüklediği için hoş karşılanmamış ve Londra Hükümeti, İstanbul Hükümeti'nden savaştan çekilmesini istemiştir. Bu önerisi reddedilince de, bir İngiliz savaş filosu, 19 Şubat 1807 günü hiçbir karşılık görmeden Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul önlerine gelip, demirlemiştir. Bu şekilde, Osmanlı Devleti'nin tarihinde yine ilk defa olarak, bir düşman savaş filosu başkent önlerine gelerek kenti tehdit etmeye başlamıştır. Ne var ki, İngilizler herhangi bir zarar vermeden 2 Mart 1807 günü İstanbul önlerinden çekilip Ege Denizi'ne açılmışlardır.

Türk Boğazları tarihinde önemli bir gelişim olan bu olaydan hemen sonra, Napolyon Bonapart, Rusya'yı yenerek onunla 9 Temmuz 1807'de Tilsit Andlaşması'nı yapıp müttefik haline gelmiştir. Fransa ile Rusya'nın ittifak yapması, bu defa İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştır.

Bu gelişmelerin sonucu olarak, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında, 9 Ocak 1809'da Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Andlaşması imzalanmıştır. Bu andlaşmanın, İngiltere'nin Fransa ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yapacağı yardımları belirleyen maddeleri yanında, Boğazlar'dan geçişle ilgili hükmü şöyleydi:

"İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından savaş gemilerinin geçmesi, eskiden olduğu gibi, yasak olacaktı. Bu hususta, Osmanlı Devleti'nin öteden beri uyguladığı kural, bundan böyle de uygulanacaktır. Buna, barış zamanında bütün devletler ile İngiltere de uyacaktır" ⁸.

Kale-i Sultaniye Andlaşması, İngiltere'yi bazı yardımlar karşılığında Osmanlı Devleti'nin müttefiki yaparken, yukarıdaki maddesiyle de, Boğazlar statüsünde önemli bir değişikliği getirmiştir; o da, Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesinin, ilk defa devletlerarası bir andlaşmada yer almış olmasıdır.

Böylece, daha önce sadece Osmanlı Devleti ile Rusya arasında konu olan Boğazlar sorunu, İngiltere'nin bu girişimiyle

devletlerarası bir nitelik almıştır. Gerçi, Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini o anlık andlaşmada imzası bulunan Osmanlı Devleti ile İngiltere kabul etmişti. Ne var ki, Boğazlar konusuna artık resmen taraf olan İngiltere, bu tarihten itibaren kapalılık ilkesini diğer devletlere kabul ettirmek için çalışmaya başlamıştır. Amacı, Rusya'nın güneye inmesini önlemek için, Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapatılmasını bir Avrupa konusu ve sorunu haline getirmektir. Böylece, bu andlaşma ile Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus rekabeti ilk defa açıkça su yüzüne çıkmış⁹; bu da aynı zamanda, Osmanlı dış siyasetinde yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır.

3. Boğazlar'ın Devletlerarası Rekabetin Konusu Olması ve Başlıca Gelişmeleri (1807-1841):

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı üzere, 23 Aralık 1798 Andlaşmasıyla Rusya ilk defa Boğazlar'dan dost sıfatıyla da olsa savaş gemilerini belli bir süre geçirmiş; buna karşılık İngiltere de, 1807 yılında zorla Boğazlar'a bir savaş filosu sokmuş, iki yıl sonra ise, 9 Ocak 1809 Andlaşmasıyla Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini resmen kabul etmiş ve bunun kapsamını genişletmek üzere çalışmalara başlamıştır.

Bu gelişmeler ise, Boğazlar üzerinde "Boğazlar'ın kapalılığı" ile "Boğazlar'dan serbest geçiş" olmak üzere başlıca iki kuralı ortaya çıkarmıştır. Boğazlar'da, bu iki kuraldan hangisinin esas alınması gerektiğinin kabul ettirilmesi de, bu tarihlerden itibaren devletlerarası rekabetin başta gelen konularından biri olmuş ve dünyanın önde gelen devletlerinin dikkatlerini Boğazlar ile bölge üzerinde toplamıştır.

Bu arada, Boğazlar üzerindeki rekabeti şiddetlendiren diğer önemli gelişme ise; Osmanlı Devleti ile Fransa'nın 1802 yılında Paris'te yaptıkları barış andlaşması üzerine, Fransız ticaret gemilerinin Karadeniz'e serbestçe girip çıkması iznini almaları, bunun hemen arkasından da, İngiltere'nin aynı hakka kavuşması olmuştur¹⁰. Böylece Karadeniz'de, Osmanlı-Rus rekabetine bu denizde kıyısı bulunmayan Fransa ile İngiltere de katılmıştır. Bu da, Boğazlar'ın ve Boğazlar'dan geçiş konusunun önemini daha çoğaltmış, yeni gelişmelere yol açmıştır.

İngiltere ve Rusya, kendi destekleri ile başlayıp gelişen Yunan isyanı sırasında (1821-1830), yanlarına Fransa'yı da alıp, 20 Ekim 1827 tarihinde Navarin'deki Osmanlı donanmasını ani bir baskınla yaktılar. Arkasından da Rusya, 1828 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş açıp onu yendi ve bunun sonucunda iki devlet arasında 14 Eylül 1829'da Edirne Andlaşması imzalandı. Rusya, bu andlaşma ile, daha önce İngiltere ve Fransa'yla vardıkları karara göre, bağımsız Yunanistan devletinin kurulmasını; ayrıca, Rus ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçiş hakkını bir defa daha onaylattığı gibi, bu haktan ve Karadeniz'deki ticaretten bütün devletlerin gemilerinin yararlanabileceğini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdi.

1829 yılında Edirne Andlaşması'yla ortaya çıkan bu yeni gelişmeye göre, Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı ilkesi yürürlükte kalmakla beraber, ticaret gemilerine de kapalılığıyla ilgili "eski ilke" değişerek, yerine "Boğazların bütün devletlerin ticaret gemilerine açıklığı" ilkesi getirilmiş oldu. Bu da, Boğazlar sorununu daha geniş bir devletlerarası boyuta ulaştırdı.

Nitekim bu tarihe (1829 yılına) kadar, bazı devletler Osmanlı İmparatorluğu'ndan ikili anlaşmalarla veya kapitülasyonlardan yararlanarak ve ancak kendi gemilerini Boğazlar'dan geçirme iznini alabilmişlerdi. Halbuki bundan böyle, bütün devletlerin ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçmesine izin vermek, Osmanlı İmparatorluğu için bir yükümlülük haline getirilmiştir. Böylece Boğazlar'ın "kapalılığı ilkesinden", "açıklığı ilkesine" geçişte yeni bir aşamaya; bir diğer deyimle, Boğazlar'dan geçiş statüsünde Avrupa devletleri arasında bir uyuşma dönemine girilmiş oldu. Bu durum da, Osmanlı İmparatorluğu'nun Boğazlar üzerindeki egemenliğini ve genel olarak dış siyasetinde hareket kabiliyetini biraz daha kısıtladı ¹¹.

Diğer yandan, Boğazlar aynı zamanda Karadeniz statüsünde meydana gelen bu gelişme, Edirne Andlaşması ile sağlandığından, Rusya'ya bir bakımdan Boğazlar üzerinde garantörlük gibi bir üstünlük sağladı. Onun bu üstünlüğü, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç olayında, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında, daha güçlendi.

Bilindiği gibi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, 1831 yılında

isyan ederek Suriye'yi işgal etmiş, bunun arkasından Paşa'nın kuvvetleri Beylan'da ve Konya'da devletin ordularını yenerek Kütahya'ya kadar gelip İstanbul'u tehdit etmeye başlamıştır. Bu durum üzerine de Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na yardım önerisinde bulunmuştur. Daha bu önerinin şekli üzerinde görüşmeler yapılırken bir Rus savaş filosu, 20 Şubat 1833 tarihinde İstanbul Boğazı'na girerek, Büyükdere önlerinde demirlemiştir. Bu oldu-bitti ise, Osmanlı Hükümeti ile birlikte diğer Avrupa devletlerini endişeye düşürmüştür ¹². Bunun arkasından II. Mahmut'un isteğiyle, 12.000 civarında Rus askerinin İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasına çıkıp yerleşmesi, Avrupa'da doğan endişeyi daha da çoğaltmış ve onları harekete geçirmiştir.

Nitekim bu gelişmeler, öncelikle İngiltere ve Fransa'yı, Rusya'yı İstanbul Boğazından çıkarmanın yollarını aramaya yöneltmiştir. Bunun yolu da önce, Mısır Valisi Kavalalı Mehme Ali Paşa'nın Anadolu'yu boşaltmasını sağlamaktan geçmekteydi. Bu amaçla iki devlet, Mehmet Ali Paşa üzerinde baskı kurarak Padişah ile anlaşmasını (1833 Kütahya Anlaşmasının yapılmasını) sağlamışlar ve Valinin kuvvetlerini Toros dağlarının güneyine çekmesini gerçekleştirmişlerdir ¹³.

Ancak II. Mahmut, bu duruma rağmen ilerisini güven altına almak üzere, İngiltere ve Fransa'ya güvenemediğinden, Rusya'nın desteğinin sürmesini istiyordu. Rusya ise, Boğazlar ve genel olarak Osmanlı Devleti üzerinde elde ettiği üstün durumun devamını sağlayacak bir formülün peşindeydi. Bu amaçla da, Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin Anadolu'yu boşaltmasına rağmen, İstanbul Boğazı'ndaki deniz ve kara kuvvetlerini çekmekte ve Osmanlı Hükümeti'ne baskı yapmaktaydı.

Sonuçta, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskeleyi Andlaşması imzalanmıştır. Bundan iki gün sonra da, Avrupa devletlerinin baskıları sonucunda, Rus filosu ve askerleri İstanbul Boğazı'ndan ayrılarak ülkelerine dönmüşlerdir ¹⁴.

Altı açık, bir gizli maddeden oluşan ve sekiz yıllık süreli olan Hünkâr Andlaşması, iki devlet arasında, bir tehlike halinde birbirlerine karşılıklı olarak kara ve deniz kuvvetleriyle yardım yapmayı esas alan bir savunma sözleşmesi niteliğini taşımaktay-

dı. Ancak gizli maddesi ile, Rusya, Osmanlı Devleti'nden kendisine yapacağı yardımı istemekten vazgeçmiş ve ona şunları kabul ettirmiştir:

"Buna (yardımdan vazgeçmeye) karşılık olmak üzere gerektiği takdirde, Osmanlı Devleti, Rusya lehine Akdeniz (Çanak-kale) Boğazı'nı kapatacak, yani yabancı savaş gemilerinin hiçbir şekilde Boğaz'a girmesine izin vermeyecekti ¹⁵.

Böylece Hünkâr İskelesi Andlaşması ile, Osmanlı Devleti Rus yardımını sağlamış; Rusya ise, Çanakkale Boğazı'nın kapatılması koşulunu kabul ettirerek, kendisine Akdeniz'den gelecek tehlikeleri önlemiş, bu suretle de güneyini güvenlik altına almış; aynı zamanda da, yardım bahanesiyle kendi savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirmek hakkına bir defa daha kavuşmuştur.

Rusya, andlaşmada elde ettikleriyle Karadeniz'de ve Boğazlar'da en üstün nüfuza sahip devlet haline gelmiştir. Bu da, başta İngiltere olmak üzere diğer büyük devletlerin, Boğazlar statüsü ile daha yakından ilgilenmelerine yol açmış, çıkacak ilk fırsatta kendilerinin de etkili şekilde yer alacağı yeni bir Boğazlar statüsünün kurulması için çalışmalarına başlamalarına neden olmuştur. Onlara bu fırsatı da 1841 Londra Konferansı vermiştir.

4. 1841 Londra Andlaşması ve Boğazlar'da Devletlerarası Statünün Kurulması (13 Temmuz 1841):

Daha önce belirtildiği gibi, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı sonucunda büyük devletlerin baskısıyla Osmanlı Devleti ile Valisi arasında, 1833 yılında Kütahya Anlaşması imzalanmıştı. Ancak, bu anlaşmadan ne Padişah ne de Mısır Valisi memnun kalmıştı. Bundan dolayı Devlet ile Valisi arasında 1839 yılında Nizip Savaşı çıkmış ve İstanbul Hükümeti bu savaşta yenilmiş, arkasından da donanması Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa tarafından Mısır'a götürülüp Mehmet Ali Paşa'ya teslim edilmiştir. Böylece, deyim yerinde ise Osmanlı Devleti, bir defa daha ordusuz ve donanmasız kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu tehlikeli ve zor durum, Rusya'ya 1833 Hünkâr İskelesi Andlaşması'na göre Osmanlı Devleti'ni korumak bahanesiyle, yeniden Boğazlar'a yerleşmesine yolun açılması demektir. Bu da, Avrupa devletlerinin çıkarla-

rına aykırı olacağından onları aktif olarak harekete geçirmiştir. Sonuçta, 1840 yılında İngiltere'nin öncülüğünde büyük Avrupa devletleri, Mısır'da, yeni bir statünün kurulmasını Osmanlı Devleti'ne ve valisi Mehmet Ali Paşa'ya kabul ettirerek, Mısır sorununa son vermişlerdir ¹⁶.

Büyük devletler, Mısır sorununu kendi çıkarları doğrultusunda çözümledikten sonra, bu defa Boğazlar statüsüne yeni bir şekil vermek üzere çalışmalara başladılar. Çünkü, 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Andlaşması sekiz yıllık bir süre için yapılmıştı ve bu süre dolmak üzereydi. Bu andlaşma, baştan itibaren Fransa ve özellikle İngiltere tarafından Akdeniz'deki ekonomik ve siyasi çıkarlarından dolayı endişeyle karşılanmıştı. Bu bakımdan iki devlet, adı anılan andlaşmayla Boğazlar'da söz hakkı ve üstünlük kazanmış olan Rusya'ya karşı, Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini devletlerarası bir statüye bağlamak istiyorlardı. Denizle yakın ilgisi bulunmamakla beraber Avusturya da, Rusya'nın Balkanlar'da yayılmasına karşı olduğundan, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana bir siyaset izlediğinden, Fransa ile İngiltere'nin yanında yer almıştı.

Sonuçta, üç devlet, yanlarına Prusya'yı da alarak, Boğazlar sorununun Londra'da toplanacak bir konferansta çözümlenmesini kararlaştırdılar. Amaçları, Boğazlar'dan geçiş statüsünü Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir sorun olmaktan çıkartıp, Avrupa büyük devletlerinin ortak garantisi altında yeniden şekillendirmekti. Bununla Boğazlar, bir Avrupa siyasi konusu ve sorunu haline getirildi. Arkasından da; İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı Devleti'nin katılımıyla Londra'da bir konferans toplandı ve 13 Temmuz 1841'de bu devletler arasında, Londra Boğazlar Andlaşması imzalandı. Aslı dört madde olan bu andlaşmanın, birinci maddesine göre:

"Osmanlı Devleti, barış halinde bulunduğu sürece, eskiden olduğu gibi, hiçbir yabancı savaş gemisini Boğazlar'dan geçirtmemeyi kabul ediyordu. Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya devletleri de, bu kurala uyacaklarını taahhüt ediyorlardı" ¹⁷.

Görüldüğü gibi bu andlaşma ile, Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesi, imzacı devletler tarafından kesin olarak kabul edilmiştir. Bunun uygulanması, eskiden olduğu gibi,

Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Gerçekte ise, bu bir gösterişten ibaret olup, Devlet'in Boğazlar üzerindeki egemenliği sınırlanmıştır. Çünkü, İstanbul Hükümeti'nin Boğazlar'ı istediği devlete istediği zaman açıp kapama yetkisi elinden alınmıştır¹⁸.

Böylece 1841 Londra Andlaşması ile, Türk Boğazları'ndan geçiş ilk defa devletlerarası bir statüye ve garantiye bağlanmış oldu. Buna göre Boğazlar, yabancı savaş gemilerinin geçişine kapalı, daha önceki tarihlerde yapılan ikili andlaşmalara göre de, yabancı ticaret gemilerinin geçişine açık olacaktı.

Diğer taraftan bu andlaşma, Boğazlar'da kurulan yeni statünün uygulanmasında, andlaşmada imzası bulunan altı devlet arasında ortaklaşa bir yükümlülük meydana getirmiştir. Bu yükümlülük, sadece Osmanlı Devleti'ne karşı olmayıp, aynı zamanda birbirlerine de karşıydı. Bu suretle Büyük Devletler arasında, yeni kurulan Boğazlar statüsünün korunması konusunda, bir denge ve birbirini kollama esas kabul edilmiştir.

Nitekim kurulan yeni statü ile; Rusya, Boğazlar'a daha geniş anlamıyla "güneye inme" emellerinden vazgeçtiğini dolaylı olarak kabul etmiş; buna karşılık da, kendisine Akdeniz'den gelebilecek tehlikeleri önlemiştir. İngiltere ve Fransa ise, Rusya'yı Karadeniz'e kapatmakla, Ortadoğu'daki çıkarlarını tehdit eden büyük bir tehlikeyi belli bir sınırdan tutmayı başarmışlardır.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Boğazlar'da 1841 yılında kurulan yeni statü, Avrupa büyük devletleri ile Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının belli bir noktada uyuşturulmasıyla oluşmuştur. Bundan dolayı da, bu devletlerden birinin veya birkaçının bu statüyü değiştirmeye kalkışması, diğer devletlerle ya uyuşmasına ya da çatışmasına yol açacak bir nitelik taşımaktaydı. Statünün bu niteliği de, bundan böyle Boğazları, devletlerarası ilişkilerde başta gelen sorunların ve pazarlıkların en önemli konusu haline getirecektir.

5. 1841 Boğazlar Statüsünün Değiştirilmesi İçin Çabalar, Sorunlar ve Pazarlıklar (1853-1918):

1841'de kurulan Boğazlar statüsü, bu tarihten itibaren Avrupa devletler hukukunun bir prensibi haline gelmiştir. Ancak, Rusya, daha ilk anlardan başlayarak bu statünün, kendi lehine

yani sadece kendi savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçmesini, diğeryabancı gemilere ise kapalı kalmasını esas alacak şekilde, değıştirilmesi için fırsatlar yaratma çalışmalarına girişmiştir. Rusya'nın bu isteğine karşı da, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere diğerydevletler, statünün korunmasını esas alan bir siyaset izlemeye başlamışlardır. Bu farklı istek ve siyaset ise, Avrupa'da ve Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde yeni sorunlar çıkarmıştır.

Nitekim, Rusya'nın "güneye inme" siyasetini gerçekleştirmek üzere harekete geçmesiyle başlayan Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında, İngiltere ve Fransa, Rusya'yı Boğazlar ve Karadeniz üzerinde etkisiz hale getirmek için Osmanlı Devleti'nin yanında savaşıa girmişler; savaşıın sonucunda yapılan 1856 Paris Barış Andlaşması'nda, Boğazlar'da 1841 statüsünün geçerli olduğunu Rusya'ya bir defa daha kabul ettirmişlerdir. Bundan bir süre sonra, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin büyük yenilgiye uğramasından sonra imzalanan 1878 Berlin Andlaşması'na da, yine bu devletler, 1841 Londra Andlaşması'nın esaslarını madde halinde koydurarak, Boğazlar'da uygulanmakta olan statünün devam edeceğini Rusya'ya benimsetmişlerdir.

Diğeryyandan, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda Rus donanması Uzakdoğ'u'da Japonlar tarafından imha edilince Rusya, Karadeniz donanmasını Türk Boğazları'ndan geçirerek Doğu Asya'ya göndermek istemiş, ancak İngiltere, 1841 Boğazlar Andlaşması'nı öne sürerek buna karşı çıkmış ve izin vermemiştir. Bu da, devletlerarası bir sorun yaratmış, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokmuştur. Ne var ki sonuçta Rusya, donanmasını Boğazlar'dan geçirememiş ve 1841 Boğazlar statüsünde gedik açamamıştır.

Bu olaydan iki yıl sonra (1907'de), Rusya, Almanya'nın daha geniş anlamda İttifak Devletleri'nin dünyada yarattığı tehdit ve tehlike karşısında İngiltere ile bir ittifak anlaşması imzalamıştır. Böylece, Boğazlar konusunda en büyük ve daimi rakibiyle müttefik haline gelmiştir. Bunun arkasından, Osmanlı Devleti'nin İkinci Meşrutiyeti ilan ettiği sıralarda (1908) içinde bulunduğu sorunlardan da yararlanarak; 1908 yılında Avusturya-Macaristan

İmparatorluğu ile, bu devletin ilhak etmek istediği Bosna-Hersek'e karşılık, Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılmasını prensip olarak kabul eden bir anlaşma imzalamıştır. Bundan bir yıl sonra da (1909'da) İtalya'ya, onun göz diktiği Trablusgarp ve Bingazi'yi almasına karşılık, kendisinin Boğazlar üzerindeki çıkar ve isteklerini tanıtmıştır.

Rusya, bunlarla da yetinmemiş ve daha sonra; Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ile Karadağ devletleri arasında Balkan Birliği'nin kurulmasını sağlamış ve bunların Osmanlı Devleti'ne saldırmasıyla, 1912 yılında Balkan Savaşı'nın çıkmasında önemli rol oynamıştır. Böylece de, Osmanlı Devleti'ni bir kısaç içine alarak ve onu zor duruma düşürerek, Boğazlar statüsünde istediği değişikliği gerçekleştirmek çabalarını sürdürmüştür.

Ancak Rusya, bütün bu devletler arası çabalarına ve son olarak Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı (1912-1913)'nda uğradığı büyük yenilgiye rağmen, o tarihlerde müttefiki de olduğu halde İngiltere'yi daima karşısında bulduğundan, 1841 Londra Boğazlar statüsünü lehine değiştirmeyi başaramamıştır.

1913 yılında ise; Osmanlı Devleti, Almanya ile yaptığı bir anlaşma gereği Alman generali Liman von Sanders'i İstanbul Boğazı'ndaki birliklerin komutanlığına getirince, bu defa, İngiltere, Rusya ve Fransa ile Almanya arasında ve Osmanlı Devleti'nin sırtında, geniş boyutlu bir Boğazlar sorunu ortaya çıkmıştır. Ancak, büyük devletler arasında yapılan pazarlıklar sonucunda Almanya'nın gerilemesiyle, sorun yatışmış veya öyle görünmüştür. Nitekim, bu olaydan hemen sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı, Boğazlar'ı ve Boğazlar statüsünü dünyanın en önemli konularından biri haline getirmiş, büyük devletleri bu konuya yöneltmiş ve onların aralarında yeni pazarlıklar ile yeni projeler yapmalarına yol açmıştır.

Bu çerçevede, 1914 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra Rusya, 4 Mart 1915'te, müttefikleri olan İngiltere ile Fransa'dan, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile çevresini, ayrıca Gökçeada ve Bozcaada'yı bir notayla istemiştir. O günlerin koşullarında, İngiltere 12 Mart 1915'te, Fransa da 10 Nisan 1915'te, Rusya'ya bu isteklerini kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Bunlara karşılık Rusya da, bu iki devletin Osmanlı İmpara-

torluğu'nun diğer bölgeleri ile Asya'daki çıkar ve emellerini kabul etmiştir. Böylece tarihte ilk defa olarak İngiltere ve Fransa, yapılacak olan bir bölüşmede, Boğazlar ve çevresini Rusya'ya bırakmışlardır. Bu da, Boğazlar ve daha geniş anlamda Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında çok önemli bir gelişim ve dönüm noktası olmuştur.

Ancak, 1915'te İngiltere ile Fransa'nın Çanakkale Boğazı'na saldırmalarıyla başlayan savaşta, Türklerin kazandığı büyük zafer ve arkasından 1917'de Rusya'nın savaştan çekilmek zorunda kalması, İtilaf Devletleri arasında yapılan, yukarıda belirtilen bölüşmeyi kâğıt üzerinde bırakmıştır.

Böylece, yukarıda verilen bazı örneklerden de anlaşılacağı gibi, 1841 Londra Boğazlar Andlaşması ile kurulan ve Türk egemenliğini esas alan Boğazlar'dan geçiş statüsü (Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalılığı, ticaret gemilerine açıklığı); devletler arası çeşitli anlaşma, pazarlık ve çatışmalara rağmen, ancak, daima devletlerarası en önemli konulardan ve sorunlardan biri olarak, 1918 yılına kadar değişmeden gelmiştir.

B. BOĞAZLAR'IN YABANCI DEVLETLERİN KONTROLÜNE GİRMESİ VE SAVAŞ GEMİLERİNE AÇILMASI (30 Ekim 1918)

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilgiyi kabul ederek, İtilâf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalamıştır. Bu mütarekenin birinci maddesi şöyleydi:

"Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın açılması ve Karadeniz'e geçiş sağlanması. Çanakkale ve İstanbul Boğazları kalelerinin Müttefiklerce işgal edilmesi." ¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu maddeyi kabul etmesiyle, yetmiş yedi yıl süreyle Osmanlı dış siyasetinde ve dünya siyasetinde çok önemli roller oynayan, üzerinde çeşitli mücadeleler yapılan 1841 Londra Boğazlar Andlaşması'na, dolayısıyla "Boğazlar'ın kapalılığı" ilkesine son verilmiş; aynı zamanda, Boğazlar yabancı savaş gemilerine açılmış ve yabancı devletler tarafından işgal edilmiştir.

İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi ile Boğazlarda mey-

dana getirdikleri bu fiili durumu, sürekli ve hukuki şekle sokabilmek üzere, 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Andlaşması'nda şu maddeyi Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirmişlerdir:

"Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'nı kapsayan Boğazlarda gemilerin gidiş-gelişi (ulaşımı), gelecekte, gerek barış zamanında gerek savaş zamanında, bayrak ayrımı yapmaksızın, bütün ticaret ve savaş gemileriyle askerlik ve ticaret uçaklarına açık olacaktır" (Md. 37) ²⁰.

Böylece, Boğazlar'ın 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile açılıp işgal edilmesi, arkasından bunun 10 Ağustos 1920'de Sevr Andlaşması ile sürekli hale getirilmek istenmesi ve yine bu andlaşmayla, Boğazları yönetmek üzere yabancı devletlerin temsilcilerinden oluşan bir "Boğazlar Komisyonu"nun kurulmasıyla (Md. 38-61); Boğazlar'da, 468 yıldan beri süren Türk egemenliği kaldırılarak, yabancı devletlerin egemenliğine ve yabancı ticaret ve savaş gemilerinin geçiş serbestliğine dayanan yeni bir dönem başlamıştır.

C. LOZAN ANDLAŞMASI VE BOĞAZLAR'DA TÜRKİYE'NİN BAŞKANLIĞINDA DEVLETLERARASI KONTROLE DAYANAN STATÜNÜN KURULMASI (24 Temmuz 1923)

Boğazlar'ın ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanarak Anadolu'nun da işgal edilmesi üzerine; bilindiği gibi, Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı başlatmış ve kısa bir süre içerisinde, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açarak yeni Türk Devleti'ni kurmuştur. Tam bağımsızlığı temel ilke alan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, İtilâf Devletleri'nin Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirdiği Sevr Andlaşması'nı ve onun getirdiği statü ile her türlü sonucu reddetmiş, yok saymıştır.

Bu bakımdan, Kurtuluş Savaşı'nın büyük zaferle sonuçlanması üzerine, 20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Barış Konferansı'nda, Boğazlar konusu ve sorunu üzerinde en çok tartışılan, çekişilen konulardan biri olmuştur. Sonuçta, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Andlaşması'na ek olarak yapılan sözleşme ile, Boğazlar statüsü yeniden düzenlenmiştir.

Lozan'da Boğazlarla ilgili yapılan sözleşmeye şu devletler

katılmıştır. Bir tarafta Türkiye, diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Yugoslavya. Bu devletler arasında varılan anlaşmaya göre düzenlenen yeni Boğazlar statüsünde:

Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi ile, İstanbul Boğazı'ndan denizden ve havadan serbest olarak geçiş esas kabul olunmuş; bu geçiş güvenliğinin sağlanması amacıyla, Boğazlar'ın her iki kıyısı 20 kilometre uzaklıktan geçen çizgiye kadar ve Marmara Denizi'ndeki adalar askersiz hale getirilmiş, bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklanmıştır. Buna karşılık, bu bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına konulmuştur. Ayrıca, bu statünün yürütülmesinin kontrolü için, bir Türk temsilci başkanlığında, sözleşmede imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir "Boğazlar Komisyonu" kurulmuştur ²¹.

Böylece, 1923 yılında Boğazlar'da; Türkiye'nin de yer aldığı devletlerarası kontrol ve yönetimi, savaş ve ticaret gemilerine geçiş serbestliğini, Boğazlar ve çevresini askerlikten arındırmayı esas alan yeni bir statü kurulmuştur. Statü, bu haliyle de Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hak ve yetkilerini geniş ölçüde sınırlamıştır.

Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlayan ve ülkenin güvenliğini olumsuz yönden etkileyen Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni, o günlerin koşulları içerisinde istemeyerek kabul etmiştir. Bu nedenle, kısa bir süre sonra, bu sözleşmenin değiştirilmesini istemeye ve bu amaçla çalışmaya başlamıştır.

D. MONTREUX SÖZLEŞMESİ VE BOĞAZLAR'DA TÜRK EGEMENLİĞİNİN YENİDEN KURULMASI (20 Temmuz 1936)

1. Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936) Ve Başlıca Koşulları:

1930'lu yılların başlarına gelindiğinde, dünyada meydana gelen önemli değişim ve gelişmeler sonucunda, daha önce umulan aksine, silahsızlanma çalışmaları olumlu bir sonuç vermemiş, Boğazlar'ın garantörü olan Milletler Cemiyeti'nin kolektif güvenlik sistemi saldırganlara karşı başarılı şekilde uygulanama-

mış, bunun sonucunda da Milletler Cemiyeti gittikçe etkisini kaybetmeye ve işleyemez hale gelmeye başlamıştır.

Türkiye. bu durum karşısında, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde öngörülen Boğazlar garantisi ile haklarının korunamayacağını ve güvenliğinin sağlanamayacağını anladığından, 1933 yılından itibaren mevcut Boğazlar statüsünün değiştirilmesini ve onun zamana daha uygun bir hale getirilmesini, diğer bir deyimle, Boğazlar üzerindeki doğal haklarını istemeye başlamıştır. Bu amaçla diplomatik yollardan yaptığı girişimler sonucunda da, Lozan'da 1923 yılında saptanan statünün değiştirilmesi için, 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux (Montrö) kentinde, 1923 Sözleşmesi'nde imzası bulunan (İtalya dışındaki) devletlerin temsilcilerinden oluşan bir konferansın toplanmasını sağlamıştır ²².

Montreux Konferansı'na Türkiye, Avusturalya, İngiltere, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya katılmıştır. Konferansın çalışmaları, devletlerin çıkarları hesabına göre karşılıklı oluşan tezlerin çatışmalarıyla sürmüştür. Sonuçta, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini yeniden kurmayı hedef alan, Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin gemilerinin bu denize girmesini önemli ölçüde kısıtlayan Türk tezi, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin desteği ile kabul edilmiştir. Bunun üzerine, Boğazlar statüsüne yeni bir şekil veren Montreux Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da imzalanmıştır ²³.

Tamamı 29 madde, 4 ek ve bir protokoldan meydana gelen bu Sözleşme ile, ilke olarak "Boğazlar'dan denizden geçiş ve giriş-geliş (ulaşım) serbestliği" kabul edilmiştir (Md. 1). Ancak, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi; barış hali, Türkiye'nin girmedığı savaş hali, Türkiye'nin girdiği savaş hali ve savaş tehlikesi hali olmak üzere dört ayrı statüye göre olacaktı. Bu çerçevede, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin getirdiği başlıca esaslar özetle şöyleydi:

1) Ticaret gemileri, barış zamanında ve Türkiye'nin katılmadığı savaş halinde gündüz ve gece bayrak ve yükü ne olursa olsun (sağlık denetimi dışında) hiçbir işleme bağlı olmadan Boğazlar'dan geçiş serbestliğinden yararlanacaktı (Md. 2,4).

2) Türkiye savaşırsa, Türkiye ile savaşta olan bir ülkeye bağlı olmayan ticaret gemileri, onun düşmanlarına yardım etmemek koşuluyla, Türk makamlarınca gösterilecek yoldan gündüz serbestçe geçebilecekti (Md.5).

3) Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayması durumunda, ticaret gemileri serbestlik ilkesinden yararlanacak, ancak bunlar Türk makamlarınca gösterilecek yoldan gündüz Boğazlar'dan geçebilecek, kılavuzluk ise zorunlu, ama ücretsiz olacaktı (Md. 6).

4) Barış zamanında, hafif su üstü gemileri ve yardımcı gemiler, bayrakları ne olursa olsun, Türk Hükümeti'ne 8 ve 15 gün öncesinden bir ön bildirim yapmak ve bunda gemilerin gideceği yer, adı, tipi, sayısı ile gidiş-dönüş tarihleri belirtilmek koşuluyla, Boğazlar'dan serbestçe geçebileceklerdi (Md.10, 13).

5) Karadeniz'de kıyısı olan devletler, 15 bin tonilatodan yüksek tonajdaki savaş gemileri ile denizaltılarını, Türkiye'ye önceden haber vermek ve diğer bazı koşullarla, tek olarak getirebileceklerdi (Md. 11, 14).

6) Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin, uçak gemileri ile denizaltıları dışında, savaş gemileri Boğazlar'dan geçebilecekti. Ancak bunların geçiş sırasında toplam tonajı 15 bin tonu aşmayacaktı. Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonilato toplamı da 30 bin tonu geçemeyecekti ve bu gemiler 21 günden fazla Karadeniz'de kalamayacaktı (Md. 18).

7) Boğazlar'da transit olarak bulunan savaş gemileri üzerindeki uçaklar, hiçbir durumda kullanılmayacaktı (Md. 15). Sivil uçaklar ise, Türk Hükümeti'nin göstereceği hava yollarından geçiş yapabilecekti (Md.23).

8) Savaş zamanında, Türkiye savaşırsa değilse, savaş gemileri Boğazlar'dan geçebilecekti. Ancak Türkiye savaş halinde ise veya kendisini yakın bir savaş tehdidi karşısında sayarsa, savaş gemilerinin geçişi konusunda Türk Hükümeti dilediği gibi davranabilecekti. (Md. 19, 20, 21)

9) Sözleşmenin süresi yirmi yıl olacaktı. Ancak, bu sürenin bitiminden iki yıl önce taraflardan hiçbirisi sözleşmeyi sona erdirmeye ön-bildirisi vermemişse, Sözleşme, bir sona erdirmeye ön-

bildirimin gönderilmesinden başlayarak, iki yıl geçinciye kadar yürürlükte kalacaktır. Ayrıca, sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak her beş yıllık dönemin sona ermesinde taraflardan her biri, sözleşmenin bir ya da birkaç hükmünün değiştirilmesini önerebilecekti (Md. 28, 29) ²⁴.

2. Montreux Sözleşmesi ile Boğazlar'da Türk Egemenliği'nin Yeniden Kurulması; Bunun Türk ve Dünya Siyasetindeki Önemi:

Yukarıdaki maddelerden anlaşılacağı gibi Türkiye, Montreux Sözleşmesi ile, Lozan Andlaşması'yla güvenliğini ve egemenliğini sınırlayan Boğazlar statüsünü, dönemin değişen güçler dengesinden çok iyi yararlanarak lehine değiştirmiştir. Boğazlar Komisyonu kaldırılarak, yetkilerini üzerine alması, Boğazlar'da askerileşmeyi gerçekleştirmesi kurulan statünün yürürlüğünü ve kontrolünü üstlenmesiyle egemenlik haklarına yeniden kavuşmuştur. Aynı zamanda güvenliği ve geleceği açısından önemli bir sorununu barışçı yollarla çözümlenmiştir.

Diğer yandan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile, Boğazlar'da yine milletlerarası bir statü kurulmuştur. Bunda, 1930'lu yılların dünyasındaki devletlerarası dengede meydana gelen önemli ve büyük gelişmelerle, Boğazlar statüsünün tarihi gelişimi rol oynamıştır.

Başka bir deyim ve genel hatlarıyla, Montreux Sözleşmesi, Boğazlar üzerinde Türk egemenliği ile, İngiltere'nin Rusya'ya karşı Boğazların kapalılığı ilkesi ve bunlara karşılık Rusya'nın kendisine değişmez düşünce kabul ettiği "sıcak denizlere inme" politikasını belli oranda karşılıklı tavizlerle dengeleyen bir statünün kurulmasını sağlamıştır. Daha genel olarak da, bu denge çerçevesinde, kıyıda olmayan devletlere ise geniş şekilde Boğazlar'dan Akdeniz'e geçiş hakkı tanınmıştır. Önemli olan husus da bunun, Türkiye'nin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve güvenliğine zarar vermeden gerçekleştirilmesi olmuştur ²⁵.

Türkiye, Sözleşmeyi bu haliyle, yeni Boğazlar rejiminin, kendisine esasen dostluk andlaşması ile bağlı Sovyetler Birliği ile Batı Devletleri ve Balkan ülkeleri arasında, barış yararına bir işbirliği döneminin açılmasına bağ ve temel olacağı ümidiyle im-

zalamıştır. Bu da, Sovyetler Birliği'ni, tehdit ve tehlikeye maruz bulunan Akdeniz'e Türk-İngiliz-Fransız ortağı olarak getirmek isteğinden kaynaklanmıştır ²⁶.

Görüldüğü gibi, 1936 Montreux Boğazlar statüsü, resmen ve fiilen 1774 yılında Küçükkaynarca Andlaşması ile başlayan ve 162 yıl gibi çok uzun bir sürede meydana gelen çeşitli gelişmelerin sonucunda kurulmuş, kurulduğu andan itibaren de dünya güçler dengesinde çok önemli yeri olan bir devletlerarası siyasi oluşumdur. Bu oluşum içerisinde, daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin 1452'den itibaren uyguladığı "Boğazların tam kapalılığı" ilkesi 23 Aralık 1798 Osmanlı-Rus Andlaşması ile bu ilkenin delinmesi ve Boğazlar'dan Rusya'nın geçiş serbestliği istemesi, 9 Ocak 1809 tarihli Osmanlı-İngiliz Andlaşması ile "Boğazlar'ın kapalılığı" ilkesinin devletlerarası bir andlaşmada yer alması ve 1841 Londra Boğazlar Andlaşması'yla Boğazlar'da devletlerarası bir statünün kurulması; bu statünün, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'yle fiilen yıkılması, 24 Temmuz 1923'te Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile yabancı devletlerin doğrudan söz sahibi olduğu ve Boğazlar'ın güvenliğini Milletler Cemiyeti'ne bırakan bir statünün kurulması başlıca önemli aşamalar olmuştur.

Bu genel çerçevede, Boğazlar'da Türk egemenliği esası üzerinde devletlerarası bir statünün kurulması, bunun yürürlük ve kontrolünün Türkiye'ye ait olduğu prensibi, ilk olarak 1841 Londra Boğazlar Andlaşması, ikinci defa da 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir. Bu durumuyla da 1936'da kurulan statü, Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği ile dış siyasetinin, aynı zamanda devletlerarası ilişkilerin vazgeçilmez önemli temellerinden biri olmuştur.

1936 yılında, yani dünyanın yeniden büyük sorunlarla, gerilimli ve bunalımlı bir döneme girdiği sıralarda, Türk Boğazları'nda çok hassas dengelere dayanan yeni bir statünün kurulması; Türkiye'ye olduğu kadar, bölge ve dünya devletlerarası siyasette bir uyuma ve barış içinde sorunların çözümlenebileceği örneğini vermiştir. Ne var ki, aynı tarihlerde Avrupa, Ortadoğu ve Uzakdoğu'da meydana gelen sorun ve gelişmelerin sonucunda, 1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı patlamıştır.

Savaşla birlikte, dünya güçler dengesinde ve siyasi haritasında büyük değişim ve gelişmeler ortaya çıkarken, bu durumdan yararlanmak isteyen Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den istekleri ve girişimleriyle, Boğazlar statüsü bir defa daha sorun yapılmak istenmiş, bu da yeni gelişmelere yol açmıştır.

E. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1939-1945) SIRASINDA SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'DEN İSTEKLERİ VE BOĞAZLAR SORUNU

İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) başladığı sıralarda, Türkiye, savaşın dışında ve tarafsız kalmayı, Mihver ve Müttefik Devletler ile yani karşılıklı iki blokla da var olan iyi ilişkilerini bozmamayı esas almıştı.

Ancak, dünyanın kritik günler yaşadığı bu dönemde, Sovyetler Birliği, 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir Dostluk Andlaşması imzalayıp batısını güvenlik altına aldıktan sonra, Çarlık Rusyası'nın daha önceleri yaptığı gibi, Boğazlar statüsünü lehine değiştirme ve oluşturma politikasını ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla ilk iş olarak, Türkiye ile bir anlaşma yapmak gerekçesiyle Türk Dışişleri Bakanı'nı Moskova'ya davet etmiştir. Bu davet üzerine, 25 Eylül 1939'da Moskova'ya giden Türk Dışişleri Bakanı aracılığıyla, Türkiye'den şu isteklerde bulunmuştur:

1) Boğazlar'ın ortak savunulmasına dair bir anlaşmanın yapılması;

2) Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde, Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerine, Boğazlar'ın her zaman ve kesin olarak kapatılmasını esas alan bir değişikliğin yapılması ²⁷.

Özetle verilen yukarıdaki isteklerden anlaşılacağı gibi Sovyetler Birliği, bir bakıma, yerini almış olduğu Çarlık Rusyası'nın 1833 yılında Hünkâr iskelesi Andlaşması ile Boğazlar'da elde ettiği üstünlüğü ve avantajlı durumu yeniden sağlamak üzere, resmen harekete geçmiştir. Onun Boğazlar statüsünün kendi lehine değiştirilmesini bu şekilde önermesi, daha üç yıl önce (1936'da) imzalanmış olan Montreux Boğazlar Sözleşmesinin özünün ve niteliğinin ortadan kaldırılması, aynı zamanda, dünyanın büyük bir bunalıma girdiği sırada Türkiye'yi de dolaylı olarak etkisi altına alması demektir. Bunlar ise, Türkiye'nin bağım-

sızlığını ve güvenliğini tehlikeye sokacak bir gelişmeydi. Bu nedenlerle Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yukarıda belirtilen önerilerini derhal reddetmiştir. Böylece Boğazlar statüsü, Sovyetler'in 1939 yılındaki bu girişimiyle, Türkiye ile Rusya arasında bir defa daha sorun olarak ortaya çıkmıştır ²⁸.

Sovyetler Birliği'nin yarattığı bu sorun, 17 Aralık 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması'yla Sovyet Rusya ile iyi komşuluk ilişkileri içerisinde bulunan Türkiye'yi ondan tamamen ayırarak, İngiltere ve Fransa'ya yani Batılı devletlere yaklaştırmıştır. Bunun da bir sonucu olarak Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da "Üç Taraflı Yardım Andlaşması"nı imzalamıştır ²⁹. Böylece, Türkiye'nin bu tarihe kadar izlediği dış siyasetinde önemli bir değişim meydana gelmiştir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında başgösteren Boğazlar sorunu, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında daha da şiddetlenerek, özetle şu gelişmeleri göstermiştir:

Sovyetler Birliği, savaşın ilerleyen yıllarında, devletlerarası ilişkilerde meydana gelen değişiklikler sonucunda, 22 Haziran 1941'de Almanya'nın saldırısına uğrayınca, aynı gün İngiltere ile bir askeri ittifak imzalayarak Müttefik Devletler safında yer almıştır. Bu durumdan yararlanan Moskova Hükümeti, savaşın Müttefikler lehine döndüğü sıralarda, savaş sonrası bölüşümü ve düzenlemeyi planlamak üzere Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere arasında yapılan Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)'nda, Boğazlar statüsünün kendi isteği doğrultusunda değiştirilmesini istemiştir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, Sovyet Rusya'ya Boğazlar'dan daha geniş bir geçiş hakkının verilmesini prensip olarak kabul etmekle beraber, bu konunun daha sonra dışişleri bakanları arasında yapılacak toplantıda ele alınmasını ve durumdan Türkiye'ye bilgi verilmesini kararlaştırmışlardır. Böylece, Türkiye'nin savaşın dışında kalmak için büyük çabalar harcadığı sıralarda; Sovyetler Birliği, İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri'ni Boğazlar sorununa kendi lehinde ortak yapmayı sağlamıştır.

Bu gelişmelerden sonra Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'te Türkiye'ye verdiği bir notayla, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması'nı feshettiğini bildir-

miştir. Bunun arkasında da 7 Haziran 1945'te Türkiye'den, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması ile düzenlenen Türk-Sovyet sınırında, Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapılmasını yani Kars ve Ardahan'ı; ayrıca, Boğazlar'ın ortaklaşa savunulmasını, bunu sağlamak için de kendisine Boğazlar'da deniz ve kara üsleri verilmesini; Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin kendi lehine değiştirilmesini istemiştir ³⁰.

Diğer yandan yine Sovyetler Birliği, Almanya'nın teslim olmasından sonra savaş sonu durumu görüşmek ve gelecek hakkında bir karara varabilmek amacıyla, 17 Temmuz- 2 Ağustos 1945'te Müttefik Devletler arasında toplanan Potsdam Konferansı'na, Boğazlar konusunu getirerek, Montreux Sözleşmesi'nin Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan her zaman serbestçe geçmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesi önerisinde bulunmuştur. Ancak Konferans'ta, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, konu kendilerini de ilgilendirir hale geldiğinden bu defa Sovyet isteklerine katılmamışlardır. Bu da, bu iki devletle Sovyetler'in arasında görüş ayrılıklarına yol açmıştır ³¹.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Sovyetler Birliği'nin bu şekilde Boğazlar hakkında istek ve tutumunu açıkça ortaya koyduğu sıralarda, dünyada meydana gelen önemli gelişim ve değişimlerin aynı zamanda Sovyetler'in gittikçe daha çok artan yayılma emelleri karşısında, Boğazlar'ın ve mevcut Boğazlar statüsünün önemini kavrayan Amerika Birleşik Devletleri, 1945 yılı sonlarından itibaren Boğazlar konusundaki tutum ve davranışını değiştirmeye başlamıştır. Nitekim, Karadeniz devletlerine Boğazlar'dan daha geniş geçme hakkı verilmesini kabul etmekle beraber, Montreux Sözleşmesi'nde önemli değişiklikler yapılmasından yana olmadığını açıklamıştır. Bununla bir büyük devlet olarak, Boğazlar konusuna artık kendisinin de doğrudan taraf olduğunu göstermiştir.

Sovyetler Birliği, bu gelişmelere rağmen, 7 Ağustos ve 24 Eylül 1946 tarihlerinde Türkiye'ye verdiği notalarla, yukarıda belirtilen Boğazlar'ın mevcut statüsünün lehine değiştirilmesi ve güvenliğinin Türkiye ile Sovyetler tarafından ortak olarak sağlanması önerisini tekrarlayarak, Türkiye üzerine yaptığı ağır baskıyı sürdürmüştür.

Türkiye, bu durum üzerine, 22 Ağustos ve 18 Ekim 1946 tarihlerinde Sovyetler Birliği'ne verdiği karşılık notalarda, yapılaş isteklerin "Türkiye'nin hiçbir şekilde feragat edemeyeceği ve bağlı kılınmasını kabul edemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı" olduğundan ve bunların kabulünün, "Türkiye'nin Boğazlar'da oynadığı denge ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacağını" bildirerek, Sovyet önerilerini reddetmiştir.

Bu arada, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet yayılmasının Orta Avrupa'dan Doğu Asya'ya kadar tehlikeli bir durum meydana getirmesi üzerine, dış politikasında genel ve önemli değişiklikler yapmaya başlamıştır. Bunun ilk belirtilerinden birini de, o tarihlerde Sovyetler'in gittikçe artan baskısıyla karşı karşıya bulunan Türkiye'ye yaklaşmakla göstermiştir.

Nitekim Amerika Birleşik Devletleri, donanmasının en büyük savaş gemilerinden biri olan Missouri zırhlısını, Washington'da ölen Türkiye Büyükelçisinin cenazesini taşımak vesilesiyle, İstanbul Boğazı'na göndermiştir. Missouri'nin 5 Nisan 1946'da İstanbul'a gelmesi, Türkiye üzerinde sürmekte olan Sovyet baskısına karşı, Amerika'nın Türkiye'ye verdiği bir güvence olarak karşılanmıştır. Geminin İstanbul'a vardığı gün Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman da, dış politikalarına yeni bir yön verileceğini ve Ortadoğu'daki durumun önemini ve ciddiliğini kabul ettiğini belirtmiştir.

Washington Hükümeti, bundan sonra, 19 Ağustos 1946'da Sovyetler Birliği'ne bir nota vererek, Montreux Sözleşmesi ile Boğazlar'da kurulan statünün kaldırılması ve Boğazların ortaklaşa savunulması konusundaki Sovyet isteklerini reddettiğini, Boğazlar'ın savunmasında sadece Türkiye'nin sorumlu olmasından yana olduğunu bildirmiştir. Bunun arkasından da Akdeniz'e bir savaş filosu göndermiştir. Diğer yandan, 9 Ekim 1946'da Sovyetler'e verdiği yeni bir nota ile de, yukarıda belirtilen görüşünü tekrarlamış; ayrıca, Boğazlar bir saldırıya uğrarsa veya saldırı tehdidiyle karşılaşarsa, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesini gerektireceğini belirtmiştir ³². Böylece Amerika Birleşik Devletleri, Boğazlar statüsünden doğan sorunlar içerisi-

ne resmen ve fiilen girmiş; daha geniş olarak, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllarda ve dönemlerde İngiltere'nin bölgede oynadığı rolleri üstlenmiş ve onun yerini almıştır.

Görüldüğü gibi, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yılından başlayarak savaş boyunca ve savaşı izleyen yıllarda, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar statüsünü kendi lehine değiştirmek amacıyla yaptığı istek ve girişimler sonucunda, Boğazlar'dan dolayı bir defa daha büyük bir bunalımla karşılaşmıştır. Bu bunalım, aynı zamanda o tarihlerde dünya güçler dengesinin oluşmasında kritik konulardan biri halini alarak, büyük devletleri de karşı karşıya getirmiş ve dünya siyasetini yönlendiren bir niteliğe ulaşmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın dünya siyasi haritasında ve güçler dengesinde meydana getirdiği büyük değişim, gelişim ve boşluk döneminde ortaya çıkan Boğazlar sorunu, bundan ve diğer Sovyet isteklerinden doğan Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginlik, 1950'lerde iki bloklu dünyanın oluşmasına ve Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla (18 Şubat 1952), 1953'e kadar sürmüştür. Bu sıralarda başlamış bulunan "Soğuk Savaş" dönemiyle de, Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir döneme girmiştir.

F. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRK BOĞAZLARI VE BLOKLARARASI İLİŞKİLERDEKİ YERİ (1950-1991)

Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen arkasından dünya yeni bir bloklaşmaya doğru gitmeye başlamıştır. Bu arada, 6 Nisan 1946'da İngiltere Başbakanı Winston Churchill, savaş sırasında müttefikleri olan Sovyetler Birliği'ni yayılmacılığı ve isteklerinden dolayı kesin ve açık olarak suçlamış, Avrupa'daki yeni bloklaşmayı belirtmek üzere de ilk defa "Demir Perde" deyimini kullanmıştır ³³. Böylece, Avrupa'nın "Demir Perde"nin önünde ve arkasında bulunanlar olmak üzere iki bölüme ayrıldığını belirtmiştir. Bu da, dünyanın iki bloklu duruma gelmekte olduğunu resmen göstermiştir. Nitekim 1950 yılında patlayan Kore Savaşı, bu bloklaşmayı kesin şekilde ortaya koymuştur. Bu tarihten itibaren dünya, Amerika Birleşik Devletleri'nin lideri olduğu "Batı Bloku" ile Sovyetler Birliği'nin lideri olduğu "Demir Perde" veya "Doğu Bloku" olmak üzere, iki kutuplu, bloklu yeni bir güçler dengesi sistemine açıkça ve fiilen girmiştir. Bu bloklaşma

ise, bölgesel sıcak savaşların yanında, genel olarak bloklararasında "Soğuk Savaş" dönemini başlatmıştır.

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginlik, yukarıda belirtildiği gibi, bir zaman daha sürmüştür. Ancak, Türkiye'nin Batı Bloku içerisinde yer almasından hemen sonra, Sovyetler Birliği'nin dış politikasındaki tutum değişikliği çerçevesinde, bu devletin girişimleriyle, 1953 yılından itibaren azalmaya başlamıştır.

Aynı tarihlerde ise Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet yayılmasına karşı, Doğu Asya'dan Batı Avrupa'ya kadar ittifaklar sistemiyle bir "Kuzey Kuşağı" kurmak üzere harekete geçmiştir. Washington'un bu tasarısı, 1955 yılında Türkiye'nin içinde bulunduğu Bağdat Paketi'nin kurulmasıyla, daha önce 1949 ve 1954 yıllarında kurulan NATO ve SEATO (Güney Doğu Asya İşbirliği Örgütü) arasındaki boşluk doldurularak, gerçekleştirilmiştir ³⁴. Bununla da, İngiltere'nin önderliğinde Kırım Savaşı (1853-1856)'ndan sonra imzalanan 1856 Paris Barış Andlaşması ile yapıldığı gibi, bu defa Amerika Birleşik Devletleri önderliğinde daha geniş şekilde olmak üzere, devletlerarası bir siyasi yapılaşma ve "siyasi kuşakla", Rusya'nın güneye doğru yayılması önlenmek istenmiştir.

Türkiye, 1856 yılında olduğu gibi, 1955 yılında da Rusya'ya karşı kurulan bu "siyasi kuşak" içerisinde, Avrupa ile Ortadoğu ve Uzakdoğu arasında bir bağ, köprü ve kilit ülke olarak yer almıştır. Bu yeni yapılaşma ise, Türk Boğazları'nın önemini daha da çoğaltmıştır.

Bu gelişmelerden hemen sonra, Sovyet Lideri Kruşçev'in, 1956 yılında çeşitli nedenlerle ortaya attığı "Barış içinde birarada yaşama" ilkesiyle birlikte, Sovyetler Birliği'nin dış siyasetinde önemli değişiklikler başlamıştır. Bu çerçevede Türk-Sovyet ilişkileri de önce normalleşmiş, 1960'lardan itibaren de iyi komşuluk ilişkilerine dönüşmüştür. Böylece, Sovyet Rusya'nın Boğazlar statüsünün değiştirilmesi isteğinden ve girişimlerinden doğan sorun ve gerginlik sona ermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu gelişmeler olurken, dünyanın siyasi, ekonomik ve ticari gelişmeleri oranında Boğaz-

lar'daki trafik de giderek artmıştır. Örnek olarak, 1957-1977 yılları arasında Boğazlar'dan geçiş yapan gemilerin sayısı 3,5 katına yükselmiştir. Bu gemilerin çoğunluğu Sovyetler'e aitti. Nitekim, 1977 yılında Boğazlar'dan geçen ticaret gemilerinin yarısına yakını (8000) Sovyet bayrağı taşımaktaydı. Yine aynı yıl, Boğazlar'dan geçen savaş gemilerinin sayısı ise şöyleydi: 248 Sovyet, 14 Amerikan, 4 İngiliz, 3 İran, 3 Suriye, 1 Bulgar. Bu trafik, 1977'den itibaren her geçen daha da yoğunlaşmıştır ³⁵. Böylece Boğazlar, bu gelişmelerle dünyanın dikkatini üzerinde toplamakta devam etmiştir.

Bu arada, Boğazlar statüsü ile ilgili büyük bunalımlarla karşılaşılacakla beraber, uçak ya da helikopter taşıyan savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçip-geçemeyeceği sorunu zaman zaman ortaya çıkmıştır. Buna da, Sovyetler Birliği'nin ilk defa 18 Temmuz 1976'da Kiev tipi bir savaş gemisi ile, son olarak da 2 Aralık 1991'de 65 bin tonajlık 304 metre uzunluğundaki Kuznetsov adlı uçak gemisini Karadeniz'den Ege'ye geçirmesi neden olmuştur ³⁶. Sovyetler'in, bir bakıma 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi statüsünü zorlaması olan bu tip girişimleri, bazı çevrelerde Boğazlar statüsünün yeniden gündeme getirilmesine yol açmıştır. Ancak bunlardan herhangi bir gelişme ve sonuç çıkmamıştır.

Böylece, Türk Boğazları'nda 1936 Montreux Sözleşmesi ile kurulan statü, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasındaki devletlerarası büyük değişim ve gelişmelerle, çekişme ve bunalımlara rağmen, Türkiye'nin tutarlı ve kararlı siyaseti ile direnci sonucunda, herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir.

G. GÜNÜMÜZDE TÜRK BOĞAZLARI VE GELECEĞİ

Yakın tarihlerde, mevcut Boğazlar statüsünün değişmesiyle en çok ilgilenen. Türk Boğazları üzerinde isteklerde bulunup sorunlar çıkartan ve bunalımlar yaratan Sovyetler Birliği'nde; 1985, özellikle de 1989 yılından itibaren meydana gelmeye başlayan iç gelişmeler ve bu devletin dağılmaya başlaması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada oluşan iki bloka dayalı sistem ile "Soğuk Savaşı" fiilen ve resmen sona erdirmiştir. Böylece, dünya güçler dengesinde yeniden büyük bir değişim ve gelişim

dönemi başlamıştır. Bu da, Yakınçağ'da dünyada meydana gelen her büyük dalgalanmada olduğu gibi, Boğazlar statüsünün bir de fa daha gündeme gelmesine yol açmıştır.

Bilindiği gibi, 1991 yılı sonlarına gelindiğine, Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 cumhuriyet bağımsızlıklarını ilan ederek, bunlardan 11'i, 21 Aralık 1991'de Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'da düzenledikleri doruk toplantısında, Sovyetler Birliği'nin yerini alacak olan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na katılmayı kabul etmişlerdir. Bu gelişmelerin arkasından da, Sovyetler Birliği'nin son devlet başkanı 25 Aralık 1991 günü görevinden istifa etmiştir. Bu suretle, 74 yıllık Sovyetler Birliği hukuken ve resmen sona ermiş ve yerini Bağımsız Devletler Topluluğu'na bırakmıştır.

Bu arada, 20 Aralık 1991'de NATO üyesi 16 ülkeyle, feshedilen Varşova Paktı'nın üyesi (Rusya'nın da içinde bulunduğu) 9 Doğu Avrupa ülkesi, NATO'nun merkezi olan Brüksel'de bir araya gelerek, "Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi" çerçevesinde ilk toplantısını yapmıştır. Bu tarihi toplantının açılış konuşmasını yapan NATO Genel Sekreteri, Konsey'in "Avrupa'nın bölünmüşlüğü'nün sonu" olduğunu ve yeni Avrupa'da "askeri bloklar, nüfuz alanları, güvenlik bölgeleri" oluşmaması için birlikte hareket edileceğini, söylemiştir. Konsey'in toplantısından sonra yayınlanan ortak bildiride, Konsey'e katılan 25 ülkenin ortak hedefinin "diyalog ve işbirliği'nin" ve bununla "Hür ve tek Avrupa" olduğu açıklanmıştır ³⁷. 10 Nisan 1992'de yine Brüksel'de, NATO ülkeleri ile Varşova Paktı ülkeleri Genelkurmay Başkanları birlikte toplanarak, barış için gelecekte yapılacaklar hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır.

1990'lı yılların başlarında yukarıda belirtilen gelişmelerle, dünya görünüşte "tek bloklu" duruma gelirken, dünyanın özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra oluşan siyasi yapısı ve siyasi coğrafyası ile, bazı değerlerinde değişimler olup yıkılmıştır. Yine aynı yıllarda, Batı Avrupa devletleri (Avrupa Topluluğu) önderliğinde, Avrupa'nın geniş bir bölümünü kapsayan ülkeleri arasında siyasi ve ekonomik birliği öngören bir yakınlaşmanın son aşamalarına gelinmiştir. Yani, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Doğu Avrupa'da ve Asya'nın bir bölümünde dağılma o-

lurken, Avrupa'nın Batısında büyük bir siyasi-Ekonomik birlik ve güç merkezi doğmuştur.

Dünya dengelerini yakından önemle ilgilendiren bu gelişmelerin yanı sıra, yine 1990'lı yılların başlarında Avrupa'da ve Önyasya'da şu etkili gelişmeler olmuştur:

Dünyanın iki bloklu duruma gelmesinde önemli rol oynayan Almanya'nın ikiye bölünmüşlüğü, Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesiyle sona ermiş ve birleşik büyük bir Almanya ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, Yugoslavya dağılmaya başlamış, bu devleti oluşturan cumhuriyetler arasında ve bu cumhuriyetlerin bazılarının iç yapılarında büyük sorunlar çıkmış, çarpışmalar başlamıştır. Bunlardan Makedonya Cumhuriyeti'nin tanınması gibi yeni gelişmeler, bazı Balkan devletleri arasında yeni sorunlar yaratmıştır. Kısacası, Balkanlar; belirsizlik, şiddet ve gerginliklerin hüküm sürdüğü, aynı zamanda büyük devletlerin etki alanı yaratma girişiminde bulundukları bir bölge haline gelmiştir. Bu arada, sekiz yıl süren İran-İrak savaşının arkasından, 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgal ve ilhak etmesiyle "Körfez Krizi" ve 17 Ocak 1991'de de "Körfez Savaşı" başlamıştır. Bu savaş 1991 yılında sona ermiş ise de, sorunları sürmektedir. Ortadoğu'nun kronik Arap-İsrail savaşı ve Lübnan bunalımı ise, dünyayı yakından ilgilendiren sorunlar olma niteliklerini korumaktadır.

Böylece, yukarıda kısaca işaret edilen olaylar ve diğer gelişmelerle, özellikle 1990 yılından itibaren dünyada ve devletler-arası ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır.

Günümüzde de sürmekte olan bu dönemde, önemli olan ve merakla beklenen, dünyada yıkılan dengelerin yerine nasıl bir dengeler sisteminin oluşacağıdır. Çünkü, her yıkılan denge bir güçler boşluğu ve pek çok sorunu arkasında bırakırken; ortaya çıkan güçler boşluğu ve dengesizlik de, yeniden dengelenmenin başlangıcını oluşturur. Bu bakımdan dengelerin oluşması, ancak bir çok sorunun aşılmasıyla gerçekleşebilir. Tarihin ortaya koyduğu bu gerçek de, yaşadığımız günlerin en büyük çözülmesi beklenen sorunu niteliğini taşımaktadır.

Bu genel çerçevede, Türkiye'nin çevresinde ve özellikle

kuzeyinde meydana gelen ve bütün dünyayı ilgilendiren bu değişimle ortaya çıkan güçler boşluğu döneminde, cevabı aranan konulardan biri de, Boğazlar statüsünü oluşturan 1936 Montreux Sözleşmesi'nin hukuki durumunun ne olacağıdır. Çünkü, bu sözleşmenin ağırlığı olan taraflarından, yani sözleşmede imzası bulunan büyük devletlerden birisi olan Sovyetler Birliği'nin siyasi yaşamı sona ermiştir. Bu da, bazı çevrelerde, Boğazlar statüsünde yeniden yapılaşmayı veya doğan boşluğun doldurulmasını gerektirebileceği görüşünün doğmasına yol açmıştır.

Ancak, 23 Aralık 1991 günü Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere gibi devletler ile Avrupa Topluluğu (AT), yeni bağımsızlığını ilan eden Rusya Federasyonu'nu dağılan Sovyetler Birliği'nin devamı olarak tanıdıklarını açıkladılar. Nitekim, AT'ın yayınladığı bildirisinde, "Topluluk ve üye devletleri, eski Sovyetler Birliği'nin uluslararası hak ve yükümlülüklerinin Rusya tarafından gerçekleştirilmesine devam edileceğini bildirir" denilmekteydi. Bundan bir gün sonra da (24 Aralık 1991) Rusya Federasyonu Birleşmiş Milletler'de Sovyetler Birliği'nin yerini aldı ve bu, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nu oluşturan diğer 10 cumhuriyet tarafından da onaylandı ³⁸. Böylece Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan hukuki ve siyasi boşluk doldurulmuş oldu. Bu da, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili yukarıda belirtilen sorunu gündemden çıkardı.

Türk Boğazları, 1991 yılına kadar, Karadeniz'e kıyısı bulunan devletler olarak Sovyetler Birliği ve onun etkisindeki Bulgaristan ile Romanya olmak üzere 3 devleti yakından ilgilendirmekteydi. Değişen dünyamızda ise bu devletlerin sayısı çoğalmıştır. Nitekim, Bulgaristan ve Romanya'nın yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Moldavya, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Gürcistan Karadeniz'e kıyıda devletler olmuşlardır. Ayrıca Ermenistan ile Azerbaycan, Karadeniz'e doğrudan kıyıda olmamakla beraber, bu denizle yakından ilgili devletlerdir. Aynı zamanda, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri: Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın deniz yoluyla dünyaya açılmaları genelde Karadeniz'le mümkündür. Bunlar da, Karadeniz'le ve bu denizin tek çıkışı olan Türk Boğazları'yla doğrudan ilgili devlet sayısını 13'e yükseltmiştir. Öte yandan, adı

anılan bu ülkelere dünyanın başka bölgelerinden deniz yoluyla ulaşabilmenin tek geçidinin Boğazlar olduğunu da belirtmek gerekir.

Diğer bir deyimle; Türk Boğazları, günümüzün değişen dünyasında da, her şeye rağmen, dünyanın en önemli ve en işlek su yollarından biri olma niteliğini korumaktadır. Gelecekte ise öneminin daha çoğalacağı anlaşılmaktadır. Çünkü Boğazlar, Karadeniz ile Akdeniz'i bütünleştirmekte, aynı zamanda Tuna Nehri ve bağlantı kanalları yoluyla Doğu ve Orta Avrupa'yı, Volga ile Don nehirleri ve kara yollarıyla Hazar Denizi ve çevresiyle, Orta Asya'yı açık denizlere bağlamaktadır.

Görüldüğü gibi, 1990 yılı öncesine göre yapısı değişen, siyasi ve ekonomik yönlerde yeniden yapılaşmaya doğru giden günümüz dünyasında, Türk Boğazları'nın jeopolitik ve jeostratejik önemi, dolayısıyla siyasi olma niteliği sürmektedir. Bunun yanı sıra, Sovyetler Birliği ile Varşova Paktı'nın dağılmasıyla, Boğazlar üzerinde tarihin derinliklerinden gelen tehdit ve tehlikeler de şimdilik kalkmış görünmektedir.

Ancak, Karadeniz'in çevresinde ve kuzeyinde Sovyetler Birliği'nin yerine kurulan devletler, Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurmuşlarsa da, bölgede nasıl bir yapılaşmanın meydana geleceği henüz açıklık ve kesinlik kazanmamıştır. Bu devletlerin dikkatleri, bugün için, daha çok ekonomik sorunlarını çözme ve siyasi yapılaşma çabalarına ağırlık ve öncelik verme zorunda kalmaları nedeniyle, içe dönük bulunmaktadır. Fakat, BDT içindeki birçok devlet ve özellikle de Türk cumhuriyetleri, yapılaşma çalışmalarında Türkiye Cumhuriyeti ile sıkı ilişkiler ve işbirliği kurmuşlardır.

Bu arada, Türkiye'nin girişimleriyle, Karadeniz çevresindeki devletler arasında, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşması" yapılmak üzere harekete geçilmiş; bu amaçla, Ankara'da 1990 yılı Şubat ayında yapılan ilk toplantının ardından, 2 Şubat 1991'de İstanbul'da Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konferansı toplanmıştır. Aynı gün, konferansa katılan Türkiye, Bulgaristan, Moldavya, Romanya, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Dışişleri Bakanları veya Dışişleri Bakan Yardımcıları tarafından "Karadeniz Ekono-

mik İşbirliği Anlaşması" parafe edilmiştir ³⁹. Böylece, Karadeniz çevresindeki devletler arasında ekonomik alanda işbirliği için ilk ve en önemli adım atılmış ve bir örgütlenmeye doğru gidilmiştir. Anlaşma, uygulamaya konulduğunda olumlu sonuçlar verecek olursa, Karadeniz'in dolayısıyla Boğazlar'ın ekonomik ve siyasi boyutlarını daha da genişletecek, önemini çoğaltacaktır.

Ne var ki, 1990'lı yıllardaki bu gelişmelere ve siyasi alandaki yumuşamalara rağmen, askeri yönden Karadeniz'de dünyanın iki bloklu ve Soğuk Savaş dönemindeki kuvvet durumu olduğu gibi durmaktadır.

Nitekim, Sovyetler Birliği'nden kalan, içinde nükleer silahlarla donatılmış suüstü ve sualtı savaş gemilerinin de bulunduğu, 300'ü aşkın gemiden oluşan Karadeniz Filosu ⁴⁰ varlığını olduğu gibi korumaktadır. Aynı zamanda, Ukrayna ile Rusya Federasyonu arasında, 1991 Aralık ayından itibaren başlayan ve her geçen gün tırmanan bu filoya sahip olma veya filoyu bölüşme mücadelesi, Karadeniz'de önemli bir sorunun varlığını ortaya koymaktadır. Bu mücadele ise, Sovyetler Birliği'nin varisi olan Karadeniz'in iki büyük devleti Rusya Federasyonu ve Ukrayna'nın, bölgede ve kıyıları oldukları denizde gelecek için düşünceleri ve izleyebilecekleri politikalar yönünden dikkate değer gelişme olarak görülmektedir.

Diğer yandan, her ne olursa olsun, başta Rusya Federasyonu ve Ukrayna olmak üzere, Karadeniz çevresinde bağımsızlıklarını ilan ederek ortaya çıkan yeni cumhuriyetlerde, büyük insan ve çeşitli alanlarda yetişmiş beyin potansiyeli, teknoloji birikimi ve birçoğunda yüzyıllardan gelen bir devlet geleneği bulunmaktadır. Bu birikmiş potansiyelin, bu devletlerin şu anda içinde bulundukları sıkıntı ve sorunları giderdikten sonra, nasıl gelişeceği, neye ve nereye yöneleceği de önemle dikkate alınması gereken bir husustur.

Karadeniz'in çevresinde, yukarıda belirtilen gelişmeler olurken, yine 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf yani sözleşmede imzası bulunan on devletten biri olan Yugoslavya da, daha önce belirtildiği üzere, 1991 yılından itibaren, Sovyetler Birliği gibi bir dağılma dönemine girmiştir. Yugoslavya'yı oluşturan altı devletten dördü bağımsızlıklarını ilan etmiş, aynı za-

manda bu cumhuriyetler, aralarında ve kendi bünyelerinde ortaya çıkan iç sorunlarla mücadeleye başlamışlardır. Böylece, Boğazlar statüsüyle imzacı devlet olarak doğrudan ilgili bulunan Yugoslavya ve onun yarattığı sorunlar bölgeyi bunalımlı duruma sokmuştur. Ancak, Yugoslavya'nın daha dar bir devlet (Sırbistan ve Karadağ'dan oluşacak) şekliyle devamı söz konusu yapıldığından, bu devletteki değişim ve gelişmelerden dolayı, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin hukuki yapısıyla ilgili herhangi bir görüş ortaya çıkmamıştır.

Görüldüğü gibi, özellikle son iki yılda (1990-1992), Türk Boğazları'nın yakınlarında ve Boğazlar statüsüyle doğrudan ilgili iki devlette, aynı zamanda dünyanın genel yapısında önemli değişim ve gelişimler olmuştur, olmakta da devam etmektedir.

Ancak bütün bunlara rağmen, 1936 Montreux (Montrö) Sözleşmesi ile Boğazlar'da kurulan statü varlığını olduğu gibi korumaktadır. Nitekim, yakın tarihler içerisinde daha önceki büyük dünya dalgalanmalarında görüldüğü gibi, bu defa, yani içinde bulunduğumuz dönemdeki dünya dalgalanmasında, Boğazlar statüsünün değiştirilmesiyle ilgili herhangi bir istek veya formül açıkça ortaya atılmamıştır. Bu da, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığının, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün en önemli temellerinden birini oluşturan Türk Boğazları'nda, 56 yıldan beri uygulanmakta bulunan statünün; dünya devletler sistemi ile yapısında ve güçler dengesinde, her türlü değişim ve gelişim içerisinde bile, varlığını sürdürecektir bir esas olarak yer alıp, kabul edildiğini; bundan böyle de, kabul edilmek durumunda olduğunu; aynı zamanda, Türkiye'nin iradesi olmadan veya bu irade zayıflamadan değiştirilemeyeceğini göstermektedir.

DİPNOTLAR

1) Selâhattin Tansel, **Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, Ankara 1953, s.44-45.

2) Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul 1947, s.10.

3) Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, (3. Baskı), İstanbul 1985, s.140.

4) Cemal Tukin. a.g.e., s.12.

5) Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara 1970, s.43-46; Ce-

mal Tukin, a.g.e., s.87.

6) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c.V., Ankara 1961, s.31-33; Ayrıca, andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, c.I., Ankara 1953, s.195-200.

7) Bkz. Rifat Uçarol, a.g.e., s.69-70.

8) Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, a.g.e., s.235-240.

9) Cemal Tukin, a.g.e., s.121.

10) Cemal Tukin, a.g.e., s.13-14.

11) Bkz. Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara 1968, s.10 vd; Cemal Tukin, a.g.e., s.5 vd.; Enver Ziya Karal, a.g.e., c.V., s.203-208.

12) Cemal Tukin, a.g.e., s.160-162; Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.59-61.

13) Rifat Uçarol, a.g.e., s.130.

14) Akdes Nimet Kurat, a.g.e., s.63.

15) Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, a.g.e., Cl., s.297-299; Ayrıca Enver Ziya Karal, a.g.e., c.v., s.137.

16) Bkz. Rifat Uçarol, a.g.e., s.132-136.

17) Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, a.g.e., C.I., S.311-313.

18) Cemal Tukin, a.g.e., s.227.

19) Yirmibeş maddeden oluşan mütarekenin metni için bkz. Seha L.Meray Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, Ankara 1977, s.1-5.

20) Tamamı 433 maddeden oluşan andlaşma metni için bkz. Seha L.Meray -Osman Olcay, a.g.e., s.45-185.

21) Yirmi maddeden oluşan sözleşme metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, Ankara 1965, s.98-110.

22) Rifat Uçarol, a.g.e., s.469-471.

23) Bkz. **Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, (Çev.Seha L.Meray, Osman Olcay), Ankara 1967, s.15; Feridun Cemal Erkin, a.g.e., s.69 vd.

24) Sözleşme metni için bkz. **Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, s.461-476.

25) Feridun Cemal Erkin, a.g.e., s.117-121.

26) Feridun Cemal Erkin, a.g.e., s.121.

27) Geniş bilgi için bkz. Feridun Cemal Erkin, a.g.e., s.135-142.

28) Bkz. Feridun Cemal Erkin, a.g.e., s.143-156.

29) Bkz. Rifat Uçarol, a.g.e., s.491.

30) Mehmet Gönübol, Halûk Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Ankara 1969, s.207.

31) Halûk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)**, Ankara 1961, s.53 vd.

- 32) Geniş bilgi ve notaların metinleri için bkz. Cemil Bırsel, **Türk Boğazları**, İstanbul 1948, s.62 vd; Feridun Cemal Erkin, a.g.e., s.246; Rifat Uçarol, a.g.e., s.546-550.
- 33) Louis J. Halle, (Çev. F.Çeliker), **Soğuk Harp**, Ankara 1976, s.101.
- 34) Bkz. Rifat Uçarol, a.g.e., s.538.
- 35) İsmail Soysal, "Boğaz Trafik Sorun Yarattı", **Cumhuriyet** (Gazetesi), 22 Ocak 1992, s.15.
- 36) İsmail Soysal, a.g.m.
- 37) "Rusya'nın Gözü NATO'da", **Milliyet** (Gazetesi), 21 Aralık 1991, s.4.
- 38) Bkz. "Rusya, SSCB'nin Mirasçısı", "BM'de SSCB Yerine Rusya", **Milliyet**, 25 Aralık 1991, s.4.
- 39) Bkz. **Milliyet**, 4 Şubat 1992, s.1, 7.
- 40) Bkz. **Milliyet**, 11 Şubat 1992, s.4.

KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ

Şükrü ELEKDAĞ

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB)'nin kurulmasına ilişkin deklarasyon, 3 Şubat 1992 tarihinde İstanbul'da Türkiye'nin ev sahipliğini yaptığı bir toplantıda, Karadeniz havzasındaki dokuz ülkenin dışişleri bakanları ve bakan yardımcıları tarafından paraf edildi.

Başlangıçta, KEİB'in kurucu üyelerinin Türkiye, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya olması öngörülürken, Sovyet İmparatorluğu'nun çökmesi üzerine, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Azerbaycan, Moldavya, Gürcistan ve Ermenistan da, bağımsız devletler olarak kurucu üyeler arasına katıldılar.

Deklarasyonun paraf edilmesiyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin son 50 yıllık hayatında ilk defa olarak, Türkiye'nin önderliğinde ve ondan kaynaklanan bir fikirle, bölgesel refaha olduğu kadar barış ve güvenliğe de katkıda bulunacak bir uluslararası kurumun temelleri atılmış oldu.

KEİB'in amacı, üye ülkelerin, coğrafi yakınlıklarından ve ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı niteliğinden yararlanarak, ortaklaşa alacakları önlemlerle, aralarındaki ticari, ekonomik, bilimsel ve teknolojik işbirliğini geliştirmelerini ve Karadeniz bölgesinin bir barış, işbirliği ve refah bölgesi haline getirilmesini öngörmektedir.

KEİB'in önde gelen amaçları arasında, bölgenin dünyaya artan ölçülerde açılması ve dünya ekonomisiyle kaynaştırılmasıyla, çevrenin korunması alanında geniş bir işbirliğine yönelmesi de yer almaktadır.

İşbirliğinin uzun vadeli hedefi, üye ülkeler arasında bir serbest ticaret bölgesinin tedricen gerçekleştirilmesidir.

PROJENİN HAYATA GEÇİRİLMESİ

Bundan sonraki aşamada, deklarasyonun, Haziran 1992 sonunda veya Temmuz 1992 başında Devlet veya Hükümet Baş-

• Dr. Şükrü ELEKDAĞ, E. Büyükelçi.

kanları düzeyinde imzalanarak KEİB'in uluslararası bir kuruluş olarak hayata geçirilmesi öngörülmektedir.

İmza törenini izleyen dönemde, öncelikli işbirliği alanlarında alınacak somut önlemleri belirlemek üzere çalışma grupları faaliyetlerine başlayacaklardır.

Bu grupların mutabık kalacakları projeler ve öneriler Hükümetler tarafından onaylandığında, KEİB çerçevesinde ilk somut ortak çalışmalar başlatılacak, ortak uygulamalar yürürlüğe konacak ve böylece bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler yeni itici güçlere kavuşturulacaktır.

KARADENİZ HAVZASINDA EKONOMİK İŞBİRLİĞİ FİKRİNİN DOĞUŞU

Hoşgörünüze sığınarak bu fikrin doğuşuna kısaca değinmek istiyorum.

Karadeniz havzasındaki ülkeler arasında ekonomik işbirliği fikrini ilk defa olarak 1990 yılının ilk haftalarında verdiğim konferanslarla gazetelerde yayımlanan makalelerim ve söyleşilerimde işledim.

1990 yılı Ocak ayının ilk yarısında, Henkel firması, kuruluşunun 10 uncu yılını kutlamak amacıyla İstanbul'da "Discorium"da "Dünyadaki Değişimler ve Türkiye" konulu bir panel toplantısı düzenlemişti. Bu panele, ben, Sovyetler Birliği Büyükelçisi Albert Chernishev, gazeteci-yazar Çetin Altan ve gazeteci Mehmet Barlas katılmıştık.

Ben, o günkü konuşmamda Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi kurulması fikrini işledim. Büyükelçi Chernishev, Komünizmin artık bir ekonomik ve devlet yönetimi sistemi olarak çöktüğüne ilişkin sözlerime felsefi bir yaklaşımla karşı çıktıysa da, Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikrini şahsen cazip ve olumlu bulduğunu belirtti.

Bunun üzerine, Çetin Altan şöyle bir espri yaptı: "Vaktiyle, Sovyet Rusya'nın 50nci yıldönümü münasebetiyle bir yazı yazdım, bu yüzden 1,5 yıl hapis yedim... Şimdi şu değişime bakınız. Burada Sovyet Büyükelçisi Chernishev ve emekli Washington Büyükelçimiz Şükrü Elekdağ ile beraber herkesin gözleri önünde Komünizmi ve neler neler konuşuyoruz.. Beni mahkum

ettiren Cumhuriyet Savcısı bu durumu görseydi, herhalde şaşkınlığından küçük dilini yutardı.."

KEİB konusunda ilk makalem 20 Şubat 1990'da Cumhuriyet gazetesinde yayımlandı.

Başlangıçta, hükümet çevreleri fikre hiç de sıcak bakmadılar. O zaman Varşova Paktı ayakta idi. Doğu Avrupalı ülkelerin Sovyetler Birliği'nden kopmaları süreci tamamlanmamıştı. Almanya'nın birleşmesinin barış içinde gerçekleşebileceği düşünülüyordu. Türkiye'nin hâlâ Sovyetler Birliği'ne kaynaklanan ağır bir tehdit altında olduğu görüşü, Türk savunma planlamasının temel varsayımıydı.

KEİB'i, o dönemde Dışişleri Bakanlığı ve devlet bürokrasisi de hiç benimsiyemedi. Bu durum, 1990 yılı Mart ayında Dışişleri tarafından düzenlenen bir toplantıda açıkça belli oldu.

Toplantı, Türk işadamlarını Doğu Avrupa'daki iş olanakları hakkında aydınlatmak amacıyla düzenlenmişti. Tanınmış iş adamlarımızla birlikte ekonomik bürokrasinin de en üst düzeyde katıldığı bu toplantıya Dışişleri Bakanı başkanlık ediyordu.

Toplantıda ben de kısa bir müdahale yaparak, Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikrine temas ettim. Kimseden olumlu bir ses çıkmadı.

Türkiye'deki akademik çevreler, KEİB fikrini benimsemişlerdi. Ama, fikrin kuvveden fiile intikal etmesi için politik destek lazımdı.

KEİB'e bu politik destek Cumhurbaşkanı Özal'dan geldi. 1990 Yazında İstanbul'da Harp Akademileri Komutanlığı'ndaki bir diploma töreni sırasında karşılaştığım Sayın Özal, Karadeniz Ekonomik İşbirliği fikrini çok ilginç bulduğunu söyleyerek bu konuda benden detaylı bir bilgi notu istedi.

Hazırladığım bir raporu, Özel Kalem Müdürü Nabi Şensoy'a faksladım. Bundan sonra, işler süratle gelişti. Benim de davet edildiğim ilk iki hazırlık toplantısı, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında ilgili bakanların da katılımıyla yapıldı.

DPT hariç, ekonomik bürokrasi fikre hâlâ karşı koyuyor ve basına da yansıyan küçümseyici açıklamalar yapıyordu. Fakat, Çankaya'nın "telkini" ile KEİB'e o zamanki hükümet sahip

çıktı. Dışışleri devreye girdi ve bu günlere gelindi.

Yazımın bu girizgahtan sonraki bölümünde, sizlere, KEİB'le ilgili müzakerelerin bölge ülkeleri arasında nasıl bir ortamda yürütüldüğünü, KEİB deklarasyonunda nasıl bir işbirliği öngörüldüğünü ve tarafların ne tür yükümlölükler üstlendiğini, KEİB çerçevesinde işbirliğinin gerçekleşmesinin politik ve ekonomik yararlarını izah edecek ve nihayet KEİB'le ilgili olarak Türkiye açısından öncelikle yapılması gereken hususlara ilişkin telkinlerimi belirteceğim.

KARADENİZ EKONOMİK İŞBİRLİĞİ DEKLARASYONU'NUN DURUMU

Karadeniz bölgesinde ekonomik işbirliği kavramının oluşturulması amacıyla 1990 yılı Aralık ayında Ankara'da, Türkiye, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya'nın katılımıyla yapılan ilk toplantıyı, yoğun müzakerelerin cereyan ettiği Bükreş, Sofya ve Moskova toplantıları izledi.

Müzakereler, genellikle, ilk toplantıdan itibaren Türkiye tarafından hazırlanmış olan anlaşma taslakları ve diğer tarafların bunlara getirdiği çok sayıda öneriler üzerinde cereyan etti.

11-12 Temmuz tarihlerinde Moskova'da dört ülkenin Dışışleri Bakan Yardımcıları düzeyinde yapılan toplantıda sekiz aydan beri süren çalışmaların semeresi alındı ve bir deklarasyon metni üzerinde mutabakata varıldı.

Yunanistan ile Yugoslavya'nın da gözlemci olarak izledikleri Moskova toplantısına, yine gözlemci statüsüyle katılan Sovyet Cumhuriyetlerinden Moldavya, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, bir an önce kurulmasını arzu ettikleri KEİB'e ilişkin ana belgeyi Sovyetler Birliği'nden ayrı olarak da imzalamak istediklerini belirtmek suretiyle, Karadeniz İşbirliği'ne katılmaya son derece arzulu olduklarını ortaya koydular.

Bu durum, o zaman Sovyetler Birliği açısından bir egemenlik sorunu ortaya çıkardıysa da, kısa bir süre sonra cereyan eden gelişmeler bu sorunun ortadan kalkmasına yol açtı.

Moskova toplantısında, taraflar, yakın bir gelecekte KEİB'in kuruluşuna ilişkin ana belgeyi -deklarasyon- Türkiye'de dü-

zenlenecek bir törenle mümkün olan en üst düzeyde imzalamak ve böylece Karadeniz havzasında ekonomik işbirliğini sürdürecektir. Kurumsal yapıyı fiilen ve hukuken ortaya çıkarmak hususunda anlaşmaya vardılar.

Ancak, bir taraftan Sovyetler Birliği'nin dağılması, diğer taraftan ülkemizdeki seçimler, bu hususun gerçekleştirilmesinin ertelenmesine yol açtı.

Ortamin belirginlik kazanmasından sonra, Türkiye'nin girişiyle 3 Şubat 1992 tarihli İstanbul toplantısı gerçekleştirildi. Bu toplantının esas amacını, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan yeni cumhuriyetlere, işbirliğine katılım taahhütlerini yenileme imkanını sağlamak ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Deklarasyonu'nun imza tarihini ve prosedürünü saptamak oluşturmuyordu.

ANA BELGENİN İÇERİĞİ

Bölge ülkelerinin Karadeniz Ekonomik İşbirliğine yaklaşımları bazı önemli farklılıklar göstermiştir.

Türkiye, müzakerelerde, işbirliğinin temel hedeflerine daha süratli bir tempo ve daha kesin ve açık yükümlülüklerle erişmeyi hedefleyen bir yaklaşımı benimsemiştir.

Buna karşılık, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya rahat ve yavaş bir tempoyu benimsemişler ve üye ülkelerin yükümlülüklerine ilişkin ayrıntıların işbirliğinin gelişmesine paralel biçimde ve tedricen kesinleştirilmesini tercih eden bir tutum ortaya koymuşlardır.

Bu değişik tutumların nedenlerini biraz sonra kısaca inceleyeceğiz.

Şimdi, ilkönce KEİB'e ilişkin ana belgenin içeriği üzerinde duralım. Söz konusu belge beş bölümden oluşmaktadır.:

(1) Amaçlar ve ilkeler; (2) hükümetlerarası işbirliği; (3) ticaretin geliştirilmesine, yatırımların ve sermaye akımının arttırılmasına ilişkin önlemler; (4) çevre korunması; (5) kurumsal yapı ve üyelik.

Amaçlar ve İlkeler:

Taraflar, Helsinki Nihai Senedi ve AGİK belgelerinde yer alan ilke ve yükümlülükler temeli üzerine bina edilecek dostluk

ve iyi komşuluk, ilişkileri çerçevesinde aralarında, ekonomik ve teknolojik işbirliğini geliştirmeyi, sosyal gelişmeyi ve serbest girişimi teşvik etmeyi ve Karadeniz havzasını bir barış, istikrar ve refah bölgesi haline getirmeyi kararlaştırmışlardır.

Bu nitelikteki işbirliğini sürdürürken taraflar, şu hususlara özen göstereceklerdir:

* İşbirliği tedricen geliştirilecektir. Öncelikler saptanırken, üye ülkelerin ekonomik durumları ile özellikle pazar ekonomisine geçiş sürecinde olan üyelerin sorunları dikkate alınacaktır.

* Ekonomik işbirliği, tarafların önceki uluslararası yükümlülüklerine halel getirmeden ve Avrupa Ekonomik Topluluğu da dahil olmak üzere uluslararası kuruluşlar, diğer bölgesel girişimler ve üçüncü ülkeler ile ilişkilerinin geliştirilmesini engelleme-yecek şekilde yürütülecektir.

* Ortak çıkarları yansıtan projelere, üye ülkeler, onların ekonomik ve mali kuruluşları, firmaları ile bölgesel ve uluslararası nitelikteki ekonomik ve mali kuruluşlar da katılabileceklerdir.

Hükümetlerarası İşbirliği

Taraflar, ekonomi, ticaret, sanayi, bilim, teknoloji ve çevre alanlarında aralarındaki işbirliğini genişletmeyi ve çeşitlendirmeyi ve bu amaçla sahip oldukları her türlü olanak ve fırsatı beraberce değerlendirmeyi öngörmektedirler.

Üye ülkeler bu amaçla, şu alanlarda ortak projeler saptamayı ve bunları uygulamayı kararlaştırmışlardır:

- * Ulaştırına ve haberleşme
- * Enformatik
- * Ekonomik, ticari ve istatistiki bilgilerin teatisi
- * Mamullerin standartlaştırılması
- * Enerji
- * Madencilik ve cevherlerin işlenmesi
- * Turizm
- * Tarım ve tarıma dayalı sanayi
- * Veterinerlik alanında işbirliği
- * İlaç sanayii
- * Bilim ve teknoloji

Bu listeye başka işbirliği alanları da ilave edilebilir.

Ticaretin Geliştirilmesine, Yatırımların ve Sermaye Akımının Arttırılmasına İlişkin Önlemler:

Taraflar, aralarındaki ekonomik işbirliğini yoğunlaştırmak ve işbirliği ortamını iyileştirmek, iş ve ticaret ilişkilerini geliştirmek ve ülkelerindeki firmalar ile kuruluşların girişimlerini teşvik etmek amacıyla aşağıdaki önlemleri almak hususunda anlaşmışlardır:

* İşadamlarının ülkelerine derhal ve kolayca girmelerini, i-kamet etmelerini ve ülke içinde dolaşımlarını sağlamak.

(Bu husus, ikili müzakereler yoluyla sağlanacaktır).

* Küçük ve orta ölçekli sanayii desteklemek.

* Üye ülkeler arasında mal ve hizmet ticaretinin gelişmesini sağlayacak önlemleri ortaklaşa almak ve ticareti güçleştiren tüm engelleri tedricen kaldırmak.

* Yatırımları, sermaye akımını ve çeşitli sanayi işbirliği türlerini teşvik edecek koşulları yaratmak ve bu çerçevede çifte vergilendirmenin önlenmesi ile yatırımların teşvik ve korunmasına ilişkin anlaşmaları süratle akdetmek.

* Kendi kuruluşlarının ve firmalarının katılmalarını sağlamak amacıyla, ülkelerinde açılacak uluslararası ihaleler konusunda birbirlerine bilgi vermek.

* Ortak serbest ticaret bölgeleri kurmak.

* Bir Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırımlar Bankası kurulması olanaklarını incelemek.

Çevre Korunması:

Taraflar, genel olarak çevrenin korunması ve özellikle Karadeniz'de çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ile bu denizin biyolojik potansiyelinin muhafazası, geliştirilmesi ve işletilmesi amacıyla ortaklaşa gerekli önlemleri almak ve ortak projeler geliştirilmesini teşvik etmek hususunda mutabık kalmışlardır.

Kurumsal Konular ve Üyelik:

KEİB için bir sekreteryaya öngörülmemiştir. Dışişleri Bakanları rotasyon usulüne göre yılda en az bir kere toplanmak suretiyle, hedefleri tesbit edecekler, belirli çalışma gruplarını kuracaklar, bunların çalışmalarına nezaret edecekler ve temel konu-

larda karar vereceklerdir.

KEİP üyeliğine, anlaşmanın üye ülkeler için belirlediği yükümlülükleri aynen üstlenmeyi taahhüt eden her ülke, oy birliğiyle kabul edilebilecektir.

MÜZAKERELER HANGİ KOŞULLARDA YÜRÜTÜLDÜ?

Türkiye dışındaki Karadeniz ülkelerinin, piyasa ekonomisine yönelmek için başlattıkları çalışmaların ağır sorunlar ve dar boğazlarla karşılaştığı, yeniden yapılanma amacıyla giriştikleri reformların büyük ölçüde uygulanma aşamasına geçemediği, karşılaştıkları finansman ve ödeme sorunlarına henüz çözüm bulamadıkları ve piyasa ekonomisi kuralları uyarınca sürdürülecek işbirliğinin hukuksal ve kurumsal ortamını tamamlayamadıkları bilinen hususlardır.

İşte bu koşullar nedeniyle, ekonomik işbirliğini düzenleyen ana belgenin müzakeresi pek de kolay olmayan bir ortamda cereyan etmiştir.

Türkiye'nin 1990 yılı Aralık ayında Ankara'da yapılan ilk müzakere toplantısına sunduğu çalışma belgesinde, işbirliğinin amacı, üye ülkelerin uzun vadede aralarında bir "serbest mübadele bölgesi" kurmaları olarak tanımlanıyordu.

Bu görüşten hareketle taslak belgede, "kişilerin ve işgücünün serbest dolaşımı", "malların serbest dolaşımı", "hizmetlerin serbest dolaşımı" ve "sermayenin serbest dolaşımı" gibi başlıklar taşıyan bölümler yer alıyor ve bütün bu hususlarda başlangıç noktaları saptanıyor, sonra da üye ülkelerin bu alanlarda kademe-li şekilde ve bir program gereğince uyum ve serbesti sağlamalarını ve ortak hedeflere yönelmelerini öngören yükümlülükler öngörülüyordu.

Türkiye tarafından hazırlanan bu ilk taslak belgenin bir özelliği de, devlet ve hükümetlere işbirliğinin çerçevesini çizmek ve destek sağlamak görevinin verilmesi, buna karşılık işbirliğinin zamanla ve olanaklar ölçüsünde özel kesim ağırlıklı olarak gelişmesi idi.

Ancak, müzakerat sonucunda, biraz önce değindiğimiz sorunlar ve belirsizlikler nedeniyle, ayrıntılara inmeyen ve yüküm-

lülükleri kesin hatlarıyla ve ayrıntılarıyla saptamayıp bir dizi ortak hedefler olarak belirleyen bir belge ortaya çıkarıldı.

İzahatından anlaşılacağı üzere, ana belgenin en somut bölümü, hükümetlerarası işbirliği oldu. Bunun iyi bir yanı, işbirliğinin gelişip neşvünema bulması için gerekli tüm altyapı projelerinin bu bölüm çerçevesinde ele alınacak olmasıdır.

Diğer hususlarda ise, ana belge içi doldurulacak bir çerçeve anlaşma veya bir işbirliği envanteri niteliğindedir.

İşte bu nedenlerle, Türkiye dışındaki ülkeler, KEİB'in ana belgesinin "anlaşma" veya "sözleşme" değil de "deklarasyon" olarak tanımlanmasını arzu etmişlerdir.

Deklarasyon'da belirtilen hedefler ve işbirliği alanları ile ilgili olarak Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılacak toplantılarda ayrı ayrı çalışma grupları kurulacak, bunların hazırladıkları raporlar bilahare Bakanlar tarafından ortaklaşa değerlendirilip karara bağlanacak ve bu suretle işbirliği tedricen bir gergefteki nakış gibi sabırla ve özenle dokunacaktır.

Bu durum da, Karadeniz ekonomik işbirliğinin yetenekli kadrolardan oluşan çok uluslu bir sekreteryasının bulunmasını gerektirmektedir.

Ortak projelerin oluşturulması, uygulanması ve izlenmesi, bakanlar düzeyindeki toplantıların ve sunulacak belgelerin hazırlanması, uluslararası kamu bankaları ve finans kuruluşları ile temasların sürdürülmesi, böyle bir sekreterya olmadan etkili şekilde yerine getirilemez. Bu eksikliğin, Türkiye'nin önerisiyle, en kısa sürede telafi edilmesinin gerektiği kanısındayız.

Biraz önce işbirliği alanlarının gelişme temposuna değindim. Biz, Türkiye olarak bittabi işbirliğinin çok daha süratli olarak gelişmesini arzu ederiz. Ancak, "politika mümkün olanı yapma sanatıdır" yolundaki deyimim özellikle uluslararası ilişkilerde geçerli olduğunu unutmamalıyız. Zira, gerçekçi bir işbirliğini ancak ortak paydalar üzerine bina etmek mümkündür.

Hal böyle olmakla birlikte, Karadeniz işbirliği çerçevesinde tarafların daha bidayette yürürlüğe koyabilecekleri nisbeten kolay ve pratik tedbirlerin, bölgedeki ticaretin ve ekonomik ilişkilerin genişleyip zenginleşmesi için uygun ortamı yaratacağına inandığımı belirtmek isterim.

KEİB'İN EKONOMİK YARARLARI

Dünyadaki ekonomik entegrasyon örneklerinde olduğu gibi Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi'nde ticaret üzerindeki engeller ve kısıtlamalar kalktıkça, ticari mübadele hacmi artacak ve bunun üye ülkelerin refahı üzerinde olumlu etkileri olacaktır.

Keza, ekonomik entegrasyon uygulamaları, üye ülkelerin ekonomik strüktürlerinin birbirlerinden farklı olması ölçüsünde, bölge içi ticaretin de o ölçüde gelişme potansiyeline sahip bulunduğunu göstermiştir.

Nitekim, Türkiye ile eski Sovyetler Birliği ekonomilerindeki önemli farklılıklar, son yıllarda aralarındaki ticari alışverişin ve yatırım ilişkilerinin büyük potansiyelini ortaya koymuştur.

Esasında, Türk işadamlarının değerlendirmelerine göre, bu potansiyel öylesine vaatkar ve caziptir ki, finansman ve ödemeler konusunda karşılaşılan sorunlara çözüm getirildiği, ticaret ve yatırımlar alanındaki usuller yeknesaklaştırılıp kısıtlamalar kaldırıldığı ölçüde, Türkiye'nin KEİB üyesi eski SSCB cumhuriyetleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerinin çarpıcı atılımlar gerçekleştirmesi kaçınılmaz olacaktır.

İşte KEİB'in önde gelen bir rolü, bölgede iş üretilmesi için gerekli olan bu ortamı yaratmak olacaktır.

Karadeniz havzasındaki ülkelerin birçoğu, Türkiye ile KEİB çerçevesinde sürdürülecek işbirliğine, kendileri için Batı'ya ve dünyaya açılacak bir ana cadde, ekonomilerinin dünya ekonomisiyle kaynaşmasına olanak sağlayacak bir köprü olarak bakmaktadırlar.

İşbirliğinin yaratacağı ortamda, Türk girişimcilerin de katkılarıyla, bölgenin zengin kaynaklarının katma değerlerini arttıracak şekilde işlenerek dünya pazarlarına sürülmesi olanakları doğacaktır.

TÜRKİYE'NİN DENEYİM BİRİKİMİ

Bunlara ilaveten, KEİB ülkeleri pazar ekonomisine geçiş süreçlerinde Türkiye'nin bu alandaki zengin ve taze deneyiminden yararlanabileceklerdir.

Gerçekten, Türkiye, serbest dış ticaret, fiyat, para ve kur politikaları, iş yönetimi, yabancı sermaye mevzuatı, borsa ve mo-

dern bankacılık alanlarında bu ülkelerle paylaşabileceği geniş ve değerli bir deneyim birikimine sahiptir.

Bunların yanında, KEİB'in bölgeye yabancı yatırım ve sermaye celbi hususunda da, gerek Türkiye, gerek bölge ülkeleri açısından sağlayacağı yararlar büyüktür. Dünyadaki pazarlar "globalleşmekte" ve Batılı yatırımcı firmalar, bir ülkeye yapacakları yatırımları bu perspektiften değerlendirmektedirler.

Sözü geçen firmalar, bugün bir ülkeye yatırım tasarlarken, sadece bu pazarlara yönelmeyi değil, bu pazardan diğer pazarlara da atlama olanaklarını gözönünde tutuyor ve kararlarını ona göre veriyorlar.

Bu açıdan KEİP, Amerikalı ve Batı Avrupalı yatırımcı firmalar açısından, Türkiye üzerinden ve Türk firmalarıyla birlikte Karadeniz havzasındaki diğer ülkelere yatırım yapmayı daha cazip hale getirecektir.

Türkiye-Bağımsız Devletler Topluluğu İş Konseyi Başkanı tanınmış işadamlarımızdan Nihat Gökyiğit, KEİB'in Türk ekonomisi ve sanayii için çok geniş olanaklar yaratacağını şu şekilde ifade etmektedir:

"Bölge ülkeleri halen giyim, ilaç, temizlik ve inşaat malzemeleri başta olmak üzere temel ihtiyaç mallarını ve hastahane, sosyal tesisler ve konut inşaatları gibi zaruri hizmetleri, Türkiye'den dünya standartlarına uygun kalitede, zamanında ve dünya fiyatları altında almaktadırlar. Bu durum, onlara, üçüncü ülke firmalarına karşı rekabet gücü kazandırmıştır. Bu açıdan, bölge ülkeleri, Türkiye'ye güvenilir bir ticaret ortağı olarak bakmaktadır. Öte yandan, telekomünikasyon ve ev aletleri gibi bazı sanayi kollarında en son teknolojileri uygulayan Türkiye, satış sonrası servisleri sağlamada da sürat ve ucuzluk sağlayabileceği cihetle, bölge ülkeleri tarafından tercih edilecektir. Bölgede limanlar ve hava meydanlarının modernizasyonu ve tevsii, serbest bölgelerin tesisi, otoyolların inşa ve haberleşmenin ıslahı gibi çok önemli altyapı kurma potansiyeli vardır. Genellikle tesislerin modernizasyon ve ıslahı ile askeri tesislerin sivil üretim alanlarına konversiyonunda da geniş iş olanakları doğmaktadır. Öte yandan, bölgedeki enerji kaynakları ile burada büyük kuvvet santralleri,

petro-kimya ve metalurji tesislerinin kurulması olanakları mevcuttur."

KARADENİZ DIŞ TİCARET VE YATIRIM BANKASI

Burada önemle vurgulayacağımız bir nokta, KEİB çerçevesinde çok uluslu bir ticaret ve ödemeler bankası'nın kurulmasıdır.

Karadeniz havzasında ekonomik işbirliği fikrini ilk ortaya attığımız zaman, havza ülkeleri arasındaki ticaret hacminin ve yatırımların gelişmesinin, finansman alanında karşılaşılan sorunların çözümlenmesiyle doğrudan orantılı olduğunu vurgulamış ve bu amaçla -sermaye fazlası olan üçüncü ülkelerden bölgeye kaynak transferine de yardımcı olacak- bir ticaret ve ödemeler bankasının kurulmasının önemini belirtmiştik.

Bu öneri de, KEİP'in kurulmasına ilişkin müzakerelerde hükümetler arasında ele alınmış ve sözleşme metnine, "tarafklar bir Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası kurmayı dikkate alacaklardır" şeklinde daha ziyade tavsiye niteliğinde olduğu izlenimini uyandıran bir ifade konulmuştur.

Oysa, bölge ülkeleri arasında ticari ilişkilerin gelişmesi ekonomik işbirliğinin şahdamarını teşkil edecek ve bu alanda kaydedilecek ilerlemeler KEİP'in başarısının en önemli bir simgesi olacaktır.

Aksi yöndeki bir gelişme halinde ise, yani ticari ilişkilerin kayda değer bir gelişme gösterememesi ve ödeme alanında müzmin sorunların devam etmesi durumunda, KEİP'in başarısı daha başlangıçta gölgelenecektir.

Türkiye açısından Karadeniz havzasındaki ülkelerle iş yapmanın bir temel koşulu vardır. Satın aldıklarını ödeyecek nakitleri olmadığına göre, onlardan mal ve hizmet almak durumundayız.

Bu nedenle, işadamlarımız, bölgede ticaretin geliştirilmesine permi vermek için bu ülkelerle "clearing" sistemleri kurulması ve barter düzenlemeleri yapılması gereğini her fırsatta dile getirmektedirler.

Ancak, sorunun sağlıklı ve kalıcı çözümünün, bütün bölgeye yönelik bir Karadeniz Dış Ticaret ve Yatırım Bankası'nın (KTYB) kurulması olduğunda görüş birliği vardır.

Bu bankanın temel işlevi, hem bölge içi ticaret ve yatırımların, hem de bölge ülkelerinin diğer ülkelerle yapacağı ticaretin finansmanını sağlamak olacaktır.

Bankanın diğer bir önemli işlevi ise, fon fazlası bulunan uluslararası piyasalardan bölge ihtiyaçlarının karşılanması için kapital celbetmek ve uzun vadeli kaynak sağlamak üzerinde odaklaşacaktır.

KTYB'nin kendinden beklenen işlevleri yapabilmesi için, ticari bankalardan bir ölçüde değişik nitelikte olması ve "kârlılık" amacının yanında, "yan getirilere" de aynı önemi vermesi gerekecektir.

Diğer bir deyişle, sözkonusu bankanın, başarısını sadece ettiği kâr ile değil, aynı zamanda bölgede mevcut iş potansiyelini ne ölçüde harekete geçirdiği, ticaret ve yatırımları ne ölçüde teşvik ettiği ile ölçmesi gereklidir.

Bunun yanında, KTYB'nin, Dünya Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası ile aynı işlev alanına sahip veya rekabet halinde bir kuruluş olduğu izlenimini kesinlikle vermemesi gerekecektir.

Böyle bir izlenim yaratılması çok yanlış olur, zira, Karadeniz ülkeleri, büyük ortak enfastruktur projelerini Dünya Bankası'na ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'na götürme olanağından kendilerini mahrum etmemelidirler. Bu nedenle Karadeniz bankasının daha başlangıçta iş programını buna göre düzenlemesinde yarar vardır.

Diğer bir deyişle, KTYB'nin, Karadeniz işbirliği bölgesinde ticaretin finansmanına ve kısa ve orta vadeli yatırımların desteklenmesine ağırlık vermesi uygun olacaktır.

Burada işaret edilmesi gerekli bir nokta da, Karadeniz ekonomik işbirliğine dahil olacak olan Türkiye dışındaki ülkelerin halihazır yapılarının, bankanın özel kesim ağırlıklı olmasına olanak vermediğidir. Bu bakımdan, Karadeniz bankasının temelde kamu ağırlıklı olması kaçınılmaz gibidir.

Yukarıda belirttiğimiz yönleri dikkate alınırsa, KTYB'nin çok uluslu bir Eximbank gibi işleyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

KTYB'nin kurulup işlevlerini etkili bir şekilde sürdürmesinin, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi'nin başarısında önde gelen bir rol oynayacağını burada bir kere daha tekrarlayalım.

Bu nedenle, bankanın dünyanın karşısına çok iyi ve inandırıcı bir ana sözleşme ve iş programı ile çıkması büyük önem taşımaktadır.

Banka'nın, dış ticaret finansmanında yetenekli, güvenilir ve deneyimli kadrolar kurması da bir o kadar önemlidir.

Bu konuda Türkiye'nin ayrıntılı bir öneri geliştirerek, KEİB deklarasyonunun imzasını izleyecek ilk çalışma toplantısına sunmasının önemi takdir edilecektir.

POLİTİK YARARLAR

KEİB, toplumların refahının, demokratik kurumlara ve kişisel girişim özgürlüğüne dayanan geniş tabanlı bir ekonomik işbirliğine bağlı olduğunun her zamandan çok daha iyi anlaşıldığı yeni dünya ortamına uygun düşmekte ve bundan güç kazanmaktadır.

KEİB, Türkiye'nin aktif dış politikasına da uyumlu bir örnektir. Karadeniz İşbirliği, Türkiye'nin, dünya politik sahnesinde yerlerini alan Orta Asya'daki bağımsız Türk Cumhuriyetleri ile de derin ve zengin ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirmesi ve onların dünya ekonomisine açılıp kaynaşması için uygun bir zemin hazırlayacaktır.

Türkiye'ye, KEİB'deki iki ortağının -Bulgaristan ve Romanya- desteğiyle daha güçlü bir Balkan politikası yürütme olanağını sağlayacaktır.

KEİB'in hayata geçirilip başarılı şekilde uygulanması, Türkiye'nin bölgesinde bir ekonomik merkez olma hedefine ulaşmasına katkıda bulunacaktır.

Diğer taraftan, Karadeniz İşbirliği yaklaşımı, hiçbir şekilde Türkiye'nin Batı'ya veya AT'ye alternatif aradığı şeklinde yorumlanmamalıdır.

Zira, Türkiye, Batı'daki öncelikleri ile Doğu'daki öncelikleri arasında tercih yapmak yerine, bunların birbirlerini tamamlayıp güçlendirmelerini sağlayabildiği ölçüde, önündeki tarihi nitelikteki fırsatları değerlendirebileceğinin bilincindedir.

Dünyada ortaya çıkan yeni değişim eğilimleri, Türkiye'nin de etkileneceği ve uyum sağlaması gereken oluşumlara yolaçmaktadır. Bu değişimlerin iki ayrı nitelik taşıdığı görülüyor. Birinci grup değişimin yönü ve yolaçtığı oluşumlar, uzunca bir tarihsel perspektifte bakıldığında, yakın gelecekte de aynı yönde sürme olasılığı çok yüksek olan, dolayısıyla aşağı yukarı kesin diye bakılabilecek süreçlere yolaçmaktadır. Bu kapsamdaki süreçlerin Türkiye'ye etkilerini incelerken, görece sağlam bir zemin üzerinde çözüm yapmak mümkündür. Değişimin getirdiği ikinci takım süreçler ve oluşumların nereye varacağı henüz belli değildir; varacağı nokta konusunda birden çok sayıda alması söz konusudur. Bu türdeki süreçler ve oluşumlar için Türkiye'ye etkileri ve Türkiye'nin uyum süreci konusunda senaryolar üretmek gerekmektedir.

Aşağıda, dünyadaki değişimin Türkiye'ye etkileri ve Türkiye'nin uyum süreçleri, yukarıda yaptığımız bu ayırım içinde ele alınacaktır.

YÖNÜ AŞAĞI YUKARI KESİNLEŞMİŞ OLAN OLUŞUMLAR VE SÜREÇLER:

Ülkelerarası Bloklaşma:

Bir yandan firmaların "globalleşmesi" eğilimleri sürerken, bir yandan da dünyada ülkelerarası bloklaşma giderek ivme kazanmaktadır. Batı Avrupa'da AT ve EFTA, Kuzey Amerika'da ABD ile Kanada arasında serbest ticaret bölgesi anlaşması, Uzak Doğu'da ASEAN ve buna ek olarak Japonya öncülüğünde 12 Pasifik ülkesinin bir ticari blok kurmak üzere yola çıkması, Ortadoğu'da Körfez Ülkeleri İşbirliği Konseyi yanında Magrep'te Tunus, Cezayir, Fas, Libya ve Moritanya'nın arasında kurulan işbirliği teşkilatı, Latin Amerika'da LAFTA, gibi oluşumlar bir blok-

laşma eğiliminin giderek yaygınlaştığını gösteriyor. Buna göre, ekonomik teknolojik -bazı örgütlerde- siyasal-kültürel ilişkiler de eklenerek, ülkelerarası ilişkilerin yoğunlaşması, global düzeyden çok, blok içinde sürdürölmek eğilimindedir. Sözkonusu eğilimin ekonomik bir temelden kaynaklanıyor olması, yakın gelecekte süreceğine gösterge sayılabilir.

Bu oluşumun Türkiye'ye etkileri ve gerektirdiğı uyum ise çok açıktır: Blokların dışında kalan ölkelerin ihracatı, teknolojik, kültürel-siyasal gereksinimlerinin karşılanması sınırlanacağı gibi, ölkeler yalnızlığa da itilebilir. Değişime uyum için Türkiye, AT ile ilişkilerini sıklaştırma çabalarına devam ederken, yeni girişimler de yapmak durumundadır. Ortak çıkar alanlarını paylaştığı ölkelerle, AT ile olan ilişkilerinden farklı nitelikte ilişkilere girmektedir. Doğü blokunda ortaya çıkan siyasal ve ekonomik liberalleşme, artık buna imkan da vermektedir. Kendi öncülüğünde Karadeniz'i çevreleyen ve Orta Asya'ya uzanan "Karadeniz Ölkeleri arasında işbirliği örgütü" kurulması bu girişimlerin biridir. Çevre koruması, ulaştırma, turizm, balıkçılık, sınır ticareti, ortak yatırım gibi alanlarda işbirliği Karadeniz çevresi ölkelerle olabileceğı gibi Doğü Akdeniz ölkeleriyle de olabilir. Arasına gündeme gelen su sıkıntısı içindeki Ortadoğü ölkelerine su satma projesi buna bir diğör örnektir. Bu girişimlerin doğrudan ekonomik katkıları olduğı gibi ölkeler arası barışı da güçlendirecektir; askeri harcamaların azalması yoluyla dolaylı bir katkısı da olacaktır.

"Askeri Önem"in Batı Açısından Azalması:

NATO ve Varşova Paktları'nın Doğü Bloku'nun çözölmesini izleyerek birbiri için tehdit kaynağı olmaktan çıkması, NATO Paktı ölkelerinin değörlendirilmesi açısından önemli değişmelere yolaçtı. Diğör yandan, Japonya ve diğör Uzak Doğü ölkelerinin sergiledikleri ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki başarılar, dünyada yeni bir değör ölçüsünü ön plana çıkardı.

Türkiye, uzun yıllar NATO için jeo-politik öneminden yararlanarak Batı kurumlarına katılabildi, askeri ve ekonomik yardım alabildi; bu niteliğı Batı ölkeleri için ön planda geldi. Ne var ki, yeni dünya koşullarında bu önem artık değörünü yitirdi. Bundan böyle Türkiye ancak demokrasisinin mükemmelliğı, insan

haklarına ve sosyal haklara saygısı, ekonomik-teknolojik-kültürel alandaki başarı çizgisiyle kendisine bu yeni dünyada saygın bir yer bulabilecektir.

Çağın getirdiği bu yeni değerlendirme kıstasına uyum "sahip olduğumuz arsanın askeri-stratejik rantını toplamak" gibi bir fırsatı değerlendirmekten çok daha büyük bir çaba gerektirmektedir: Eğitim sistemi kadar toplumdaki değer yargılarını da bağnazlıktan kurtarma, bireyi açık fikirli, sürekli soru sorabilen, mantıklı (rasyonel) davranabilen bir biçimde yetiştirme, çağın teknolojik değişmelerini izlemek kadar buna araştırma geliştirme yoluyla katkı yapabilme, sanat-kültür alanında başarı çizgisini yükseltme yeni koşullara uyumun gerekleridir.

İdeolojik Değişme:

Bugünden ortaya çıkan eğilimler, ideolojik planda çok önemli boyutta değişmelerin habercisidir. En belirgin olanları şöyle sıralanabilir: Bir kere, Batı dünyasında temel ideoloji siyasal ve ekonomik liberalizm olmaya devam ederken "insan hakları" bunun baş ögesi olarak yerleşecektir. Bu temel ideolojinin karşıtı olarak 1989'a kadar süregelen Marksizm-Leninizm ise, artık Batı dünyasındaki yerini tüketmiştir; bunun yerini sosyal demokrasi ve liberal sosyalizm ancak kısmen alabilecektir. Nedeni, bunların, temel ideolojiden çok farklı olmaması dolayısıyla, radikal siyasal eğilimleri tatmin edememesi kadar Batı insanını ürküten yeni "öcü"lerin ortaya çıkmış olmasıdır. Diğer bir deyişle, liberalizmle uyumlu olan sosyal demokrasi ve liberal sosyalizm, temel ideolojinin yanında, fakat yeni-radikal akımlar bunların karşısında yer alacaktır.

Bugünden ortaya çıkan eğilimlere göre, Batı için karşısında yer aldığı ve buna göre içinden çıkardığı yeni-radikalizm şöyle sıralanabilir:

Batı Avrupa'daki "güney"li, az gelişmiş ülke kökenli, resmi yoldan gelmiş göçmen işçilere son yıllarda kanundışı yollar-dan gelenler eklenmiştir. Artan işsizlik nedeni olarak bunlar suçlandıkça ve teknoloji elemeği gereksinimini azalttıkça, yabancı işçi sorunu ön planda bir "öcü" olmaya başlamıştır. B.Avrupa'da ırkçılık şiddetlenirken, baş hedef artık Yahudiler değil, göçmen

işçilerdir. Avrupa toplumuna en az uyum sağlayabilenler arasında bulunan Türk işçileriye ön hedefler arasındadır. Belirtmek gerekir ki, ırkçı akımlar düpedüz şiddet eylemleriyle göçmen işçileri hedef alırken, kurulu düzen de sessiz yollardan ayrımcılığı sürdürmektedir. Batı dünyasının ikinci "öcüsü" az gelişmiş ülkelerdir. Nüfus artış hızı sanayileşmiş ülkelerde sıfır, birçoğunda negatif iken, az gelişmişlerde nüfusun sür'atle artmaya devam etmesi, yarının dünyasında nüfus yapısında birinci takımın aleyhine ikincilerin lehine bir dağılım yaratacaktır; ayrıca, birincilerin nüfusu giderek yaşlanırken ikinciler genç ve hareketli nüfusla tanımlanmaktadır. Bugün kanundışı yollardan giren kaçak işçiler denetlenemeyecek boyutlara ulaşabilecektir. Ayrıca, az gelişmiş ülkeler -Japonya çevresinde yer alan Uzak Doğu ülkeleri hariç-sanayileşememekte, aksine sanayileşmiş ülkelerle aralarındaki fark giderek büyümektedir. Bu noktada, az gelişmiş ülkelere ilişkin bir ideolojik değişmeye daha değinmek gerekir: Askeri bloklar çağında, NATO kampı bu ülkeleri kendi yanına çekmek için tavizler verirken, Varşova Paktı ülkeleri de bu yöntemi izlemiş, bu arada, az gelişmişler de bu rekabetten yararlanmıştır. Oysa, bu rekabet ortadan kalkarken, Batı, kaynaklarını Doğu Avrupa'ya akıtmaya hazırdır artık; az gelişmişler, ağır dış borç sorunları, hızlı nüfus artışları, göçetmeyi gözleyen işçileriyle Batı'nın "öcüsü"dür. Üçüncü dünya savaşının zengin "kuzey" ile fakir "güney" arasında çıkabileceğine dair görüşlere bile Batı basınında rastlanmaya başlanmıştır.

Üçüncü öcü "Radikal İslam"dır. Filistin Kurtuluş Örgütü, Libya, İran, Salman Rüşdi olayı birbirini izlerken, son zamanlarda gerilim "uygar Hristiyan" ile "barbar Müslüman" çekişmesine dönüşmüştür. Batı basın-yayın organları artık sık sık "Hristiyan dünyası"nı konu ederken Doğu Avrupa'yı da içermekte, kendi karşıtı olarak "Müslüman dünyası"nı almaktadır. Ortodoks Kilisesi'yle Katolik Kilisesi'nin barışmasıyla bu çelişki giderek şiddetlenebilecektir. İslam radikalizminin Avrupa'nın içinde yer alması, çelişkinin getirebileceklerini belirtmeye yeter sanırız.

Türkiye, yukarıda değindiğimiz ayırımında, yaratılan yeni "öcü"lerin tümünde birden yer almaktadır. Bu da, Batı dünyasındaki yeri açısından giderek "çevreleşmekte" olduğunu gösterir.

Sanayileşmesini sür'atlendirip, demokratik-laik-hukuk devletini güçlendirmeyi başarabildiği ölçüde çevreleşmekten sıyrılacaktır; aksi halde, dışlanabilecektir; askeri-jeopolitik önemi azaldıkça, bu olasılık giderek artacaktır. Bu da, Batı'nın kendisine yeni kurduğu dünyada Türkiye'nin yer alabilmesinin, bazı koşulları mutlaka gerçekleştirmesine bağlı olduğunu gösterir.

Teknolojik Değişme:

Dünyadaki değişimi şekillendiren öğelerin başında teknolojik değişme gelir. 1970'li yılların başından itibaren mikro-elektronik temelli otomasyon teknolojisi sür'atle emeği ikame etmekte, sanayileşmiş ülkelerde sanayi kesimi artık istihdam artışı sağlayamaz duruma girmektedir. Soğuk Savaş'ın bitmesi, askeri amaçlı emek talebini de azaltmaktadır. Diğer yandan, yüksek vasıflı uzmanlaşmış emek talebiyse, ekonominin her alanında sür'atle artmaktadır. Dün, bugün emek-yoğun teknolojiyle üretilen mallar ve hizmetler giderek sermaye yoğun teknolojinin konusu olmaktadır.

Bu değişim sürecinin de Türkiye'ye çok yönlü etkisi vardır: Bir ara 1990'lı yılların ortasında B.Almanya'nın genç nüfusa ihtiyacı olacağı, dolayısıyla Türkiye'nin işçi ihracı için kapı açılacağı yolunda bir öngörü geliştirilmişti. Bir yandan teknolojik değişme bir yandan Doğu Avrupa'dan etnik Almanların göçü bu öngörünün gerçekleşmesine olanak vermeyecektir. Türkiye'nin nüfus artışını ciddi biçimde denetlemekten başka çaresi yoktur. Bir önceki bölümde değindiğimiz konular da aynı gereği yaratmaktadır. İkincisi, uzmanlaşmış ve ileri düzeyde eğitilmiş emek ihtiyacını karşılayabilmek için, Türkiye'nin okul ve okul dışı eğitim sistemini çağdaşlaştırması, geliştirmesi ve 1990'lı yılların öncelikli konusu haline getirmesi gerekir. Tabii, bu emeğin kullanım alanı olarak da sanayiini sür'atle çağdaş teknolojiye uygun biçimde geliştirmesi gerekiyor. Üçüncüsü, teknolojik değişmenin karşılaştırmalı üstünlüklerde de büyük değişimleri getirmesidir. Türkiye gibi emek-yoğun sinai mamullerde maliyet avantajı olan ülkeler, bunu kaybedebilecektir; Çünkü yeni teknoloji bunların artık sermaye-yoğun teknolojiyle üretimine olanak vermektedir. Bu da, Türkiye'nin eski avantajlarını korurken ileri teknolojiyi yeni mallarda da kendisine yeni avantajlar yaratmasının zorunluluğunu gösterir.

Sonuç:

Dünyada, özellikle yakın ilişkimiz olan B.Avrupa'da ortaya çıkan yeni eğilimler, Türkiye'nin düne oranla 1990'lı yıllarda biraz daha zorlanacağını, çok daha akılcı davranması gerekeceğini ortaya koymaktadır. Kaynaklarını insanını geliştirmek ve çağdaştırmak, sanayileşmek ve hızla kalkınmak için seferber edebildiği, demokratik-laik-hukuk devleti niteliğini kazanabildiği ölçüde, yeni kurulan dünyada kendisine saygın bir yer bulabilecektir. Aksi halde, askeri jeo-politik öneminin Batı için azalması ile Batı'nın kendisine "öcü" gibi gözüken nitelikleri üstün geldiğinde, bu yeni dünyada kendisine arzuladığı bir yeri bulması çok olası değildir.

1. Giriş

Tarihsel süreç içinde bugün dünün eseridir, yarın ise bugünün eseri olacaktır. Dünün bugünü oluşturmaları, çeşitli alanlardaki tarihçilerin inceleme konusuna girer. Tarihçiler, çeşitli toplumsal olaylar (ekonomik, politik, teknik vb.) arasındaki ilişki ve etkileşimleri inceleyerek, yeni oluşumları ve devinimleri açıklar. Tarihçilerin açıklamaları, geçmişini aydınlatmak ve onu anlamamızı gerçekleştirmekten öte, bazı kuramcılara ileriye yönelik, yani bugünün yarını oluşturma yönü hakkında projeksiyon doğrultuları sağlamak işlevi de görmektedir.

Tarihsel oluşumların yorumlanmasında, özellikle de ileriye yönelik projeksiyonların oluşturulmasında, hiç kuşkusuz, ideolojik elemanlar oldukça önemli bir ağırlıkla etkili olmaktadır. Bu nedenle, gerek geçmişin yorumlanmasında, gerek ileriye tahminde farklı görüşler ortaya çıkabilmektedir.

Özellikle günümüzde toplumsal olayların çok hızlı değişmesi, öngörülerin ve ileriye yönelik tahminlerin isabet derecesini ciddi olarak azaltmaktadır. Son yıllarda yaşadığımız olayları, oluşumlarından bir ya da iki yıl gibi çok kısa bir süre önce dahi isabetle tahmin etmek bir yana, düşünmek bile fazla olası değildir. Son yılların gelişmeleri, uzun bir zaman kesitinde olgunlaşmakla beraber, baş döndürecek bir hızda gerçekleşmiş olduğundan, isabetle öngörülemezlerdir.

Öngörü ve tahmin zor ve riskli bir uğraş olmakla beraber, ülke politikaları açılarından kaçınılmazdır. Oluşumların çok hızlı bir süreç içinde tamamlanmaları ve/veya değişimlerin çok hızlı gerçekleşmesi, öngörü ve tahminleri zorlaştırdığı kadar gerekli de kılmaktadır. Öngörü ve tahminlerin isabet dereceleri, oluşumların hızlanmasına bağlı olarak, ancak yapılaşma sıklıkları ile yük-

• Prof. Dr. İzzettin ÖNDER, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi

selebilir. Ayrıca, sözkonusu öngörü ve tahminlerin çok yönlü olarak yapılması gerekir. Zira günümüzde toplumsal ve toplumlararası etkileşimler, dikey ve yatay çok yönlü faktörlerin etkisi ile karmaşık bir yapı içinde olduğundan, ancak çok yönlü bir ekip çalışması bu yönde anlamlı sonuçlar üretebilir.

Tüm bu zorlukların bilincinde olarak, bu yazıda son gelişmelerin ve bunların Türkiye üzerindeki etkilerinin ekonomik açıdan tartışmaya denenmesi girişiminde bulunulacaktır. Ana tema, ekonomik faktör ve dürtüler etrafında kurulurken, gerekli olduğu yerlerde, ekonomik faktörleri etkileyen ve/veya bu faktörlerin etkisi ile oluşan diğer faktörlere de değinilmesi, hiç kuşkusuz, söz konusu olabilecektir. Tartışmalarda, geçmişin yorumlanmasına girilmeksizin, geleceğe yönelik, kısa dönemli olası gelişmeler ele alınacaktır.

2. Genel Görünüm

Temelde iki farklı ekonomik sisteme dayalı iki kutuplu bir dünyadan, tek sistemin hakim olduğu, hiç değilse şimdilik üç merkezli bir dünyaya geçmiş bulunuyoruz. Güç merkezlerinin adedi yükselmekle beraber, türü ya da niteliği tekilleşmiştir. Zira farklı sistemlerin yaşama ve genişleme mücadelelerinin sürdürüldüğü bir ortam, yerini aynı sisteme bağlı çeşitli güç merkezlerine bırakmıştır. Sovyetlerin liderliğindeki kollektivist blok ile A.B.D. liderliğindeki kapitalist bloktan oluşan uluslararası hakim karar ve güç odakları, Sovyetlerin dağılması ile A.B.D. liderliğindeki kapitalist blok şekline dönüşmüş bulunmaktadır. Ancak, bu tek blok, üç ana güç merkezi ortaya çıkartmıştır. Birinci güç merkezi, A.B.D. etrafında ve daha çok Amerika'daki bazı devletlerden oluşmaktadır. İkinci güç merkezi, Avrupa Topluluğu ve kısmen bu topluluk çevresindeki bazı ülkelerden oluşmaktadır. Üçüncü güç merkez ise, Japonya ve gelişmiş uzak-doğu ülkeleri tarafından temsil edilmektedir.

Bu değişim uluslararası rekabetin niteliğini de değiştirecektir. İki sistemli ve iki kutuplu bir dünyada, hakim merkezler kendi etki alanlarını genişletmeye ve bu amaçla taraftar kazanmaya çalışırken, tek sistemli bir dünyada güç merkezleri arasındaki mücadele ekonomik kaynak kazanmaya yönelik bir hale ge-

lecektir. Birinci tür dünyada hakim güçler arasındaki mücadele-
nin niteliği, sistemi korumaya ve genişletmeye yönelik olduğun-
dan, bu güçler orbitinde kümelenmiş ülkelere kaynak aktarımı
sağlanmış olduğu halde, ikinci tür dünyada, güçler arasında salt
ekonomik mücadele söz konusu olduğundan, kaynak akımı daha
merkeze yönelik olacaktır.

Çok kaba bir genelleme ile diyebiliriz ki, birinci dünyada-
ki mücadele siyasal-ekonomik nitelikli olduğu halde, ikinci dün-
yadaki mücadele salt ekonomik nitelikli olacaktır. Bunun sonu-
cunda, birinci tür dünyada güç merkezlerinden çevrelere doğru
kaynak aktarımı olduğu halde, ikinci tür dünyada hakim kaynak
aktarım yönü güç merkezlerine doğru olacaktır. Bu nedenle ikin-
ci tür dünyada kutuplaşma eğilimi birinci tür dünyadakine göre
çok daha güçlü olacaktır.

Tek sistemli yeni dünyada çevreden güç merkezlerine kay-
nak akımını zorlayan ve bu akımın mekanizmasını sağlayan sü-
reçler de günümüzde oldukça olgunlaşmış ve gelişmiş durumda-
dır. Kendi karşıtı sistem merkezinin dağılmasına alkış tutan kapi-
talist dünya, kendi nitelemesi ile "kriz"ini, hem de oldukça derin-
ce yaşamaktadır. 1930'ların sonlarında Keynes'in devlet ve sos-
yal politika ağırlıklı önerileri ile düzlüğe çıkardığı sistem, yeni bir
kurtarıcı beklemektedir. Rejim korkusunun ortadan kalkmış ol-
ması, mücadeleyi, rejimi kurtarmaktan çok, güç merkezlerinin
refahını yükseltmeye yöneltecektir. Bu mücadelenin, güç mer-
kezlerinin kendi içinde uyguladığı ve çevre ekonomilere yönelik
olarak sürdürdüğü politikalara yansıyaçağı kesindir.

Güç merkezleri, söz konusu kaynak aktarımını, odaktan
çevreye doğru yayılan halkalarda kümeleşen grupların görece
güçlerine göre gerçekleştirir. Diğer bir ifade ile, merkeze yapılan
aktarımın kaynaklarını, ağırlıklı olarak önce dış halkalarda yer-
alan çevre ekonomileri, daha sonraları, giderek hafifleyen dere-
celerde, iç halkalarda yeralan yakın çevreler karşılar. Diğer bir
anlatımla, merkez hakim ekonominin bunalım yükünü önceleri
dış ekonomiler çeker. Ancak görece olarak daha hafif bölümü iç
ekonomiye yüklenir. İleri toplumlardaki gelişmiş baskı grupları,
merkezin yükünün diğer ekonomilere aktarımını zorunlu hale ge-

tirmektedir. Bununla beraber, sosyal devlet kavramından uzaklaşması ve sendikal hareketlerin güçsüzleştirilmesi gibi akımlar, merkezin yükünün bir bölümünün iç halkada kalmasına neden olmaktadır.

Rejim korkusunun ortadan kalkmış olması ile taraftar kazanma çabasının da zayıflaması, merkezin yükünün dış ekonomilere aktarılması dürtülerini güçlendirecektir. Bu güçlenen dürtüleri amacına ulaştırabilecek tüm aktarım mekanizmaları, günümüzde en gelişmiş düzeyde mevcut olduğu gibi, maliyet yüklenme durumundaki ülkeler de bu konuda sanki birbirleri ile yarış durumundadır.

Bir kere sermayenin uluslararasılaşması ve ona paralel olarak emeğin uluslararasılaşması kaynak aktarım sürecini hızlandırabilir. Uluslararası sermaye akımını üç boyutta düşünmek gerekir: (1) Maddi sermaye, (2) parasal sermaye, (3) beşeri sermaye. Tüm bu sermaye unsurları, uluslararası hareketlilikleri arttıkça, getirilerini en yüksek düzeyde tutma olanakları yükselerek, çevreden merkeze doğru kaynak akımını hızlandırma mekanizması işlevini görür.

Maddi ve parasal sermaye elemanları, uluslararası hareketliliği ile merkeze kaynak aktarım işlevini görürken, kaynak aktarımı yapılan ekonomiye de kısa dönemli yarar sağladığından, fazla tepki çekmez. Hatta, özellikle politikacılar tarafından bu akımlar arzulanır ve kamuya da öylece sunulur. Zira, maddi sermaye girişi, söz konusu çevre ekonomilerin yatırım yetersizliği ve işsizlik sorunlarına çare gibi görüldüğünden, parasal sermaye girişleri ise kronik ödemeler dengesi sorunlarına geçici çözüm getirdiğinden tepki çekmezler. Hatta maddi sermaye girişleri, ekonominin kalkınma hızına da katkıda bulunabilir. Tüm bu yüzeysel sonuçlar, uzun dönemde oluşacak maliyetlerle gölgelenebileceği halde, kısa-dönemde çevre ekonomilerin ilgisini çekerken, merkeze kaynak aktarma işlevi görür. Özellikle gelişmiş uluslararası finans çevreleri, parasal sermaye hareketleri mekanizması yolu ile ciddi kaynak aktarım aracı işlevi görmektedir.

Hiç kuşkusuz, maddi ve parasal sermaye elemanlarının uluslararası hareketliliği, çevre ekonomileri tarafından izlenebile-

cek akılcı politikalar ile, kendileri için yararlı sonuçlara yönlendirilebilir. Söz konusu sermaye hareketlerinden tasarruf açıklarının kapatılması ve ödemeler dengesizliğinin giderilmesi amaçları ile yararlanılabilir. Ancak bunların koşulları, maddi sermaye ile eski teknoloji değil, yeni teknoloji transferi yapılabilmesine, parasal sermaye ile ise, yatırımların gerçekleştirilip, faiz yükünün kalkınma hızının altında tutulabilmesine bağlıdır. Ne var ki, söz konusu akılcı politikalar, iç ve dış güç merkezlerinin ve/veya ülkenin içinde bulunduğu koşulların dayatması sonucunda çarpıtılabilmektedir. Beşeri sermaye (beyin gücü) göçü, etki ve sonuçları açık olduğu halde, çağdaş uygulamalar bağlamında engellenmesi olası görülemeyen bir olgudur.

3. Türkiye'nin Konumu

Türkiye, Cumhuriyet yönetiminin kuruluşundan, hatta Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Tanzimat'tan beri Batı etkisi altında ve bu sistem içinde kalmıştır. 1917 Sovyet Devrimi hem Kurtuluş Savaşı'nda, Batılı ülkeler üzerinde lehimize bir baskı oluşturmuş, hem de özellikle stratejik konumumuza bağlı olarak son yıllara kadar, iki kutup arasındaki taraftar kazanma savaşında Türkiye'ye büyük olanaklar sağlamıştır. Ancak Türkiye açısından, uzun menzilli füzelerle başlayan stratejik önem kaybı, yıldız savaşları vb. projelerin geliştirilmesi ile hızlanmış ve nihayet, Sovyetler'in dağılması ve genelde kollektivist rejimin çökme noktasındaki ciddi güç kaybı ile, söz konusu stratejik önemi hemen hemen tamamen ortadan kalkmış bulunmaktadır. Türkiye bugün, tek hakim rejimli fakat çok merkezli bir dünyada kalkınmasını sürdürmeye çalışan bir ülke konumundadır. Türkiye artık, rejimlerarası rekabetin kutuplaşmayı engellediği bir dünyada değil, ekonomik güç merkezlerine kaynak akımının daha hızlanacağından dolayı kutuplaşmaya fevkalade açık bir dünyada ve biraz da orta yerde bulunmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde Doğu-Batı arasında stratejik konumda bulunan ve bu konumun avantajlarından yararlanmaya çalışmış olan Türkiye, bugün bir yandan yeni bağımsızlıklarını kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri'ne doğru uzanan yatay hat ile diğer yandan güneyde petrol yatakları üzerindeki İslâm ülkele-

rine doğru uzanan dikey hat üzerinde yer almaktadır. Politik istikrara henüz kavuşmamış, ekonomik potansiyeli yüksek, fakat bu potansiyeli harekete geçirmek için yoğun kaynak ihtiyacı içinde olan Türk Cumhuriyetleri, Türkiye önüne fevkalade zor seçenekler sunmaktadır. Uzun dönemde olası güçlü bir ittifak, kısa dönemde yoğun kaynak talebini gündeme getirmektedir. Güneyde ise, geçmişte dostluk ile sürtüşme arasında bir ilişki içinde bulunduğumuz ve etkili yeni enerji kaynakları bulununcaya kadar daha bir süre Batı'nın ilgisini çekmeye devam edecek zengin petrol yatakları üzerinde ve sınırları yine Batılı'larca cetvelle çizilmiş olan bir komşu devletler yığını ile karşı karşıya bulunmaktayız. Bu bölgedeki ekonomik gerilik, etnik sorunlar ve su sorunları her an kışkırtılmaya hazır odakları oluşturmaktadır. Yine Güney komşularımızla ilgili olarak, bu ülkelerin çoğunda halk yönetiminin henüz köklü olarak kurulamamış olması diğer bir istikrarsızlık kaynağını oluşturmaktadır.

Bu tablo ilk bize, doğu ve güney komşularımız ile kısa ve hatta orta dönemde kaynak sağlayabileceğimiz etkili ilişki içine girme olasılığı sergilenememektedir. Tam ters, özellikle doğu komşularımızla girişeceğimiz ilişkilerde önemli ölçüde kaynak sorunu ile karşı karşıya bulunacağımız, diğer komşularımızla ilişkilerimizde ise, güvenlik sorunun kaynakları zorlayacağı anlaşılmaktadır.

Gelişmiş Batı ile ilişkilerimize gelince, artık kapitalist dünyanın kendi mantığı ve kuralları içinde hareket etmemizin gerekli olduğu bir dünyada yaşadığımız açıktır. Rejim korkusunun ortadan kalkmış olması, gelişmiş ekonomileri ile ilişkilerimizde siyasal hesapları zayıflatacaktır. Bunun sonucunda uluslararası ilişkilerde salt ekonomik çıkar söz konusu olacaktır. AT üyeliğini ise bir süre unutmak gerekmektedir. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Kuruluşu ise, yerel ve kısmi sonuçlar sağlayabilecek bir deneme girişimi niteliğindedir.

Türkiye, çok kaba hatlarla, yukarıda özelliklerinin açıklanmaya çalışıldığı bir kısıtlar ortamında ekonomik ve siyasal faaliyetlerini sürdürecektir. Yukarıda kabaca verilmeye çalışılan dış kısıtlar yanında, belki onlardan da daha önemli olarak Türkiye'de

iç kısıtlar vardır. Bunları da, ana hatları ile, beşeri ve maddi sermaye yetersizliği ve gelişmiş ülkelerin ulaşılmış olduğu tüketim eğiliminin yoğun bir biçimde benimsenmiş olması şeklinde belirtebiliriz. Sadece iç dengeler açısından yaklaşıldığında, olağan tüketim eğilimi üzerine eklenilen aşırı tüketim eğiliminin fiili tasarruf oranını potansiyel tasarruf oranının altında tutarak, sermaye elemanlarının hızlı ve sağlıklı bir biçimde oluşmasını engellediği görülmektedir.

Türkiye'nin kısa sürede hızlı kaynak üretmesi gerekmektedir. Hızlı kaynak üretmek, bir yandan yüksek tasarruf oranının gerçekleştirilmesi, diğer yandan da ekonomide sermaye hasıla oranının (C/O veya ICOR) düşük değerlere çekilmesi ile olası görülmektedir.

Türkiye'nin çağdaş dünyada yer alabilmesi, ekonomisinin büyüme hızı yanında, nitelik değiştirmesine bağlı bulunmaktadır. Geçmişte tarımsal toplumdan sanayi toplumuna geçmiş olan günümüzün gelişmiş toplumları, bugün bu aşamayı da tamamlamış ve ileri-teknoloji, ikinci sanayi devrimi ya da bilgisayar teknolojisi çağına adım atmış bulunmaktadır. Bu nedenle, salt sanayi toplumuna dönüşmek mutlak bir başarı olabilir, ancak görece bir başarı sayılmayabilir, hatta gerilemeyi dahi ifade edebilir. Batının aktardığı geri teknoloji kuruluşları alan gelişmekte olan ülkeler, kendi içinde mutlak anlamda kalkınıyor gözükmekle birlikte, Batı karşısında geriliyordur.

Çok yoğun kaynak gereksinimi yaratan tüm bu oluşumlar, piyasa göstergeleri altında da gerçekleştirilemez. Bunun için kesinlikle bir orta dönem programlaması ya da perspektiflerin belirlenmesi gerekmektedir. Kaynakların etkin kullanılabilmesi ve yönlendirilebilmesi için firma düzeyinde beliren kârlılık kriterleri ile yetinilmeyip, sosyal verimlilik hesaplarının yapılması kaçınılmaz görülmektedir.

Türkiye bir yandan AT ilişkilerini sürdürmeye çalışırken, diğer yandan yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri, güney komşuları ve yeni oluşturulmaya çalışılan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Kuruluşu ile güçlü ilişkiler oluşturma çabası içinde bulunmaktadır. Hatta, Türkiye ikinci grup ilişkilerinde lider pozisyonunda

bir rol üstlenmek durumundadır. Ancak, Türkiye'nin hem öngördüğü bu rolü gerçekleştirmesi hem de Batı ile arasını kapatması, günlük oyalanmalar dışında ve üstünde kendi içinde yapacağı yeni ve gerçek atılımlara bağlıdır. Bu açıdan Türkiye çok dikkatli olmak zorundadır. İkinci grup ilişkiler, kendi içinde dönüşümünü gerçekleştirmiş bir Türkiye'ye liderlik pozisyonu sağlayabileceği gibi, bu dönüşümü yapamadan söz konusu ilişkilerle oyalanmış Türkiye'yi Batı karşısında görelî olarak oldukça gerilere atabilir.

ULUSLARAŞIRI SERMAYE MERKEZLERİ VE TÜRKİYE

Yavuz G. YILDIZ

"Küreselleşme" ya da "ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleşme" süreci, sermayenin uluslararası akışkanlığını sağlamaya yönelik çabaların ürünüdür. Bu süreç, uluslararası sermaye merkezlerinin önemini artırmaktadır. Euro-piyasalar, off-shore merkezleri ve uluslararası bankaların bu merkezlerle kurdukları global ağ, devletlerin para ve kredi politikalarını denetimde tutma çabalarını boşa çıkardığı gibi, sermayenin akış yönü üzerinde de devletlerin etkisini azaltmaktadır. Günümüzde uluslararası bankalar ve şirketler büyük ölçüde dünya para ve sermaye akışına egemen durumdadırlar. Son dönemlerde ortaya çıkan parasal krizlerin de gösterdiği gibi, ulusal ve uluslararası siyasal denetim mekanizmaları, dünya ekonomisindeki dengesizlikleri önlemekte güçlük çekmektedir. Devletler, global düzeyde ortaya çıkan siyasal ve askeri sorunların çözümünde belirleyici rol oynamarken; kredi sistemi ve uluslararası ödemelere ilişkin sorunlarda bu derece belirleyici rol oynayamamaktadırlar. Devletin bu alanda belirleyiciliği, "global city" diye tanımlayabileceğimiz merkezlerle ilişkilerinin düzeyine bağlı olmaktadır. Uluslararası ekonomik güçlerin izledikleri stratejiler ve uyguladıkları politikalar, uluslararası finansman üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Böyle bir yapılanma ise, uluslararası sermaye merkezlerini öne çıkarmaktadır.

"Global city"lerde toplanan üretken sermaye bu merkezlerde faaliyet gösteren uluslararası bankalar ve sermaye şirketleri elinde toplanmaktadır. Dünya piyasalarında sermaye şeklinde dolaşan paranın, devlet parasından özel sektör parası haline gelmesi, dünya para ve kredi sistemi içinde devlet merkezli siyasal mekanizmaları olumsuz yönde etkilemektedir. Devletin ekonomik

• Y. Doç. Dr. Yavuz G. YILDIZ, İ.Ü. İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Görevlisi

alandaki faaliyetlerine getirilen sınırlamalar* da uluslararası sermaye güçlerinin ulusal ve uluslararası ekonomik ilişkiler üzerinde etkilerini artırmaktadır.

1- Uluslararası Sermaye Merkezleri ve Bankaların Global Ağı

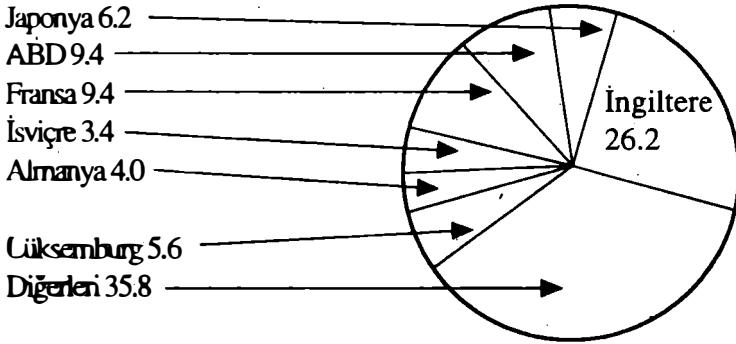
Ulusal ekonominin özerk konumunu yitirerek dünya ekonomisi ile bütünleşmesi, devletin ekonomik alanda faaliyetlerinin sınırlandırılmasına ve işlevlerinin farklılaşmasına yol açmaktadır**. Devletin denetiminin olmadığı belli merkezler, dünya çapında faaliyet gösteren uluslararası ekonomik girişimler için gereklidir. Bu merkezler ise, "global city"lerdir. Sermayenin bu merkezlerde toplanması, devletlerin bu merkezlerle ilişkilerini gerektirmektedir. Bu merkezlerde uluslararası bankaların elinde toplanan sermaye gücünden faydalanmak için, ülke sınırları içerisinde böyle merkezlerin oluşturulması ya da bu merkezlerle ilişkilerin artırılması gerekmektedir.

"Global city" diye adlandırdığımız uluslararası sermaye merkezlerinin kökeni eskilere dayanmakla beraber, bu merkezlerin önemi, uluslararası ekonomik ilişkilerin ortaya çıkmasıyla artmıştır. Özellikle ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleştirilmesi çabaları, bu merkezleri birer güç odağı haline getirmiştir.

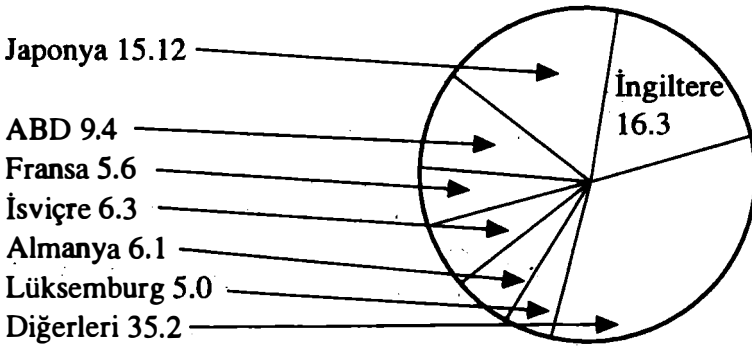
Günümüzde uluslararası sermaye merkezi niteliğindeki en önemli "global city"ler; New York, Tokyo, Londra, Paris, Milan, Frankfurt ve Zürih'tir. Bu merkezler arasında rekabet giderek artmaktadır. Fakat bu rekabetin, bir merkezin diğerleri üzerinde gücünü kabul ettirebileceği, bir durum ile sonuçlanması uzak bir olasılıktır.

1980-1990 arası dönemde, bazı sermaye merkezlerinin faaliyet alanı genişlerken; bazılarının ki, daralmıştır. Dünyanın ilk sermaye merkezi olma özelliği taşıyan Londra'ya¹ karşı New York, Paris, Milan, Frankfurt, Zürih ve Tokyo kıyasıyla liderlik mücadelesi vermektedirler. New York, Londra'ya karşı ABD'nin dünya ekonomisi üzerindeki etkisine bağlı olarak bir dönem başarı kazanmıştır. Şimdi ise Londra, özellikle 1970'li ve 1980'li yıllarda büyük bir atak yapan Tokyo ile liderlik mücadelesi içine

Şekil 1- DÜNYA SERMAYE MERKEZLERİNİN KREDİLENDİRME PAYLARI (%)

1980 Toplamı : 1.89 trilyon \$

1991 Toplamı : 6.24 trilyon \$

KAYNAK: The Economist, July 1992

girmiştir. Bu üç merkezin yanısıra Paris, Frankfurt, Milan, Zürih, Montreal ve Toronto da etki alanlarını güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Hong Kong başta olmak üzere, Singapur gibi Uzakdoğunun sermaye merkezlerinin de son yıllarda yükselme eğilimi içine girdikleri görülmektedir.

Bu gelişmelere rağmen, şekil-I'de de görüldüğü gibi, son on yıllık dönemde kredi payları açısından sermaye merkezlerinin sıralanmasında büyük bir değişiklik görülmektedir. İngiltere'nin payı 1980'e göre yüzde 9.9'luk bir düşme göstermesine rağmen, hâlâ ilk sırada bulunmaktadır. Japonya'nın payı ise on yıllık dönemde yüzde 8.9'luk bir oranda artış göstererek, 1991'de yüzde 15,1'lik payı ile ikinciliği ABD'den almıştır. ABD'nin kredilendirme içindeki payı on yıllık dönemde aynı kalırken, Fransa'nın payı ise yüzde 3,8'lik bir azalma göstermiştir. Almanya ve İngiltere'nin payları artmış, Lüksemburg'un payı ise azalmıştır. Uluslararası sermaye akışında, yedi sermaye merkezinin payı yüzde 65'tir. Bu merkezler içinde Japonya'nın artan bir hızla dünya sermaye piyasasındaki konumunu güçlendirdiği görülmektedir.

Japonya'nın dünya sermaye piyasalarında artan gücünü, gerek Japon bankalarının sahip oldukları özvarlıklarının boyutlarında, gerekse Japon sermayesinin dış yatırımlarının ölçeğinde görebiliriz.

Tablo: 1- İLK 100 ULUSLARAŞIRI BANKANIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI VE ÖZVARLIKLARININ MİKTARI, (1978, 1986, 1991)

ÜLKE	YILLAR	Uluslararası Banka sayısı	ÖZVARLIKLARI (milyar \$)	100 bankanın özvarlıkları içindeki payı (%)
JAPONYA	1978	23	861.4	26.3
	1986	26	3,122.7	39.7
	1991	24	5,580.9	38.2
ABD	1978	14	514.0	15.7
	1986	14	944.6	12.0
	1991	9	994.5	6.8
FRANSA	1978	7	361.4	11.0
	1986	9	792.3	10.1
	1991	10	1,797.3	12.3
ALMANYA	1978	12	459.7	14.0
	1986	12	787.4	10.0
	1991	12	1,604.2	11.0
İNGİLTERE	1978	5	174.9	5.3
	1986	5	435.7	5.5

	1991	7	943.5	6.4
İTALYA	1978	8	197.1	6.0
	1986	8	434.1	5.5
	1991	8	849.3	5.8
KANADA	1978	5	133.4	4.1
	1986	5	259.3	3.3
	1991	4	371.1	2.5
İSVİÇRE	1978	3	106.1	3.2
	1986	3	242.5	3.1
	1991	3	448.5	3.0
DİĞERLERİ*	1978	23	471.8	14.4
	1986	18	846.2	10.8
	1991	22	1,988.0	13.6

KAYNAK: **The Banker**, "The Top 500", July 1987 ve "The Top 300", July 1979; **Business Week**, July 1992

(*) 1991 için: Hollanda (3), Çin (1), Hong Kong (1), İspanya (5), Belçika (4), İsveç (4), Avustralya (4)

1986 için: Avustralya (2), Avusturya (1), Belçika (5), Brezilya (1), Çin (1), Hong Kong (1), Hindistan (1), İran (1), Irak (1), Hollanda (4)

1978 için: Avustralya (2), Avusturya (1), Belçika (5), Brezilya (1), Hong Kong (1), İran (1), İsrail (1), Hollanda (4), İspanya (3), İsveç (3), Yugoslavya (1).

Tablo-I'de yüz uluslararası banka içinde Japon bankalarının gücü görülmektedir. Japonya kökenli uluslararası bankalar, diğer ülke kökenli uluslararası bankalara nazaran, hem sahip oldukları özvarlık açısından, hem de toplam özvarlıklar içerisindeki payları açısından lider konumdadırlar. 1991 yılında ilk yüz uluslararası banka içerisinde yer alan 24 Japon bankasının sahip olduğu toplam özvarlıklar, 5,580.9 milyar dolardır. Bu miktar, yüz bankanın toplam özvarlıklarının yüzde 38.2'lik kısmını oluşturmaktadır.

ABD kökenli bankaların ise, önceki yıllara göre, hem sayı, hem de özvarlıkları açısından büyük bir düşme eğilimi içinde oldukları görülmektedir. Fransa ve Almanya kökenli uluslararası bankaların en azından yerlerini korudukları ve özvarlıklarını artırdıkları görülmektedir. Genel anlamda tüm ülkeler açısından tablo incelendiğinde, 1978'e göre 1986'da, 1986'ya göre 1991'de

bankaların özvarlıklarında artış görülmektedir. Bunun nedeni, dünya sermaye merkezlerinde biriken sermayenin giderek bankaların elinde toplanmasıdır.

Japon şirketlerinin ve bankalarının etkinliğinin artışı, uluslararası yatırım ve sermaye akışında bu ülkenin belirleyicilik gücünü artırmaktadır. Birçok Japon şirketi ve bankası, ABD ve AT'da şirket ve bankaları satın alırken, bu piyasalarda Japonya'nın etkisini de artırmaktadır ¹. 1980'lerin başında dünya sermaye ve yatırım akışı, daha çok ABD ve AT arasında iki yönlü bir eğilim gösterirken, Japonya'nın etkinliğinin artışı ile birlikte üç taraflı bir eğilim göstermeye başlamıştır. ABD'nin Japonya ile yatırım ve sermaye akışı alanında işbirliği artarken, Avrupa ile bu alandaki işbirliğinde azalma görülmektedir. Fakat bu azalmanın, Japonya'dan dışa akan sermaye ile karşılaştırıldığında, büyük miktarda olmadığı görülmektedir. Japonya'nın 1989'da dış yatırımları 44 milyar dolar olarak gerçekleşirken, aynı dönemde AT'dan ABD'ye sermaye akışı, 42 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir ². Avrupa, ABD ve Japonya eksenli sermaye akışından en fazla yararlanan ülke ise ABD olmuştur. Fakat ABD, Japonya ile Batı Avrupa'yı omuzladığı mali yükü paylaşma açısından tam anlamıyla ikna edememektedir.

1988 yılında yatırım akışı; ABD'den Japonya'ya 18 milyar dolar, Japonya'dan ABD'ye 53 milyar dolar; ABD'den AT'na 131 milyar dolar, AT'dan ABD'ye 194 milyar dolar; AT'dan Japonya'ya 2 milyar dolar, Japonya'dan AT'na 12 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir ³. Yatırım ve sermaye akışının bu rakamlar doğrultusunda üç yönlülüğü, diğer bölgelerdeki yatırım akışı üzerinde de etkili olmaktadır. Örneğin, Orta ve Güney Amerika ülkeleri ABD etrafında; Güneydoğu Asya ülkeleri ise Japonya etrafında kümelenmektedir. Orta ve Doğu Avrupa'nın serbest piyasaya açılması, bu ülkelerin AT etrafında kümelenmeleri sonucunu doğurmaktadır. Bu kümelenmede, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin sahip olduğu doğal kaynakların, uzmanlaşmış emeğin, düşük ücretlerin, büyük potansiyel pazarın varlığının yanı sıra, bu ülkelerin Batı Avrupa'ya yakınlığı da rol oynamaktadır.

1990 yılı sonu ile Haziran 1991 arasında Orta ve Doğu Avrupa'ya yaklaşık 9 milyar dolarlık yatırım akışı gerçekleşir-

ken; 1990'a kadarki dönemde ise, 100 milyar dolarlık bir yatırım akışı gerçekleşmiştir ⁴. Gelişmekte olan ülkelere yönelik yatırım ve sermaye akışından en fazla yararlanan ülkelerin başında Arjantin, Brezilya, Çin, Hong Kong, Mısır, Meksika, Malezya, Singapur, Tayvan ve Tayland gelmektedir. Bu ülkelere akan yatırım ve sermayenin çoğu Japonya kökenlidir. Bu ülkeler geliştirmekte olan ülkelere yönelik yatırımların üçte ikisini çekmeyi başarmışlardır. Japonya kökenli sermayenin en çok yatırım yaptığı Doğu Asya ülkeleri ise yatırımların yüzde 61'ni çekerek, bölgeler arasında ilk sırayı almaktadır. Latin Amerika ve Karaippler ise, 1990'larda yatırımlardan yüzde 32 pay almışlardır ⁵.

Ulusal ekonominin dünya ekonomisiyle bütünleşmesinde, uluslararası bankalar ve şirketler önemli rol oynamaktadırlar. Uluslararası bankalar, şirketler ve sermaye merkezlerinin oluşturduğu global ağ, uluslararası ekonomik ilişkilerin üzerinde etki yaratmaktadır.

Dünya ticaretinin, yatırımının ve sermaye akışının çoğunluğu, "intra-firm" anlaşmalarına dayalı olarak şekillenmektedir. Bu durumda, uluslararası ekonomik güçlerin izledikleri stratejiler önemli olmaktadır. Fakat çoğunlukla yatırım ve sermaye akışı, dünya ekonomisi üzerinde hegemonya kurmaya yönelik çabalara göre belirlenmektedir. Bu nedenle, yatırım ve sermaye akışının yönü daha çok eşit olmayan ilişkiler üzerine kurulmaktadır. Bu çerçevede global piyasalardan daha fazla pay alabilmek için doğru bir stratejinin tesbiti gerekmektedir. Bu stratejide, ulusal ekonominin dünya ekonomisi içindeki konumunun ne olduğu önem taşımaktadır. Eğer ulusal ekonomi zayıf ve uluslararası ekonomik güçlerle ilişkileri yoksa, global piyasadan pay alması oldukça güç olmaktadır. Çünkü bu merkezlerden sermaye akışının yönünün belirlenmesinde, "intra-firm" anlaşmaları kadar, uygulanan çeşitli izleme formatlarının sonuçları da gözönüne alınmaktadır. Bu formatlarla, ülke içindeki gelişmeler, politik ve sosyal risk ile ekonomik risk temeline dayalı olarak izlenmektedir.

2- (Yeni) Dünya Düzeni

Dünya düzeninden bahsederken, "yeni" kelimesini parantez içine almamanın gerekçesi, dünya siyasal ekonomisinde hegemonya ve "merkez, yarı-çevre, çevre" hiyerarşisine dayalı ilişki-

lerde herhangi bir değişikliğin olmadığını vurgulamaktadır. Bugün "yeni" diye ileri sürülen düzen, eski eşit olmayan ilişkilerin devamından başka birşey değildir. Yani, sistemin mantığında bir değişme yoktur. Aynı hegemonyacı anlayış ve hiyerarşı devam etmektedir. Bu çerçevede, "merkez" konumdaki ülkelerden ⁶ hiçbirinin "yarı-çevre" konuma düşmesi söz konusu değildir. Fakat, "yarı-çevre" birçok ülkenin "merkez" konuma çıkmaya çalıştığı görölmektedir ⁷. Türkiye de, "merkez" konuma çıkma çabası içerisinde olan ülkelerden biridir. Bu nedenle dünya düzeninin ilişkilerinin yeni boyutunun nasıl olacağının tesbiti, Türkiye'nin bu hedefi için izleyeceği strateji açısından önemlidir.

Dünya düzeni ekonomik açıdan üç, askeri açıdan bir kutuplu bir görünüm vermektedir. Geleceğin hegemonyacı güçleri; Almanya merkezli Avrupa, ABD ve Japonya'dır. Ticari ve askeri bloklaşmanın yeniden örgütlenmesinin ortaya çıkaracağı üç blok şöyle şekillenecektir. Birincisi, Avrupa, eski Sovyet Cumhuriyetleri ve belki Afrika. İkincisi, ABD ve Latin Amerika. Üçüncüsü ise, Japonya, Doğu Asya ve Pasifik. Güney Asya ise büyük olasılıkla çatışma bölgesi olma özelliğini sürdürecektir.

Ticaret açıkları, ekonomik durgunluk ABD'nin Pax Americana sevdasından vazgeçmesi sonucunu doğurmaktadır. Soğuk Savaş döneminde ABD'nin süpergüç olarak kurduğu hegemonyanın etkinliğini yitirdiğini ve dünya piyasalarında ABD'nin payının azaldığını görmekteyiz.

ABD ekonomisi ve doların değeri, Japonya ve Almanya sermayesinin tehdidi altındadır. Yine de, ABD'yi global ölçüde egemen kılan, sahip olduğu askeri mekanizma pek fazla değişmemiştir. Bir yanda böyle bir gücün getirdiği maliyetler, diğer yanda Avrupa ve Japonya ile dünya pazarlarında rekabet, ABD'nin hegemonyacı konumunu sarsmaktadır. ABD, vergi artışı, durgunluk artışı ve 1995 yılına kadar 339 milyar dolara ulaşacak bütçe açıklarının artması pahasına yeni dünya düzeni dayatacak durumda değildir ⁸. ABD'nin finansman açısından zayıf düşmesi, Pax Americana oluşturmasını olanaksızlaştırmaktadır. Körfez Savaşı'nın ardından ABD'nin Japonya ve Almanya ile ilişkilerinde, ABD ekonomisinin durgunluktan çıkması için gereksinim duyduğu faiz oranlarının düşürölmesi konusunda Bonn

ve Tokyo'yu ikna edememesi, ekonomik alanda kutuplaşmanın artacağıının işaretlerini vermektedir.

AT, ABD ve Japonya arasında yarış sürmektedir. Nüfus açısından ABD'nin önünde olan AT toplam GSMH'da da hem Japonya, hem de ABD'nin önünde bulunmaktadır. Ancak alım gücüne çevirerek hesapladığımızda, ABD'nin daha iyi durumda olduğu görülmektedir. AT dünyanın en büyük ihracatçısı durumundadır. Eğer AT ülkeleri "tek ülke çatısı" altında birleşirlerse, ABD en büyük darbeyi AT'dan yiyecektir. Çünkü bu durumda AT'nin hem IMF, hem de Dünya Bankasındaki oy hakkı ABD'den fazla olacaktır.

ABD, Kanada ve Meksika'yı kapsayan 360 milyon nüfusa ve 5.900 milyar dolarlık GSMH'ya sahip, 225 milyar dolarlık toplam ticaret hacmi olan bir ticari blok oluşturmaya çalışmaktadır⁹. Alasca'dan Acapulco'ya kadar uzanan blok sayesinde, ABD hem ticaret açığını azaltmaya, hem de GATT görüşmelerinde sahip olduğundan daha fazla söz hakkı elde etmeye çalışmaktadır.

AT ise, EFTA ülkeleri ile kurumsal bağlarını geliştirerek, 400 milyon nüfusa sahip bir Avrupa Ekonomik Bölgesi oluşturmaya çalışmaktadır. Diğer yandan eski Doğu Avrupa ülkelerini de kendi bünyesinde toplama çabası içindedir.

Japonya'nın ise şu anda hegemonyacı bir güç olma potansiyeli yoktur. Japonya stratejik hammaddeye aşırı derecede bağımlıdır. Aynı zamanda hegemonya kurabilecek askeri bir güçle sahip değildir. Fakat diğer yandan Japonya, şirketleri ve bankaları aracılığıyla uluslararası sermayeyi kendi bünyesinde toplamaktadır. 123 milyon nüfusu ile B.M. Kalkınma Örgütü'nün "1991 İnsani Kalkınma Raporu"nda ortalama yaş süresi, halkın eğitim seviyesi, alım gücü faktörlerinin birleştirilmesi ile oluşturulan kalkınma endeksinde birinci sırada yer alan Japonya, 9 milyar dolarlık dış yardım miktarı ile ABD'yi geçmiş bulunmaktadır¹⁰. Japonya artan ekonomik gücüne bağlı olarak, son 15 yıldır askeri harcamalarını da yüzde 5 oranında artırmıştır¹¹.

ABD'nin endişesi, Japonya'nın ABD pazarlarını daha fazla Asyalı ürünlerle dolduracak bir ticari blok oluşturmasıdır. Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur'un yanısıra Endonezya,

Malezya, Tayland ve Filipinler'in Japonya liderliğinde bir birlik oluşturmaları uzak bir olasılık değildir.

Dünya Ekonomik Forumu (WEF) ile Uluslararası İş Yönetimi Okulu (IMD) tarafından hazırlanan rapora göre, 1992 yılında rekabet gücü açısından yapılan sıralamada ilk sırayı Japonya, ikinci sırayı Almanya alırken; ABD, İsviçre ve Danimarka'dan sonra beşinci sırada bulunmaktadır ¹².

Tüm bu göstergeler, Japonya ve Almanya merkezli Avrupa'nın ekonomik alanda daha güçlü olduklarını ortaya koymaktadır. ABD'nin ekonomik alanda giderek güç kaybettiği görülmektedir.

3- Türkiye'nin Seçeneği Ne Olmalıdır?

Bu sorunun yanıtı, Türkiye'nin seçeneklerini kendisinin belirlemesi ile yakından ilgilidir. Bu temel koşulun ardından, dünya ekonomik sisteminin dayandığı bu ilişkiler çerçevesinde Türkiye, ulusal hedeflerini, uluslararası hedefler ile bütünleştirebilmelidir. Türkiye'nin "yarı-çevre" ülke konumundan, "merkez" konumuna çıkmasının üçüncü koşulu ise, "merkez" ülkelerin çıkarlarını yansıtan uluslararası işbölümünün dayattığı ilişkilere uygun politikaları benimsememedir. Çünkü böyle bir işbölümünde Türkiye'ye dışarıdan verilecek rol, onu "merkez" konuma yükseltecek bir sonuç doğurmayacaktır. Dünya ekonomisinde hakim olan ilişkiler bir ülkenin "çevre" konumundan "yarı-çevre" konumuna geçişinde; "yarı-çevre" konumundan "merkez" konumuna geçişinde, devletin çevresi üzerinde -daha açık deyişle, çevre devletlere sahip olması- hegemonya kurmasını ve bu doğrultuda uluslararası güç merkezleriyle ilişkiler içine girmesini zorunlu kılmaktadır. Böyle bir politikanın tercih edilmesi, bir yanda uluslararası güç dengesinde ülkenin konumuna, diğer yandan da ulusal ekonominin gücüne bağlıdır. Başlangıçta da değindiğim gibi, mevcut ekonomik ilişkiler, eski eşit olmayan ilişkilerin üzerine kurulmaktadır. Eski ilişkilerin dayandığı bağımlı ilişkilerin kırılması, ancak dünya ekonomik sisteminde kökten bir değişikliğin gerçekleşmesi ile mümkündür. Çünkü, sistemi denetleyen güçler, böyle bir dönüşüme engel olmadıkları takdirde, kendi egemen konumlarını kaybedeceklerinin farkındadırlar. Bu nedenle böyle bir dönüşümün gerçekleşmesi oldukça güçtür.

Bu genel göstergeler doğrultusunda Türkiye'nin seçenekleri belirlenirken, ortaya çıkan şu gelişmeler dikkate alınmalıdır.

- ABD, içinde bulunduğu ekonomik kriz nedeniyle uzun dönemde askeri gücünü koruyamayacaktır. Ekonomik göstergeler ABD'nin, Japonya ve Avrupa karşısında güç kaybettiğini göstermektedir. Örneğin George Bush görevden ayrıldıktan sonra, ABD dünyanın diğer ülkelerine 1 trilyon dolar kadar borcu olan bir ülke konumunda olacaktır ¹³. Bu dev açık, Japonya ve Almanya'nın dış ticaret fazlaları ile finanse edilmekteydi. Almanya'nın dış ticaret fazlasını Doğu Almanya'ya yöneltmesi; Japonya'nın ise, Pasifik, Uzakdoğu ve Güneydoğu Asya ülkelerini kapsayan bir ticarî birlik oluşturmak için, uluslararası Japon sermayesini Pasifik'te toplaması, ABD ekonomisi açısından daha kötü bir tablonun ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu durumu IMF, dünya ekonomisine yönelik en büyük tehdit olarak değerlendirmektedir ¹⁴.

- Avrupa, Almanya liderliğinde "tek çatı altında" birleşme sorunu ile karşı karşıyadır. Eylül 1992'de Avrupa Para Sistemi'nde ortaya çıkan parasal kriz ve İngiltere'nin tutumu, Almanya'nın AT içinde gücünü ortaya çıkarması açısından önemlidir. Diğer yandan Avrupa sermayesi, Doğu Avrupa ve eski Sovyet Cumhuriyetlerine yönelmiş durumdadır. Başka bir gelişme ise, bir süre önce kendi eliyle sermaye merkezlerinin gelişmesini sağlayan AT, şimdi bu merkezlerin faaliyetlerini durdurma yolları aramaktadır. Özel bölgelerin olmadığı Tek Pazar hedefindeki AT, bu merkezlerde toplanan paranın Topluluk dışına kaçmasının sıkıntısını yaşamaktadır. Tek Pazar için sermaye akışındaki kısıtlamaların kaldırılması, AT'dan paranın uluslararası sermaye merkezlerine transferini kolaylaştırmaktadır. Bu gelişmeye karşı, bir AT üyesi olan İrlanda, Dublin'i, İngiltere ise, Jersey ve Guernsey'i uluslararası sermaye merkezi haline getirmeye çalışmaktadır.

- Japonya ise, Uzakdoğu'da güçlü bir ticari blok kurabilecek potansiyele sahiptir. Ayrıca AT ve ABD piyasalarını, Japon sermayesi tehdit etmektedir. Japonya'nın bu ülkelerde yatırımları, banka ve şirketlerin satın alınmasına ve hizmet sektörüne yatırım yapılmasına yöneliktir. Japon kökenli uluslararası bankaların ve şirketlerin sahip oldukları özvarlıklar ve denetledikleri kaynaklar

dikkate alındığında; kullanıma ve yatırıma yönelik uluslararası sermayenin potansiyel olarak Pasifik'te toplandığı görülmektedir.

Bu göstergeler, Türkiye'nin Japon sermayesini çekebilecek politikalara ağırlık vermesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Böyle bir politika, Asya'yı yatırım alanı seçen Japon sermayesinin hedefleriyle de örtüşmektedir.

NOTLAR

(*) Örneğin Maastrich Antlaşması, AT Üyesi ülkelerin ulusal hükümetlerin harcamalarına sınırlama getirmektedir. Antlaşmaya göre hükümetlerin harcamaları sonucu oluşacak bütçe açığı ulusal gelirin yüzde 3'ünü geçmeyecektir.

(**) Ekonomik yapılanmada biri özerk, diğeri bütünleşmiş olmak üzere iki tür üretim biçimi bulunmaktadır. Ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleştirilmesi süreci, özerk üretim biçimini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum, devletlerin ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda üstlendikleri işlevlerinin farklılaşmasına yol açmaktadır.

(1) Örneğin, dünyanın en büyük bankası Dai-Ichi Kangyo Bank, 1989 yılında ABD para merkezi bankaları olarak bilinen 4-5 New York bankasından biri olan Manufactures Hanover'i satın aldı.

(2) UNCTC, Transnationals, UNCTC Pub., C.3, No.1, Mart 1991, s.2.

(3) World Investment Report 1991: The Triad in Foreign Direct Investment, U.N. Pub., New York, 1991.

(4) UNCTC, Transnationals, UNCTC Pub., C.4, No.1, Mart 1992, s.7.

(5) UNCTC, op. cit., s.1 ve Ibid., s.2.

(6) Merkez ülkeler; ABD, Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, İtalya, Kanada ve Japonya'dır.

(7) Yarı-çevre ülkeler ile Dünya Bankası tarafından "orta-gelirli gelişmekte olan ülkeler" belirtilmektedir. Yani, Brezilya, Meksika, Hindistan, Güney Kore, Tayvan gibi.

(8) **International Herald Tribune**, 18. 9. 1991.

(9) **The Guardian**, 15.4.1991.

(10) **The Independent**, 23.5.1991 ve **The Guardian**, 9.5.1991

(11) **The Economist**, 21.7.1990

(12) **Cumhuriyet**, 24.6.1992

(13) ABD, 1982 yılında 250 milyar dolar kredi verebilecek bir potansiyele sahipken, 1990 yılında 800 milyar dolar borcu olan bir ülke haline gelmiştir.

IMF, **World Economic Outlook** 1991

(14) Ibid.

DEĞİŞMEKTE OLAN DÜNYADA SİLAHSIZLANMA VE TÜRKİYE

Cemal ACAR

DEĞİŞEN DÜNYA VE GLOBAL DÜZEN ARAYIŞLARI

"Denizler durulmaz dalgalandıktan"

Eğer insanların yaşı nefes alınan günlerin sayısına göre değil de, yaşanan veya gözlemlenen olayların boyutuna göre belirleniyor olsaydı -ki bu yaş hesaplama yöntemi günümüz hanımlarının pek hoşuna gitmezdi- 20. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olan tüm insanları bugün çoktan dalga yemiş yaşlı birer şahit saymak gerekirdi!.. Çünkü onlar, nine ve dedelerinin 70-80 yılda duyup işittiklerinden daha fazlasını sadece son birkaç yılda tanık oldular.

Çok eski zamanlarda değil, daha bir buçuk asır kadar önce herhangi bir kimsenin dünyanın başka bir kıtasında yaşanan tarihsel olaylardan haberdar olabilmesi için aradan aylar hatta yıllar geçmesi gerekirdi. Oysa günümüzde; Güney Afrika'da gerçekleştirilen ırkçı bir eylem aynı gün New York'ta, Lahay'de, Paris'te kınanmakta; Filistin'de bir müslüman Arap çocuğun kol ve bacaklarını kıran zulüm birkaç saat içinde Ankara'da, Bonn'da, Buenos Aires'te, Ottawa'da yürekleri sızlatmakta; Libya'ya atılan bir bomba, Moskova'daki bir miting ya da bir üçüncü dünya ülkesi diktatörünün komşu ülkeyi işgali aynı dakikalarda Wall Street'te, Frankfurt'ta ve Tokyo'da para piyasalarını dalgalandırmaktadır. Daha da öteye gidersek; Arizona'daki bir baba Tel Aviv'deki kızına telefonda, daha O'nun henüz hiçbir şeyden haberi bile yokken, birkaç dakika önce fırlatılmış bir füzenin tehdidi altında olduğu ve bu füzenin birkaç on saniye sonra bulunduğu yere düşeceği uyarısını yapmaktadır.

Kısacası, artık bugünün dünyası dünün dünyası değildir.

Cemal ACAR, (Uçak ve Nükleer Yükl. Müh.), Savunma Sanayii
Müşteriliğinde görevli

İnsanlık tarihi bir dönüm noktasından geçmekte ve dünya değişmektedir. Üstelik bu değişim, bir uzmanın "ben doğduktan sonra olup bitenler, boyut itibarıyla benden önceki tüm zamanlarda yaşanan değişimlere eşittir," ifadesiyle özdeşleşecek kadar hızlı ve kapsamlıdır ¹. On yıllardır giderek yoğunlaşan dünyadaki bilimsel ve teknolojik gelişmeler bugün baş döndürücü bir hıza erişmiş olup, insanoğlunun mevcut bilgileri her on yılda bir ikiye katlanmaktadır. Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov'un iş başına gelmesiyle, on yıllardır böylesine hızlı seyreden bilimsel ve teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmış olan siyasal ve sosyal gelişmelerin de inanılmaz bir hız kazanmasıyla tarihin durulacağı belli olmayan bir süreç başlamıştır.

Gorbaçov'un ekonomik ve moral baskılar dolayısıyla zorunlu olarak başlattığı "Yeni Düşünce" akımının iki önemli bileşeni olan "yeniden yapılanma (perestroika)" ve "açıklık (glasnost)" politikalarının doğal bir sonucu olarak esmeye başlayan rüzgar giderek hiç de doğal sayılamayacak bir hıza erişerek fırtınaya dönüşmüş ve bu fırtınanın yarattığı anaför ilk önce Stalinist Sovyet Komünizmi'ni yutmuştu. Böylece, on yıllarca tüm dünya sathında uygulanabilecek evrensel sistem olduğu iddia edilen bir argüman, 70 yıllık bir badireden sonra, bireyselliğin ideolojiler karşısında zaferiyle tarihe gömülüyor ve klasik Marksist öğretinin temel dayanakları olan "sınıf çatışması, tek parti yönetimi, merkezi planlı ekonomi" tezleri birer birer çöküyordu. Sonuçta da bu türbülanslı sınavdan Yeni Dünya Düzeni arayışlarına esas teşkil eden bir gerçek, "politikanın bir bilim olmadığı ve insanların laboratuvarlardan yönetilemeyeceği" gerçeği, ortaya çıkıyordu!...

Dramatik değişimlerden nasibini alan bir başka gerçek ise, iletişim teknolojisinin ülkeleri ve insanları giderek birbirlerine yaklaştırmasıyla hızla modem bir köye dönüşen dünyada, eski milli güvenlik hesaplama yöntemlerinin ve bunlara dayalı askeri konseptlerin artık değişmesi gerektiği gerçeğiydi.

İki süpergüç 50 yıl boyunca öylesine bir silahlanma yarışı içine girmişlerdi ki, bu sürecin sonunda ulaştıkları teknoloji iti-

bariyle, bugün sadece bir mikrosaniyede ve tek bir silahla, tarihteki tüm savaşlarda kullanılan konvansiyonel silahların toplam enerjilerinden daha fazlasını elde etme konumuna gelmişlerdi. Kılıç ve kalkanların giderek güçlendirildiği dünyada ülkelerin milli güvenliği dünyanın yüzlerce kez yok edilebileceği bir dehşet dengesine dayanmaktaydı. Oynanan "sıfır toplamlı oyun"un kuralı ise basitti: Bir süpergücün güvenliği ne kadar azalırsa, diğeri- nin güvenliği o ölçüde artardı!...

Ne var ki, Gorbaçov'un yine sahneye çıkıp o güne kadar uygulanagelen güvenlik hesaplama yöntemini ve oynanan oyunun kurallarını değiştirmesiyle bu oyun da sona erdi. Buna göre, nükleer çağda bir ülkenin çıkarları askeri tehdide başvurularak değil, ancak diplomasi yoluyla korunabilir; bu koruma da tek başına hareket etmekle değil, diğeri ülkelerle işbirliği yapılarak güçlü kılınabilirdi. Zira başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası organizasyonlar ve ikili ilişkiler, bölgesel ve global ölçekli güvenlik sorunlarının çözümünde daha etkin bir rol oynayabilirdi.

Gorbaçov'un Sovyet askeri doktrinini değiştirmesiyle ortaya çıkan bu yaklaşımlar dünya kamuoyunda da büyük ilgi gördü ve bundan sonra gelişmeler peşpeşe birbirini izledi. Sovyet lideri önce Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki Sovyet kontrolünü kaldırdı ve buralardaki yüz binlerce Sovyet askerinin geri çekilme sürecini başlattı. Afganistan'dan askerlerini geri çekti. Vietnam kuvvetlerinin Kamboçya'dan çekilmesi yolunda nüfuzunu kullandı; Nikaragua ve Etyopya'daki komünist güçler üzerindeki desteğini kaldırdı; Orta Amerika ve Tropik Afrika'daki pek çok ülkede devam etmekte olan iç savaşların müzakerelerle sona erdirilmesinde ABD ile işbirliği yaptı. Körfez Krizi'nde Birleşmiş Milletler'de hazırlanan karar tasarılarına destek verdi ve nihayet kendi ülkesinde de polis diktatörlüğünü kaldırarak çoğulculuk yönünde önemli adımlar attı.

Daha henüz birkaç yıl önce ABD Devlet Başkanı Reagan tarafından "Şeytan İmparatorluğu" olarak nitelenmiş bulunan ülkesini 21. yüzyılın sivil toplum örgütlü modern bir ülkesi yapabilmek için, ekonomiye yüklediği mali külfeti daha henüz kimse-

nin hesaplayamadığı devasa Sovyet askeri güç ve aparatlarının ülke ekonomisi üzerindeki yükünü azaltmakta kararlı olan Gorbaçov'un bu politikası silahların kontrolü sürecini de hem radikal olarak hızlandırdı hem de kapsamını değiştirdi. Böylelikle Gorbaçov döneminde silahların kontrolüne yönelik 3 tarihi antlaşma imzalandı: Orta-menzilli Nükleer Kuvvetler (INF), 1987; Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi (CFE), 1990 ve Stratejik Silahların Sınırlandırılması (START), 1991. Nihayet tüm bu gelişmelerin sonucunda; "yeryüzünde herhangi bir ülkenin milli güvenlik ve bekasının sadece devasa bir askeri güce sahip olmakla teminat altına alınamayacağı; bundan böyle milli güvenlik hesaplamalarında askeri güçlerin yanı sıra ekonomik ve politik güçlerin, dış dünya ile olan ilişkilerin ve dünya kamuoyuna karşı sorumlulukların da dikkate alınması gerektiği" hususları, arayışları devam etmekte olan Yeni Dünya Düzeni'nin temel dayanaklarından biri olarak sivrildi ve yaygın bir kabul gördü.

Böylece, anılan radikal değişimlerle; Tropik Afrika'dan Baltık'a, Latin Amerika'dan Uzakdoğu'ya kadar hemen hemen tüm dünya sathına 50 yılda serilen halı 2 yılda geri toplanıyor ve dünün amansız Soğuk Savaşı son buluyordu.

Yaklaşık yarım asırdır süregelen ve iki süpergücü dünyanın hemen her köşesinde siyah-beyaz zıtlaşmasıyla karşı karşıya getiren; doğrudan veya dolaylı yoldan sayısız çatışmalara, askeri darbelere, sivil ayaklanmalara ve bu olaylarda milyonlarca insanın ölümüne sebep olan; nükleer bombalarla yeryüzü haritasından adalar silen amansız bir silahlanma çılgınlığından, insanoğluna yörüngelerde cirit attıran hatta onu Ay'a taşıyan uzay yarışına kadar sayısız alanda sürdürülen rekabet artık büyük ölçüde anlamını yitiriyordu. Bölünmüş dünyanın sembolü olan Berlin Duvarı yıkılıyor, Demir Perde kalkıyor ve Almanyalılar birleşiyordu. Sovyet-bloku çözülüyor, Varşova Paktı dağılıyor ve hatta Sovyet İmparatorluğu parçalanıyordu.

Tüm bunların gerisinde yatan itici güç ise Gorbaçov'un "insanlara doğal düşünceleriyle kendi doğrularını bulma şansı vermeliyiz" cümlesiyle ifadesini bulan ve çağdaş dünyanın vâz-

geçilmez normları haline gelmiş olan hür düşünce, insan hakları, özgürlük ve demokrasi'ye olan ihtiyaçtı. Bu olgular insanlığın ır-demleliydi ve yarış -eğer olacaksa- başka alanlarda olmalıydı. Hızla gelişen teknoloji sayesinde herşeyi çabuk duyan ve her yere çabuk ulaşan insanoğlu için artık dünya yeteri kadar küçülmüş, karşılıklı bağımlılık ve sorumluluklar da o ölçüde artmıştı. Çünkü giderek küçülmekte olan dünyanın herhangi bir bölgesinde yaratılan kararsızlık veya herhangi bir alanda bozulan denge, başka yerlerde ve başka alanlardaki dengeleri de değiştirmekteydi. Bu olgu da bizi, hakimiyet çatışmalarına derhal son vermeye zorluyor ve artık elbirliği ile hareket etmemizi kaçınılmaz kılıyordu. Neticede herkesi aynı geminin içinde varsayan bu küresel öngörüler, dünyada her ülkenin hatta herkesin hem birbirlerine hem de dünya düzenine karşı sorumlu olduğunu ve bundan böyle kimsenin tek başına hareket etme hakkı bulunmadığını işaret ediyor ve böylece kurulmaya çalışılan Yeni Dünya Düzeni'nin en temel gerçeğini sergiliyordu.

Bununla birlikte şu hususu özellikle belirtmek isteriz ki, buraya kadar zikretmiş olduğumuz yeni bir dünya düzeni kurulması yolunda temel teşkil edebilecek yaklaşım ve öngörülerin halihazırda çok azı uygulama alanına intikal etmiş, birazı temenni olarak kabul görmüş, fakat çoğunluğu şimdilik kağıt üzerinde kalmıştır; kimbilir belki daha uzun yıllar kalmaya da devam edecektir!... Yine bu cümleden olarak, dramatik değişimlerle gelen yenilik ve öngörülerin ülkelerce ne ölçüde benimseneceği veya ülkelere ne ölçüde benimsetilebileceği dolayısıyla dünyada kararlı bir düzenin ne zaman ve nasıl kurulabilceği henüz pek belirsizdir. Zira, bugün değişimle gelen temel ekonomik, politik, askeri ve sosyal içerikli kavramların ışığında şekillenmeye devam eden dünya, aynı zamanda da ciddi tehditler altında bulunmaktadır. Dağılan Sovyetler Birliği'nden arta kalan belirsizlik ve risk; pek çok ülkede halihazırda devam etmekte olan ya da patlamak üzere olan iç savaşlar ve dağılmalar; milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı; Arap-İsrail sorunu; etnik huzursuzluk ve kökten dinci akımlar; hafif sınır çatışmaları ve sızma hareketleri, uyuşturucu mafyalarıyla mücadele, asayiş takviye operasyonları,

sınırlı iç savaşlar, devrim ve karşı-devrimler ile gerilla savaşları gibi değişik türevleri olan düşük yoğunluklu çatışmalar (Low Intensity Conflicts) ve nihayet gelişmiş ülkelerde askeri bütçelerin G.S.M.H. içindeki paylarının azalmasına karşın, üçüncü dünya ülkelerinde giderek kademeli bir şekilde katmerleşen ve balistik füze ile kitlesel tahrip silahlarını da içeren amansız silahlanma yarışı, sözünü ettiğimiz tehdit unsurlarından bazılarıdır.

Diğer taraftan 21. yüzyıl hızla yaklaşırken bugün ABD'ye atfedilen tek kutuplu dünya tezinin aksine, SSCB'den sonra ABD'nin de görece bir inişe geçerek dünya toplam üretimi içindeki payının giderek azalması, buna karşılık Almanya ve Fransa'nın liderlik için bir taraftan dayanışma ve diğer taraftan da çekişme içinde oldukları başsız Avrupa Topluluğu'nun siyasi örgütlenmesini geliştirmesi; Napolyon'un "Orada bir dev yatmış uyuyor. Bırakın uyusun; zira uyanırsa dünyayı sarar," dediği Çin'in ekonomik gelişmesini hızla sürdürmesi ve nihayet İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Asyalılara nasıl daha verimli pirinç yetiştirileceğini ve nasıl daha iyi oyuncak yapılabileceğini öğretmekte sınırlı kalmış olan dünyadaki rolünden artık usanmaya başlamış olan Japonya'nın dünyadaki siyasi ağırlığını da giderek artırmasıyla, 2000'li yıllara dünya beş-kutuplu (penta-polar) bir dünya olarak girecektir. Şüphesiz aralarındaki yol ayrılıkları kademeli olarak azalacak olan bu beş süpergüçlü dünya, aynı hattın zıt kutuplarındaki iki süpergüçlü eski dünyadan daha kararlı olabilecektir. Ancak beş bilinmeyenli güç denkleminin iki bilinmeyenli denkleme göre daha karmaşık çözümünün daha zor ve muhtemel yanlış hesaplamalara çok daha müsait olabileceğini de bir risk payı olarak hafızada tutmakta yarar olacaktır.

Hasılı, bugün tarihsel bir değişim sürecinden geçmekte olan dünyada dünün iki kutuplu Soğuk Savaş düzeni sona ermiş; ancak yerine de, kamuoyunda son zamanlarda çeşitli kesimlerce sık sık vurgulananın aksine, maalesef yeni bir düzen henüz kurulabilmiş değildir. Tekrar tekrar vurgulamak isteriz ki, bugün dünyada "Yeni Dünya Düzeni" diye bir düzen halihazırda yoktur. Bu düzen sadece kurulmaya çalışılmakta ve esasen bugün bir geçiş dönemi yaşanmaktadır. Böyle bir düzen yarın kurulacak olsa bi-

le, barış ve kararlılık adına kıymet-i harbiyesi ne olacaktır, bunu şimdiden kestirmek de son derece güçtür. Zira tarihte, özellikle son yüzyıllarda zaman zaman böyle düzenler kurulmuş, daha doğrusu kurulduğu sanılmış; fakat maalesef hiçbiri çalışmamış ve kağıt üzerinde kalmaktan öteye geçememiştir.

Sözgelimi, Avrupa'da 1648 yılında yapılan Westphalia Barış Antlaşması'yla birbirleriyle amansız bir rekabet içindeki büyük ülkeleri hanedanlıklara, dini inançlar ve dillere göre bölerek kıta Avrupası'na huzur getirilmesi öngörülmüş, ancak bu antlaşma düzen arayışlarına cevap getiremediğinden kararsızlık Fransız İhtilali (1789)'ne kadar sürmüştür. Tüm kıtayı sarsan bu büyük ihtilal, "Avrupa'nın düşman kardeşleri" arasındaki milli duyguları yumuşatmak yerine milliyetçiliği daha da körükleyince, kararlılık ve güç dengesi ancak çok ince hesaplarla, dikkatlice ayarlanmış "bugün var, yarın yok" ittifaklarıyla sağlanabilir olmuştur. Yine, Avrupa'da 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi'yle, kıtada birbirleriyle rekabet halindeki güçler arasında uzlaşma sağlandığı ve "bir barış yüzyılı" tesis edildiği zannedilmiş; fakat gerçekte var olan çatlağın günden güne büyümesi dolayısıyla, yirminci yüzyılın eşiği dönülürken uluslararası ilişkiler daha tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Nihayet 1914 yılında savaş başladığında Balkanlar'da çıkan küçük bir kıvılcımın büyüyerek yayılmasını önleyebilecek herhangi bir mekanizmanın kurulamamış olması yüzünden, hemen hemen kıtadaki bütün ülkeler birer birer büyük girdabın içine sürüklenmişler ve başka asırlarda olsa sıradan sayılabilecek bir savaş önce büyük bir Avrupa, ardından da Dünya Savaşı'na dönüşmüştür. Savaşın sonunda ise Paris'in çeşitli banliyölerinde -Versailles, St. Germain, Hevilly, Trianon ve Sevres- gerçekleri gözardı eden hayal mahsulü bir dizi barış antlaşmaları yapılırken, Birinci Dünya Savaşı'na "yeryüzündeki artık savaşları sona erdiren savaş" gözüyle bakılmış, hatta bu yolda 1925 yılında Avrupa'ya sözde "kararlı bir yapı" kazandırmak için bir de pakt -Locarno Paktı- yapılmış; ancak, ne yazık ki, insanoğlunun sonu gelmez çıkar kavgaları sadece 15 yıl sonra dünyayı çok daha büyük felaketlerin yaşandığı yeni bir savaşın girdabına sürüklemiştir.

Dünün dünyasından farklı olarak, teknolojinin zorlamasıyla artık insanoğlunun doğaya, kutsal inançlara, insani değerlere ve öze dönüşe yönelik arayışlarının başladığına inandığımızdan, bugün de aynı sürecin tekrarlanacağını iddia etmek ya da felaket tellallığı yapmak niyetinde değiliz. Ancak, sadece son zamanlarda sık sık dünyada yeni bir düzen kurulduğunu vurgulayanlara Milli güvenlik politikalarını varsaydıkları bu "Yeni Dünya Düzeni"ne dayandıranlara ve bu düzenden barış ve kararlılık adına çok kesin çözümler bekleyenlere bu geçmiş tecrübeleri hatırlatmak isteriz. Evet, dünyanın amansız Soğuk Savaşı bitmiştir. Fakat bu aynı zamanda kararlı bir düzen kurulduğu anlamına da gelmemektedir. Çünkü, yeryüzünde hiç bir savaş sonsuza kadar sürmez. Soğuk savaşlar da, tıpkı sıcak savaşlar gibi, başlarlar ve biterler; sonra yeniden başlarlar ve yeniden biterler!... Bu bakımdan, çatışma ve çıkar kavgalarıyla dolu binlerce yıllık tarihsel tecrübeler bir kenara bırakılarak, geleceğimiz son bir kaç yıllık dramatik gelişmeler üzerine bina edilemez.

Yine hatırlatmak isteriz ki, günümüz dünyasında tek başına bir düzen kuracak ve bunu tüm ülkelere dikte ettirebilecek bir güç -herşeye kadir tek bir süpergüç- yoktur ve görünür bir gelecekte de olmayacaktır. Tüm ülkelerin ve tüm insanların kendiliklerinden bir barış düzeni tesis etme erdemine erişmeleri ise belki daha çok zaman alacaktır. Dolayısıyla, eğer tarihsel tecrübelerden yararlanmak yerine gerçekler gözardı edilir ve dalma şüphesi ve tedbirli olunacağı yerde Doğu ile Batı arasındaki buzların erimesinden ötürü rehavete düşülürse, her an dünyayı çalkalayabilecek olaylarla karşılaşılması olasıdır. Unutulmamalıdır ki, radikal değişimler asla beraberlerinde tehlike getirmeksizin gerçekleşmezler. Tarihin hiçbir döneminde de tehlike yaratmayan radikal değişim görülmemiş; kozmopolit imparatorlukların dağılması ve ülkelerin yeniden yapılanmaları daima sonu çatışmalara uzanan kargaşa ve kararsızlıklar doğurmuştur. Sözgelimi, bugün dağılan Sovyetler Birliği'nden arta kalan duruma yüzeysel bir bakış bile, hemen hemen tüm cumhuriyetlerde yüzeyin hemen altında gizli ve patlamak için sadece küçük bir kıvılcım bekleyen ürkütücü bir şiddet potansiyeli yattığını görmek için kafidir. Daha,

şok tedbirlerin uygulandığı geçiş dönemi Rusyası'nda gücün kimde olduğu bile pek belirgin değildir ². Yaşadığımız çağda herhalde hiç kimse, eski Sovyetler Birliği kadar büyük bir gücün kendi içinde olup biteceklerin dış dünyayı sarsmayacağını söyleyemez.

Sonuç olarak yeni bir düzen kurulması sürecinde, bir taraftan dünyanın önünde bereketlerle dolu fırsatların uzandığını, diğer taraftan da onun tehdit ve tehlikelerle kuşatıldığını; bir taraftan çatışmaların hâlâ bir yaşam tarzı olmaya devam ettiğini, öte yanda da özgürlük ve demokrasinin büyük riskler altında kök salma ve filizlenme kavgası verdiğini görmekteyiz. Bu nedenle, olaylar hangi yönde gelişirse gelişsin, eskisi kadar olmasa bile, yine de dünyayı ve Türkiye'yi kararsız yıllar beklemektedir. Ülkemizi ne tür risklerin beklediğine ve dolayısıyla askeri alandaki değişimlerin ülkemize tesirine geçmeden önce, sanırız gelişmiş ülkelere silahların kontrolüne yönelik olarak başlatılan çabaların üçüncü dünya ülkelerine ne ölçüde yansıdığına ve bu ülkeleri ne ölçüde bağladığına değinmek yararlı olacaktır.

SİLAHLARIN KONTROLÜ VE ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİNDEKİ SİLAHLANMA YARIŞI

Daha evvel de belirttiğimiz gibi, Gorbacov'la gelen yumuşama sürecinde dünya silahların kontrolü konusunda 3 tarihi antlaşmaya sahne olmuştu.

Bunlardan ilki olan Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler (INF) Antlaşması'nın görüşmeleri iki süpergüç arasında 1981 yılında başlamış, fakat 1983 yılında ABD Başkanı Reagan'ın "Stratejik Savunma Girişimi (SDI)" adını taşıyan 4 kademeli küresel bir balistik füze savunma sistemi araştırma programı başlatması üzerine yarıda kesilmiş, iki yıl sonra yeniden başlayarak uzun müzakereler sonucunda 8 Aralık 1987 tarihinde Washington'da imzalanmıştır. Antlaşma her iki ülkenin orta (1000-5500 km.) ve kısa (500-1000 km.) menzilli nükleer silah kategorisine giren tüm silahlarının ortadan kaldırılmasını öngörmekteydi. Antlaşma'ya göre taraflar yerden fırlatılan bütün orta ve kısa menzilli nükleer fü-

zeleri bunların fırlatma rampalarını ve bütün destek ekipmanlarını imha edeceklerdi. Ayrıca antlaşmayla, yerden fırlatılan orta ve kısa menzilli herhangi yeni bir füzenin uçuş testi, bu füzelerin herhangi bir kademesinin veya rampasının üretilmesi de yasaklanmakta ve tarafların yükümlülüklerini ne ölçüde yerine getirdiklerini izlemek üzere bir de kontrol sistemi getirilmekteydi.

İkinci antlaşma olan "Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi (CFE veya AKKA) Antlaşması'nın ilk ciddi müzakereleri NATO ve Varşova Paktları arasında 1973 yılında Viyana'da başlamış, ancak taraflar arasında karşılıklı ve dengeli bir kuvvet indirimi yapılmasını öngören bu müzakereler yıllarca devam ettikten sonra herhangi bir bağlayıcı karar alınmadan 1989 yılında kesilmiş, çok kısa bir süre sonra Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) çerçevesinde görüşmeler yeniden başlamış ve nihayet antlaşma 19 Kasım 1990 tarihinde Paris'te imzalanmıştı. Orta Avrupa'da konvansiyonel güçler alanında drastik indirimler yapılmasının öngörüldüğü bu antlaşmaya göre, her iki paktın envanterindeki silahlar sayıca eşitleniyor ve üye ülkelerin herhangi birinin bulundurabileceği belli bir kategorideki silah sayısı pakta düşen limitin üçte birini geçmiyordu. Tablo 1'den de görülebileceği gibi konvansiyonel güçlerde asıl indirimi, bu kuvvetlerde ezici bir üstünlüğe sahip olan eski Varşova Paktı ülkelerinin yapması gerekiyordu.

Gorbaçov döneminde Süpergüçler arasında imzalanan üçüncü ve son antlaşma olan Stratejik Silahların İndirimi (START) Antlaşması'nın ilk görüşmeleri 1982 yılında başlamış, fakat INF konusunda olduğu gibi bu yoldaki görüşmeler de 1983 yılında kesilmiş ve 1985 yılında yeniden başlayıp uzun bir müzakerelere maratonundan sonra antlaşma Ağustos 1991'de Moskova'da imzalanmıştı. Tablo 2'de de görüldüğü üzere Antlaşma'yla her iki ülkenin sahip olabilecekleri kıtalararası bombardıman uçakları ve balistik füzelerin sayısı 1600 ile, bunların taşıyabilecekleri termonükleer başlık sayısı da 6.000 ile sınırlanmaktadır. Bu rakam hâlâ yeryüzünü toptan imha edecek düzeyde olmakla birlikte yine de yaklaşık % 30'luk bir indirimi temsil etmekte, ayrıca

ABD'yi en çok tehdit eden SSCB'nin çok başlıklı kıtalararası balistik füzeleri (ICBM)'nde % 50 oranında bir azalmayı öngörmektedir.

Silahların kontrolü konusunda atılan bu tarihi adımlara ek olarak;

1. İran-İrak Savaşı'nın 1988 yılında -sadece ateşkesle de olsa sonuçlanması,

2. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Varşova Paktı'nın dağılması,

3. Başta ABD, SSCB ve Avrupa ülkeleri olmak üzere, pek çok ülkede savunma bütçelerinin milli bütçe içindeki payının azalması,

4. Özellikle Angola, Kamboçya, Etyopya gibi dünya'nın bazı yörelerinde yıllardır devam edegelmekte olan savaşların büyük bir kısmının sona ermesi veya küçük ölçekli boyutlara indirgenmesi,

5. Arjantin, Brezilya, Şili, Paraguay gibi pek çok ülkede asker kökenli liderlerin yerlerini demokratik seçimlerle gelen liderlere bırakması,

gibi bir çok sebebin kombine tesiri dolayısıyla son yıllarda, Körfez Savaşı'na rağmen, dünya silah pazarı önemli ölçüde daralmaya başlamıştır. Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SİPRI) verilerine göre, 1990 yılında 21,7 milyar dolarlık ciro yapan dünya silah transferi pazarı, 1989 yılındaki 33,5 milyar dolarlık pazara göre % 35'lik bir daralmaya, peak yılı olan 1987'deki 39,8 milyar dolarlık pazara göre de % 45'lik bir daralmaya sahne olmuştur. Silah ticareti, pek çok kimsenin düşündüğünün aksine, dünya toplam ticareti içinde çok küçük bir paya sahiptir. Örneğin, 1980'li yıllarda dünya toplam ticareti yılda ortalama 2 trilyon dolar civarında seyrettiği halde, silah ticareti bunun sadece %2,2'sini teşkil etmekteydi. Yine çoğu kimsenin sandığının aksine, dünya'da üretilen toplam askeri teçizatın ancak % 10-15 kadarı başka ülkelere transfer edilmekte, başka bir deyişle, üretilen silah ve silah sistemlerinin büyük çoğunluğu üretici ülkelerde kalmaktadır.

Tüm bunlara karşın, Tablo 3 ve Tablo 4 biraz dikkatle incelendiğinde silah transferinin ürkütücü öteki yüzünü de kolayca görmek mümkündür.

Tablo 3'te de görüldüğü gibi, SİPRI'nin 1990 yılılığına göre, 1990 yılında 132 ülkeye satılan toplam 21.7 milyar dolarlık temel konvansiyonel silahların %88'ini, dünyada barış ve güvenliğin korunmasından en çok sorumlu olan BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi gerçekleştirmiştir. Yine tablodan görüldüğü gibi bu beş ülke aynı zamanda da, maalesef dünyanın ilk beş büyük silah ihracatçısı konumundadırlar. Öte yandan 1990 yılında; ABD 1983 yılından bu yana ilk kez SSCB'yi geçerek dünyanın bir numaralı silah ihracatçısı konumuna yükselirken, SSCB'nin üçüncü dünyaya yaptığı silah satışı 1989 yılındaki 13 milyar dolarlık düzeyden 12.1 milyar dolara düşmüştür.

Kabaca bir göz gezdirildiği taktirde Tablo 4'den de son derece önemli bir sonuca ulaşmak hiç de zor değildir. Buna göre, birkaç istisna dışında dünyanın en büyük silah ithalatçısı ülkeleri Üçüncü Dünya Ülkesi kategorisine giren ülkelerdir. Bir başka deyişle, bu tablo, gelişmiş ülkeler askeri bütçelerinin milli bütçe içindeki payını kısırlarken, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin aynı eğilime yönelmekte pek acele etmediklerini ve silahlanma yarışına devam ettiklerini göstermektedir. Dahası bu ülkeler şimdi bir taraftan modern silah ve silah sistemleri ithal ederken öte yandan ülke içinde silah sistemleri üretim kabiliyeti kazanma ve bu alanda kendi kendine yeterli hale gelme yolunda yıllar önce başlattıkları teşebbüslerinin meyvalarını toplamaya başlamış bulunmaktadır. Pek çok Üçüncü Dünya Ülkesi de son yıllarda aynı politikayı izlemeye yönelmiş durumdadır.

Washington, D.C.'deki Savunma Enformasyon Merkezi'ne göre, 1968 yılından 1988 yılına kadar geçen 20 yıl içinde konvansiyonel silah ihracatçıları'nın sayısı 21'den 45'e çıkarak ikiye katlanmış; aynı dönemde silah pazarına ihracatçı olarak giren üçüncü dünya ülkesi sayısı 1'den 16'ya yükselmiştir. Bu ülkeler ana-yapımcılardan aldıkları teknik bilgi paketleri ve eğitim neticesinde karmaşık sistemleri lisans altında komple üretim kabili-

yeti kazanmalarının yanı sıra bazı alanlarda özgün üretim kabiliyetine de erişmişlerdir. Söz gelimi Hindistan MIG uçakları da dahil olmak üzere 21 önemli konvansiyonel silah sisteminin lisans altında üretimini gerçekleştirmektedir. Benzer şekilde, Güney Kore 16, Tayvan 13, Brezilya 12, Endonezya 12 ve Singapur 6 lisanslı ürünle Hindistan'ı izlemektedirler ³. Sadece 1988 yılında ABD yaklaşık 70 silah sisteminin -ki bu rakam NATO ülkeleri ile SSCB'nin toplamına eşittir- üretim teknolojisini diğer ülkelere transfer etmiştir. Bunlar arasında yer alan 43 önemli silah sisteminin lisans altında üretimi için Mısır, Endonezya, Güney Kore, Tayvan ve Brezilya gibi ülkelerle anlaşma yapılmıştır. Bu ve önceki lisans anlaşmaları ile kendi özgün teşebbüslerinin kombinasyonu sonucunda pek çok Üçüncü Dünya Ülkesinin üretim kalemleri savaş uçağı, tank, top, zırhlı araç, füze, savaş gemisi ve mühimmata kadar uzanarak çeşitlenmiştir.

Herşeye rağmen bu ülkeleri dünya ihracat pazarında yakın bir gelecekte korkulu günler beklemektedir. Zira, gerek Körfez Savaşı'ndan çıkarılan dersler sonucunda önemli oranda silah ithal eden Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin askeri değeri yüksek yeni nesil sofistike sistemlere yönelmesi; gerek Amerikan hükümetinin 1995 yılına kadar askeri harcamalarını %20 oranında kısmayı planlaması, dolayısıyla Amerikan firmalarının bu politikadan kaynaklanacak açıklarını konpanse edebilmek için rekabet şanslarının yüksek olduğu ileri teknoloji silahlarla uluslararası pazardan daha fazla pay almaya yönelecek oluşları ve gerekse genelde daralmakta olan dünya silah pazarındaki varlıklarını koruyabilmek için gelişmiş ülke ihracatçılarının aralarında kıran kırana bir rekabete girişerek uluslararası silah pazarında kaliteyi ön plana çıkaracak oluşları gibi nedenlerden dolayı; son yıllarda yarı sofistike ürünlerin ihracat pazarına girmeyi başaran Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin çoğunun bu pazardan silinmesi gündeme gelmiştir.

Buna karşılık, son zamanlarda pek çok Üçüncü Dünya Ülkesi varlıklarını kanıtlamak için balistik füze programlarına yönelmişler ve balistik füzeleri kendilerine statü atlatacak bir sem-

bol haline getirmişlerdir. Dünyada bugün, Süpergüçler dışında, yaklaşık 20 ülkede balistik füze programı yürütülmektedir ve Tablo 5'ten de görüldüğü gibi bunların büyük çoğunluğu Üçüncü Dünya Ülkeleri'dir ⁴.

Ayrıca buna ilave olarak, Tablo 6'dan da görülebileceği gibi, halihazırda yürütülen ve 10 yıl içinde Cruise füzesi geliştirilebilecek olan programlar arasında bazı Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin programları da göze çarpmaktadır.

1987 yılında ABD ve 6 müttefiki (Kanada, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Japonya) Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi (MTCR)'ne imza atarak menzili 300 km.'den yukarı ve tahrip başlığı 500 kg.'dan fazla olan füzelerin veya bunların çeşitli komponentlerinin satışının yasaklanması konusunda anlaşmışlardı. Anılan tarihten itibaren 9 ülke daha bu anlaşmayı imzaladı ya da imzalama aşamasına geldi. Rusya (eski SSCB) henüz imzalama-makla beraber yasağa uyacağını deklere etti. Bunun üzerine füze-açlığı hissedenden bazı Üçüncü Dünya Ülkeleri liderleri her ne kadar gözlerini MTCR ülkeleri dışına çevirdilerse de, MTCR ülkelerinden örtülü destek almaktan da geri kalmadılar. Zira, çift kullanımlı alanlar dolayısıyla sistemde bir boşluk mevcuttu. Söz geli-mi, sanayileşmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkelere sivil amaçlı uzay programlarında yardımcı olmaktaydı. Fakat, bir uzay roketi geliştirme programlarından çıkarılabilecek derslerin kolaylıkla balistik füzelere aktarılabilmesi mümkündü. Örneğin, Almanya'nın yardımıyla uzay programı uygulayan Hindistan geçtiğimiz yıl orta menzilli Agni balistik füzesini başarıyla test etmiştir.

ABD ise bir taraftan benzer bir gelişmenin önüne geçebil-mek için çift-amaçla kullanılabilen teknolojilere yönelik olarak dünyanın en kritik bölgesi olan Güneybatı Asya (uluslararası sa-vunma çevrelerinde Avrupa'dan ayrılığını daha belirgin şekilde vurgulamak için son zamanlarda Ortadoğu'dan bu yeni adla bah-sedilmektedir) üzerindeki kontrol rejimini, 1984 yılında kimya-sal silahlar, 1987'de füze teknolojisi ve 1989'da da biyolojik silah olmak üzere iyice sıkılaştırırken, diğer taraftan da Çin ve Kuzey Kore'yi bu bölge ile Güney Asya'ya balistik füze satmaktan vaz-geçirmeye çalışmaktadır.

Aslında taktik balistik füzeler bir kez kullanıldıklarında elden çıkmaları dolayısıyla uçaklara kıyasla daha pahalı, tahrip güçleri daha az, hassasiyet ve hedefe isabet yüzdeleri daha düşüktür. Balistik füzelerin en belirgin avantajı ise yüksek hızları dolayısıyla hava savunma sistemlerini kolayca aşabilecek yetekte oluşlarıdır. Gerçek tehlike de balistik füzelerle kitlesel tahrip silahlarının nükleer/biyolojik/kimyasal kombinè edilmesiyle başlamaktadır.

Çünkü bu yeteneğe sahip olacak bazı Üçüncü Dünya Ülkesi liderlerinin ne zaman ne yapacakları kestirilemeyeceği gibi, genellikle bu ülkelerin çoğunda olası bir çılgınlığın önüne geçebilecek demokratik baskı grupları veya frenleyici toplumsal kuvvetler bulunmamaktadır. Buna karşılık, günümüz dünyasında balistik füzelere karşı etkin bir güvenlik sistemi ya da mükemmel denilebilecek bir savunma sistemi maalesef henüz mevcut değildir. Örneğin Körfez Savaşı'nda, mazisi 30 yılı aşkın Scud füzelerine karşı bile ancak sınırlı bir başarı kazanabilmiş ve bu sınırlı başarılarıyla popüler olmuş Patriot füzelerinin bile geliştirilmesi tam 27 yıl sürmüş ve program milyarlarca dolara mal olmuştur. Uygulama açısından ise; önce Ekvator üzerinde yörüngede uçmakta olan ve Irak'ı gözetleme görevini ifa eden birkaç füze ikaz uydusundan biri -fırlatılış esnasında izleme görevini devralmış olanı- tarafından Irak'tan bir Scud füzesi fırlatıldığı tespit edilmiş; sonra bu bilgi sırasıyla, Amerika üzerinde yörüngede uçmakta olan askeri bir haberleşme uydusuna ve oradan da Kuzey Amerika'da Colorado Springs'te Cheyenne Dağı'nın altında bulunan yeraltı Füze İkaz Merkezi'ne aktarılmış; bu merkezde değerlendirilen bilgi bilahare yine uydu aracılığıyla Suudi Arabistan üzerinde uçmakta olan AWACS uçaklarına ve bu uçaklardan da gelmekte olan füzeye karşı en uygun konumda olan Patriot bataryasına veya bataryalarına iletilmiştir. Tüm bunları yapmak için sadece 4 dakikası olan ABD, tüm bunları 2 dakika içine sığdırmıştır ⁵. Ancak, tüm bu teknolojik imkanlara ve gelmekte olan her Scud füzesi başına 3 Patriot fırlatılmasına karşın, başarı yine de sınırlı kalmış; hatta Körfez Savaşı'na ilişkin son yapılan açıklamalara göre Patriotlar devreye girdikten sonra, boş arazile-

ri dövebilecek çok sayıda füzeyle şehir merkezlerinin hemen üzerindeki karşılaşmalar dolayısıyla tahribat daha da artmıştır ⁶.

Taktik balistik füzelere karşı savunma yapmadaki bu zaaf, maalesef stratejik füzeler söz konusu olduğunda daha derindir. Zira, bilindiği gibi iki süpergüç arasında 1972 yılında Moskova'da, silahlanma yarışının hızını kesmek ve olası bir nükleer savaş riskini azaltmak maksadıyla, stratejik balistik füzelere karşı ülke genelinde bir savunma sistemi kurulmasını önleyen ve stratejik savunmayı sınırlandıran ABM (SALT I) Antlaşması imzalanmıştı ⁷. Daha önce bu tip uzun menzilli füzelere karşı lokal savunma sistemleri geliştirmiş olan iki süpergüçten ABD, envanterindeki sistemleri de maliyet/etkin olmadıkları gerekçesiyle devreden çıkarınca, Tablo 7'den de görülebileceği gibi, Rusya hali hazırda bu tip sınırlı savunma sistemine sahip tek ülke olarak kalmıştır. Ancak bugün her iki ülke de, ABM Antlaşması'na rağmen, uzay ve yer konulu bir stratejik savunma sistemi geliştirme çalışmalarını sürdürmektedirler. Tıpkı bazı Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin asrın sonuna doğru ABD'yi vurabilecek balistik füze programlarını sürdürdükleri gibi!...

Sonuç olarak, giderek yaygınlaşmakta olan balistik füze ve Cruise füzelerine karşı ülkelerin ve genelde dünyanın korunabilmesi için mevcut ABM Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi, ülkeler ve dünya genelinde yaygın savunma ağlarının kurulması kaçınılmaz görülmektedir. Mükemmellikleri daima tartışma konusu olacak çok alana yayılı savunma sistemleri üzerinde çalışmakta olan ülkelerin listesi Tablo 8'de verilmiştir.

Tüm bunlara ilave olarak, mevcut yumuşama ortamına, silahların kontrolü konusunda atılan dev adımlara, uluslararası çapta çok sayıda savunma sanayii kuruluşunun bazı üretim hatlarını ve kullandıkları teknolojileri ticari ürün imalatına adapte etme çabalarına ve belli bir vurucu güç düzeyini muhafaza etmek kaydıyla ülkeler genelinde savunma harcamalarının giderek azalmasına karşın; bugün hemen hemen dünyanın bütün ülkeleri bir taraftan modernizasyon, bir taraftan AR+GE ve bir taraftan da doğrudan alım yollarıyla envanterlerindeki silah sistemlerinin ka-

litesini iyileştirme arayışlarına devam etmektedirler. Dahası, Süpergüçler sadece mevcut klasik silahları geliştirme çalışmalarıyla yetinmemekte; başta yönlendirilmiş enerji (laser, partikül ışını vs.) silahları, süper hızlı kinetik enerji silahları (elektromanyetik fırlatıcılı mermiler vs.), reaktif zırh ve öldürücü olmayan (nükleer olmayan elektromanyetik pulslar, kimyasal ajanlar, laser ve opto-elektronik sistemler vs.) silahlar gibi savunma teknolojisinde çığır açacak değişik tipteki yeni nesil silahlar üzerinde de çalışmalarını sürdürmektedirler.

TÜRKİYE'Yİ KUŞATAN OLASI RİSKLER VE MİLLİ GÜVENLİK SORUNLARIMIZ

Önümüzdeki aylardan itibaren 2000 yılına kadar geçecek zaman dilimi içerisinde Türkiye'nin yakın çevresinde vuku bulabilecek ve askeri tehdit açısından ülkemizi derinden etkileyebilecek olası potansiyel gelişmeler şunlardır:

A. Gerçekleşmesi Kuvvetle Muhtemel Gelişmeler;

1. Ermenistan-Azerbaycan (Karabağ) savaşı.
2. PKK terörünün başta Rum ve Ermeniler ile Suriye, Irak ve İran olmak üzere, çeşitli dış destekler altında giderek tırmanması ve tüm ülke sathına yayılması.
3. Eski Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerde cumhuriyetler arası ve cumhuriyetler içi çatışmalar, etnik ve politik iç savaşlar.
4. Türkiye-Suriye (PKK ve Hatay sorunu ile katmerlenmiş) su savaşları.
5. Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulması ve Türkiye'nin Kuzey Irak'a müdahalesi.

B. Gerçekleşmesi Muhtemel Gelişmeler;

1. Orta Asya'da yeniden başlayacak "Büyük Oyun"un yol açacağı Türkiye-İran soğuk savaşı.
2. Gürcistan'da iç savaş.
3. Kızıl Ordu'nun Rusya'ya müdahalesi ve/veya sivil bir başkaldırıyla Yeltsin yönetiminin değişmesi.

4. Ortadoğu'nun sık sık balistik füze denemelerine ve muhtemelen bir de nükleer denemeye sahne olması. İsrail veya ABD'nin Libya, Suriye, Irak ve İran'ın balistik füze, kimyasal/biyolojik silah ve nükleer tesislerini bombalaması.

5. ABD'nin soğuk savaş programlarıyla Saddam'ı devirme ve öte yandan da İran'ın olası bir yayılma girişimine set çekmek için Irak yönetiminin başına Iraklı bir MacArthur getirme teşebbüsü.

C. Gerçekleşme İhtimali Bulunan Gelişmeler;

1. Türkiye'nin Orta Asya'da yeniden başlayacak "Büyük Oyun" dolayısıyla dünya gündeminde ön plana çıkmasından rahatsızlık duyabilecek Yunanistan'ın Batı Trakya, Ege ve Kıbrıs'ta suni sorunlar yaratması ya da mevcut sorunları çözmek yerine daha da büyütmesi.

2. Ortadoğu Barış Konferansı'nın bir Arap-İsrail anlaşmasıyla noktalanması; ancak bazı Arap ülkeleri ve bazı örgütlerin varılan bu uzlaşmaya şiddetle karşı çıkmaları. Silahlı eylemlerin artması.

3. Tarihe gömülenin Stalinist yönetim biçimi olduğunu, sosyalizmin ölmediğini, ölmeyeceğini ve esasen kendisinin de mücadelesine henüz yeni başladığını söyleyen Gorbaçov'un; eski uygulamalardan çok farklı bir çizgiye sahip, serbest pazar ekonomisine ve çoğulculuğa da yer veren ve bu yönüyle kısmen Avrupa'nın köklü geleneklere sahip sosyalist partilerine benzeyen yeni bir sosyalist parti kurarak aktif politikaya geri dönmesi. Bu dönüşün dünyadaki demoralize olmuş komünist ve sosyalistlere yeni bir heyecan ve dinamizm vermesi; böylece dünyada sistem tartışmalarının yeniden başlaması.

4. İsrail-Suriye (Lübnan ve Golan Tepeleri) savaşı.

5. Irak ile yapmış oldukları 8 yıl savaşının daha henüz sona ermediğini savunan İran yönetiminin, şii nüfusun yoğun olduğu güneydoğu yöresinden Irak'a girmesi; olası bir Arap-Acem savaşı.

Yukarıdaki tahminlere dayanılarak bir genelleme yapıldı-

ğında, önümüzdeki dönemde ülkemizin milli bütünlüğü, güvenliği ve bekası açısından büyük tehdit oluşturabilecek potansiyel ülkelerin başında Irak, Suriye ve İran'ın geldiğini ve yine bu ülkelerle de bağlantısı olan, hem içe hem de dışa dönük boyutları içeren bir de PKK/KÜRT/KÜRDİSTAN sorunuyla karşı karşıya bulunduğumuzu görmekteyiz. Bu bağlamda, milli güvenlik stratejimize dayanak teşkil edebilecek tehditleri irdelemeye geçmeden önce anılan ülkelerle olan sorunlarımızı kısaca gözden geçirmekte yarar olacaktır.

IRAK:

Türkiye'nin Irak ile ilgili olarak belli başlı 3 sorunu bulunmaktadır. Bunlar su, PKK ve Kuzey Irak sorunlarıdır.

Türkiye'nin GAP ve Suriye'nin planladığı su projelerinin devreye girmesiyle yakın bir gelecekte Fırat Nehri'yle Irak'a ulaşan su miktarı, Irak'ın yıllık ihtiyaç duyduğu seviyenin yaklaşık 2 milyar m³ kadar altına inebilecektir. Eğer Irak sulama için ihtiyaç duyduğu bu açığı projelendirdiği şekilde, Bağdat'ın kuzeyindeki Tartar Gölü'nden Fırat Nehri'ne bir kanal vasıtasıyla su akıtarak kapatamazsa, bu taktirde Irak'ın hem Suriye hem de Türkiye ile bir su sorunu başgösterecektir. İkinci olarak, Körfez Savaşı esnasında Koalisyon uçaklarına İncirlik üssünü kullandırmış olmamızın yanı sıra ambargoya da sıkı ve ısrarlı bir şekilde uymamız Irak'ı bir hesap sorma arayışına itebilecektir. Irak yönetimi de gerek Türkiye'ye bu davranışının karşılığını ödetmek hıncıyla ve gerekse su sorununa karşı büyük bir olasılıkla PKK'yı bir enstrüman olarak kullanabilecektir.

Kuzey Irak sorunu ise doğrudan Irak yönetimiyle ilgili bir sorun olmamakla beraber, Irak'ın coğrafi sınırları içinde boy verebilecek bir sorundur. Bilindiği gibi bugün Kuzey Irak'ta bir otorite boşluğu mevcuttur. Bu boşluk hem PKK'ya burada yuvalanma imkanı yaratmakta ve hem de Iraklı Kürtlerin bağımsızlık mücadelelerini kolaylaştırmaktadır. Yörede bu amaçla faaliyet gösteren 8 grup "Kürdistan Demokratik Cephesi" adı altında güçlerini birleştirmişler; dahası bu grupların en güçlülerinden olan Talabani liderliğindeki "Kürdistan Yurtsever Birliği" ve Barzani

liderliğindeki "Kürt Demokrat Partisi" gerçek niyetlerini gizleyerek Türkiye ile dahi ilişki kurmayı başarmışlardır. Her ne kadar ABD de burada bir Kürt devleti kurulmasına karşı olduğunu deklere ediyorsa da, günü geldiğinde bu tür niyetlerin bir gecede değişebileceği yaşanmış tarihsel tecrübelerle sabittir. Avrupalıların görüşü ise Sevres Antlaşması'nı yeniden hortlatmaya çalışmalarından zaten bellidir. Eğer Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulursa, sıranın, bu Kürt devletinin sınırlarını doğal sınırlarına (!) kavuşturma macerasına yeltenmeye geleceği açıktır.

SURİYE:

Suriye ile ülkemiz arasında 3 temel sorun bulunmaktadır. Bunlar su, PKK ve Hatay sorunlarıdır.

Eğer Türkiye gerekli finansmanı sağlayabilir ve asrın sonuna kadar GAP projesini -ki bu büyük projede Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde toplam 21 baraj kurulması öngörülmektedir- tamamlayabilirse, Fırat Nehri'yle Suriye'ye akacak su miktarı ortalama yağışla geçen bir yıl için 32 milyar m³'den 20 milyar m³'e; az yağışlı bir yılda ise hemen hemen yarı yarıya azalacaktır. Güneydoğu'da sulama başlayınca, Fırat Nehri'ne geri dönecek sular bünyesinde tuz, gübre ve zirai ilaç taşıyabileceği için Suriye'ye akan suyun kalitesi maalesef bozulabilmektedir. Suriye ise elektrik enerjisinde kısmen, endüstriyel kullanıma, sulama ve içme yönünden de hemen hemen tamamen Fırat'a bağımlıdır. Suriye şehirlerinde halihazırda bile su ve elektrik kesintisi yapılmaktadır. Nüfusu yılda yaklaşık % 3.7 oranında artan Suriye, GAP projesi olmasa bile asrın sonuna doğru su sıkıntısıyla karşılaşacak; GAP projesi ile tam anlamıyla bir su sıkıntısı felaketiyle yüzyüze gelebilecektir ⁸.

Buna karşılık, Suriye'nin su konusunda Türkiye'ye karşı legal olarak, görüşme masasına oturmak ve soruna barışçı bir çözüm aramaktan başka yapabileceği birşey yoktur. Ancak, illegal olarak yapabileceği birşey vardır ve onu da zaten şimdiden yapmaktadır: PKK'lı ve Ermeni militanlara yataklık ve yardım etmek. Eğer su sorununa barışçı bir çözüm bulunamazsa, önümüzdeki yıllarda Suriye'nin bu enstrümanlara sağladığı desteği kaçı-

nılmaz hale gelebilir. Bu ülke ile aramızda bir de Hatay sorunu olduğu, Suriye'nin haritalarda Hatay'ı kendi sınırları içinde gösterdiği ve uluslararası haritalarda da Hatay'ın problemlili bir bölge olarak işaretlendiği ayrıca malumdur.

İRAN:

İran ile çok ciddi olmamakla beraber, yine de bazı sorunlarımız mevcuttur. İnkâr etmekle birlikte, Cape Maleas gemisinde ele geçirilen silahlarla İran'ın PKK örgütünü desteklediğinin açık seçik ortaya çıkması; bu ülke ile ülkemiz arasında Orta Asya'ya yönelik bir nüfuz kazanma rekabeti ve nihayet bu ülkenin kökten dinci potansiyel yayılmacı emelleri veya en azından dinsel tahrikleri, sözünü ettiğimiz sorunların en önemlileri olarak sıralanabilir.

Buraya kadar yapılagelen analizleri tehlide tahvil edecek olursak, genelde karşımıza tehdit adına iki öge çıkmaktadır: PKK/KÜRT/KÜRDİSTAN sorunu; Irak, Suriye ve İran'ın askeri güçleri ve bu güçlerini arttırma teşebbüsleri...

PKK/KÜRT/KÜRDİSTAN SORUNU

Genel bir çerçeve içinde bakıldığında, bu sorunun üçlü bir "sacayağı" üzerine oturduğunu söylemek mümkündür. Bunları;

1. Dış Dünya Ayağı
2. Kuzey Irak Ayağı
3. Türkiye Ayağı

şeklinde sıralayabiliriz.

Bilindiği üzere batılı karar odaklarının kökü Sevres Antlaşması'na kadar uzanan bir Kürdistan senaryosu mevcuttur. Söz konusu senaryoya göre bölgede, Kuzey Irak merkez olmak üzere, Türkiye'nin Güneydoğu kesimini de içine alacak şekilde -ki bu bölge bazı güçler tarafından Botan/Behtinan bölgesi olarak adlandırılmaktadır- bağımsız bir Kürdistan devletinin kurulması hezeyanı benimsenmiştir. Gerek global ölçekteki ve gerekse Ortadoğu bölgesindeki güç dengeleri dolayısıyla yıllardır geri planda kalmış olan bu hezeyan Körfez Savaşı'yla birlikte maalesef yeniden hortlatılmıştır.

Günümüzdeki söz konusu Kürdistan planı çok sayıda Avrupa ülkesi ile bazı bölge ülkelerinin yanı sıra, ABD'de muhkim Ortadoğu Enstitüsü, dünyanın çeşitli ülkelerindeki Ortadoğu ve Kürt enstitüleri ile Avrupa Parlamentosu gibi kurumlarca da desteklenmekte ve konu yavaş yavaş ısıtılarak uluslararası kamuoyu önüne çıkarılmaktadır. Destek türleri ise Türkiye üzerinde genel bir baskı oluşturma çabalarından para ve silah yardımlarına, eğitim ve talim için kamp tesisinden bizzat barındırma ve yataklık etmeye kadar oldukça geniş bir spektruma yayılmış bulunmaktadır. Daha evvel de zikrettiğimiz gibi, Kuzey Irak'ta bir otorite boşluğunun mevcut olması bu sorunu daha da katmerlendirme ve çözümünü daha büyük açmaz ve belirsizliklere sürüklemektedir.

Sorunun Türkiye ayağı genel olarak PKK üzerinde odaklaşmaktadır. Ayrıca, Güneydoğu ve Doğu sorunları mihenk taşı-nı oluşturmak üzere, ayağın bu bölgelerle sınırlı kalmayıp şu veya bu mertebede yavaş yavaş tüm ülke sathına uzandığı da bir vakıdır.

Batılılarca bir kısım Kürtlere uygulatılmak istenen ve yukarıda ana hatlarını vurgulamaya çalıştığımız senaryonun, marjinal azınlıkta bile kalsalar, Güneydoğu ve Doğu'da yaşayan bir kısım ayrılıkçı kitle tarafından da desteklendiği, dahası bu desteğin metropollerimize kadar uzanarak iyice palazlanmaya başladığı inkar ve gözardı edilemez bir gerçektir. Olayların yavaş yavaş büyük şehir merkezlerine de sirayet ediyor olması ve bir kısım çatlak seslerin Yüce Meclis kürsülerinden bile yankılanmaya başlaması içerideki ayrılıkçı Kürdistan olgusunun en belirgin göstergeleridir. Mevcut demografik durum; doğu ile batı arasındaki gelişme, gelir düzeyi, kültürel ve sosyal yaşam farklılıkları; Kürt kökenli halkın, özellikle Güneydoğu ve Kuzey Irak'ta yaşayan kitlelerin Üçüncü Dünya ülkesi standartlarında gerçekleşen yüksek nüfus artışı ile özgürlük ve kimlik arayışı gibi hususlar da dikkate alındığında, gelecek yılların oldukça sorunlu geçeceğini düşünmek maalesef aşırı karamsarlık olarak yorumlanmamalıdır.

Eğer, ayrılıkçılar marjinal azınlıkta bile kalsalar, bu etnik soruna ne yapıp yapıp köklü bir çözüm bulunamazsa yakın bir

gelecekte ülkemizin milli bütünlüğü, güvenliği ve bekası, cumhuriyet tarihi boyunca karşılaşmadığımız ölçüde ciddi tehdit altına girebilecektir. Zira ülkemizin etnik yapısı, unutulmamalıdır ki, aynı zamanda ordumuzun da etnik yapısıdır. Belki ordumuzun içinden, yapısı gereği, Yüce Meclis'teki gibi çatlak seslerin yükselmesi uzak bir ihtimaldir amma, Suriye ile kaçınılmaz olarak girilebilecek olası bir su savaşının veya Kuzey Irak'a yapılabilecek olası bir müdahalenin, küçük ölçekli de olsa, ikinci bir "Ankara Savaşı"na dönüşmesi büsbütün de ihtimal dışı değildir!...

Yukarıda ana hatlarıyla vurgulanmaya çalışılan "PKK/KÜRT/KÜRDİSTAN" sorunun köklü bir şekilde çözümü ise şüphesiz, ancak ve ancak bu sorunu oluşturan unsurların birer birer bertaraf edilmesiyle, bir başka deyişle, üç sayacağını oluşturan payandaların teker teker etkisizleştirilmesiyle mümkündür. Bu da hem uzun vadeli ve çok yönlü; hem de askeri, siyasi, ekonomik, etnik, kültürel ve sosyal içerikli paketler ihtiva eden kapsamlı bir çözüm planının uygulanmasıyla mümkündür. Sorunun Güneydoğu'nun geri kalmışlığından kaynaklandığı ve bölgenin kalkındırılmasıyla kendiliğinden çözüleceği; insan hakları üzerindeki kısıtlamaların kaldırılıp Kürtlere daha fazla özgürlük tanınması durumunda hiç bir sorunun kalmayacağı; yahut da yöre halkının kucaklanmasıyla iç barışın sağlanabileceği türünden görüşler, tamamen boş laflar olmasalar bile, aşırı bir iyimserliği temsil etmektedirler. Askeri ve siyasi çözümlerin de tek başlarına uzun vadeli çözümler olamayacağını bu metodlara başvuran Yugoslavya ve SSCB örneklerinde görmüş bulunmaktayız.

Sorunun dayandığı payandaların uzun zaman alabilecek kapsamlı bir çözüm planı uygulamasıyla çökertilmesi sürecinde başvurulabilecek enstrümanların çoğunun, sözgelimi siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal programlar, esasen bizim uzmanlık alanımızın dışında olduğu, ancak koruyucu ve caydırıcı askeri çözümün ne olabileceği konusunda kendimizi sorumlu hissettiğimizi vurgulamak isteriz.

PKK terörü askeri literatür açısından, daha önce de bazı örneklerini verdiğimiz "Düşük Yoğunluklu Çatışmalar (Low In-

tensity Conflicts)" grubuna girmektedir. Bu tür çatışmalar teori, taktik, strateji ve uygulama açısından son derece karmaşık bir karakter arzietmekte; dolayısıyla bu sorunların çözümü politik açıdan ince bir diplomasiyi, askeri açıdan da farklı yöntemler ve özel teknolojili ekipman kullanımını gerekli hatta zorunlu kılmaktadır. ABD'nin Grenada ve Panama, İsrail'in Lübnan operasyonları; Yugoslavya, Karabağ, Kaşmir, Somali gibi pek çok yörede devam etmekte olan çatışmalar; IRA, ETA, PKK, SİH, TAMİL ve Aydınlik Yol gerillalarına karşı yürütölen mücadeleler bu tür çatışmaların belli başlı örnekleri olarak sayılabilir.

Bilindiğı üzere, ölkelerin milli ordularının temel fonksiyonları milli sınırları güvence altına almaktır. Esas amaç ölké sınırlarını korumak olduğundan genel yapılanma ilé eğitim de buna yöneliktir. Düzenli ordu savaşlarında kural tektir: Karşıya ateş ettiğinizde düşmanı, geriye ateş ettiğinizde de kendi askerinizi vurursunuz. Gerilla savaşlarında ise, özellikle Güneydoğu'da, kimin kucaklanacağı, nereye ve kime ateş edileceğı belli değildir. Bu yapısal uyumsuzluğa bölgenin çetin coğrafi şartları ile istihbarat ve teknik ekipman yetersizliğı de eklendiğinde, kolay bir başarı ummak hayal olmaktadır.

Tüm bu hususları dikkate aldığımızda, koruyuculuğa ve caydırıcılığa yönelik askeri çözüm açısından yapılması gereken ilk işin istihbarat, arazi kontrol ve denetim sistemleri ve çeşitli anti-personel silahlarıyla donatılacak "tam zamanlı uzman erbaşlar ile seçkin koruculardan oluşacak profesyonel bir Düşük Yoğunluklu Çatışma veya Hafif Çatışma Tümeni"nin -belki ileride kolordunun- kurulması olacağını söyleyebiliriz.

IRAK, SURİYE VE İRAN'IN ARTAN ASKERİ GÜCÜ

Bilindiğı üzere, Körfez Savaşı'nda Saddam'ın savaş makinası büyük ölçüde tahrip edilmiş, ancak elinde geriye yine de belirgin bir askeri güç kalmıştır. Şimdilerde ise savaş tahribatını onarmak ve ölkesi üzerindeki ambargoyu kaldırmaya çalışmakla meşgul olan Saddam'ın nükleer teknolojide aldığı mesafe, Irak'ta incelemelerde bulunan BM uzmanlarını bile dehşete düşürmüş-

tür. Bu ülke aynı zamanda kimyasal silah üretim teknolojisine de sahip olup, balistik füze geliştirme konusunda da bir hayli mesafe almış ve Sovyet yapımı Scud füzelerinin kimine bir (El Hüseyin), kimine de iki kademe (El Abbas) ekleyerek -tahrip güçlerini azaltsa bile- menzillerini arttırmayı başarmıştır. Bu bakımdan, hem ekonomik olarak çökmüş ve hem de BM'nin yoğun denetimi ve gözetimi altında bulunan Irak'tan yakın bir gelecek içinde ciddi bir askeri tehdit beklenilmemekle beraber; Saddam yönetimindeki ülkenin halihazırda potansiyel bir kitlesel tahrip silahları tehdit kaynağı olduğu ve batının geçici Körfez Savaşı başarısının da bu ülkenin birkaç yıl içinde savaş öncesi konvansiyonel askeri gücüne yeniden erişmesini büsbütün imkansız kılmadığı hususlarını gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

Suriye ve İran'a gelince... Son zamanlarda uluslararası basın ve yayın organlarında, özellikle savunma ve stratejik haber dergilerinde, bu iki ülkenin gerek kitlesel tahrip silahları ve gerekse konvansiyonel silahlar alanında, bu silahların gerek doğrudan alımı ve gerekse yerel üretim çabalarına ilişkin son derece ürkütücü haberler yer almaktadır. Çıkan bu haberlerde ağırlık noktasını ise genel olarak dış yardım ve yerel geliştirme programlarıyla balistik füze ile kitlesel tahrip silahları üretimi; doğrudan konvansiyonel silah alımı yoluyla envanterdeki silah sayı ve kompozisyonlarını arttırma ve nihayet yerel geliştirme ve üretim programlarıyla ülkede kendi kendine yeterli bir silah endüstrisi kurma hususları oluşturmaktadır. Bu amaçlara yönelik olarak da Suriye ile İran'ın Rus, Çin ve Brezilya yapımı uçak; Kuzey Kore ve Çin yapımı füze; Rus yapımı tank ve denizaltı; Bulgar yapımı uçaksavar; Kuzey Kore ve Çin'den balistik füze teknolojisi, Çin, Arjantin ve Pakistan'dan nükleer teknoloji satın aldıkları ve bir yandan da bu ve benzeri silah sistemlerini yerel imkanlarla ülke içinde üretilmesi için yoğun bir ortak-geliştirme, ortak-üretim ve milli üretim programları başlattıkları vurgulanmaktadır. Yine, bu cümleden olarak Suriye ve İran'ın, iki ülke orduları arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi ve ortak stratejik araştırmalar yapılmasını öngören askeri bir işbirliği antlaşması imzalaması sürecinde olduklarına dair verilen haberler de bu iki ülkenin

gelecekteki planlarına ilişkin dikkat çekici bir başka noktayı teşkil etmektedir.

Suriye ve İran'ın dış ülkelerden -ki büyük çoğunluğunu Rusya, Çin ve Kuzey Kore'den alınanlar oluşturmaktadır- doğru-
dan satın aldıkları silahların bu iki ülkenin silah envanterini sayı ve kompozisyon yönünden astronomik olarak arttırdığını ve bunun da Türkiye açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu vurgulama hakkımız saklı kalmak kaydıyla; anılan ülkelerin balistik füze ve nükleer silah geliştirme teşebbüsleri ile kendi kendine yeterli bir silah endüstrisi kurma çabalarının çok fazla bir askeri değer taşımadığını ve dolayısıyla Türkiye'yi abartıldığı kadar tehdit etmeyeceğini düşünmekteyiz.

Çünkü, bu ülkelerin gerek envanterlerindeki ve gerekse modernize ederek geliştirmeye çalıştıkları balistik füzelerin maliyet/etkinlikleri düşüktür. Örneğin Körfez Savaşı'nda fırlatılan her iki füze başına sadece 1 kişi hayatını kaybetmiştir. Asrın sonuna kadar nükleer silah geliştirebilseler bile bunları Türkiye'ye ulaştıracak "delivery" kapasiteleri olmayacak, üstlerine üstlük başlarına da bir dizi bela açacaklardır. Bu ülkelerde savunma sanayii alanında yüzlerce kamu kuruluşunun, binlerce özel atelyenin ve buralarda çalışan on binlerce vatandaşın 24 saat süreyle ülke halklarının hizmetinde olduğunu bilmekle beraber, bu durumun kendi kendine yeterli bir savunma sanayii kurma iddialarının dayanması gereken altyapıya ve teknolojik seviyeye tekabül etmediğini de görmekteyiz. Bilindiği üzere herhangi bir ülkenin uzun vadede dış dünya ile rekabet edebilir ve yaşayabilir bir savunma sanayi kurabilmesi herşeyden önce bu ülkenin kalkınma sürecinde belli bir eşik noktasını aşmış olmasına bağlıdır. Bunun nedeni, savunma endüstrisinin kalkınmanın bir sebebi değil, aksine sonucu olmasıdır. Bir başka deyişle savaş makinasından önce bir ekonomik makinanın yapılmış olması gerekmektedir. Bildiğimiz kadarıyla bu ülkelerde böyle bir ekonomik makina henüz mevcut değildir.

Ayrıca Suriye ve İran bazı silah sistemlerinin anayapılarını kısmen imal etmeyi başarsalar bile, yeni nesil altsistemlerden

yoksun olacak bu araçların da fazla bir askeri değerleri bulunmayacaktır. Zira, Körfez Savaşı'nın hemen herkese gösterdiği gibi, herhangi bir silah sisteminin askeri değerini, o silah sisteminin ana-yapısından ziyade, sahip olduğu "gece görüş sistemleri, hassas güdüm sistemleri, atış kontrol sistemleri, komutakontrol-komünikasyon-kompüter ve teşhis (C4I) sistemleri, aktif ve pasif korunma sistemleri, elektronik harp ve elektronik karşı-önleme sistemleri gibi yardımcı sistemler belirlemektedir. Bunlar da dünyada şimdilik sadece birkaç ülkenin tekelinde bulunmaktadır.

Buna karşılık, anılan ülkelerin kendi yaptıkları çalışmalar dolayısıyla Türkiye'yi tehdit edebilecek asıl büyük tehlike kitle-sel tahrip silahlarıyla balistik füzelerin kombine edilmesiyle başlayacaktır. Halihazırda Irak balistik füzelerle kimyasal silahları kombine ederek tahrip kabiliyetinden ziyade psikolojik tesiri yüksek bir silah geliştirmiş olmakla birlikte, elinde yüzlerce kimyasal başlık bulunmasına rağmen Körfez Savaşı'nda bunları kullanmaya cesaret edememiştir. Zira, Saddam Hüseyin gibi tehlikeli bir diktatör bile, değişen dünyada artık bu silahları kullanmanın kolay kolay mümkün olmayacağını ve buna yeltenen bir ülkenin dünyadan iyice dışlanacağını bilmektedir. Balistik füzelerle nükleer başlıkların kombine edilmesi halinde ise ki bu asrın sonuna kadar pek muhtemel değildir- tahrip gücü çok yüksek silahlar elde edildiği malumdur. Ancak, bu ülkelerin böyle son derece tehlikeli bir olasılığı gerçekleştirmeleri halinde sadece Türkiye için değil tüm dünya için ciddi bir tehdit söz konusu olacak ve sorun sadece Türkiye'nin değil, tüm dünyanın sorunu olacaktır. Çünkü, demokratik bir örgütlenmeye sahip olmayan ve ne zaman ne yapacakları belli olmayan bu tür ülkelerin böyle kombine bir kapasiteye sahip olmaları hem özde dünya barışı için hem de kendi halkları için tehlikeli sonuçlar doğurabilecektir.

Doğal olarak, Türkiye görünür bir gelecek içinde balistik füzelere karşı mükemmel bir savunma sistemi geliştirip konuşturamayacağına göre -ki dünya da henüz bunu başaramamıştır- bir an önce bu olası tehditlere karşı uluslararası kamuoyu o-

luşturmaya, ekonomik kalkınma sürecini hızlandırmaya, dünya ile entegrasyonunu arttırmaya ve ilişkilerini geliştirmeye hız vermelidir. Söz konusu tehdidin üstesinden gelebilecek en etkili çözüm de bu olacaktır. Zira, sorun Türkiye'nin korunması değil, dünya barışı ve insanlığın korunması sorunudur ve böyle algılanmalıdır. Bu ülkelerin -Irak, Suriye ve İran- mutlaka anlamaları gereken husus dünyanın artık değiştiğidir. Yeni bir düzenin kurulması sürecini başlatan değişim rüzgarının ruhunda da tüm ülkelerin dünya düzenine karşı sorumlu oldukları, bundan böyle bir ülkenin milli güvenlik ve bekasının korunmasında sadece askeri gücün yeterli olamayacağı ve nihayet hiçbir ülkenin tek başına dünya kamuoyunu rahatsız edecek herhangi bir girişimde bulunmasına izin verilmeyeceği gerçekleri yatmaktadır. Zaten bu gerçek dolayısıyladır ki, böyle tehlikeli bir gidişin daha baştan önüne geçilebilmesi için BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi "Beş Büyük" ülkenin lider ve temsilcileri Temmuz 1991'de Paris'te "Ortadoğu'nun kitlesel tahrip silahlarından arındırılması" konusunda görüş birliğine varmış bulunmaktadır. Aksi taktirde yapılacak tek ve en etkili iş bu türden silahların savaş alanına sokulmasını beklemeksizin daha üretim tesislerinde veya konuşlandırıldıkları üslerde hava saldırılarıyla imha edilmeleri olacaktır.

TÜRKİYE NASIL BİR STRATEJİ İZLEMELİ?

Bilindiği gibi, ülkemiz yeraldığı coğrafi bölge ile bu bölge içindeki jeo-stratejik ve jeo-politik konumu itibariyle çok boyutlu çapraşık tehditlerle karşı karşıya bulunmaktadır. Türkiye'nin bu tehditleri hafife almadan, fakat aynı zamanda yukarıdaki tartışmaların ışığında fazla da abartmadan kalkınma sürecinde yoluna devam etmesi gerekmektedir. Milli güvenlik politikalarımız ile savunma stratejilerimizin oluşturulmasında ana rolü daima kendi caydırıcı gücümüz oynamalı, fakat aynı zamanda söz konusu politika ve stratejilerin tespitinde dünyanın bir numaralı savunma örgütü olan NATO'nun üyesi olduğumuz ve bu örgütün güvenlik şemsiyesi altında bulunduğumuz hususu da -belli bir risk payı bırakmak kaydıyla- gözönünde tutulmalıdır.

Şüphesiz bu söylediklerimizin, ülkemizin savunmasını dış güçlere emanet etmekle uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Kırk küsur yılda serilen halının iki yılda geri toplandığı hızlı bir değişim sürecinden geçen dünyada, bundan böyle bir ülkenin güvenliğinin sadece askeri güçle teminat altına alınamayacağını uzun uzadıya anlattığımız "Değişen Dünya ve Yeni Düzen Arayışları" bölümünde de belirttiğimiz gibi, yaşadığımız çağda ülkele-
rin milli güvenliğinin sağlanması, üniter devlet yapılarının muhafazası ve bekalarının devamı tek taraflı politikalara değil, uluslararası dayanışmaya ihtiyaç göstermekte; tek başına hareket etmeyi değil, karşılıklı işbirliği ve ortak çabaları dikte etmekte, hatta zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan ülkemizin dünya ile entegrasyonunu güçlendirmesi, askeri, ekonomik, politik ve sosyal ilişkilerini geliştirmesi, NATO ile bütünleşmesi ve onun caydırıcı güç ve desteğini daima yanına almaya çalışması son derece akılcı bir yol olacaktır.

Şüphesiz, söylediklerimizin silahsızlanma ile de bir ilgisi yoktur. Ülkemiz elbette komşularına karşı caydırıcı olabilecek belli bir milli güç düzeyini muhafaza etmek için "makul ölçüde" silahlanacaktır. Vurgulamak istediğimiz buradaki "makul ölçüyü" uluslararası silah firmalarının işbirlikçisi yayın organlarının veya varlıklarını savunma dolarlarına yaslanmış olan uluslararası bir takım karanlık çevrelerin abartılı tehdit haberleri değil, kendi milli tehdit öngörülerimizin belirlemesi ve bu ölçüye büyük silah yapımcılarının ajitasyonları değil, kendi güvenlik analizlerimizin kaynaklık etmesidir. Yoksa, biz sadece aşırı silahlanmaya değil; aynı zamanda, fiyatı ne olursa olun milli savunmamız için gerekli ölçüde askeri ihtiyaçlarımızın ülkemize pahasının fazla olacağı görüşüne de karşıyız. Zira, savunmada pahalılık daima izafi bir kavramdır ve etkinlikle birlikte değerlendirilmeye muhtaçtır. Örneğin; Güneydoğu'da akan kanları durdurmanın ve tüm ülke halkı üzerindeki mevcut tedirginliği gidermenin pahalılık ölçütü nedir? Veya bir çatışmanın çok az insan zıyatı ve ekipman kaybıyla kazanılmış olmasının bedeli ne kadar pahalıdır? Veya ileri derecede karmaşık (dolayısıyla pahalı) silahlara sahip olunarak yaratılan caydırıcılık sayesinde muhtemel bir savaşın daha henüz

başlamadan önlenmesinin maliyeti hangi ölçüye göre fazladır? Bu yüzden, milli savunmamız için gerekli "makul ölçüdeki askeri ihtiyaçlarımız" asla kıymet kertesine vurulamaz!...

Öte yandan son yıllarda dünyada yaşanan dramatik değişimlerin ve buna bağlı olarak Doğu-Batı arasındaki gerilimin ortadan kalkmasının en önemli sonucu kıta Avrupası üzerindeki askeri tehdidin azalması olmuştur. Bu tehdidin azalması ve yerini riske bırakması ise doğrudan etkileşimlerle milli savunma bütçelerinde ani kesintilere, askeri güçlerin gözden geçirilmesine yol açmıştır. Şimdi dünya savunma sanayii de yeniden yapılanarak kendini bu yeni şartlara göre ayarlamaya çalışmaktadır. Büyük kuruluşlar arasında gerçekleştirilmeye başlanan evlilikler veya milli sınırların ötesine taşan ittifaklar, uluslararası işbirliği ve okyanus ötesi ilişkilerin giderek yaygınlaşması, müşterek holdinglerin el değiştirmesi, yeni ortak yatırım şirketlerinin Joint venture oluşturulması, koruyucu ortaklıklar, özellikle Avrupa'da hükümetler arası başlatılan ortak projeler ve oluşturulan konsorsiyumlar yaşanan değişimlerin getirdiği yeni yaklaşımların sadece bazı örnekleridir.

İlave olarak, özellikle Amerikan savunma sanayii kuruluşlarının yeniden yapılanma girişimlerinde eleman çıkartma da sıkça başvurulan bir uygulama haline gelmiştir. Zira, Amerikan Hükümeti'nin savunma harcamalarını giderek azaltması Amerikan pazarını daraltmış bu da Amerikan kuruluşları için uluslararası rekabeti neredeyse ölüm-kalım meselesi haline getirmiş; bu kıyasıya rekabet ise Amerikan firmalarını kalite ve verimliliği arttırmak, buna karşılık maliyeti düşürmek zorunda bırakmış ve böylece savunma sanayiinde faaliyet gösteren Amerikan firmaları üzerinde kaynakların olabildiğince etkin kullanılması büyük bir baskı unsuru haline gelmiştir. Hatta bu baskılar çok kısa bir sürede tesirini göstermeye başlamış; örneğin sadece havacılık ve uzay sanayiinde 1991 yılı içinde toplam 106.000 kişi işini kaybetmiştir. Genel bir kural olarak, ana-yapımcı bir firmadan 1 kişinin işini kaybetmesi halinde, bunun altyapımcılardan 3 kişinin ve hizmet sektöründen de 1,5 kişinin işini kaybetmesine yol açtığı

düşünüldüğünde, Amerikan firmaları için gelecek yılların eskisi kadar parlak olmayacağı kolayca görülebilmektedir. Dahası, Avrupa ülkelerinin uluslararası pazarlarda rekabet eden kendi savunma sanayii kuruluşlarını çeşitli yollarla desteklemelerine karşılık, Bush yönetiminin uyguladığı "güçlü olan yaşar" politikasının devam etmesi halinde, bunun yakın sanayi kuruluşlarının burçlarında hakimiyet bayrakları yerine iflas bayraklarının dalgalanmasına ve bu firmaların kapılarına kilit vurmalarına yol açması da yoğun beklentiler arasında gelmektedir.

Bugün Amerikan firmaları, söz konusu akibetten kurtulmak ve yerel pazarda azalmakta olan satışlardan doğan boşluğu uluslararası satışlarla kompanse edebilmek için, silah satışlarına ilişkin hükümet politikasının değiştirilmesinde baskı unsuru olabilecek bir güçbirliği oluşturmayı hedeflemektedirler. Eğer bunu gerçekleştirebilir ve hükümet politikalarını değiştirmeyi başarsabilirlerse, bu taktirde dünya pazarlarına daha önce satış müsadese verilmeyen yeni nesil silahların sürülmesi gündeme gelebilecek ve böylece bir taraftan en yeni teknolojilerin de pazarlara çıkarılmasıyla amansız bir rekabet doğacak, diğer taraftan da üçüncü dünya ülkeleri arasında bugüne kadar yaşanan silahlanma yarışı sayısal alandan teknolojik alana kayacaktır. Nitekim Körfez Savaşı'ndan çıkarılan dersler doğrultusunda, böyle bir süreç daha şimdiden başlamış bulunmaktadır.

Şüphesiz başlamış bulunan bu süreç, birkaç on yıl önce kendi genel milli savunma endüstrilerini kurma kararı almış ve bugün ikinci sınıf silah ihracatçısı olmayı başarmış Polonya, Kuzey Kore ve Brezilya gibi ülkeleri olumsuz yönde etkileyecek; üçüncü sınıf silah ihracatçısı olmayı başarmış Yugoslavya, İspanya, Güney Kore, Tayvan, Arjantin ve Mısır gibi ülkeleri pazardan kısmen silebilecek; benzeri yönde bir kararı son on yıl içinde almış, fakat bu endüstride henüz emekleme aşamasında olan Hindistan, Türkiye, Singapur, Pakistan ve İran gibi ülkelerin de ihracat pazarına girmesini önemli ölçüde hatta belki de tümüyle engelleyebilecektir.

Dünyadaki bu son gelişmeler bundan böyle Üçüncü Dünya

lkelerinin kolay kolay uluslararası silah pazarına giremeyeceklerini ve dahası piyasadaki marjinal imkanları değerlendirerek kısmen bu pazara girmiş olanların da kolay kolay tutunamayacaklarını göstermektedir. Dolayısıyla, lkemiz de bu yeni durumdan olumsuz yönde etkilenecek olan ülkelerin başında gelecektir. Zira, zikretmiş olduğumuz gelişmeler, daha henüz ekonomik makinasını tam anlamıyla kuramamış, dolayısıyla savaş makinasını destekleyebilecek bir sanayi altyapısı, teknoloji ve bilgi birikiminden kısmen yoksun bulunan ülkemizin önümüzdeki yıllarda kıran kırana bir rekabetin yaşanacağı ileri teknoloji pazarından pay alma şansını büsbütün değilse bile, önemli ölçüde azaltacaktır.

Buna ilave olarak, bilindiği gibi ülkemiz kısa ve orta vadede kalite, fiyat ve teknoloji yönünden uluslararası silah piyasasında rekabet şansı az olan, buna karşılık iç pazardaki talebi de ayakta kalabilmek için yetersiz olan bir endüstriyi veya bir endüstri kolunu ne Güney Afrika, Pakistan, İsrail ve Tayvan gibi özel sebepleri olan ülkeler; ne İran ve Güney Kore gibi garantiye bağlanmış sağlam geliri bulunan ülkeler gibi ısrarla destekleyebilecek durumdadır. Bunu yapmak için de ne kritik sayılabilecek çok özel bir sebebi, ne de ekonomik gücü vardır. Kalite, fiyat ve teknoloji yönünden uluslararası pazarlarda rekabet edemeyen bir genel savunma sanayii ise maalesef çoğu zaman ekonominin sırtında yk, askerin elinde oyuncak, teknisyenin elinde de israf makinasından başka birşey olmamaktadır.

Öte yandan, silah endüstrisinde dışa bağımlılığın mümkün mertebe az olması prensip olarak hemen hemen tüm ülkelerce benimsenmiş bir olgudur; gerçekleştirilebildiği taktirde bunun sayılamayacak kadar da faydası vardır. Dahası, silah sistemlerinde elektroteknolojinin giderek ağırlık kazanması dolayısıyla yakın bir gelecekte, karmaşık bir silah sistemini satan bir ülkenin, kime satmış olursa olsun, o silah sisteminin elektronik beyni veya bilgisayar yazılımına uzaktan müdahale edebilmesi ve böylece ilgili silah sistemini istenilmeyen kullanıcının kontrolünden çıkarabilmesi mümkün olabilecektir. Netice itibariyle, gerek iste-

diğimiz sayı ve kompozisyonda bir silah envanteri oluşturabilmemiz için, gerek envanterimizdeki silah sistemleri üzerindeki denetim ve inisiyatifimizin tam olabilmesi için ve gerekse hareket ihtiyaçlarımız ile ekonomik gücümüzü kesiştiren maliyet/etkin bir envanter oluşturabilmemiz için elverdiği ölçüde yerli kaynaklara yönelmemiz de kaçınılmazdır.

İşte, dünyada yaşanmakta olan değişimler, bunlara bağlı olarak sanayileşmiş ülkelerde çoktan başlamış bulunan yeni yapılanmalar ve ülkemize ilişkin olarak belirttiğimiz birbiriyle çelişen tüm bu özel sorunlar birararaya getirilip, buradan genel bir değerlendirmeye gidildiğinde, Türk savunma sanayiinin de, gemiler henüz tam anlamıyla yakılmamışken, gözden geçirilmesi ve endüstrimizin yeniden yapılandırılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu yeniden yapılandırma sürecinde ise az yetkin genel bir savunma endüstrisi kurmaya çalışmak yerine özel alanlara yönelmiş tam yetkin kısmi bir savunma endüstrisinin kurulması; yeni nesil sistemler üzerinde ortak çalışmalar yapmak ve paylaşımlı ortak üretim programlarında yer almak amacıyla uluslararası konsorsiyumlara iştirak edilmesi ve gerçek bir savaş makinasına sahip olunabilmesi için önce ekonomik bir makina yapılması gerektiği gerçeğinden hareketle, büyük askeri yatırımların daha ziyade yurtiçinde bile talebi çok, çift kullanımlı, ekonomik makine ile savaş makinasının kesiştiği alanlara yönlendirilmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Benzer şekilde, gerek değişmekte olan dünyanın yeni öngörülerine ve gerekse tehditlerde meydana gelen değişimlere göre yeniden yapılanmakta olan pek çok ülkenin orduları gibi, bizim ordumuzun da yıllar sürecektir bir yeniden yapılanma sürecine -ki başlatılmış bulunmaktadır- girmesi ve bunu etkinlikle gerçekleştirmesi zorunlu görülmektedir.

Milli güvenlik ve bekamızın temel enstrümanlarından biri olan Silahlı Kuvvetlerimizin, ülkemize yönelik mevcut tehditleri caydırabilmek ve gelecekteki olası tehditlere meydan okuyabilmek için, dünyadaki değişimlere paralel biçimde sürekli olarak kendini yenilemesi kaçınılmazdır. Milli çıkarlarımızın korunması

için ordumuzun daima caydırmaya, gerektiğinde savaşılmaya ve kazanmaya hazır olması gerekmektedir. Bu da ancak, sürekli bir modernizasyon programı çerçevesinde vurucu gücün kalitesini günden güne iyileştirmekle, efektif savunma ve savaş doktrinleriyle, gerçekçi ve çağdaş bir eğitimle, ve nihayet kendine güveni olan idealist liderler yetiştirmekle mümkündür.

Şu gerçeği hatırlatmak isteriz ki, kayda geçmiş 2500 yıllık savaş tarihi boyunca, orduların insan gücü ve idealleri daima sahip olunan ekipmanlardan daha fazla önem taşımıştır. Çoğu kimsenin küçümseyişinin aksine, bu gerçek günümüzün son derece hassas ve vurucu gücü yüksek teknolojilerine rağmen, bugün de pek değişmiş değildir. Örneğin, dünyada askeri eğitimde daima bir numara olan ABD'nin, yine pek çok kimsenin bildiğinin tersine Körfez Savaşı'nda hiçbir şeyi ilk kez denemediğini; bilgisayarlarla gerçekleştirilen savaş oyunları ile Körfez Savaşı'nın genel karakterinin defalarca analiz edildiğini; daha henüz savaş başlamadan önce Suudi Arabistan'da ilk geceki hava saldırılarının defalarca provalarının yapıldığını; dahası Koalisyon pilotları Arabistan çöllerinde sorti üstüne sorti yaparlarken aynı şeylerin Nevada'da Las Vegas'ın kuzeyindeki çöllerde kum fırtınaları arasında gece ve gündüz 24 saat süresince tekrarlanarak kırmızı ve mavi kuvvetler arasında adeta "İkinci Bir Körfez Savaşı" gerçekleştirildiğini ve 5 Ocak'ta başlayarak tüm Körfez Savaşı boyunca devam eden bu ikinci savaşta silah ve taktiklerin denendiğini ve bu tecrübelerden alınan verilerin derhal Körfez'e taşındığını şüphesiz erbab sahipleri bilmekte ve tüm bunların taşıdığı askeri değeri taktir etmektedirler. Savaşlarda sahip olunan silah sistemleri yanında savunulan ideallerin, eğitim ve komuta becerilerinin hâlâ ne derecede önemli olduğunu herhalde hiçbir şey, tarihi laboratuvar savaşı olarak geçen Körfez Savaşı'nın başarılı komutanı General Norman Schwarzkopf'un şu sözlerinden daha iyi izah edemez: "Eğer Irak ile silahlarımızı değiş-tokuş etseydik, sonuç yine değişmezdi" 9.

Bu cümleden olarak, modernizasyon, eğitim ve komuta beceresine yönelik anılan hususlar da dikkate alınmak kaydıyla,

ordumuzun yeniden yapılanması sürecinde üç temel kriterin göz-önünde bulundurulması büyük önem taşımaktadır:

1. Çok Fonksiyonluluk (Versatility)

Çok boyutlu çıkarların yanı sıra büyük risk ve kararsızlıkların hüküm sürdüğü kritik bir bölgede yer alan ülkemizin üniter yapısı, milli güvenlik ve bekası bundan böyle sadece tek bir kuvvet ya da tek bir yetenekle teminat altına alınamaz. Farklı tehditler için farklı sistemlere, farklı eğitime, farklı yeteneklere ve farklı kuvvetlere ihtiyaç vardır. Son zamanlarda sık sık vurgulanan, dünyanın hiç bir ülkesinde her türlü tehdidin üstesinden gelebilecek "esnek" bir ordu yoktur.

2. Hızlı Konuşlandırılabilirlik (Deployability)

Milli güvenlik yönünden ülkemizin çıkarları nerede ve ne zaman tehdide uğrarsa, bunu derhal bertaraf edecek yeterli oranda askeri gücümüz orada ve o zamanda konuşlandırılabilmelidir.

3. Etkin Vurabilirlik (Lethality)

Ülkemizin savunması, milli çıkarlarımızın korunması ve etkin bir caydırıcılık için Silahlı Kuvvetlerimiz yüksek bir vuruş gücüne sahip olmalıdır.

SONUÇ

Bugün hızla değişmekte ve yeniden yapılanmakta olan dünyanın risk ve belirsizliklerle dolu bir bölgesinde yer alan ülkemizin dengeli kalkınma çabalarının, üniter devlet yapısının, milli güvenlik ve bekasının devamı herşeyden önce karşı karşıya kaldığı çok boyutlu ve çapraşık tehditleri aşmasına bağlı bulunmaktadır. Dünyada vuku bulan değişme, gelişme ve yeni yapılanmalar dikkate alındığında ülkemizin, milli ekonomiye daha fazla bir kaynağı kanalize edebilmek için askeri harcamalarını bir ölçüde kısması gerekmektedir. Fakat öte yandan da, bulunduğumuz jeo-stratejik konumun, civarımızdaki gelişmelerin, yakın bir gelecekte söz konusu olabilecek olası tehditlerin ve Doğu ile Güneydoğu'daki komşularımızda yaşanan amansız silahlanma yarışının dikkate alınması halinde ise ülkemizin kısa vadede dün-

yadaki değişimlerden fazla etkilenmemesi ve silahlanmaya yönelik askeri harcamalarını sürdürmesi gerekmektedir. İşte bu bir-biriyle çelişen iki farklı objektif karşısında Türkiye'nin, bir taraftan yapılacak doğru seçimlerle silahlı kuvvetlerini teknolojinin kesim noktasına taşıırken; diğeryandan da ülke ekonomisinin lokomotif olmasa bile, en azından katarı da olmayacak, belirli alanlarda kendi kendine yeterli bir savunma endüstrisi kurmayagayret etmesi ve tüm bunları yaparken de ülkenin "beka ve refah dengesini" kollayan bir süreç izlemesi uygulanabilecek en gerçekçi strateji olarak kendini göstermektedir.

Sonuç olarak, değişen dünyada nisbi ağırlığını artırarak daha aktif bir role sahip olabilmesi için bugün ülkemizin önünde önemli fırsatlar uzanmakta, yeni ve büyük bir potansiyel gözük-mektedir. Orta Asya'da tekrar başlayacak "Büyük Oyun"un yeni kurallarının neler olacağı henüz pek belirgin olmamakla beraber, şüphesiz bu kez Türkiye'nin de kazanma ihtimali yüksek olan bir oyuncu olarak sahaya çıkacağı muhakkaktır. Ancak, bu oyunu kazanmanın inceliklerinden biri de hiç şüphesiz, karşı sahada atak oynarken kendi sahamızdaki savunmada hata yapmamak olacaktır. Zira, elimizdeki imkanları, dünyadaki değişimleri ve özellikle Türk dünyasındaki yaşanan gelişmeleri düşünüp, devlet katından yapılan resmi açıklamaları dinlediğimizde, 2000'lere uzanan yolda ülkemizin önünde büyümeye doğru giden tek bir alternatifin bulunduğunu sevinçle görüyor; fakat yerli ve yabancı yayınları okuyup, televizyonları seyrettiğimizde, gerekli tedbirler alınmadığı taktirde, rüzgarın ters yönden esmesiyle küçülmeye doğru gidebilecek başka alternatiflerin de söz konusu olabileceğini hüznle seziyoruz!...

NOTLAR VE REFERANSLAR

1. Adı geçen uzman, ünlü bir ekonomist ve sosyal düşünür olan Kenneth Boulding'dir. Alvin Toffler, Future Shock, Pan Books Ltd., Londra, 1983, s.22.

2. Defence News, Vol. 7, No.9, February 10, 1991, s.1, 28.

3. IEEE Spectrum, Vol.7, No.9, September 1991, s.62.

4. Jane's Defence Weekly, 11 January 1992, s.20.

5. Aviation Week and Space Technology, January 21, 1991, s.6061.

6. IEEE Spectrum, a.g.e., s.53-54.

7. Bir savunma sisteminin (ABM) nükleer savaş riskini artırabileceği görüşü bazı okuyucularımıza çelişkili gibi gelebilir. Ancak bu görüş stratejik düşünce açısından doğrudur. Meraklı okuyucular bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi ve tartışmaları "Süpergüçlerin Hakimiyet Kavgası" adlı kitabımızda bulabilirler.

8. The Economist, 16-22 December 1989, s.56.

9. IEEE Spectrum, a.g.e., s.53.

TABLO 1
CFE ANLAŞMASI (AKKA)'NA GÖRE
AVRUPA'DAKİ YENİ GÜÇ DENGESİ

SİSTEM/ASKER	GETİRİLEN LİMİT	ANL.SIRA.MEV.OLAN SAYI	
		NATO	VARŞOVA P.
ABD/SSCB ASKERİ	195.000	257.000	596.000
SAVAŞ UÇAĞI	6.800	6.180	11.088
SİLAH HELİKOPTER	2.000	2.400	5.000
TANK	20.000	24.000	55.400
ZIRHLI ARAÇ	30.000	29.680	70.330
TOP	20.000	18.804	49.102

BİLGİ KAYNAĞI : Military Technology, The Balance Of Military Power,
Vol. XV., Issue 1, 1991, s.12-14.

ALINTI YAPILAN KAYNAK : Cernat ACAR, *Super güçlerin Hakimiyet*
Kavgası, Ankara, 1991, s.271

TABLO 2
SÜPERGÜÇLER ARASINDAKİ
STRATEJİK GÜÇ DENGESİ (1991)

SİSTEM	SSCB		ABD	
	MEV.SA.	START Lİ.	MEV. SA.	START Lİ.
Stratejik Nükleer Taşıyıcılar (Kara ve Denizaltı Konuşlu Balistik Füzeleer ile Uzun Menzilli Bombardıman Uçakları	2526	1600	1855	1600
NÜKLEER BAŞLIKLAR				
1. Hava Konuşlu Cruise Füze.	720	1300	1600	1860
2. Bomba. ve Kısa Menzil Füze.	616	2608	960	2720
3. Denizaltı Konuşlu Balis. Füze.	2810	1872	5056	3456
4. Kıtalararası Balistik Füzeleer	6595	3028	2450	1444
TOPLAM LİMİT	-	6000	-	6000

BİLGİ KAYNAĞI : Arms Control Association

ALINTI YAPILAN KAYNAK : Time, 5 Ağustos 1991, s.30-34.

TABLO 3
KONVANSİYONEL SİLAH İHRACATÇISI İLK 10 ÜLKE
(1985 SABİT FİYATLARI, MİLYON DOLAR)

ÜLKE	1986-90	1990	ASKERİ HARCA- MALARIN GSMH İÇİNDEKİ PAYI	SİLAH İHRACA- TININ TOPLAM İHRACAT İÇİN- DEKİ PAYI
SSCB	60.779	6.373	11.9	19.3
ABD	53.810	8.738	6.3	4.4
FRANSA	13.783	1.799	3.9	1.1
İNGİLTERE	7.754	1.220	4.3	0.5
ÇİN	7.684	926	3.9	6.5
BATI ALMANYA	4.745	963	2.9	0.1
ÇEKOSLOVAKYA	2.407	355	7.1	3.2
HOLLANDA	1.914	152	3.0	0.5
İSVEÇ	1.814	115	2.8	0.4
İTALYA	1.582	96	2.6	0.3

BİLGİ KAYNAKLARI : Sipri 1991; U. S. Arms Control and Disarmament Agency; World Military Expenditures and Arms Transfers, 1989.

ALINTI YAPILAN KAYNAK : IEE Spectrum, Eylül 1991, s.60.

TABLO 4
KONVANSİYONEL SİLAH İTHALATÇISI İLK 10 ÜLKE
(1985 SABİT FİYATLARI, MİLYON DOLAR)

ÜLKE	1986-90	1990	ASKERİ HAR- CAMALARIN GSMH İÇİNDE- Kİ PAYI	SİLAH İTHA- LATININ TO- PLAM İTHA- LAT İÇİNDEKİ
HİNDİSTAN	16.988	1.541	3.5	16.7
JAPONYA	10.970	2.083	1.0	0.6
S. ARABİSTAN	10.839	2.553	16.5	14.9
IRAK	10.315	59	-	37.1
AFGANİSTAN	5.743	1.091	-	-
İSPANYA	5.565	639	2.2	1.5
KUZEY KORE	4.900	516	20.0	32.3
POLONYA	4.720	330	8.7	3.8
MISIR	4.717	206	7.8	3.1
ÇEKOSLOVAKYA	4.572	422	7.1	0.8

ALINTI YAPILAN KAYNAK : IEE Spectrum, a.g.e.

TABLO 5**KISA VE ORTA MENZİLLİ BALİSTİK FÜZE GELİŞTİRME PROGRAMLARI**

SİLAH SİSTEMİ	TAHRİP BAŞLIĞI (KG)	AZAMİ MENZİL (KM)	ÜLKE
KISA MENZİL			
HATFL	500	80	PAKİSTAN
MB/EE 150	500	150	BREZİLYA
ALACRAN	500	200	ARJANTİN
PRITHVI	1000	250	HİNDİSTAN
SS300	1000	300	BREZİLYA
M11	1000	300	ÇİN
HATF2	500	300	PAKİSTAN
HADES	400	480	FRANSA
MG	1000	600	ÇİN
HAFT3	1000	600	PAKİSTAN
SCUD MODERNİZAS.	500	650	KUZEY KORE
AL ABBAS	300	900	IRAK
CONDOR2	500	900	ARJANTİN (İPTAL EDİLDİ.)
AL FATAH	500	950	LİBYA
SKY HORSE	500	950	TAYVAN
ORTA MENZİL			
BADR 2000/VECTOR	500	1200	MISIR
JERİCHO 2	1000	1500	İSRAİL
ARNİSTON	1000	1500	GÜNEY AFRİKA
AL AABED	750	2000	IRAK
CSS-X-5	1000	2500	ÇİN
AGNİ	1000	2500	HİNDİSTAN
CSS-NX-4 (SLBM)	-	-	ÇİN
S4	900	3500	FRANSA
M45 (SLBM)	1000	4000	FRANSA

ALINTI YAPILAN KAYNAK : Jane's Defence Weekly, 11 Ocak 1992, s.50.

TABLO 6
CRUISE FÜZESİ GELİŞTİREBİLECEK PROGRAMLAR

ÜLKE	PROGRAM
BREZİLYA	SM-70 BARRACUDA
FRANSA	ASLP, APACHE, C-22
IRAK	ABABİL
İSRAİL	GABRIEL 4
İTALYA	SKYSHARK MIRACH 300, OTOMAT
ÇİN	XW-41, YJ-2, CK-1
JAPONYA	SSM-1, ASM-2
İSVEÇ	RBS 15, ASOM
TAYVAN	HSIUNG FENG 2
RUSYA	AS-17
İNGİLTERE	SEA EAGLE
ABD	MQM-107, BQM-126 AQM-127, TBA-324 AGM-136, TACID RAINBOW, BQM-14

ALINTI YAPILAN KAYNAK : JDW, a.g.e.

TABLO 7
ANTI-BALİSTİK FÜZE SİSTEMLERİ

SİLAH SİSTEMİ	KULLANICI ÜLKE
SERVİSTE OLANLAR	
SH-08 GAZELLE	RUSYA
SH-01 GALOSH	RUSYA
SH-11 GORGON	RUSYA
AR+GE AŞAMASINDAKİLER	
YER KONUŞLU LAZER	RUSYA, ABD
PARTİKÜL IŞINLARI	RUSYA, ABD
UZAY KONUŞLU LAZER	ABD
UZAY KONUŞLU İTERSEPTÖR	ABD
YER KONUŞLU İTERSEPTÖR	ABD

ALINTI YAPILAN KAYNAK : JDW, a.g.e.

TABLO 8
MÜNFERİT ALAN SAVUNMA SİSTEMLERİ

SİLAH SİSTEMİ	ÜLKE
SERVİSTE OLANLAR	
SA-10 GRUMBLE	RUSYA
SA-12A GLADIATOR	RUSYA
SA-15	RUSYA
SA-N-9	RUSYA
MİM-23 HAWK	ABD
RİM-67 STANDARD	ABD
MİM-104 PATRIOT	ABD
AR+GE AŞAMASINDAKİLER	
LATEX (YER KONUŞLU LAZER)	FRANSA
YER KONUŞLU LAZER	ALMANYA
ASTER	FRANSA/İTALYA
MİM-120 NASAMS	ABD/NORVEÇ
FAW-1	IRAK
AB-10	İSRAİL
ARROW/ACES	İSRAİL
TAN-SAM2	JAPONYA
SKY BOW3	TAYVAN
SA-12B GIANT	RUSYA
SA-X-17	RUSYA
ERINT	ABD
THAAD	ABD
CORPS SAM	ABD
YER KONUŞLU LAZER	ABD
SÜPER HIZLI SİLAHLAR	ABD

ALINTI YAPILAN KAYNAK : JDW, a.g.e.

18inci yüzyılın sonlarından 20inci yüzyılın başlarına kadar Amerika'da ve Asya'da meydana gelen gelişmelerle (1783'te Amerika'nın bağımsızlığı, Japonya'da 1867 tarihli Meiji Restorasyonu... vd.) dünya siyasetine yeni devletler ve güç merkezleri katıldı. Bu durum devletlerarası ilişkilerin ve dünya güçler dengesinin şekillenmesinde önemli gelişmelere yol açtı. Bu gelişmelerden önce, Batı tarihi "dünya tarihi" idi. Belirtilen gelişmelerin sonucu batı tarihi, dünya tarihi olmaktan çıkmıştır.

Avrupa tarihi açısından ikinci önemli gelişme, 1945 tarihli Yalta Konferansı ile Avrupa'nın bağımsız ve salt kendi çıkarlarına göre davranma özgürlüğünün kesintiye uğramasıdır. Üç yüzyıl öncesine dek, din esaslarına göre bölünmüş olan Avrupa, bu defa Kapitalist ve Sosyalist bloklar şeklinde bölünüyor, güç dengeleri, tüm mikro dengeler, bu makro dengenin, üst dengenin, altında donduruluyordu.

SSCB'nin ortadan kalkmasıyla, bu üst denge de ortadan kalktı. Rus İmparatorluğu'nun çözülmesi, uluslararası politika alanında hiç kimsenin henüz hazır olmadığı yepyeni gerçekler yaratacaktır.

1648 Westphalia Barışı sonrası Ondördüncü Louis'in kendi bütünlüğünü sağlama almak, genişletmek için Avrupa'nın gerisini zayıflatmaya, bölüntülere ayırmaya çalışması gibi; şimdi de, Almanya kendi bütünlüğünü güçlendirmeye çalışıyor.

Ancak Avrupa artık güç dengesi politikalarını kendi arasında düzenleme lüksüne sahip değil. AT bu doğrultuda bir çaba; ancak artık Avrupa'nın, Kuzey Amerika ve Japonya'dan, Ortadoğu enerji bölgesinden bağımsız politikalar üretme olanakları sınırlı.

Rus İmparatorluğu'nun Asya kıtası üzerinde çözümünün etkisi ise, daha da büyük olacaktır. Hem Çin'in hem Japonya'nın

• Sabahattin ŞEN, İ.Ü. S.B.F. Siyaset Bilimi doktora öğrencisi

Asya'nın geri kalan bölümleriyle, birbirleriyle ve Batı'yla olan ilişkilerini derinden değiştirecektir. Özellikle de Birleşik Devletlerle olan ilişkilerini ¹.

Çift kutuplu dünyanın çözülüşü, tek kutuplu bir dünyayı getirmeyecek. Uluslararası ilişkilerde tek süpergüç olmayacaktır artık. Dünya politikasında "merkez" diye bir şey bulunmayacaktır. Tek kutuplu bir dünya yerine, pazar ekonomisi etrafında bütünleşen çok kutuplu bir dünyadan söz etmek mümkün. Bu dünya da yeni kutuplar ABD ile birlikte, İngiltere, Almanya, Japonya, Rusya, Çin olabilir.

Türkiye çizilen bu tablonun her açıdan benzersiz biçimde tam ortasında yer alıyor. Coğrafi olarak hem Avrupa, hem Ortadoğu toplumsal yapı olarak Müslüman, ama laik. Batı Avrupa tipi parlamenter sistemle yönetiliyor. Taraf olduğu anlaşmalar açısından İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Batı'nın, şimdi de Kuzeyin içinde.

Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Müslüman olmakla birlikte güçlü bir laik geleneğe sahip Türkiye'nin, Avrupa ile Ortadoğu arasında fiziki ve ideolojik tampon olduğunu öne sürüyor. Enstitü bu durumun Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde eline güçlü bir kart verdiğini belirtiyor ².

Avrupa, Balkanlar ve Orta Asya, Kafkaslar, Ortadoğu'nun tam ortasında bulunan Türkiye için özellikle önemli olan geleceğini, nerede ve nasıl garantileyeceğidir. Osmanlı Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine tarihsel bağların bulunduğu bu bölgede Türkiye'nin Avrupa'ya yönelik politikası Türkiye'nin yerini ve geleceğini nasıl etkileyecektir? Bu yazıda üzerinde durulan asıl nokta burasıdır.

DAHA GÜVENLİ AVRUPA; AKKUM VE AĞİK

Fransa'nın başkenti Paris, 19-21 Kasım 1990 tarihleri arasında, tarihi bir olaya tanık oldu. Önceki yıl Doğu Avrupa'da meydana gelen değişiklikler resmiyete dönüştürüldü. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 34 ülkenin lideri, üç gün süren bir zirvede, "Avrupa'nın güvenliği ve işbirliği imkanlarını" görüştüler; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AĞİK) dünyada meydana gelmekte olan değişimin Avrupa'ya yansıyan boyutu...

İşin ciddiyeti, Viyana'da 20 aydır sürmekte olan AKKUM görüşmelerinin yine aynı günlerde imzalanan bir anlaşma ile bitmesi sonucu daha da büyümüştü. 22 Avrupa ülkesi konvansiyonel silahlarında indirim yapmayı kabul etmişlerdi. Sovyetler Birliği, bu anlaşmaya göre, 20 bin tankını imha edecek; Doğu Avrupa'daki askeri varlığını da sona erdirecek. Buna karşılık, Batı ittifakı içerisinde yer alan ülkeler de fedakarlık edecek; Almanya 33 bin olan tank sayısını üç yıl içerisinde 7500'e indirecek. Toplar, uçaklar, helikopterler de, karşılıklı olarak bu indirim furyasından nasiplerini alacaklar.

Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Anlaşması'nın (AKKA) birinci bölümünün başarıyla sona ermesi, üzerinde ittifak edilen çerçeve anlaşmanın iki tarafı da tatmin etmesi, AGİK'e yönelik umutları da büyütüyor. Avrupa'nın güvenliği, NATO dışında ve daha geniş bir platformda aranıyor. Bu durum, bugüne kadar "güvensizlik" üzerine oturmuş olan uluslararası ilişkilerde yeni bir sayfa açmıştır.

Tuhaf olan, uzun müzakerelerle ve Batı'nın başı çekmesiyle gerçekleşen uzlaşmanın, genel hatlarıyla; yıllar önce Sovyetler Birliği tarafından teklif edilmiş olmasıydı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Sovyetler, Batı'ya, güvenliği garanti eden ve Almanya'nın birleşmesini de kapsayan bir anlaşma teklifinde bulunmuşlardı. Ancak sınırlarını genişletmiş bir Sovyetler Birliği'nin Batı Almanya'yı yutabileceği endişesi, Batı'yı bu teklifi redde kadar götürmüştü. Almanya'nın birleşmesi bugün AGİK'i de mümkün kılmış oldu.

1 Ağustos 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi, Avrupa'da savaş sonrası sınırları sabitleştirmiş ve dokunulmazlıkları garantilemişti ³. ABD, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işgal ettiği Doğu Avrupa topraklarını ve doğan yeni sınırı tanımayı Helsinki Anlaşması'yla kabul ederken, Sovyetler Birliği ise, insan hakları ile ilgili yükümlükleri kendi sınırları içinde uygulamayı kabul etmişti. Bize göre, Sovyetler Birliği'ndeki çözülmeyi sağlayan önemli faktörlerden birisi, Helsinki Nihai Senedi'nin insan haklarıyla ilgili boyutu olsa gerek.

AKKA ve AGİK kendini yeniden tanımlayan "Global Sistem" in, Avrupa'da savaşlar dönemini kapattığını resmen ilanı an-

lamına geliyor. Bundan böyle Doğu-Batı çelişkisi bitmiş, Soğuk Savaş tarihe gömülmüştür ⁴. Aynı zamanda ideolojik bir bölünmeyi ifade eden Doğu-Batı eksenini ortadan kalkarken, ekonomik bir ayrışmayı ifade eden Kuzey-Güney eksenini şekillenmeye başlamıştır.

BİRLEŞİK ALMANYA VE DEĞİŞEN TUTUMU

İki Almanya'nın Birleşmesi:

İki Almanya'nın birleşmesine varan Doğu Almanya gelişmeleri, 1989 Temmuz'unda Doğu Alman hükümetinin Doğu Alman halkına turistik çıkış vizesi vermesi ile başladı. Doğu Almanya'dan Çekoslovakya ve Macaristan'a geçen Doğu Almanlar, Prag ve Budapeşte'deki Federal Almanya büyükelçiliklerine sığınmaya başladılar. Batı Berlin'e geçenler ise, buradaki Amerikan elçiliğine iltica ettiler⁵.

16 Ekim'de, Doğu Almanya'nın ikinci büyük şehri Leipzig'de 100.000 kişinin katıldığı muazzam bir miting yapıldı. Göstericiler, "Reform istiyoruz, yeni adamlar istiyoruz" diye bağırıyordu.

Doğu Almanya'nın lideri Erich Honecker, 18 Ekim 1989 günü, 18 yıldır yapmakta olduğu Parti Liderliğinden atıldı. Yerine, Parti Lideri, Devlet Başkanı ve Savunma Konseyi Başkanı olarak, Egon Krenz atandı.

9 Kasım'da Doğu Alman Hükümeti, Doğu ve Batı Berlin arasındaki Berlin Duvarı'nın açıldığını ilan etti. Duvarın meşhur "Checkpoint Charlie" adlı giriş kapısından, binlerce Doğu Alman alış-veriş için Batı Berlin'e akın etti. Aynı zamanda, Doğu ve Batı Almanya arasında seyahat ve göç serbestisi de ilan ediliyordu.

Doğu Almanya'daki bu gelişmeler karşısında, Federal Almanya Başbakanı Helmut Kohl, 28 Kasım 1989'da, Doğu Almanya ile Batı Almanya'nın birleşmesini öngören 10 maddelik bir plan ortaya attı ⁶. Bu plan, önce iki Almanya arasında çeşitli alanlarda sıkı işbirliğini, sonra da bir konfederasyonu ve daha sonra da federal bir birleşmeyi öngörmekteydi. Başbakan Kohl, bu süreç için herhangi bir süre vermiyordu.

Mamafih, Başbakan Kohl'ün iki Almanya'yı birleştirme fikri, özellikle Paris ve Londra'da rahatsızlık yarattı. Avrupa

Topluluğu da, Alman halkının "Self-determinasyon" hakkını kabul etmekle beraber, bu birleşmenin "Yürürlükteki anlaşmalar ve mevcut sınırlar çerçevesinde" olması gerektiğini bir açıklama ile bildirdi.

Ne var ki, bu "resmi" görüş ve tutumlara rağmen, Doğu Almanya'da dozunu gittikçe arttıran gösterilerde halk, şimdi iki Almanya'nın birleşmesini istiyordu. Egon Krenz, halktan gelen baskılar ve tepkiler karşısında, 6 Aralık'ta istifa etti. Yerine 15 Aralık'ta, 41 yaşındaki Gregor Gysi getirildi. Fakat gerçek şuydu ki, yeni yönetimin "kudretli adamı" Başbakan Hans Modrow idi.

Egon Krenz'in istifasından sonra iki Almanya'nın birleşmesi konusu yeni bir hareketlilik kazandı. 19 ve 20 Aralık günlerinde Helmut Kohl ile Hans Modrow Dresden'de buluşarak, iki Almanya arasındaki sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer alanlardaki işbirliğine ait anlaşmayı 1990 ilkbaharında imzalamaya karar verdiler. Bu, Kohl'un 10 maddelik planının ilk merhalesi oluyordu.

Bu anlaşmadan sonra, Doğu Almanya Devlet Başkanı Manfred Gerlach, 2 Ocak 1990'da, "Berlin Duvarı"nın yıkılacağını açıkladı. 14 Ocak'ta da, "Utanç Duvarı" diye tarihe geçen Berlin duvarı yıkılmaya başlandı.

Federal Almanya Başbakanı Helmut Kohl ile Dışişleri Bakanı Gensher, 10 Şubat'ta Moskova'da Gorbaçov ile iki Almanya'nın birleşmesi konusunda yaptıkları görüşmelerden sonra verdikleri demeçlerde, Gorbaçov'un, iki Almanya'nın birleşmesini kabul ettiğini söylüyor ve "Bu gerçekten tarihi bir gündür" diyorlardı.

Ne var ki, Başbakan Hans Modrow, ocak ayı sonunda Moskova'ya yaptığı ziyaretten sonra, 1 Şubat'ta, bir birleşme planı ortaya attı. Bu plan Başbakan Kohl'ün 28 Kasım'daki planı gibi "yavaş birleşme"yi öngörmekle beraber, birleşmiş Almanya'nın hiç bir askeri ittifaka dahil olmamasına ve tarafsız (neutral) bir statüye sahip olmasını da öngörmekteydi. Birleşmiş Almanya'nın "tarafsızlığı" şartı Batı Almanya tarafından derhal reddedildi.

Doğal olarak, iki Almanya'nın birleşmesi, Almanya'daki

dört işgal kuvveti olan Birleşik Amerika, Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa'yı ilgilendirmekteydi. Çünkü 4-11 Şubat 1945'teki Yalta Konferansı'nda, yenilmiş Almanya'nın sorumluluğu bu dört devlete verilmişti.

İkinci bir konu ise, Polonya'nın güvenliği meselesiydi. Çünkü Sovyet Rusya 2'nci Dünya Savaşı sonunda, kendisi Polonya'dan toprak alırken, Polonya'ya da Doğu Almanya'dan toprak vermiş ve Doğu Almanya ile Polonya'nın sınırları "Oder-Neisse" nehirlerinin meydana getirdiği çizgi olmuştu. Bu sınırın değiştirilmesi, yani Doğu Almanya'dan alınan topraklar iade edildiği takdirde, Polonya-Rusya sınırının da değiştirilmesi, yani Sovyet Rusya'nın aldığı toprakların da Polonya'ya iadesi gerekcekti ki, bunu Sovyet Rusya'nın kabul etmesi söz konusu değildi. Bu nedenle, iki Almanya'nın birleştirilmesinde Oder-Neisse sınırı için Polonya'ya teminat verilmesi gerekiyordu. Bu sebeple, söz konusu dört ülke, 13 Şubat'ta Ottawa'da yaptıkları toplantıda, iki Almanya'nın birleştirilmesi görüşmelerine Almanya ile Polonya'nın da katılmasına karar vermişlerdir ki, buna, bundan sonra, "2+4" görüşmeleri denecektir.

İki Almanya'nın birleşme kaderi, Doğu Almanya'da muhalefet grupları ile Hükümet arasında yapılan, seçim görüşmelerine bağlı idi. Söz konusu seçimlerin 18 Mart 1990'da yapılmasına karar verildi.

Seçim sonuçlarından birleşme kararı çıkıyordu. Seçimlerin neticesinden en büyük mutluluğu duyan ise, iki Almanya'nın birleşmesini tek amaç haline getirmiş olan, Batı Almanya Başbakanı Helmut Kohl idi. Nitekim Kohl, bu birleşme ile ilgili uluslararası tepkileri ve gelişmeleri beklemeden, 18 Mayıs 1990'da, Doğu Almanya ile, parasal, ekonomik ve sosyal "birlik" kurulmasını öngören ve bir ek protokol ile bir ek deklarasyonu bulunan 38 maddelik bir "anlaşma" imza etti. Anlaşma 1 Temmuz 1990'da yürürlüğe girecekti.

Doğu Almanya'daki 18 Mart seşimlerinden sonra, iki Almanya'nın birleşmesi konusu uluslararası plana intikal etti. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz üzere, birleşme meselesi, hukuki bakımdan 1945 Yalta ve Potsdam anlaşmaları gereğince, birinci planda Amerika, Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa'yı ilgilendir-

mekteydi. Yani bu dört devletin onayı olmaksızın birleşme gerçekleşemezdi.

Bu sebeple şu durumlar ortaya çıktı:

1. Amerika, iki Almanya'nın birleşmesine hararetle taraftardı. Fakat birleşmiş Almanya'nın NATO üyesi olmasını istiyordu. Fakat bu konuda Sovyetlerin hassasiyetini de bildiği için, 31 Mayıs-3 Haziran 1990 günlerinde Washington'da yapılan Bush-Gorbaçov zirvesinde, iki Almanya'nın birleşmesine dair 9 maddelik bir plan teklif etti. Bu plana göre, birleşmiş Almanya nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlara sahip olmayacak, birleşmiş Almanya NATO üyesi olsa bile, Doğu Almanya parçasında hiç bir NATO kuvveti bulunmayacak ve birleşmiş Almanya'nın Polonya ile olan sınırlarının değişmezliği kabul edilecekti.

2. Sovyet Rusya başlangıçta, birleşmiş Almanya'nın NATO üyeliğine şiddetle karşı çıkmıştır. Amerikan planında öngörüldüğü şekilde olsa bile. Bu sebeple, 7 Haziran'da Varşova Paktı liderlerinin Moskova'da yaptığı toplantıda Gorbaçov, Varşova Paktı'nın bağımsız devletlerden meydana gelen demokratik bir grup olmasını savunurken, Varşova Paktı ile NATO arasındaki münasebetlerin geliştirilerek bir "Pan-Avrupa" kurulmasından söz etmekteydi.

3. İki Almanya'nın birleşmesi, başlangıçta İngiltere ve Fransa tarafından da tereddütle karşılandı. Avrupa'da kuvvetler dengesini geleneksel politika haline getiren İngiltere ile, geçmişte Almanya'dan çok "çekmiş" olan Fransa, güçlü bir Almanya'nın ortaya çıkmasından doğacak endişelerini saklamadılar. Özellikle, Avrupa'da kuvvetli bir Almanya'nın karşısında daima bir denge unsuru olmuş bulunan Rusya'nın şimdi çok zayıflamış olması karşısında.

4. İki Almanya'nın birleşmesi, Almanya'nın komşuları Polonya ve Çekoslovakya'da da endişe ile karşılandı. Polonya'nın endişesi, Oder-Neisse sınırları ile Doğu Almanya'dan toprak almış bulunması, Çekoslovakya'nın endişesi ise 1939'un Almanya'sının tekrar ortaya çıkması ihtimali idi.

Bütün bu engelleri aşmak, Batı Almanya Başbakanı Helmut Kohl'a düştü. Kohl, önce Fransa ile olmak üzere, bütün müt-

tefikleri ve Sovyet Rusya ile temaslara girişti.

Bonn Hükümeti, Sovyetlerin muhalefetini kırmak için, 21 Haziran'da yaptığı bir açıklamada, Sovyet Rusya'nın içinde bulunduğu sıkıntıları karşılamak üzere bu ülkeye 5 Milyar Mark'lık (3 Milyar dolar) bir kredi açabileceğini bildirdi. Dışışleri bakanı Genscher ise buna yeni bir ilave getirdi. Doğu Almanya'da geçici bir süre kalacak Sovyet kuvvetlerinin masrafları ile, bu geçici sürenin sonunda bu kuvvetlerin geri çekilmesine ait masraflara Almanya'nın katkıda bulunabileceğini söyledi.

Başbakan Kohl, iki Almanya'nın birleşmesi konusunda müttefikler nezdindeki ilk başarısını, Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand ile 22 Haziran'da yaptığı görüşmede elde etti. Ayrıca, bu görüşmeler sonunda iki devlet, Batı dünyasına çağrıda bulunarak, Sovyet Rusya'ya geniş bir yardım organize edilmesini istediler.

Kohl-Mitterand görüşmelerinin yapıldığı gün, Almanya'nın işgalinden sorumlu dört devlet olan Amerika, Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa Dışışleri Bakanları ile Doğu ve Batı Almanya Dışışleri Bakanları Doğu Berlin'de toplandılar. Bu toplantılara "2+4" toplantısı denilmekteydi. Sovyet Dışışleri Bakanı Şevardnadze bu toplantıya bir antlaşma tasarısı sundu. Sovyet Rusya açısından "güvenlik endişesi"ni yansıtan bu belge, birleşmiş Almanya'nın NATO üyeliğini kabul etmekle beraber, bu üyeliği, ancak birleşme tarihinden beş yıl sonrası için öngörmekteydi.

Bu süre içinde Almanya'da Sovyet ve Amerikan kuvvetleri bulunmaya devam edecek ve yine bu süre içinde birleşmiş Almanya'nın, 600 bin olan (480 bin Batı Almanya'nın, 120 binde Doğu Almanya'nın) asker sayısı 250 bine indirilecekti. Yine bu tasarıya göre, iki Almanya'nın birleşme seçimleri yapılır yapılmaz, dört devlet Berlin'in işgaline son vereceklerdi.

Sovyet Rusya'nın bu tasarısı diğer üç müttefik tarafından reddedilmekle beraber, Sovyetlerin, önce iki Almanya'nın birleşmesine ve sonra da birleşmiş Almanya'nın NATO üyeliğine "prensip olarak" "evet" dedikleri görülmekteydi ki, bu mühim bir gelişme oluyordu.

25-26 Haziranda İrlanda'nın başkenti Dublin'de yapılan,

Avrupa Konseyi devlet ve hükümet başkanları zirvesi de, iki Almanya'nın birleşmesini ve birleşmiş Almanya'nın Avrupa Konseyi üyeliğini destekledi.

5-6 Temmuz 1990 günlerinde Londra'da yapılan NATO zirvesi de, yayınladığı bildiride, Almanya'nın birleşmesinin Avrupa'nın bölünmüşlüğüne sona erdireceğini, birleşmiş bir Almanya'nın, Avrupa'nın istikrarı için zaruri bir faktör olduğunu, güvenlik alanında da bir Avrupa kişiliğini ortaya çıkaracağını ve Atlantik dayanışmasını güçlendireceğini söylemekteydi.

Almanya'nın birleşmesinin önündeki en büyük engel bu şekilde ortadan kalkmakla beraber, başka bir engel ortada durmaktaydı. Bu da Polonya meselesi idi. Sovyet Rusya 2nci Dünya Savaşı'nın sonunda, Doğu Almanya ve Polonya'yı kontrolü altına aldıktan sonra , Polonya'dan, 1nci Dünya Savaşı sonundaki "Curzon hattı" denen çizgiye kadar olan Polonya topraklarını da alarak kendi sınırları içine katmış ve bu yeni sınırı Potsdam Konferansı'nda müttefiklere de kabul ettirmişti. Bunun üzerine Sovyetler 16 Ağustos 1945'te Polonya ile bu sınır konusunda bir de anlaşma imzalamışlardı.

Sovyetler, Polonya'nın bu toprak kaybına karşılık, Oder, Neisse nehirlerinin meydana getirdiği çizginin doğusunda kalan Doğu Alman topraklarını da (Pomeranya, Silezya ve Mazurya, yani eski Doğu Prusya) Polonya'ya verdi. Sovyetler bu Oder-Neisse sınırını da müttefiklere kabul ettirmek istedilerse de, müttefikler bunu kabul etmeyip, bu meselenin Almanya ile barış yapılırken görüşülmesini istediler.

45 yıldır Almanya ile barış imzalanmamıştı. Ne var ki, iki Almanya'nın birleşmesi ile bir "fiili" barış durumu ortaya çıkıyordu. Şimdi Polonya'nın 1945'te aldığı ve verdiği topraklar konusunun da ele alınması gerekiyordu. Fakat, Sovyetlerin, Polonya'dan aldıkları toprakları iade etmeleri söz konusu olamazdı. Böyle olunca, Polonya'nın da Almanya'dan aldığı toprakları geri almak mümkün değildi. Nitekim Polonya da bu toprakları geri vermeye yanaşmadı. Bu sebeple, Almanya'dan sorumlu dört devlet, Bonn hükümetine, Oder-Neisse sınırını kesin olarak kabul ederse, iki Almanya'nın birleşmesine itiraz etmeyeceklerini bildirdiler. Federal Almanya ister istemez bu şartı kabul etti.

Federal Almanya ile Sovyet Rusya arasında 16 Temmuz anlaşmasının imzasından bir gün sonra, 4 devlet ile 2 Almanya Dışişleri Bakanları, 17 Temmuz'da Paris'te toplandılar. Bu toplantıda, her iki Almanya da Oder-Neisse'yi Almanya ile Polonya arasında kesin bir sınır çizgisi olarak kabul etti. Varılan mutabakata göre, Oder-Neisse sınırı hakkındaki anlaşma, iki Almanya'nın resmen birleşmesinden sonra imzalanacaktı.

İki Almanya'nın resmi birleşme antlaşması, 12 Eylül 1990 da, Moskova'da "2+4" devletin, yani Amerika, Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa ile, Doğu ve Batı Almanya Dışişleri Bakanları arasında imzalandı. 10 maddelik bir metin ile ek mektup ve deklarasyonlardan ibaret olan bu antlaşma, esasında Helmut Kohl ile Gorbaçov arasında, 16 Temmuz'da imzalanmış olan anlaşmanın esaslarını ihtiva ediyordu. O antlaşmadaki ilkeler aynen bu antlaşmaya da geçirilmişti.

Bu antlaşma ile iki Almanya'nın birleşmesi resmen 3 Ekim 1990 tarihinde yürürlüğe girdi. Bunun üzerine Birleşmiş Almanya ile Polonya arasında 14 Kasım 1990'da, Varşova'da imzalanan bir anlaşma ile Almanya Oder-Neisse çizgisini Polonya ile kesin sınırı olarak kabul etti. Bu suretle Polonya'ya 104.000 km²lik bir toprak bırakılmış oluyordu.

Birleşmiş Almanya'da, 1932'den beri ilk defa hür ve serbest seçimler 3 Aralık 1990'da yapıldı. Bu seçimler Batı Almanya için, 1949 dan beri 12 nci seçim oluyordu.

ALMANYA'NIN DEĞİŞEN TUTUMU:

Körfez Krizi ile birlikte Almanya'nın uluslararası politikadaki tutumunda belirgin bazı değişiklikler görülmektedir. Bu değişiklikleri uluslararası sistemin yapısı ve güç dengesi açısından ele almak gerekir.

Uluslararası sistemin yapısını belirleyen temel faktör, uluslararası güç dengesidir. Tarih boyunca güç dengesinin sürekli bir değişim göstermesi, uluslararası sistemin yapısını da etkilemiş ve sistem gücün tek elde merkezileştiği "tek kutupluluktan" (Roma imparatorluğu dönemi), temel güçlerin bulunmadığı bir "kutupsuzluğa" (19 ncu Yüzyıl Avrupası), gücün iki süper elde merkezileştiği "iki kutupluluktan" (2nci Dünya Savaşı Sonrası),

günümüzü ifade eden çok kutuplu bir dünya modeline doğru gelişmiştir.

Günümüzde bu güç dengesine etki eden faktörlerin önem sırası da değişmeye başlamış, 1960'larla beraber büyük bir nüfus potansiyeline sahip olması dolayısıyla bir güç olarak kabul edilen Çin'in önemi azalırken, dünya üzerinde ekonomik bir hegemonya kuran Japonya ve onun kadar olmasa da Almanya temel güçlerden biri haline gelmiştir.

20nci yüzyılın son çeyreğinin 2nci Dünya Savaşı sonrasının süper güçleri açısından bir çöküş dönemi olmaması için, dünyadaki hammadde ve petrol kaynaklarının kullanımının büyük güç olma iddiasındaki diğer devlet veya devlet gruplarının eline geçmemesi gerekmektedir. Dolayısıyla, Ortadoğu'yu siyasi nüfuzu altına alabilecek olan güç, ibreyi kendi lehine çevirecektir ⁷.

Avrupa Topluluğu ülkeleri ile birlikte Birleşik Almanya petrol ihtiyacı bakımından ABD ve Sovyetler Birliği'ne göre daha fazla Ortadoğu petrollerine bağımlı bulunmaktadır. Yeniden uyanan ve Avrupa'nın temel gücü olma iddiasındaki Birleşik Almanya, bu durumda Ortadoğu gibi hayati bir bölgede kendisine yakın bir yönetimler zinciri oluşturmak zorundadır⁸.

Almanya'nın Ortadoğu politikasının tarihsel boyutu vardır; 1871'de birliğini sağlayan Almanya süpergüç olarak Uzak Doğu'ya yöneldi, ancak Almanya, tarihini, okyanusları aşan bir denizci ülke olarak yaşamamıştı. Bundan başka Almanya'nın Uzakdoğu'yu kontrol edecek deniz gücü yoktu. Bu nedenlerle Alman İmparatorluğu Uzakdoğu'da büyük patron olamayacağını anlayınca el atacağı bölge olarak Ortadoğu'yu gündeme aldı. Bu geniş ülkeler bir hammedde kaynağı ve pazar olarak önünde uzanıyordu. Almanya, Orta Avrupa'daki müttefiki Avusturya aracılığıyla Balkanlardan bu ülkelere uzanabileceğini hesaplıyordu. Bu iki ülke ise Osmanlı İmparatorluğu ve İran'dı ⁹. Almanya'nın bu siyaseti "Drang nach Osten" yani "Doğu'ya açılma" diye isimlendirilmiştir. Bu siyaset bilindiği gibi 1 nci Dünya Savaşı sonunda başarısızlığa uğramıştır.

Günümüzde zaman zaman Türk-Alman ilişkilerinde yaşanan gerginliği bu tarihsel boyut ve uluslararası sistemin güç den-

geleri açısından değerlendirmek gerekir. Almanya'nın 21 nci yüzyıla yönelik çıkışları Avrupa'da bir takım entegrasyon faaliyetleriyle durdurulmaya çalışılıyor.

Almanya'nın, Türkiye'ye yönelik hasmane tutumunun nedenlerinden birisi de Almanya'daki Türklerdir. Almanya'da halen yaşayan bir milyon 700 bin Türk vatandaşının, Türkiye'ye dönmeyeceği gibi Almanya tarafından da "assimile" edilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan, gittikçe güçlenen ve önümüzdeki 10-12 yıllık dönemde de tamamının Alman uyruğuna geçmesi beklenen bu grubun Alman politikası üzerindeki etkisini sınırlayabilmek için şimdiden önlem alınmasına gerek duyulmuştur. Türkiye ile ilişkilerin gerginleşmesi halinde Almanya'daki Türklerin rahatlarının bozulacağı ve bir kısmının Türkiye'ye dönmeyi tercih edecekleri hesaplanmıştır. Herşeye rağmen, Almanya'da kalmayı yeğleyenler ise, daha küçük bir grup oluşturacak ve bunların siyasi etkisi de azalacaktır. Bu politika, aynı zamanda, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu üyeliğine kapıyı, şimdiden kesinlikle kapamayı hedeflemektedir.

Türkiye'nin, bu hasmane tutuma, Almanya'nın çıkarlarını hedef alarak karşılık vermesi, ilişkilerdeki gerginliğin artmasına ve dolayısıyla soydaşlarımızın durumlarının daha da zorlaşmasına yol açacaktır. Bu da, Türkiye'nin kendisi için hazırlanan tuzağa düşmesi olur. Yapılacak şeyler ise iki grupta toplanabilir:

Bunlardan birincisi, Bonn'un engellemek istediği süreci başlatmak ve soydaşlarımızın Alman uyruğuna geçmelerini kolaylaştırmak ve süratlendirmektir.

İkincisi, Almanya'daki soydaşlarımızın, bir lobi oluşturacak ve gür sesli bir etnik mesaj verebilecek şekilde örgütlenmeleridir ¹⁰.

NATO VE BATI AVRUPA BİRLİĞİ (BAB)

Politika ve ideoloji, olağanüstü bir hızla dönüşürken, evrim, askeri paktlar açısından da yeni değişimleri kaçınılmaz kılmıştır. Soğuk Savaş ve bloklar çelişkisi üzerine inşa edilmiş eski yapılanmalar, geçerliliğini artık yitirmiştir. NATO'da, dönüşümü kaçınılmaz olan kurumlar arasında yer alıyor.

İtalya'nın başkenti Roma'da iki gün süren (7-8 Kasım 1991) NATO zirvesi, 43 yaşındaki ittifak için yeni bir döneme,

"eski düşmanlıkların dostluğa dönüştüğü" yeni bir çağa adım atılarak sona erdi.

Müttefiklerin, "Yeni Dünya Düzeni" anlayışı çerçevesinde, NATO'nun kuruluş amacını oluşturan, "eski büyük düşman" Sovyetler Birliği'ne davetiye çıkarması ve eski Varşova Paktı üyeleriyle bir işbirliği konseyi kurma kararı almasıyla sonuçlanan Roma zirvesi, tarihe geçen bir toplantı oldu.

YENİ NATO'DA TÜRKİYE'NİN YERİ:

NATO'ya üye ülkeler, yukarıda belirtilen kararları almakla beraber, NATO'nun geleceği henüz kesin değil. NATO'ya üye ülkeler arasında bir çekişme mevcut. Bu çekişme ise çok açık:

1. Fransa ile Almanya'nın başını çektikleri grup Batı Avrupa Birliği'nin (BAB) Avrupa askeri örgütü durumuna geçirilmesini ve AT'nin güvenlik-savunma kanadının oluşturulmasını öneriyorlar.

Bu öneri kabul edildiği takdirde, BAB, NATO'nun yerine Batı Avrupa'nın savunmasını yüklenecek.

2. İngiltere ve İtalya'nın başını çektikleri grup ise, BAB'ın bağımsız bir örgüt olmasına karşı çıkıyor; iki örgütün birbirini tamamlamasını, son sözün NATO'da olmasını istiyor ¹¹.

Roma zirvesi bu noktalar açısından Türkiye için özellikle önemliydi. Türkiye, BAB'a (Batı Avrupa Birliği) kurucu eşit üye olmadığı için Fransa-Almanya ortak girişimi olan "Avrupa Ordusu" kurma tasarısı gerçekleşseydi, Türkiye'nin Avrupa güvenliğinden dışlanması anlamına gelecekti.

Bu noktada Amerikan Başkanı Bush zirvede yaptığı konuşmada Avrupalılara ultimatomunu verdi: "Burada açıkça kararınızı vermenizin zamanı gelmiştir. Amerika Avrupa'da kalsın mı gitsin mi?" Bu ultimatom neticeye ulaştı. Roma Deklarasyonu'na bakılırsa, ABD istediğini elde etti. Fransa, "Avrupa Ordusu" konusunda geriletildi. Batı Avrupa Birliği desteklenmekle birlikte, "NATO'yu tamamlayıcı ve ittifak'ın Avrupa kanadını güçlendirici bir kuruluş" olarak yorumlandı ¹².

Batı Avrupa Birliği'nin (BAB) Avrupa Askeri Örgütü durumuna geçirilmesi aynı zamanda Yunanistan'la ilişkilerde de önemli bir tehlike yaratacaktır.

KAR
TARİHİ

Dışışleri Bakanlığı'nın üzerinde durduğu en önemli sorun, Türkiye'nin üye olmadığı BAB'a girebilecek kurucu eşit üye Yunanistan'ın Ege'de 12 mil ilan etmesidir.

BAB anlaşması NATO'dan farklıdır, 5nci madde gereği BAB'a üye bir ülke saldırıya uğrarsa, mutlaka diğer üyelerin tamamı yardımına koşmak zorundadırlar. Oysa NATO anlaşmasında ilaç göndermek de "katkı" sayılmaktadır. Eğer Fransız-Alman önerisi gerçekleşirse, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde belirsiz bir süreç doğabileceği gibi, Yunanistan'ın 12 mil ilan etmesi de ihtimal dahiline, girebilecektir ¹³. Türkiye bunu bir savaş nedeni sayabilir. Küçük bir sıcak çatışma iki ülkeyi savaşa doğru itebilir. İşte o zaman Yunanistan BAB'daki ortaklarına dönecek ve "Beni koruyun" diyecek. Bu çok garip bir durumdur. Çünkü BAB'daki diğer üyeler Türkiye'nin NATO içindeki müttefikleri. Yani müttefikler kalkıp Yunanistan'dan yana çıkarak Türkiye'ye karşı savaşa mı girecekler? Bu pek mümkün görünmüyor. BAB çerçevesinde müttefiklerin böyle kesin bir tavırla Yunanistan'dan yana çıkmaları hiç de olası değil.

BAB'ın ne olduğu, ne olacağı daha belirsiz, oluşma halindedir ve 5nci madde bir tartışma konusudur; 5nci madde açısından nasıl bir gelişme olabilir? Belki bu 5nci maddeyi değiştirme gereği duyulur. Belki de bu 5nci maddeye bir ek verilir ve rezerv konur. Yani NATO içindeki ülkeler dışında gibi. Muhakkak ki bu değişecektir. Aslında bırakın Türkiye açısından sakıncasını bu, bugün doğrudan doğruya BAB'ın üyesi olan ülkeler için çok büyük sakınca ortaya koyuyor. Almanya, İngiltere, Fransa, Yunanistan'ı korumak için bir maceraya giremezler. Türkiye'nin söylemesine belki de pek fazla gerek kalmadan onlar bu 5 nci maddeyi değiştirecek, belki de yumuşatmak zorunda kalacaklardır¹⁴.

Türkiye'nin BAB'a ortak üye olması pek fazla bir avantaj sağlamaz. Eşit bir üye tüm kararlara katılırken, Türkiye'nin ortak üye olması şu demektir: Türkiye karar mekanizmasında yok. Türkiye'ye birtakım yükümlölükler verilir, fakat herhangi bir karara katılma imkanı ve yetkisi verilemez. Türkiye açısından sakıncalı olan budur. Bu durumun çok iyi değerlendirilmesi gerekir.

Orta Asya'nın nükleer silaha sahip Türk Cumhuriyetleri'nin AGİK kapsamına girdiği bir Kuzey Birliği içinde, "Avrupa savunmasının sınırlarının Yunanistan sınırlarında bittiği" tezi geçersizleşiyor.

Ancak bu noktada ilginç olan, artık "Türkiye'nin stratejik öneminin" Sovyetler Birliği ve sosyalist sisteme karşı bir anlam ifade etmemesi, Sovyetler Birliği artık pratik olarak yok. Onun yerini alan Bağımsız Devletler Topluluğu, kapitalist dünyaya karşı bloklaşmak değil, onunla bütünleşmek istediğinden Türkiye'nin eskiden Doğu-Batı ekseninde köprü olan coğrafi konumu, çift kutuplu dünyanın çözülmesiyle Kuzey-Güney eksenini arasında köprü olmaya dönüşüyor.

MAASTRICHT KARARLARI VE ÖNEMİ

Yugoslavya'nın parçalanması, Balkanlar'da yaşanan çalkantı ve bölünmeler, Orta Avrupa'yı etkisi altına almaya yol açtı. Dolayısıyla Yugoslavya'dan sonraki adım Çekoslovakya oldu. Ülke Çekler ve Slovaklar arasında ikiye bölünmüş hale geldi.

Orta ve Doğu Avrupa'da belirsizlik arttıkça, Batı Avrupa'nın bütünleşme sabırsızlığı da artıyor. Avrupa Topluluğu, önce tek pazar, sonra da tek devlet olmak için bütün hazırlıklarını Orta ve Doğu Avrupa bütün sorunlarıyla birlikte kapısına yığılmadan bitirmek istiyor.

9-10 Aralık 1991'de Hollanda'nın 100.000 nüfuslu küçük Maastricht kentinde yapılan zirve, AT'nin tarihinde bir dönüm noktası oldu. Toplantıya Almanya ve Fransa'nın başını çektiği zengin Avrupalılar grubu, Topluluğun 2000 yılına dek tam siyasi ve mali birliğe gidilmesi gündemiyle geldi.

1992 Şubat'ından itibaren geçerli olacak Maastricht kararları, üç ana başlık altında toplanıyor. Sosyal birlik, temelleri 1989'da atılan sosyal şart uyarınca ortak karar işleyişleri yaratmayı amaçlıyor. Sosyal politikalarında karar hakkını elinde tutmak isteyen İngiltere bu alanda henüz birliğe yanaşmıyor.

Ekonomik ve mali birlik, en geç 1999 sonuna dek ortak kur'a geçilmesini öngörüyor. İngiltere ile birlikte Danimarka da ekonomik ve mali birlik konusunda çekince koymuş bulunuyorlar.

En karmaşık olanı; siyasi birlik öncelikle "zaman içinde ortak savunma politikası ile de sonuçlanabilir" kaydıyla, ortak bir dış politika ve güvenlik politikası oluşturulması hedefleniyor. Aynı derecede önemli bir kararla Avrupa parlamentosunun yetkilerinin arttırılması öngörülüyor. Ortak karar işleyişlerinin yaratılması yoluyla öngörülen bu düzenlemelerle, parlamentonun yasa- ma ve kararlarını takip etme sınırları genişliyor. İlk kez Avrupa vatandaşlığı kavramı ortaya atılarak Avrupa vatandaşının hakları tartışılıyor. Ülkelerin adalet ve içişlerinin büyük kısmının Top- luluk sorunları kapsamında ele alınmasına elveren düzenlemeler getiriliyor. Ayrıca, eğitim, haberleşme, endüstri, sağlık, kültür, tüketicinin korunması ve kalkınma işbirliği alanlarında Topluluk işlevinin genişletilerek yeniden tanımlanacağı belirtiliyor.

Bu çalışmalar şimdilik bir geçici komisyonun eşgüdümün- de yürütülecek. Komisyon üyeleri gelecekte parlamento onayın- dan sonra, üye ülkeler tarafından seçilecek. Komisyon görevi 1 Ocak 1995'ten itibaren beş yıllık dönemlerle yürütülecek ve 1996'da Avrupa Birliği çalışmalarının ne kadar ilerlediğini belir-lemek için bir konferans toplanacak.

Bu gündemin en önemli hedefi Avrupa'nın Atlantik ötesi- ne olan bağımlılığını kırmak. Bunun içinse tek Avrupa para biri- mine ECU'ya geçiş öngörülüyor. Tek paraya geçiş Avrupa ser- mayesinin Amerikan sermayesinden, dolayısıyla da siyasi karar- larından bağımsızlaşması yolunda önemli bir adım olacak.¹⁵

Avrupa Birliği idealinin en büyük babası Fransa'dır. Fran- sa bu yüzyılda iki kere Almanlarla savaştı. Fransa her zaman "Almanya'yı nasıl nötralize edebilirim" gibi bir fikir geliştirmeye çalıştı. Fransa'nın Almanya korkusu, 2 nci Dünya Savaşı'nda Al- manya'nın yenilmiş olmasına rağmen, devam etmiştir. Nitekim bugün ekonomik açıdan büyük bir Almanya ile karşı karşıyayız. Askeri açıdan bugünkü dünya koşullarında bir tehlike olmayabi- lir. Zaten bugün Avrupa'yı silahla tehdit etmek Almanya için hiç- bir sonuç vermeyecektir. Almanya'nın elinde başka silahlar var, ekonomik ve siyasal etkinlik Avrupa'da -ki başta Fransa olmak üzere yıllardır büyük bir korku oluşturmaktadır- Fransa'nın Al- manya üzerine bu kadar varması, onunla bir ortaklık kurmak iste- mesi bundan ileri geliyor. Yani onu nötralize etmek ve bir yerde

Avrupa'nın iki eş lideri durumuna gelmek isteğinden kaynaklanıyor.

Güçlü, Avrupa'ya tek başına hakim olabilecek bir Almanya'nın oluşumunu engellemek için Fransa, Almanya ile birlikte hareket ediyor. ECU konusu bile bununla ilgilidir. ECU, Deutsche Mark (DM)'i ekarte edecektir. Bırakılırsa DM, Avrupa'nın en güçlü parası olacaktır. Dolar gibi değer kazanacaktır. Avrupa şimdiye kadar belirli bir paranın sahası olmadı, ama Alman ekonomisinin giderek gelişmesi sonucu yayılmacı bir stratejiye dönüşecek ve bütün Avrupa'yı etkisi altına alacak, güçlü bir DM ortaya çıkacaktır. Oysa ECU'nun çıkması bu sorunu ortadan kaldıracaktır.

Peki, Almanya için Fransa'ya yaklaşmanın nedeni ne olabilir? Almanya isterse ekonomik ve siyasal alanda ilerki on yıl içinde süpergüç haline gelebilir. Ama buna ne Avrupa ne Amerika izin vermez. O da bunu biliyor. En azından bugünkü liderler, ister Kohl gibi muhafazakar, ister Genscher gibi liberal ve hatta sosyal demokratlar bir Alman militarizminin, genişleme politikasının karşısında; çok yakın geçmiş tarihin tecrübeleri ortada. Böyle bir ırkçı ve yayılmacı politika ile bir yere varamazlar. Bugün Alman liderlerin devamlı olarak işlediği tema, özellikle Kohl ve Genscher'in, Avrupa içinde demokrasinin, insan haklarının korunması. Sonuçta Almanya izole olmamak, yalnız başına kalmamak için böyle bir entegrasyon içine giriyor. Tarihin dinamikleri ve coğrafyanın dayattığı zorunlulukların Alman stratejisini uzun vadede değiştirebileceğini de gözden uzak tutmamak gerekir.

AVRUPA VE TÜRKİYE

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve iki kutuplu dünyanın sona ermesiyle birlikte 1945'ten beri dünyaya egemen olan siyasal sistemin üst dengelerinde meydana gelen boşluk, sistemin alt dengelerinde çok büyük sarsıntılara neden oluyor.

Dünyanın riskli ve istikrarsız bölgeleri Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu üçgeninde bulunan Türkiye bu sarsıntılardan en fazla etkilenebilecek coğrafi bir konuma sahip.

Dünyada meydana gelen son değişikliklerle birlikte Türki-

ye'nin eskiden Doğu-Batı ekseninde köprü olan coğrafi konumu, çift kutuplu dünyanın çözülmesiyle Kuzey-Güney eksenini arasında köprü olmaya dönüşüyor.

Türkiye'nin Kuzey-Güney dengesizliğinde, Kuzeyden taraf olarak tam ortada yer alışı, Sovyetler Birliği'nin dağılışı ile doğusunda ve Balkanlar'daki gelişmelerle batısında açılan yeni hareket alanları, ticari ve ekonomik yönelimler, Türkiye'ye geniş politika olanakları veriyor. Türkiye'nin önüne çıkan olanakların özellikleri ise şu şekildedir:

"Fırsat ve Zorluklar Diyarı: Avrupa Topluluğu.

İstikrarsızlığa mahkum Ortadoğu.

Bilinmeyene Açılış: Kafkaslar, Orta Asya ve Balkanlar" ¹⁶.

Önümüzdeki dönemin en önemli sorusu Türkiye'nin geleceğini nerede ve nasıl garantileyeceğidir.

Dünyada meydana gelen siyasi irade boşluğu yalnızca ABD tarafından değil, ABD ile aynı ilkeleri, yani pazar ekonomisi, pazar istikrarı ve çoğulcu parlamenter demokrasi ilkelerini paylaşan diğer ülkelerce de doldurulmaya aday. Almanya, bunlardan en çok öne çıkarılır.

Türkiye'nin Avrupa ile ilişkileri beklenildiği gibi ilerlemiyor ancak bu durum karşısında Türkiye'nin yapacağı şey, tek karta oynamak olamaz. Mümkün olabildiği kadar Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu coğrafyasında siyasi nüfuzunu ve etkinliğini arttırmak olmalıdır.

Türkiye'nin daha uzun bir süre Avrupa Topluluğu'na alınmayacağı kesin gibi gözükmüyor. Türkiye, Avrupa'ya yönelik politikasını Avrupa Topluluğu'na girişe endekslememelidir. Avrupa dünyasının kendi iç çelişkilerinden Türkiye'nin bir süre daha yararlanması mümkündür. Türkiye'nin kısa vadede Avrupa'dan dışlanması da çok kolay görülmüyor.

Türkiye son zamanlarda "Yeni Dünya Düzeninde istikrarın güvencelerinden biri" olarak görülmeye başlandı. Türkiye'yi bütün ekonomik ve sosyal yetersizliklere karşın, oluşacak mozağin dışına itilmekten koruyan dört unsur var¹⁷. İlk olarak Ortadoğu petrol bölgesine olan komşuluğu. İkincisi, Müslüman nüfusuna karşın laik ve demokratik bir devlet yapısına sahip olması; yani Batı (ya da artık Kuzey) ideallerini temsil etmesi.

Üçüncüsü özellikle Anglo-Amerikan sermayesi Türk Cumhuriyetleri pazarına en azından şu aşamada Türkiye üzerinden açılıyor. Bunu fark eden Avrupa devletleri Türkiye'ye yönelik bazı yeni açılımlara girişiyor. (Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand'ın Türkiye gezisi ve yaptığı önemli açıklamalar). Bu durum da Türkiye'nin, bütünleşme sürecinin içinde yer almasını gerekli kılan ayrı bir unsuru oluşturuyor. Türkiye'nin Müslüman, demokratik, laik yapısı burada da öne çıkıyor.

Son olarak da, Yunanistan'ın Ege konusundaki ikili sorunları Türkiye ile tartışmak yerine, Avrupa'ya maletme çabaları. Bölgede istikrarı bozucu gelişmeler istemeyen Batı Avrupa ve özellikle de ABD, bu çabalar nedeniyle Yunanistan'ın girdiği platformlara Türkiye'yi de almaktan yana tercih kullanıyor. Tabii bu gerçeğin bir de öbür yüzü var: Kıbrıs. Türkiye'nin Avrupalılaşma süreci içinde Kıbrıs sorununa çözüm bulması zorunluluğu giderek daha büyük bir önem kazanıyor.

Sonuç olarak, Dünya siyasal sistemindeki çözülme, Türkiye'yi yeni tanımlar ve ittifaklar sistemi sürecinin ortasında bırakmış durumda.¹⁸

Türkiye, Batı ile bütünleşme siyasetine ilave olarak üç yönde daha açılım olanağı ile karşı karşıya. Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'nun Türkiye'nin örüne koyduğu fırsatlar, asırlardır Türkiye'nin Batı'ya doğru süren yürüyüşüne katkıda bulunacak imkanlardır. Türkiye uluslararası siyasetin nesnesi değil, öznesi olmak istiyorsa coğrafyasının kendine sunduğu imkanları iyi değerlendirmek zorundadır. Türkiye'nin geçmişten aldığı muazzam miras bu konuda kendisine en iyi rehber olacaktır.

NOTLAR

1. Peter Drucker, **Yeni Gerçekler**, Ankara 1991, s.39. ,Murat Yetkin, **Ateş Hattında Aktif Politika**, İstanbul 1992, s.59-60.
2. Murat Yetkin, **a.g.e** s.61.
3. Yevgeni Primakov, **Bu Savaş Olmayabilirdi**, İstanbul, 1991, s.55.
4. Fehmi Kuru, **Yeni Dünya Düzeni**, İstanbul 1991, s.15-16.
5. İki Almanya'nın birleşmesi ile ilgili gelişmeler Fahir Armaoğlu'nun, **Siyasi Tarih**. Ankara. 1991, s.149-162. adlı kitabından özetlenmiştir.

6. Bu 10 maddelik metin için bkz: **Milliyet** 29 Kasım 1989.
7. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Sabahattin Şen, **Körfez Krizi ve Ortadoğu**, Hv.H.O. yayını, İst., 1991. s.18-22., Deniz Ü. Arıboğan, "Uluslararası İlişkiler Disiplini Açısından Körfez Krizi", **İktisat Dergisi**, Sayı 312, Şubat 1991, s.13-16.
8. Bu konuda yapılmış bir değerlendirme için bkz: Cengiz Çandar, **Sabah**, 19 Ağustos 1991. Deniz Ü. Arıboğan, **a.g.m.** s. 13-16.
9. İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, İstanbul, 1983, s.16.
10. Bu değerlendirme için bkz: Şükrü Elekdağ, "Almanya'nın Amacı: Türklerden Kurtulmak", **Milliyet**, 26 Nisan 1992, s.13.
11. M.Ali Birand, "Türkiye Batı Dışında Kalabilir", **Milliyet**, 9 Kasım 1991, s.4.
12. Cengiz Çandar, "Roma'da Yeni bir NATO Doğdu", **Sabah**, 9 Kasım 1991, s.20.
13. Birand, **a.g.m.**, s.11.
14. Daha geniş bilgi için bkz: Sami Kohen, **İktisat Dergisi**, Ocak-Şubat 1992, sayı 322-323, s.3-8.
15. Maastricht kararları için bkz: Murat Yetkin, **a.g.e.**, s.195-196.
16. Gül Günver Turan "Globalleşme ve Bölgeselleşme Kısacasında Türkiye", **İktisat Dergisi**, Ocak-Şubat 1992, Sayı 322-323, s.11.
17. Bu unsurlar için bkz.: Murat Yetkin, **a.g.e.**, s.332.
18. Türkiye'nin stratejik konumu ve önemi için bkz: Murat Yetkin, **a.g.e.**, s.332-333

YENİ DÜNYA DÜZENİ ve TÜRKİYE

Faruk Sönmezoğlu

Oral Sander

Halûk Ülman

Şükrü Elekdağ

Cengiz Okman

Taha Akyol

Aydın Alacakaptan

Sami Kohen

Fahir Armaoğlu

Cengiz Çandar

Sedat Sertoğlu

Şükrü S. Gürel

Rifat Uçarol

Gülten Kazgan

İzzettin Ön

Yavuz

Ce